سریزه

افغانستان که د صنعت او اقتصاد په لحاظ د نړۍ د وروسته پاتې هیوادو په کتار کې دریږي، خو د معنویت په نړۍ کې یې ستر ویاړونه په برخه شوي دي. افغانستان د استعمار پر ضد مبارزه کې د آسیا، افریقا او لاتینې امریکا د اولسونو لپاره لوړ مثال ګڼل کیږي. د افغانستان خلکو تل په ګډه د خپلې خاورې دفاع کړې؛ ددې هیواد اوسیدونکو تل د هیواد د یووالې تضمین کړی دی. افغانانو له استعماري هیوادونو څخه ډیر زیانونه لیدلي. په افغانستان کې د اسلام د مبارک دین د خپرېدو پر مهال د افغانستان وضعیت ډیر ګډوډ او په مادي او معنوي لحاظ د ټولنیز کړکیچ سره مخامخ و. ددین له پلوه چې د یوې ټولنې د یووالې ستر ضامن دی، دلته دوه مختلف دینونه لکه زردشتي او بودايي دینونو رواج درلود. په ختیځې سیمې کې بودايي دین او د بلخ شاوخوا سیمو کې زردشتي دین پیروان درلودل، خو له دې سره سره لرغونی افغانستان یا لرغوني اریانا له اسلام څخه مخکې د ځانګړي جغرافیايي موقعیت او طبعي جوړښت له امله د عظمت او شوکت خاوند و. افغانستان د ویدي او اوستایي مدنیتونو ټاټوبی ګڼل کیږي.

د تاریخ او جغرافیې پوهانو افغانستان د ځواکونو د تګ او راتګ ستراتیژیک پل، د وریښمو د لارې د تقاطع ځای ، د هند د دروازې ، د اسلامي نړۍ د ختیځې دروازې، د تمدنونو څلور لارې، د نړیوالې سوداګرۍ د لوی لارې په نومونو سره نومولی دی. ځینو افغانستان له ۵۴۵ ق م څخه تر ۱۸۱۵ میلادي پورې د هند په خاوره باندې د یرغلګرو د ټوپ د تختې او پل په نوم پیژندلی دی. د وریښمو کومه لار چې [illegible] د هند، [illegible]، اروپا، عراق او جزیرة العرب [illegible] ګریزو قافلو به پرې تګ راتګ کاوه. خو دغو ځانګړتیاو له ځانه سره د وینو ډکې پیښې او کړکیچونه هم لرل.

Ketabton.com

افغانستان د اسلام د مبارک دین د رارسیدو پرمهال یو ستر ټولنیز انقلاب ته اړتیا درلوده، ترڅو وکولای شي چې ټولې اخلاقي ناوړتیا، سیاسي او مذهبي اختلافات، مادي او معنوي اختلافونه او توپیرونه له مینځه یوسي او پر ځای یې په هیواد کې د ژوندیو واحد روح رامینځته کړي. سره له دې چې د دغسې یو انقلاب د رامینځته کېدو زمینه برابره وه، خو یې لا محرک نه و پیدا شوی. په دغسې شرایطو کې یوازې د اسلام سپیڅلي دین وکولای شول چې افغانستان کې دغه درنده دنده ترسره کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره له دې چې ددې نوي دين له خپرېدو سره ددې ملت جنګياليو هم ډېر مخالفت وښود او د پرمختګ په مخکې يې ورته خنډونه رامينځته کول، بيا هم د اسلام خپرونکيو په يوه لاس کې توره او په بل کې وعظ او تبليغ نيولي وو. د افغانستان خلک په دې ډول او اسانه لار د دين منلو ته تيار نه وو. له همدې امله په افغانستان کې د اسلام خپرېدو نهه پيړۍ او تر دې ډېر وخت واخيست، خو د اسلام د سپيڅلي دين په راتلو سره په دې هيواد کې د يووالي، ترقۍ او خوشحالۍ نوې ساه وچليده.

کله چې افغانستان ته لومړی ځل د هجرت په ۲۲ کال اسلامي لښکرې راغلې. وروسته دوی د راشدينو خلفاو او اموي او عباسي خلفاو د خلافت پرمهال افغانستان ته د مشهورو قوماندانانو تر مشرۍ لاندې اسلامي لښکرې راوليږلې. دوی د افغانستان ځينې سيمې فتح کړې ، مګر د ټول افغانستان په فتح کولو بريالي نشول. د اسلامي لښکرو جګړې تر هغه وخته پورې ادامه درلوده، ترڅو په ۲۰۷ هـ ق کال د طاهر پوشنجي په مشرۍ د لومړي ځل لپاره افغانانو د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کيښود. له طاهر پوشنجي وروسته د هغه د کورنۍ واکمنانو د اسلام د مقدس دين په خپريدا کې پوره ونډه واخيسته او د نويو پيړيو په تاريخ کې يې د افغانستان د مستقل دولت بنسټ کيښود، چې له طاهريانو وروسته صفاريانو، سامانيانو، غزنويانو او غوريانو په ټول افغانستان کې د اسلام مقدس دين خپور کړ.

غزنويانو په ځانګړي ډول سلطان محمود غزنوي د هند په ډېرو سيمو کې د اسلام مقدس دين خپور کړ. له دوی وروسته غوريانو د هغو فتوحات تعقيب او په هند کې يې د مسلمانانو په پياوړتيا او د جوماتونو په جوړولو کې د پام وړ ونډه واخيسته. غزنويانو او غوريانو له غزني او غور څخه دغه لوی اسلامي امپراطور اداره کولې، چې د دوی د واکمنۍ او خدمتونو بيلګې اوس هم په هند کې تر سترګو کيږي.

د غزني ښار ښکلې تاريخي ودانۍ چې د غزنويانو د واکمنۍ پرمهال جوړې شوې وې. خو د هيواد دغو ټولو تاريخي ودانيو او اسلامي فرهنګ د چنګيز خان د وحشيانه يرغل پرمهال ډېر زيان وليد او ډېرې ودانۍ په ټول افغانستان کې له مينځه ولاړې. په دغه درسي کتاب کې ياد موضوعات د امکان تر بريده توضيح شوي دي. يوه يادونه کوم هغه دا چې په دې کتاب کې د هجري قمري نيټو څخه ګټه اخېستل شوی ده، او په عنوانونو کې د هجري قمري ترڅنګ هجري شمسي او زيرديزه (ميلادي) هم کارول شوي دي. دغه تاريخي دوره د افغانستان په تاريخ کې ځانګړی ځای لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

د طاهريانو دولت

پیلېزه

د افغانستان خلکو تل د ازادۍ لپاره قربانۍ ورکړي او د نړۍ ستر استعماري دولتونه يې په خپلو موخو کې ناکام کړي دي. په افغانستان کې د اسلام د مقدس دين له خپرېدو وروسته امويانو او عباسيانو د اختلاف پر مهال د افغانستان خلکو د ابو مسلم خراساني په لارښوونه د امويانو د واکمنۍ په سقوط او د عباسيانو واک ته رسولو کې د پام وړ ونډه درلوده ، خو د عباسي دولت خليفه ابو جعفر منصور د ابو مسلم د خدمت په مقابل کې په ډېرې ناروا سره هغه شهيد کړ او د افغانانو قربانۍ ته يې ارزښت ور نه کړ .

د هارون الرشيد له مړينې وروسته چې کله امين الرشيد ځان خليفه او وروسته يې زوی وليعهد وټاکه ، مامون الرشيد د هغه مخالفت وکړ او ځان يې په مروه کې د خليفه په توګه اعلان کړ .کله چې امين الرشيد خپل پوځ د مامون د رعيت کولو لپاره راوليږه، مامون خپل پوځ د هغوي مقابلې ته واستوه او طاهر پوشنجي وتوانيد چې د امين لښکرو ته ماتې ورکړ ي، مامون يې واک ته ورساوه خو کله چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مامون الرشید له افغانستان څخه بغداد ته د خلافت پلازمېنه انتقال کړه؛ طاهر یـې د خراسـان د حـاکم په توګه مقرر کړ، خو طاهر پوشنجي د نورو افغاني رهبرانو په څېر د هیـواد د آزادۍ پـه فکـر کـې و. ده له دوو کالو وروسته افغانستان کې خپلواک اسلامي دولت اعلان کړ او د مامون نوم یې له خطبـې څخـه وغورځاو او د بغداد خیلفه مامون الرشید ته د طاهر پـه څېـر شخصـیت د زغملـو وړ نـه وو. د خپلـو هغـو مامورینو په لاس چې طاهر پوشنجي سره به یې په اداره کې کار کاوه زهر ورکړل ، طـاهر یـې شـهید کـړ خو نوموړې د یوې ورځې حکومت په بهیر کې د خپلواک دولت بنسټ کېښود ، وروسته یـې زوی طلحـه پاچا شو چې مامون دمجبوریت له مخې د هغه واکمني په رسمیت وپېژنده او پـه راتلـونکې کـې یـې د خپلواک اسلامي دولتونو جوړېدو لپاره زمینه برابره کړه .

۱،۱. په افغانستان کې د ۹-۱۳ ز پیړۍ پورې د خراساني دولتونو جوړېدل

طاهر پوشنجي د حسـین پوشـنجي زوی د طـاهري دولـت بنسـټ ایښـودونکی پـه ۸۲۰ ز کـال لـه بغداد څخه افغانستان ته راغی. په ۸۲۲ ز کال یې په افغانستان کې د خپلـواک اسـلامي دولـت بنسـټ کېښود او د عباسي خیلفه مامون الرشید نوم یې له خطبې څخه لـیرې کـړ، د افغانسـتان د ولایتونـو د مسلمان شویو افغانانو تر مینځ یې مرکزیت ټینګ کړ، له طاهر پوشنجي وروسته پـه ۸۲۲ ز کـال د هغـه زوی طلحه پاچا شو ، له طلحه وروسته د هغه ورور عبدالله ، له عبدالله وروسته د هغه زوی دوېم طلحـه او ددې کورنۍ وروستی پاچا محمد، د دویم طاهر زوی پاچا شو ، چې نوموړی د خپلـو نیکونـو بـرخلاف یو بې کفایته او عیاش شخص و ، چې د طاهریانو د سقوط زمینه یې برابره او د یعقوب لیث صـفاري لـه خوا نوموړي بندي شو او د طاهریانو واکمني پای ته ورسیده . د طاهریانو دوره په افغانستان کې د علـم او ادب پالنې دوره وه ، دوی د خلکو د باور وړ وګرځیدل(۲۷: ۹۷).

د طاهریانو د واکمنۍ پر مهال افغانستان په دوو برخو یعني اسلامي او غیر اسلامي بانـدې وېشـل شوی وو ، خو یعقوب لیث صفاري ټولو مخالفینو ته ماتې ورکړه د کندهار، هرات او کابـل تـر نیولـو او د خوارجو د مشر له وژلو وروسته یې په افغانستان کې یـو مرکزیـت جـوړ کـړ او د ایـران ځینـې برخـې لکـه شـیراز یـې پـه ۸٦۸ ز کـال ونیـولې او پـه ۸۷۱ ز کـال یـې د کابـل شـاه زوی او د بـرهمن شـاهي لـړۍ وروستی پاچا یې د زابلستان په جګړه کې ونیو. یعقوب لیث صفاري هڅه کوله چـې ایـران هـم لـه عربـو څخه ازاد کړي نو یې د جوزجان له نیولو وروسته د عباسي دولت والي محمد بن واصـل تـه پـه ۸۷٤ ز. کال ماتې ورکړه او ایران یې د خپلې واکمنۍ یوه برخه وګرځوله ، یعقوب لېث په افغانستان کې د عربـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

واکمنۍ پرضد ولاړ شخص و ، په تیره بیا له عباسي دولت څخه یې ډېره کرکه در لوده ځکه یعقوب لېث تل د سفاح وزیر ابو سلمه د ابومسلم خراساني شهادت او برمکي بلخي او سهل سرخسي- د کورنیو له منځه وړل یا دول چې د عباسیانو له خوا تر سره شوي وو ، او دا یې د عباسي دولت د غدر او خیانت یوه بېلگه گڼله(۲۷: ۱۰۳).

کله چې افغانستان کې طاهري دولت واک ته ورسید، د شمالي او لویدیځ افغانستان د مسلمان شویو سیمو ترمینځ یو مرکزیت پیدا شو او هم ددې ځای په وگړو د عباسي دولت زور او ځبیښناک لږ شو، خو پر بزگرانو د پانگوالو له لوري تیرې او زور لا هماغسې پاتې وو. د طاهري دولت سیاست د اسلامي خلافت سره جوړ جاړې او د لوړ پوړو سره ملاتړ و. همدارنگه د دولت د ټینگښت لپاره عمومي امنیت ساتل د هغوی د دولت موخه وه. ددوی د واکمنۍ پرمهال په شرقي او جنوبي ولایتونو کې رتبیلان او کابل شاهان حکمراني کوله، دا خلک د زردشتي دین سرسخت مخالف و په ټولیزه توگه طاهري لړی علم پروره کورنۍ وه (۲٦: ۵۱).

خو ماورا لنهر یې ساماني کورنۍ ته پریښود او له هغوی سره د روغي ، جوړې لاره غوره کړه خود مالیاتو په را ټولولو کې خپل لوړوالي وساته، خو صفاري دولت داسې ونه کړل، هغوی د فارس حاکم رافع چې د خپلواکۍ خبرې یې کولې په ۲٦۷ هـ ق کې وواژه، د سامانیانو او صفاریانو تر مینځ شخړې زیاتې شوې ، د بغداد خلافت هم د دې اختلاف په زیاتوالي کې ونډه درلوده او دغه اور ته یې لمن ووهله . په ۸۹۹ ز کال د بلخ په شاوخوا کې د عمرو لیث او اسماعیل ساماني تر مینځ جگړه ونښته بغداد د اسماعیل ساماني پلویتوب کاوه ، عمرو لیث په دې جگړه کې د اسماعیل ساماني سره بندي شو او له دوو کالو بند وروسته په بندیخانه کې وفات شو(۲۷: ۱۰۹).

۱،۲. له ۱۳-۹ ز پیړۍ پورې د افغانستان ټولنیزه، اقتصادي او کتلوري اوضاع

له (۱۳-۹ ز) پېړۍ ترمینځ په افغانستان کې ټولنېزې چارې له بېلا بېلو ستونزو او پرمختگونو سره مخ وې او مینځنیو پېړیو د خپلې بشپړتیا وروستي پړاوونه وهل، په دې دوره کې د کرنې او اوبو لگولو چارو پرمختگ وکړ، د اوبو بندونه جوړ، صنایعو او کسبونو په تېره بیا نساجۍ او فلزکارۍ پرمختگ وکړ، آرت او هنر لوړ پړاو ته رسیدلي و، یو شمیر ادبي اثارپه دې دوره کې ایجاد او لوړې ودانۍ جوړې شوې، د افغانستان لوی ښارونه لکه کابل، هرات، بلخ، مرو او نیشاپور د مینځنۍ اسیا لوي سوداگریز مرکزونه وو، یوازې بلخ دوه سوه زره تنه نفوس در لود، د وریښمو لویه لار د غزنوي دولت

(c) ketabton.com: The Digital Library

له سیمو تیرېدله او تل د لویو کاروانونو له تګ او راتګ څخه برخمنه وه، دغو کاروانونو هم د افغانستان، ایران، چین، هند، ترکستان، عراق او شام ته مالونه وړل راوړل. په دغو مالونو کې رختونه، عطر، غلامان، څاروي، درمل، فلزي سامانونه، وسلې، قیمتي ډبرې، میسین لوښي، کاغذ، وړۍ، پوستکې، څرمن، وریجي او غوړي وو. په ورځنۍ ژوند کې خلکو له بادي ژرندو، اوبو ژرندو، او له اوبو ایستلو څرخونو (ارهټونو) څخه ګټه اخیسته . اوربشې، غنم، وریجې، پنبه، انګور، کرنېز پیداوار وو، سرکه او شراب هم په دې دوره کې جوړېدل، د کرنې تر څنګ د غالۍ اوبدلو، رخت جوړولو، فلزکارۍ، وسله جوړول، صابون او لوښو جوړولوصنایعو او انځور ګرۍ پرمختګ کړی وو، د غزنویانو په دوره کې موسیقي ښه ځلیدلې وه . په لویو غونډو کې به تل سندر غاړو له طبلې سره بدلې ویلې، دولتونو منظم ملکي او نظامي تشکېلات لرل، دیني علوم به په جومات کې تدریسېدل . په دې دوره کې مشهور شاعران او پوهان لکه فردوسي، بلعمی، ابو ریحان البیروني، طوسی، فرخي، سنایي، بلخي ابن سینا اوسیدلي دي د غزني ښار په ټوله مینځنۍ آسیا کې د علم او ادب ځانګو وه . په دغه دوره کې اسلامي فقه هم لوړ پړاو ته رسیدلې وه(۲۷: ۱۲۹).

سلجوقیان په بشپړ ډول دیوه سیاسې قبیلوي ملکېت پلویان وو، چې دولت یې یوازې د پاچا مال نه بلکه هغه یې د ټولې کورنۍ مال ګاڼه . هر سلجوقي شهزاده که به په هر ځای کې و، هلته یې په خپل نوم خطبه جاري کوله. له همدې امله د سلجوقیانو لویه امپراتوري په ټوله اسیا کې په څو حکومتونو وویشل شوه، دوی غوښتل چې د مینځنۍ اسیا د پخوانیو پاچاهانو په څېر مطلق العناني رواج کړي، خو تل به د اشرافو روحانیونو او مخورو له مخالفت سره مخامخ کېدل(۲۷: ۱۴۵).

په لنډه توګه ویلای شو چې په دې دوره کې د اقتصاد بنسټ په کرنه او مالدارۍ ولاړ و. له اسلام څخه مخکې هم په افغانستان کې کرنې پرمختګ کړی و او د څارویو روزنې د خلکو ژوند نسبتاً ډاډمن کړی و، ویالې، کاناالونه او بندونه جوړ شوي وو څو وروسته د خپلواکو اسلامي دولتونو (طاهري ، صفاري ، غزنوي او غوري دولتونو) په افغانستان کې کرنې او مالدارۍ ته پاملرنه وکړه، د هیواد په شنو څړ ځایونو کې ښه ډېر څاروي روزل کېدل. په دوی کې د باختر اسونو او اوښانو، د تخار اسونو او د سیستان غواګانو ډېر شهرت در لود. وربشې، غنم، پنبه، وریجې، انګور، ممیز، بادام او خیدک ډېر زیات تولیدیدل. د هیواد له معدنونو څخه سره زر، سپین زر، اوسپنه، مس، قلعي، سرب او نوشادر ایستل کېدل. کوچنۍ صنایع ښه پرمخ تللی وې. نساجي په تیره بیا نازک رختونه، څرمن ګنډل، فلز

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاري، غالۍ اوبدل، د مسي لوښو جوړيدل، وسله جوړول، صابون جوړول او براق جوړولو ښه پرمختګ کړی و. په زرګری، مسګری، پښګری، بنايي، ټټاري، ترکاڼي، انځور ګری او نورو برخو کې ډير پرمختګونه شوي وو. دولت صنعت کاران هڅول. په ښارونو کې سره او سپين زر د درهمو او دينارو په نوم کونډل کېدل. د نن ورځې پيسو په څېر رواج درلود. د سيکو وزن او معيار په اسلامي هيوادونو کې بيل بيل وو(۲۷: ۱٦۸).

په مروه، غزنی او نورو سيمو کې لوی لوی اسلامي مدرسي جوړې شوې او لويو اسلامي پوهانو لکه امام اعظم، ابو حنيفه، محدث ابواسحق ابراهيم بن يعقوب، جوزجاني محدث، ابراهيم او هم بلخی صوفي، ابو سليمان جوزجاني، حنفي فقه پوه، ابراهيم بن رستم مروزي د ابو حنيفه له ملګرو څخه، ابو داود سجستاني، ابو هاشم سهيل بن محمد سيستاني، ابو جعفر بلخي منجم، ابو قتيبه مروزي تاريخ پوه، بشار بن برد تخارستانی عربی شاعر او نور د دې سيمې په مدنيت او فرهنګ کې ونډه واخېسته(۱۰: ۱۱۷-۱۱٦).

۱,۳. د طاهريانو دولت (۲۰۷-۲۵۹ هـ ق)

(۲۰۱-۲۵۲ هـ ش)

(۸۲۳-۸۷۴ ز)

په خراسان کې د ابو مسلم خراساني پواسطه د اموي ضد نهضت له مينځ ته راتګ او پياوړتيا وروسته افغانان د ابو مسلم خراساني په لارښوونه وتوانيدل چې عباسيان واک ته ورسوي. نوموړی پيښې د اسلام په تاريخ کې ستر بدلون راوست، خو د ابومسلم شهادت په افغانستان کې د ملي نهضتونو او حرکتونو د مينځ ته راتګ سبب وګرځيد، چې له افغانستان څخه يې د عربي مسلمانانو سلطه پای ته ورسوله. دې ملي خوځښتونو په افغانستان کې د طاهريانو پواسطه تر خپلواک اسلامي دولت تر تاسيس پورې دوام وکړ . دغه نهضتونه د طاهريانو له واکمنۍ څخه ډېر وړاندې په هرات او سيستان کې مينځ ته راغلي وو خو د هارون الرشيد له مړينې (۱۹۳ هـ) وروسته د هغه د دوو زامنو امين او مامون تر مينځ د خلافت پر سر اختلاف د خراسانيانو له پاره د طاهر په رهبری د يو خپلواک دولت د تاسيس زمينه برابره کړه(۴۳: ۱۵۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې واکمنۍ بنسټ اېښودونکی د حسین زوی طاهر و چې د هرات ولایت د پوشنج (نتي زندجان) له یو قوي کورنۍ څخه و، نیکه یې د عباسیانو د واکمنۍ پر مهال د پوشنج حاکم و، له ده وروسته زوی یې حسین د پوشنج واکمنۍ ته ورسید، د حسین زوی طاهر یو زړور، خپلواک او آزادي غوښتونکی شخصیت و، د ده په لاس په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کېښودل شو(۱۴:۴).

۱،۴. د طاهر پوشنجي واکمني (۲۰۷-۲۰۷ هـ ق) (۲۰۱-۲۰۱ هـ ش) (۸۲۲-۸۲۲ ز)

طاهریانو په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کېښود. د دې کورنۍ بنسټ اینښودونکی طاهر پوشنجي نومیده. له همدې سببه دغه کورنۍ د طاهریانو په نوم یادېږي. طاهر پوشنجي چې مامون ورته د ذوالیمین لقب ورکړې و . په ۱۵۸ هـ ق کې په پوشنج کې زیږیدلی دی، ده له خپل پلار زده کړه کړې وه، طاهر د حسین زوی د مصعب لمسی دی، د ده پلار حسین د مامون الرشید د خلافت پرمهال د پوشنج حاکم و چې په ۱۵۸هـ ق کې مړشو (۴۶: ۱).

پوشنج د هرات ښار لویدیځ لورته موقعیت لري چې هغه یو وخت، د غوریانو د حکومت مرکز او د هریرود سیند سویل ته د زندجان په نامه یو وړوکې ښار و چې د هرات او فوشنج تر مینځ واقع دی. دغه ښار هرات ښارته څېرمه له نږدې غرونو او له هرات ښار څخه دوه فرسخه واټن لري، د پوشنج ښار ډیر ښکلې و، گرد چاپیره یې شنې ونې ولاړې وې د ښار استحکامات په ښه توگه تر سره شوي و، او چار چاپیر یې د یوال او یوه کنده موجوده وه، په ۱۷۸ هـ ق کې فوشنج ښار یو ودان ښار و، بیهقي د هغه نوم فوشنج، پوشنج یا پوشنگ لیکلی دی، د اسلامي نړۍ ستر عالم شیخ ابو لیث پوشنجي او د شیخ ابو الحسن پوشنجي زیارتونه تر اوسه هلته موجود دی چې ددې ښار له نومیالیو علمي شخصیتونو څخه وو (۴۳: ۱۵۳-۱۵۲).

لسترنج په خپل کتاب (جغرافیایي تاریخي سرزمین های خلافت شرقي) کې د فوشنج په اړه داسې لیکلي دي : ((د یوې ورځې لارې واټن د طی کولو په اندازه د هرات یو مهم ښار پوشنگ ، فوشنج یا پو شنج واقع و، لېرې نه ده دا ښار به هماغه ځای وي چې اوس د غوریانو ښار چې د هریرود

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سیند کېښې غاړې جنوب لوري ته موقعیت لري)) او علامه اکاډیمیسن پوهاند عبدالشکور رشاد هم په خپل اثر (جغرافیایي یادابښتونه) کې د پوشنج په اړه داسې لیکلي دي : ((زیاتره کسان اوسنی زنده جان پخوانی فوشنج بولي، زنده جان د هرات ولایت لویدیځ لورته تقریباً څلویښت کېلو متره لېرې واقع دی او تر زنده جان چې شپږ ویشت کېلو متره نور لویدیځ ته ولاړ شې غوریانو ته رسیږې ، فوشنج دخطیب زوی صدر الدین ربیعي، چې د کرت پاچهانو په دربار کې و، د فوشنج ښار یې هوشنګ ته منسوب بللی دی))

که هو شنګ ، پوشنګ را ساخته است

چه فرم بهشتش بر اراسته است (۱٦: ۳۵۷).

اصطخري لیکلې دي :

د فوشنج کلا ډیره ټینګه کلا ده شاوخواته خندق دی، درې دروازې لري .

۱ _ ختیځه خوا دروازه یې علي نومیږي .

۲_ لویدیځه خوا دروازه یې نیشاپور خواته خلاصیږي .

۳ _ د جنوب خوا دروازه یې قهستان ته خلاصیږي .

طاهر فوشنجي د دغه ښار اوسیدونکی و، د دې په توابعو کې د ګوډ تیمور تر حملې د مخه دا لاندې کلي پراته وو چې نومونه یې دا دي:

ارد، ښادیز، سادیا، ارشو، سنګوان، اوه، قورمان، غنچاباد، ترکاباد، شکېبان، شاده، مویزک، اوج، کوسویه (کوسان) روشنان، باده، فشان، استونان، روزنک، د هران، ګزه او جنګان . ځینې کلي یې اوس هم په دغو نومونو یادیږي لکه شاده ، منګوان ، کهستان ، غنجان ، شکېبان ، دهران ، ګزه ، جنګان ، روزنګ ، اوج، سبول او استونان په فوشنج پورې تړلې کلي دي .

۱ . کوسویه (کهستان): د دې کلا کنډوالې لا تراوسه پورې شته؛ د چنګیز لمسی پر دغه کلا برید وکړ مګر ویې نه شوه نیولای(۱٦: ۳۵۹-۳۵۸).

د طاهر پوشنجي شهرت له هغه وخت څخه زیات شو کله چې د هارون الرشید د زامنو تر مینځ د خلافت پر سر اختلاف پیدا شو . هارون الرشید مخکې له مړینې (۱۹۳هـ ق) خپله لویه اسلامي امپراتوري د دوو زامنو امین چې د ابو جعفر منصور د لور زبیدې زوی و او مامون الرشید چې د استاد سیس سیستاني د لور مرجیله زوی و ترمینځ وویشله. د امپراتورۍ لویدیځې برخې یې امین

(c) ketabton.com: The Digital Library

الرشيد چې د ابو جعفر منصور لمسی او عباسیانو ته منسوب و، ورکړې او د امپراتورۍ ختیزې برخې یې لکه فارس ، کرمان، مازندران او خراسان مامون الرشید ته چې مور یې له افغانستان څخه وه ورکړې. د هارون الرشید له مړینې وروسته د امین الرشید له پاره زمینه برابره شوه؛ ځان یې دخلیفه په توګه اعلان کړ. امین الرشید د خلافت له اعلان وروسته د خپل وزیر فضل بن ربیع په لمسون خپل کوچنی زوی موسی بن امین د ځای ناستي په توګه وټاکه، په دې کار سره مامون په راتلونکې کې هم ځان خلافت ته له رسیدو څخه محروم ولید ، په همدې اساس یې له امین سره د دښمنۍ لار غوره کړه، امین غوښتل چې مامون هم د اسلامي امپراتورۍ د نورو محلي حکمرانانو په څېر د ده اطاعت وکړي، خو مامون الرشید د ده له اطاعت څخه سرغړونه وکړه، په مروه * کې یې خپل ځان د خلیفه په توګه اعلان کړ، په ۱۹٦ هـ ق کال یې په خپل نوم سکه ووهله،استقلال یې اعلان کړ او د بغداد سره یې مخالفت وښود(۴٦ : ۱).

امین الرشید لومړی د خراسان لـــــه حکومت څخه دمامون الرشید د لیرې کېدو امر صادر او دمامون د ایل کولو په خاطر یې یو لښکر د علي بن عیسی په مشرۍ ور ولیږه، مامون الرشید د امین د لښکرو سره د مقابلې په خاطر د طاهر پوشنجي د حسین زوی په مشرۍ پوځ ولېږه چې د ری په سیمه کې ددوي تر مینځ جګړه ونښته ، په دې جګړه کې د بغداد ٦۰ زره کسیزه پوځ ماتې وخوړه او علی بن عیسی د یو شمیر سردارانو سره ووژل شو. د امین له خوا طاهر ته د ذوالیمین لقب ور کړ شو. طاهر د بغداد په لورې حرکت وکړ او د همدان په سیمه کې یې هم د بغداد رالیږل شوو قوتونو ته ماتې ور کړه. وروسته یې د بغداد لورې ته خپل حرکت ته دوام ور کړ او بغداد ښار یې کلا بند کړ، دغې کلابندۍ یو نیم کال دوام وکړ . په دغه موده کې امین د طاهر له خوا ووژل شو ، بغداد په ۱۹۸ هـ ق کال د طاهر پوشنجي په واسطه فتح او د مامون د خلافت لپاره لاره هواره شوه ، مامون الرشید له مروې څخه د خلافت ټولې سیمې اداره کولې او طاهر یې د شام (سوریه) بین النهرین (عراق) د والي په توګه مقرر کړ. طاهر پوشنجي هیله درلوده چې د خلافت مرکز له بغداد څخه افغانستان ته انتقال او اسلامي خلافت دې له افغانستان څخه اداره شي، تر څو د اسلامي دولت واک د افغانانو لاس ته ورشي. مامون هم د خلافت په لومړیو ورځو کې مروه د خپل خلافت مرکز وټاکله او د عباسیانو

---

*مروه تر ۱۸۸۴ ز کال پورې د افغانستان د خاورې جزو ، چې په ۱۸۸۴ ز کال کې روسانو ونیوله او له افغانستان څخه جلا کړله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بیرغ پر ځای یې شین بیرغ غوره کړ؛ خو دا پلان تر آخره عملي نه شو او ډېر دوام یې ونه کړ، ځکه ځینو عربانو د مامون پر ضد تحرکات پیل کړل .د مامون کاکا ابراهیم، د مهدی زوی د خپل خلیفه په توگه وټاکه(۴٦: ۲).

په بغداد کې د عربانو له خوا د خلیفه په توگه د ابراهیم ټاکنه ، د مامون د زوم علی رضا مړینه او د ده د وزیر فضل بن سهل قتل او یو شمیر نور مسایل د دې سبب شول چې مامون خپله کړنلاره بدله کړي او پلازمینه یې له افغانستان څخه بېرته بغداد ته انتقال کړه. طاهر پوشنجي له دې وروسته په دی باور شو چې د ده آرزو یعني افغانستان ته د پلازمینې انتقال نه عملي کېږي. له دې وروسته په دې کوښښ کې شو چې افغانستان له عباسي امپراتورۍ څخه جلا کړي په دې ډول نوموړی په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولت د جوړولو په فکر کې شو؛ د ده د هڅو او غوښتنو په پایله کې مامون الرشید طاهر پوشنجي د افغانستان د حاکم په توگه مقرر کړ ، مامون په دې پوهیده چې طاهر غواړي افغانستان له عباسي امپراتورۍ څخه جلا کړي ، مامون رشید د دې خطر له امله په دمشق کې له عربانو سره د افغانانو نزدیکت او د طاهر پوشنجي موجودیت نور نه شو زغملی؛ ځکه د طاهر په موجودیت کې د مامون ستونزې ورځ تر بلې ډېریدلې، د عربي او افغاني ډلو تر مینځ اختلاف ورځ تر بلې زیاتېده. طاهر پوشنجي په افغانستان کې له مقرریدو سره سم د خپلې نقشې د پلې کېدو له پاره تیاری نیوه تر څو یې په ۲۰۷ هـ ق کال د جمادي الاخر په ۲٤ مه (۸۲۲ ز) د جمعې په ورځ د خلیفه مامون الرشید نوم له خطبې څخه لیرې او ځان یې پاچا اعلان کړ ،هغه مهال یې د افغانستان په غرونو کې د آزادۍ بیرغ ورپاوه، له دې وروسته په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولتونو د جوړیدو لړۍ پیل شوه او د بغداد له خلافت سره د دوی اړیکې تش د احترام پربنسټ وي نه د حاکمیت په بنه. د افغانستان د خپلواکه اسلامي دولتونو پاچاهان په ټولو چاروکې خپلواک او ازاد وو، خود روحاني دوستانه اړیکو د ساتلو په خاطر یې د عباسي واکمنانو احترام کاوه. د طاهر پوشنجي په واکمنۍ کې مشهد، نیشاپور ، مرگین (مرغاب) ، (هرات) او دسیستان ځینې برخې شاملې دي د افغانستان په نورو سیمو لکه کابل ، گندهارا ، بلوچستان او نورو سیمو کې غیر اسلامي دولتونه موجود وو (۴٦: ۳).

د طاهر پوشنجي عمر ډیر دوام ونکړ په هماغه شپه مړ شو. ډېر گومان دا دی چې د مامون په امر به د هغو عربي مامورینو له خوا چې له طاهر سره یې کار کاوه زهر ور کړل شوي وي چې نامتو مورخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بارتولد په دې اړه داسې نظر لري : ((مخکې له دې چې د معصب لمسی. طاهر د پوشنج واک په لاس کې واخلي هغه د مامون له خوا د امین پرضد د لښکرو قوماندان و، وروسته له هغه چې طاهر بغداد فتح کړ ، د مامون له خوا د عراق د حاکم په توګه مقرر شو او په عین وخت کې د بغداد د مالي (ساوید Sawid) چارې هغه ته وسپارل شوي چې د طاهر پوشنجي دوست او ملګري احمد بن ابو خالد مامون دخراسان د والي غسان بن عباد له برید (سوقصد) څخه په ډار کړ ، د همدې ډول دسیسو په پایله کې خلیفه، طاهر د خراسان د والي په توګه مقرر کړ، طاهر د ۸۲۲ز کال د نوامبر په میاشت کې د مامون نوم له خطبې څخه لیرې کړ او له بغداد څخه یې خپله ازادي اعلان کړه، سمدستي مړ شو، طبعاً ګمان کېده چې طاهر به دخلیفه په امر مسموم شوی وي))(۲: ۵۷-۵۶).

د تاریخي اسنادو په استناد طاهر پوشنجي د مامون په امر مسموم شوی دی. ځکه، کله چې مامون واک ته د رسیدو له پاره خپل ورور امین وواژه، د طاهر مړینه ورته هم اسانه وه. او کله چې مامون د خراسان د حکومت فرمان طاهر ته لاس لیک کړ ، د دې لپاره چې تل د هغه له کړو وړو خبر وي خپل یو د باور وړ شخص کلثوم بن ثابت یې د خراسان د پوسته خانې د ریس په توګه وټاکه چې د طاهر پوشنجي د کړو وړو څارنه وکړي او خلیفه ترې خبر کړي .همدا راز د خالد پلار احمد چې د مامون الرشید وزیر او د هغه په وړاندې یې د طاهر ضمانت کړی و ، د دې لپاره چې طاهر د مامون مخالفت ونه کړي نو خلیفه باید هر وخت د طاهر له کړو خبر وي ، له خپلو نږدې او باوري کسانو څخه یې یو کس په څرګنده طاهر ته دخدمت لپاره را ولېږه او په پټه یې هغه ته د نده ور وسپارله، که چیرې طاهر خپلواکي اعلانوي، نوموړی به پاڅون وکړي او هغه به ووژني. کله چې په خطبه کې یې د خلیفه نوم له مینځه وویست او د خراسان د خپلواکۍ له اعلان وروسته کور ته ستون شو، د کمزورۍ او ناروغۍ احساس یې وکړ. او داسې ګومان کېده چې زهر ورکړ شوي دی. خو طاهر پوشنجي د هماغي ورځي پر ماښام دحق داعی ته لبیک ووایه .. په هر حال د خراسان د پوسته خانې ریس او جاسوس کلثوم په افغانستان کې د خپلواکۍ د اعلان او بیا د طاهر د مړینې خبر یو په بل پسې مامون ته په لیکلې ډول واستاوه (۴۳: ۱۶۸-۱۶۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱,۵. د طلحه واکمني (۲۱۳-۲۰۷ هـ ق)

(۲۰۷-۲۰۱ هـ ش)

(۸۲۸-۸۲۲ ز)

د طاهر پوشنجي له مړيني وروسته د هغه زوی طلحه د خراسان پاچا شو. مامون الرشيد د مجبوريت له مخې د هغه واکمني په رسميت وپېژانده، ځکه مامون په هرات، سيستان او د خراسان په نورو ولايتونو او شام کې د طاهر پوشنجي د کورنۍ له نفوذ او اقتدار ښه پوره خبرتيا لرله او له هغه ښخه په ويره کې و، چې د طاهر پوشنجي له مړينې وروسته يې د طاهريانو له کورنۍ سره جگړې ته زړه ښه نه کړ، هغوی په دې ښه پوهيدل که چيرې له طاهريانو سره د ډير مخالفت ښرگندونه وکړي له دوو خوا به پرې حمله وشي د شام لخوا د هغه زوی عبدالله چې د هغه د لښکرو قوماندان او ډير عسکر ورسره وو، او د افغانستان له خوا به طلحه پرې حمله وکړي. نو د بغداد د خلافت وضعيت به له خطر سره مخامخ کړي ، له همدې امله يې له طاهريانو سره له روغې جوړې ښخه کار واخيست ، مامون الرشيد خپل وزير ابی احمد سره له مصلحت وروسته په افغانستان کې د طلحه حکومت په رسميت وپېژاند(۴۳: ۱۷۵-۱۷۴).

طلحه هم د پلار په ښېر پوه ، هوښيار او علم پالونکی و د خلکو ستونزې به يې ژر حلولې او د هغوی له شکايت ښخه به ډير ژر خبريده. د نجوم په علم کې يې پوره معلومات او د عالمانو روزنې ته يې پاملرنه کوله. د ده اوه کلنه دوره د امن او سولې دوره وه، يوازې حمزه سيستاني په سيستان کې ښو ځله شورش وکړ، طلحه په ۲۱۳ هـ ق کال مړ او پر ځای يې دده ورور عبدالله واک ته ورسيده(۴٦: ۴).

۱,٦. د عبدالله واکمني (۲۳۰-۲۱۳هـ ق)

(۲۲۳-۲۰۷ هـ ش)

(۸۴۴-۸۲۷ ز)

عبدالله د طاهر پوشنجي زوی، د طاهريانو د کورنۍ او د خپلواک اسلامي دولتونو له مشهورو حکمرانانو ښخه و، په جگړه کې يې پوره مهارت در لود. د ادب، هنراو موسيقۍ سره يې مينه لرله، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دري ژبې شاعر حنظله بادغيسي ، د ده په دربار کې اوسېده ، عبدالله د هيواد په اداره او سياست کې پوره وړتيا در لوده. د ده د واکمنۍ پر مهال د طاهريانو نفوذ او قدرت نور هم زيات شو. کرمان ، اصفهان، او طبرستان پورې يې خپل نفوذ ته پراختيا ورکړه؛ د اوبو د ويش قانون يې جوړ کړ تر څو د خلکو تر مينځ د اوبو پر سر را پيدا شوي اختلافات حل کړي . عبدالله د طاهر زوی چې کله افغانستان ته راغی نو خپلو مامورينو ته يې داسې وليکل : ((تاسو ته هدايت درکوم ، تر څو له خوبه راويښ او له لټۍ څخه را بهر شی خپله ښه ولټوئ ، د ولايت له مشرانو سره غوره چلند وکړئ ، کرنه او بزگران که وروسته پاتې شي هغه بايد ښېرته پياوړي کړئ او خپل ځای ته يې ورسوئ، دا ځکه چې الله(ج) له همدې کرنې څخه روزي راکوي او له دوی سره بې عدالتي يې حرامه گڼلې ده (۲۷: ۹۷).

د عبدالله د واکمنۍ پر مهال لويه پېښه په ۲۲۰ هـ ق د هلمند د سيند وچېدل وو چې ورسره د وچکالۍ او قحطۍ ستونزه رامينځ ته شوه ډېر خلک د وچکالۍ او قحطۍ له امله مړ ه شول. عبدالله د دې ستونزې د حل لپاره يوه اندازه پيسې او خوراکې توکې سيستان ته وليږل اوستونزه تر يو حده حل شوه (۴۶: ۵).

عبدالله د طاهر زوی په ۱۸۲ هـ کې زېږيدلی دی ، يو څه موده په شام او مصر کې حکمران و، له هغه وروسته د بغداد خلافت لپاره يې د بابک خرمي په خلاف جگړه کوله . کله چې د طلحه له مړيني وروسته نوموړی امير شو، د بغداد خلافت دی رسماً د خراسان د امير په توگه وپېژانده ، عبدالله د بغداد له خلافت سره لازمي او صميمي اړيکې در لودې. تل يې د بغداد د خلافت له دښمنانو سره جگړې کولې د هغوی دښمنان به يې له مينځه وړل .په ۲۱۹ هـ ق کې د تالقانو امام زاده محمد د قاسم زوی بندي کړ اوخليفه ته يې بغداد ته واستاوه ، په ۲۲٤ هـ ق کې يې مازيار د قارن زوی چې د طبرستان حکمران و هغه ته يې هم د خليفه په گټه ماتې ورکړه. د عبدالله حکمرانانو په سيستان کې شورشونه ارام کړل. عبدالله ۱۷ کاله د افغانستان په لويديځو سيمو حکومت وکړ. د ده د واکمنۍ پرمهال په ۲۲٤هـ کال کې په خراسان کې سخته زلزله وشوه او په سيستان کې ۲۲۰هـ ق کې سخته وچکالي مينځ ته راغله(۱۰: ۱۲۸-۱۲۷).دده د واک پر مهال د عايداتو کچه چې له خپلو اړوند سيمو څخه به يې را ټولوله ٤۹ مليونه دينـاره حساب شوي ده. دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشرۍ له عباسي خليفه واثق بالله ، سره همزمان وه. ډېر سخي، مهربانه شخصيت و ، د کرکېلی سره يې زياته مينه در لوده.

۱,۷. د دويم طاهر واکمني (۲۳۰-۲۴۸هـ ق)

(۲۲۳-۲۴۱ هـ ش)

(۸۴۴-۸۶۲ ز)

د طاهر دزوی عبدالله له مړينې وروسته د عبدالله زوی د دويم طاهر په نوم امير شو، ده په خپله ۱۸ کلنه واکمنۍ کې دخپلو نيکونو لار تعقيب کړه او د بغداد له خلافت سره يې دوستانه اړيکې درلودې ، د دواړو هيوادو تر مينځ دوستانه اړيکو ته کوم زيان ونه رسيد. د ده د واکمنۍ پر مهال د واثق الله بالله وفات د ده د اړيکو پر وضعيت باندې کومه اغېزه ونه کړه. خو په سيستان کې ځينې شورشونه موجود وو ، چې دا شورشونه ورځ تر بلې زياتيدل. په ۲٤٦ هـ ق کال ، يعقوب ليث په نيمروز کې د صفاريانو د مستقل دولت بنسټ کيښود (۴۶: ٦).

د عبدالله د زوی دويم طاهر د واکمنۍ پر مهال د سيستان خلک د نصر۔ د زوی صالح اويعقوب ليث په مشرۍ شورشونه پيل کړل. تر څو چې د صفاريانو کورنۍ د دولت بنسټ کېښودل شو. د دويم طاهر د واکمنۍ پر مهال ابراهيم د حسين زوی د سيستان حکمران و. نوموړي حکمران خپل نا اهله زوی احمد نومی د بست حاکم وټاکه ، احمد د هغه ولايت نامتو کسانو سره جګړه وکړه. په دې سبب د بست او سيستان خلکو له طاهريانو څخه مخ وګرځاوه او په ۲۳۸ هـ ق کال کې يې په بست کې له صالح سره بيعت وکړ؛ په دغه بحران او ګډوډۍ کې يعقوب ليث صفاري قوت وموند په ۲٤٦ هـ ق کې يې سيستان د طاهريانو له واک څخه وويست او د دويم طاهر له مړينې وروسته د هغه زوی محمد امير شو (۱۰: ۱۲۸).

۱,۸. د محمد واکمني (۲۴۸-۲۵۹هـ ق)

(۲۴۰-۲۵۱ هـ ش)

(۸۷۲-۸۶۱ ز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دويم طاهر له مړيني وروسته د هغه زوی محمد واک ته ورسيد، نوموړی د خپلو نيکونو برخلاف يو بې کفايته او عياش شخص و، ډير وخت به مست او بې هوشه و؛ د هيواد له اداري څخه عاجز و. يعقوب ليث صفاري له دې وضعې څخه ګټه واخېسته، لومړی يې هرات ونيو بيا يې نيشاپور چې د طاهريانو پلازمينه او د افغانستان يو ايالت و ونيوو ، د طاهريانو وروستی امير محمد د يعقوب ليث له خوا بندي شو او د طاهريانو د کورنۍ واکمني پای ته ورسيده(۴۶: ٦).

د محمد له بندي کېدو (۲۵۹هـ ق) وروسته له دې کورنۍ څخه ابراهيم د محمد زوی د دويم طاهر لمسی، د عبدالله کړوسی اود طاهر پوشنجي کودی تر ٢٦٨ هـ ق پورې په مروه کې خپل حاکميت ته دوام ور کړ. احمد د محمد زوی له ۲۵۹ _ ٢٦٧ هـ ق پورې هم په خوارزم کې حاکم و، او دريم طاهر د محمد زوی د نيشاپور په يوه ليرې سيمه کې ۲۵۹ _ ۲۸۲ هـ ق په محلی توګه حکمراني کوله. خو په رښتيني توګه د طاهريانو واکمني د دويم طاهر د زوی محمد له بندي کېدو (۲۵۹ هـ ق) وروسته له مينځه ولاړه او د دوی د واکمنۍ ډيرې سيمې د صفاريانو د حکومت له خوا ونيول شوې (۲٦:۱۱۵) .

۱,۹. د طاهريانو د عصر علمي او فرهنګي خدمتونه

د طاهريانو کورنۍ ټول فعاليتونه د اسلام مقدس دين د قرآني اصولو او د اسلام د ځلاند فرهنګ په اساس تر سره کېدل. دوي وتوانېدل چې يو روښانه او قوي مرکزي دولت په افغانستان کې جوړ کړي، د طاهري کورنۍ واکمنان د زده کړو لرونکې وو. د ماورالنهر ځيني سيمي هم د دوي په اداره کې شاملې وې، په خپله طاهر پوشنجي د عربي ژبې ښه اديب او شاعر و، طلحه هم په نجوم او نحوه کې ښه پوهيده، عبدالله هم لکه د پلار په څېر شاعر و، منصور د طلحه زوی د مروې حاکم هم په فلسفه کې مقالې ليکلې وې، طاهري دولت د اسلامي معارف په خپرولو، د کرنې او اوبو لګولو په پراختيا کې ډېرې هڅې وکړې ، د اوبو د ويش لپاره يې قانون جوړ کړ (۲۷: ۹۷).

د طاهريانو د واکمنانو په دربار کې د دري ژبې مشهور شاعران لکه حنظله بادغيسي، مروزي او ابو حفص سغدی موجود وو. د دې کورنۍ د واکمنۍ پرمهال د عباسي دولت فشار کم و، د اسلام د مبارک دين له خپرېدو مخکې افغانستان په مختلفو محلي دولتونو ويشل شوی و، خو کله چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام مقدس دین د افغانستان په ځینو ولایتونو کې خپور شو، پخواني دیني او ژبني اختلافات یې پای ته ورسول(۲٦: ۱۴۳).

ددې کورنۍ یو بل شخصیت عبید الله بن عبدالله په ادبیاتو، فلسفه، هندسه او نورو علومو کې ډېر معلومات درلوده، عبدالله د شاعرانو په ژوند هم یو کتاب لیکلی، د حکومت په اړه یې یوه رساله لیکلې، د طبقات ناصري لیکوال قاضي منهاج سراج جوزجاني د طاهریانو کورنۍ علم پالونکي او وروسته ، با هنره او عادل مشران ګڼلي، چې د دوی د واکمنۍ پر مهال د تفسیر، حدیث او فقهې علومو ډېر پرمختګ وکړ او ګڼ شمیر پوهان لکه : ابراهیم خزامي نیشاپوري، ابوبکر بن ابراهیم، محمد بن عبدالله بن محمد، ابو اسحاق سغدي ابراهیم بن یعقوب جوزجاني، ابراهیم بن ابو طالب، ابو موسی بن سلیمان جوزجاني ، ابراهیم بن رستم ، الحافظ بن عبدالله محمد بن نصر المروزي ابو داود سجستاني ، شیار بن برد تخارستاني او داسې نور موجود وو چې د فرهنګ او علومو په پرمختګ کې یې ډېرې هڅې کړي دي (۲٦: ۱۴۴).

په افغانستان کې طاهري دولت د اسلامي پوهې د خپرونې او همدارنګه د هغه مهال د کرکیلې او اوبو خور د ښه والي لپاره ډېرې هڅې کړېدی. له اوبو څخه د ګټې اخېستلو لپاره یې یو قانون جوړ کړی و. له دې امله خپلواکه ملي، علمي او ثقافتي او په خپل اقتصاد متکي ټولنه او دولت ګڼلی شو. ددې دورې یوه فرهنګي ښېګڼه او ځانګړتیا دا وه ، چې له دوی وروسته د افغاني دولتونو په واکمني کې عربي، پښتو او دري ژبی هند ته ورسیدلې او هلته بیا اسلامي او ادبي علومو کې پوهان رامینځ ته شول.

د طاهریانو د واکمنۍ پرمهال یوه فرهنګي ځلیدونکی څېره چې په دواړو ژبو عربي او دري کې اشعار لري. محمود بن حسن وراق هروي دی چې د پیښې له مخې په وراق سره یادیږي، دا ځکه چې کتاب پلورنځی یې درلود او صحافت یې کاوه. نوموړی شخصیت په ۲۷۷ هـ ق کال د عبدالله ابن طاهر د واکمنۍ پرمهال په افغانستان کې و او د معتصم بالله د واک پرمهال په بغداد کې وفات شو. د طاهریانو د واکمنۍ پرمهال افغانستان د علم او فرهنګ ټاټوبی او اوسیدونکو یې په دې برخه کې د پام وړ شهرت درلود (۲٦: ۱۴٦).

زمونږ هیواد کې خلکو د خپلو کورنیو اړتیاو د پوره کولو لپاره په خپل لاس کې جوړو شویو دستګاو باندې د اړتیا وړ شیان جوړول. د ځارویو له وړیو او پوستکو څخه د اړتیا وړ شیان لکه پوستینونه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیمځي، ټغر او د غلو د ساتلو په خاطر بنیګانی او نور... له پنبې او وریښمو څخه ټوکران جوړول. له ډیری پخوا زمانی څخه زمونږ په هیواد کې رواج درلود. له دې امله ویلې شو چې د اوبدلو صنعت په طاهري دوره کې په ځانګړی توګه پرمختګ کړی و. د خراسان ټوکران هغه مهال چین او سند ته وړل کېدل. د افغانستان بوري ډیر شهرت درلود؛ بادي ژرندی هم په افغانستان کې موجودې وې. همدارنګه فلز کاری او زرګری هم پرمختګ کړی و. صنعت هغه مهال د خلکو په اقتصاد کې د کرنې په خوا کې مهم ارزښت درلود (۲۶: ۱۳۹).

امنیت ټینګ و او کاروانونو په ډاډ سره تګ راتګ کاوه، سوداګریزې توکې یې په اسانی سره لیری سیمو ته لیږدول او د هیواد په اقتصادي برخه کې سوداګري هم ځانګړې ونډه درلوده.

په هر حال طاهري کورنی چې د اسلام د فرهنګي مخکښتوب په دوران کې ژوند کاوه، وکولای شول چې یو روښانه خو مستبد دولت په افغانستان کې جوړ کړي او ماورالنهر د خپلې د اداري لاندې راولي. د طاهري کورنی واکمنان د تحصیلاتو لرونکي وو. په خپله طاهر په عربي ژبه کې ښه ادیب او شاعر و؛ عبدالله د پلار په شان شاعر و؛ طلحه په نحو کې ښه پوهیده؛ منصور بن طلحه د مروې حاکم هم په فلسفه کې رسالې لیکلې وې. طاهري دولت د اسلامي معارف په خپرولو او د کرنې او اوبو لګولو په پراختیا کې ډیرې هڅې وکړې. د اوبو لګولو او له اوبو څخه د استفادې په خاطر یې یو قانون د فقهاوو په واسطه جوړ کړ؛ هماغسې چې طاهریانو ملي خپلواکي غوښتله، هماغسې یې د اسلام د دین ننګه او د عربي ژبې ملاتړ او د اسلامي خلافت ساتنه وکړه، څومره یې چې د عربو د واکمنی برخلاف د افغانستان د خلکو د پاڅون او د ازادي غوښتونکو غورځنګونو ملاتړ وکړ هومره یې هم په سیستان کې د خوارجو پرضد او په ایران کې د عباسي خلافت د مخالفینو او په شام کې یې د اسلامي خلافت له بغاوت کوونکو سره مخالفت وکړ. عبدالله ابن طاهر په ۸۲۸ ز کال د افغانستان د زردشتیانو یو شمیر کتابونه وسوځول او د اسلام د مقدس دین په ټینګولو کې یې برخه واخېسته، د طاهریانو پلازمینه د نیشاپور ښار و، چې نیشاپور د افغانستان یو ایالت و (۲۷: ۹۶-۹۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱,۱۰. د طاهريانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

طاهريانو د افغانستان په تاريخ کې لومړی ځل د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کېښود ، خو د بغداد خلافت له دوی سره موافق نه و، د مجبوريت له مخې يې دطلحه واکمني په رسميت وپېژانده د دوی د سقوط انتظار يې کاوه چې د عيارانو مينځ ته راتګ او پياوړي کېدو سره د طاهريانو د دولت د سقوط زمينه هم برابره شوه ، ددوی د سقوط لاملونه په لاندې ډول ښودلې شو:

- د دويم طاهر د زوی محمد بې کفايتي او عياشي .
- د عيارانو د نهضت مينځ ته راتګ او يپاوړي کېدل .
- د يعقوب ليث واک ته رسېدل .
- پر محمد باندې د يعقوب ليث د برياليتوب او دمحمد بندي کېدل.
- د محمد له بندي کېدو سره د بغداد د خلافت موافقه او د هغه بندي کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز

د افغانستان په تاریخ کې د افغاني (خراساني) مستقلو اسلامي دولتونو تاسیس او په ځانګړي ډول د طاهر پوشنجي پوهه او تدبیر چې د مامون او امین له اختلاف څخه یې پوره ګټه واخېسته ، لومړی یې مامون واک ته ورساوه ، وروسته یې د مامون نوم له خطبې څخه لېرې او په افغانستان کې یې یو مستقل اسلامي دولت اعلان کړ ، چې د افغانستان په تاریخ کې دا یو نوي پړاو دی.

په دې څېړکي کې د طاهر پوشنجي د اصلي ټاټوبي پوشنګ یا پوشنج ، موقعیت او لرغوني تاریخ په اړه پوره بحث شوی دی ، ورپسې د طاهري دولت آخرنی واکمن محمد او د یعقوب لیث صفاري فعالیتونو ته اشاره شوي ده ، په ټولیز ډول په پورته څېړکي کې له نهمې پېړۍ څخه تر دولسمې پېړۍ پورې د افغانستان ټولنېز ، اقتصادي او کلتوري وضعیت د مختلفو واکمنانو د واکمنۍ پرمهال په جلا ډول د اړتیا تر بریده توضیح شوی . ځکه چې د صفاریانو ، غزنویانو او غوریانو د هر یو کورنۍ د دې دورې په کلتوري بډاینه کې د پام وړ ونډه اخېستې ده. په دې دوره کې پوهانو، ډېر اثار لیکلي ، د لاسي صنعت او بزګرۍ په چارو کې یې ډېرپرمختګ وکړ .

د طاهر پوشنجي پلار هم د عباسي دولت سره اړیکې در لودی، ځکه د هارون الرشید د واکمنۍ پر مهال دوی په پوشنګ کې لوړ ټولنېز موقف در لود ، کله چې عبدالله د طاهر پوشنجي زوی واک ته ورسید؛ له عباسي دولت سره یې اړیکې نرمې وې، نوموړی خپله یو عالم سړی و ، د اوبو لګولو یو قانون یې جوړ کړ چې د اوبو لګولو چارې یې تنظیم کړې او د بزګرو ژوند ته یې هم پاملرنه وکړه ، د طاهري کورنۍ اخرنی پاچا د دویم طاهر زوی محمد چې یو بې کفایته او عیاش شخص و ، او د خپلې بې کفایتي له امله یې د طاهریانو واکمني سقوط کړه ، په خپله بندي اود دې کورنۍ واکمنۍ ته یې د پای ټکی کېښود ، د دې څېړکی په پای کې ځیني پوښتنې مطرح شوي دي چې له موضوع سره نږدې اړیکې لري ، اولوستونکې د دې څېړکې محتوا سره اشنا کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. په افغانستان کې د لومړي خپلواک اسلامي دولت په جوړیدو کې د مامون الرشید اوامین الرشید تر مینځ اختلاف څه اغېز در لوده ؟

۲. د طاهر پوشنجي پواسطه د خپلواک اسلامي دولت بنسټ ایښودل د راتلونکو خپلواکو اسلامي دولتونوپه تاسیس کې څه اغیز در لود ؟

۳. ایا یوازې د دویم طاهر د زوی محمد بې کفایتي او عیاشي د طاهري دولت د سقوط لامل وگرځیده ؟

۴. امین الرشید د خپل ځای ناستی په توگه څوک وټاکه؟

۵. مامون الرشید د امین الرشید د پوځونو د مقابلې په خاطر خپل پوځونه د چا په مشرۍ ولیږل؟

٦. طاهر پوشنجي په کومه نیټه د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کښیښود؟

۷. طاهر پوشنجي د افغانستان په کوم ولایت کې زیږیدلی دی؟

۸. د پوشنج سیمه اوس په کوم نوم یادیږي؟

۹. د طاهریانو وروستۍ واکمن څوک و؟

۱۰. طاهر پوشنجي څومره واکمني وکړه؟

۱۱. د مامون الرشید او امین الرشید ترمینځ د اختلاف لامل څه و؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د طاهریانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمنۍ موده		
شمیره	**د پاچا نوم**	**کال**
۱	طاهر پوشنجی د حسین زوی	**(۲۰۷-۲۰۷ هـ ق)** **(۲۰۱-۲۰۱ هـ ش)** **(۸۲۲-۸۲۲ ز)**
۲	طلحه د طاهر زوی	**(۲۰۷-۲۱۳ هـ ق)** **(۲۰۱-۲۰۷ هـ ش)** **(۸۲۲-۸۲۸ ز)**
۳	عبدالله د طاهر زوی	**(۲۱۳-۲۳۰ هـ ق)** **(۲۰۷-۲۲۳ هـ ش)** **(۸۲۷-۸۴۴ ز)**
۴	دویم طاهر د عبدالله زوی	**(۲۳۰-۲۴۸ هـ ق)** **(۲۲۳-۲۴۱ هـ ش)** **(۸۴۴-۸۶۲ ز)**
۵	محمد د دویم طاهر زوی	**(۲۴۸-۲۵۹ هـ ق)** **(۲۴۰-۲۵۱ هـ ش)** **(۸۶۱-۸۷۲ ز)**

۱،۱.جدول: پورتنۍ جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱،۱. گراف: لاندینۍ گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د طاهري کورنۍ واکمنان

طاهر پوشنجي (۲۰۷-۲۰۷ هـ ق)

طلحه د طاهر زوی (۲۰۷ـ۲۱۳ هـ ق)

عبد الله د طاهر زوی (۲۱۳-۲۳۰هـ ق)

دویم طاهر د عبد الله زوی (۲۳۰ـ۲۴۸ هـ ق)

محمد د دویم طاهر زوی (۲۴۸ـ۲۵۹ هـ ق)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم ځپرکی

د صفاریانو دولت

پیلیزه

په افغانستان کې د طاهر پوشنجي په واسطه د مستقل دولت له تاسیس وروسته، د خپلواکو اسلامي دولتونو د جوړېدو لپاره زمینه برابره شوه. د طاهریانو د وروستي پاچا محمد(د دویم طاهر زوی) د واکمنۍ پر مهال چې نوموړی یو عیاش او بې کفایته واکمن و، یعقوب لیث صفاري وتوانید، چې د هغه واکمنۍ ته د پای ټکی کېږدي او په ۲۴۶هـ ق کال په سیستان کې د صفاریانو د دولت بنسټ کېږدي. د صفاریانو دولت وتوانیده چې د افغانستان په ډېرو سیمو کې د اسلام مقدس دین خپور کړي. کله چې یعقوب لیث واک تر لاسه کړ، دوه ستر دښمنان یې پر وړاندې موجود وو. یوه یې د خوارجو فرقه چې مشر یې یو بهرنۍ اعمار و، دویم یې صالح بن نصر و. یعقوب لیث له خوارجو سره د سولې لار ونیوه او د یوې لنډې مودې لپاره یې د هغوی له شر څخه ځان خلاص کړ، خو وروسته یې بیا هغه له مینځه یوړ. صالح د کندهار او کابل له پاچا رتبیل سره تړون لاسلیک کړ. یعقوب دوه ځله پر صالح حمله وکړه، چې دویم ځل یې صالح او د هغه مرستندوی رتبیل ته ماته ورکړه. رتبیل په دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګړه کې مړ او صالح بندي شو. صالح څه موده وروسته په بنديخانه کې ومړ. يعقوب ليث صفاري وتوانيد چې خپل مخالفين له مينځه يوسي او خپلې واکمنۍ ته پراختيا ورکړي.

په دې څېرکي کې د نهو تنو واکمنانو يعنې: ديعقوب ليث صفاري په واسطه افغانستان کې د صفاريانو دولت تاسيس او يعقوب ليث صفاري،عمر د ليث زوی، طاهر دمحمد زوی، ليث د علي زوی، ابو علي د محمد زوی، معدل د علي زوی، دويم عمر د عبدالله زوی، ابو جعفر د احمد زوی او خلف د احمد د زوی واکمنۍ او ددغې صفاري لړۍ د عصر کلتوري، ټولنيز وضيعت او د صفاريانو د سقوط لاملونه څېړل شوي دي.

۲,۱. د صفاري دولت مينځ ته راتګ

زرنج د صفاريانو او د سيستان د پلازمېنې په توګه د ډېرو ګټورو منابعو او کانونو لرونکې و، چې د هغه وخت له عجايبو څخه شمېرل کېدل. د دې ښار اوسېدونکو هوښيار وو او په ادب او علم کې يې شهرت درلود. خراسان د بصرې په نوم هم يادېده، ګرد چاپېر يې رواني اوبه وې، مسجد او بنديخانې په دې ښار کې هم موجودی وې. د زرنج ښار به د هلمند د اوبو په واسطه خړوبېده، دزرنج په يو منزل کې د طعام په نوم يو نهر جلا کيږي، چې د دې ښار ډېری کليو ته اوبه ورکوي(۸: ۶۷۵).

د زرنج زوړ او پخوانی نوم درنګيانه دی، له درنګيانه څخه (يانه) لرې شوی ده او درنګ يې په زرنج اوښتی دی. د يونانيانو په اثارو کې زرنج د (درنګيانې) او (درنګان) په شکل استعمال شوی دی. کله چې له مينځنۍ اسيا څخه ساکان دې سيمې ته راغلي دي، هغه وخت د دې سيمې نوم (ساکستان) شوی دی. وروسته د سکستان پرځای به سګستان ويل کېده، عربانو هغه سجستان باله ځکه چې هغوی په خپله الفبا کې د (ګ) توری نه لري، نو (ګ) په (ج) بدل شوې، لکه ګوزګان يې په جوزجان بدل کړ، وروسته (ج) په (ی) بدل شو، او سجستان په سيستان باندې بدل شو. اوس هم دغه سيمه د سيستان په نوم يادېږي(۱۶: ۸۲۷-۸۲۸).

اما محمد اعظم سيستانی پورتني نظر سره موافق نه دی. هغه ليکې:((به روزګاريکه ما از آن سخن ميزنيم .سيستانيان از داستان مهاجرت سکاها به سرزمين شان درمحدوده قرن ۶ ق.م و مسمی شدن انجا به نام انها هيچګونه اطلاعی ندارند. می پندارند که سيستان اصلاً سيسوستان جايګاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مردان شجاع ودلاور بود، وکلمه (سیو) به معنی (مرد دلیر) در میان اصل سیستانیان استعمال میشد.))(۲۱:۱۰۲).

ځينې څېړونکي عقيده لري چې سيستان د اريانا له لرغونو او مشهورو ولايتونه څخه دی، لرغونی يوناني جغرافيه ليکونکی سترابون (STRABON) په خپلو ليکنو کې د درانجی DRANGIاو زرنجيZRINGI په نومونو يادکړی،خوځينی په دی اند دی،چې په اوستايي ژبه کې زريه،زرايو يا زرانگه،د سيند معنی ورکوي. په لرغوني فارسی کې دريا او پهلوی ژبه کې د زريا نومونه له همدې ريښې څخه مينځ ته راغلی،چې اوس د دريا په نوم استعمالېږي. په هر صورت لرغونی درنجيانه درنگيانه يا ذرنگا،د داريوش په کتيبه کې دسيستان دنوم په توگه کار ول شوې ده.

زرنگ په هغه وخت کې د تمدن مرکز و، چې په اسلامي دوره کې په زرنج تبديل شو. ددغه ښار شاړې ځمکې دسيستان د نادعلي په قريه کې موجودې دي. نوموړی ښار د اسلامي لښکرو د لښکر کشی په وخت کې موجود و او له ډېر شهرت څخه برخمن و،چې د نړۍ پهلوان امير کروړ سوري له دې شعر : (د زرنج سوبه می د تورې په مخسور وکړه) څخه هم دا معلومېږی. د بلازري له ليکنې دا معلومېږي،چې له ۳۰ هـ ق وروسته عبدالرحمن بن ثمره زرنج ته راغی او ددې سيمې له ساتونکو سره يې سوله وکړه چې بيا سيستان ته راورسېد. د حضرت عثمان (رض) له مړينې وروسته د زرنج د امير، امير بن احمد پر ضد يې شورش وکړ او هغه يې بندي کړ. د حضرت علي (ک) په وخت کې د اسلامي لښکرو قوماندان بيا هم د دې سيمې له ساتونکو سره سوله وکړه؛ د بلازري له ليکنو دا هم څرگندېږي چې هغه مهال د رتبېلانو نفوذ په کابل، زابل ، زرنج او سيستان کې موجود و(۴۰:۹-۴۱).

د طاهريانو د واکمنۍ پر مهال (۲۰۷-۲۵۹ هـ ق) د عربستان او افغانستان دولتي اړيکې ښې وې، خو عام خلک راضي نه وو، ځکه حمزه سيستاني د طاهريانو پر ضد هم پاڅونونه وکړل. په دې جگړه کې د خوارجو اغېز هم موجود و،چې له کبله يې د حمزه سيستانی دغه غورځنگ له مينځه ولاړ، د سيستان د عيارانو ډلې ځانگړي تشکيلات درلودل؛ دوی يو مشر درلود، عياران زړور او جنگيالي ځوانان وو، چې کله ناکله به يې د محلي امير او کله نا کله به يې هم د هغوی د مخالفينو خوا ونيوله، د عيارانو مهمی ډلې په زرنج ،بست او قندهار کې مينځ ته راغلې. يعقوب ليث صفاري چې د عيارانو د ډلې مشر و، سيستان کې يې د يو مستقل دولت بنسټ کېښود (۴٦: ۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲,۲. د یعقوب لیث صفاري واکمنۍ (۲٦۵-۲۴۷هـ ق)

(۲۵۷-۲۳۹ هـ ش)

(۸۷۸-۸٦۰ ز)

یعقوب لیث صفاري د لیث زوی د المعدل لمسی او د حاتم ماهان کړوسی و. د قرنین په قریه کې، چې د زرنج د ښار په ٦ کیلومترۍ کې موقعیت لري زیږېدلی دی. دسیستان تاریخ نوموړی د فرید او جمشید له نسله ګڼي، نوموړی په ځوانۍ کې د زرنج ښار ته راغی او له ټټارسره شاګرد شو، د ورځي به یې نیم درهم ورکاوه . نوموړی د ابو مسلم په څېر له ټیټې طبقې څخه و. یو وخت د عیارانو له غورزنګ سره یو ځای او ډېر ژر د عیارانو د مشر په توګه و ټاکل شو او لاس ته راغلی مال به یې په خپلو ملګرو مصرفاوه، عیاران هوښیار،زړور او وطن پرست ځوانان وو، چې د ټولو یرغلګرو پر ضد یې پاڅونونو کې ونډه درلوده (۵: ۲۰۰- ۲۰۱).

دې ډله کې د غرېتوب داوطلبان د ځانګړو شرایطو له مخې منل کېدل. هغوی به ژمنه کوله، خطبه به لوستل کېده ، بیا به یې ملا ورتړله او مالګه او اوبه به یې ورباندې څښلې. دوی په سخا، صفا او وفا کې شهرت درلود. په ځانګړي ډول لوی پرتوګونه یې اغوستل. عیارانو هغه مهال د ټولنیزو شرایطو له مخې سیاسي بڼه غوره کړه. د بهرنیانو د واکمنۍ پرضد، د ځمکوالو د زور په وړاندې او د دولت د فشار په مقابل کې په مبارزه بوخت شول. په زرګونو عیاران د خپلو مشرانو په لارښوونه په سیاسي او انقلابي مبارزه کې ګډ شول او د شتمنو د کاروانونو لوټلو یې هم ډډه نه کوله. په سیستان کې د لویدیځ افغانستان عیارانو کارونه تر نورو ټولو زیات نوم لري. تر هغو چې پخپله صفاري یعقوب لیث د صفاریانو د دولت بنسټ ایښودونکې او یو عیار و. همدغه عیاران وو چې سلګونو تنو به یې د مغلو په لښکرو د شپې له خوا حملې کولې، هغوی ته به یې ماته ورکوله او غنیمتونه به یې ورڅخه ترلاسه کول. کله چې چنګیز هرات ویجاړ کړ، د عیارانو یو شمیر غړي لکه فخر اهنګر، رشید چرجي، اصیل معدل او نورو له غور، غرجستان او مروې څخه تر څلورو کلونو پورې د هرات ویجاړ شوی ښار ته غلې دانې راوړې او پر بیوزلو یې ویشلې؛ د هیواد واکمنو به هم کله ناکهل له دوی څخه مرسته غوښته. په اتمه پیړۍ کې د سیستان د عیارانو نامتو مشران ابوالعریان او په نهمه پیړۍ کې له صفاریانو پرته، درهم بن نصر، حامد بن عمر، محمد بن هرمز او زنګالو او په لسمه ز پیړۍ کې احمد نیا،په یولسمه پیړۍ کې امیر جعفر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناصر، احمد بن طاهر، اسحق کاژبن، شنګیان، لیث نوري، محمد منصور او نور وو. غزنوي دولت ددغې ډلې د له مینځه وړلو لپاره ډېره هڅه وکړه، خو بیخي یې له مینځه ونشو وړلی، ترڅو چې چنګیز راغی، ډېر ورانی یې وکړ ، خو بیا هم دا ډله په یوه کوچنۍ او یوه بله بڼه په افغانستان کې پاتې شوه. دوی په کابل کې د کاکه په نوم او په کندهار کې د ځوان په نوم تر شلمې پیړۍ پورې ژوند وکړ. د دوی مشران دوست د اذر زوی، د بهایي زوی پیرو، و بچه ادې، کاکه طلا،کاکه شکور،میرزا عبدالعزیز لنګر، زمین صوفي، صوفي غني او یو شمیر نور. په نولسمه او شلمه پیړۍ کې په کابل کې ددغې ډلې غړي وو. د کابل کاکه ګان په پاین چوک، شوربازار، مراد خانیو او چنداول کې جلاجلا ډلې او مشران درلودل؛ دوی چې په خپل مینځې جګړو کې ټپي یا مړه کېدل، حکومت ته یې خبر نه ورکاوه. د ځوانانو غړو به اوږدې پټه لرونکې لونګۍ تړلې، شمله به یې تر زنګونو پورې رسیدله. پښې به یې په پښو کولې او یوازې به په ټول ښار کې ګرځیده. که چیرې به په جګړه کې بریالی شو بیا به یې ورته مبارکي وویله او که له جګړې به وتښتیده بیا ځوان نه ګڼل کېده. ځوانانو به یو بل ته په خبرو کې شیربچه ویل، دوی به لامبو، چوب بازي، پهلواني او پیاده ګرځیدل زده کول، ځان سره به یې چاړه، پیش قبضه او تفنګچه ګرځول. دوی خرامان خرامان ګرځیدل، پاکې جامې به یې اغوستې، رښتیني وو، په ژمنه کلک ولاړ و، وفادار او د غریبو لاس نیوونکي وو. د کار په کولو سره به یې ځان ته ډوډۍ پیدا کوله. نام و ننګ ته ډېر کلک ژمن وو. داسرارو ساتنه یې کوله، سخیان وو، خو د مخالفینو له وژلو یې مخ نه اړولو، له غریبو خلکو سره د بډایانو په پرتله ډېر نژدې او زړه سواندي وو. وروسته بیا په کابل کې کاکه ګي هم مبتذله او بې خونده شوه، بې تقوا خلکو هم د ځوان او کاکه نوم غوره کړ او له بلې خوا یې د امیرانو او مخورو په چوپړ لاس پورې کړ ترڅو د شلمې پیړۍ په پیل کې بیخي ورک شول (۲۷: ۱۰۰-۱۰۱).

د سیستان والي صالح بن نصر د بغداد د خلیفه واثق بالله پر ضد په ۲۳۲ هـ ق کال د پاڅون له کبله د بُست[1] په ښار حمله وکړه ،خو صالح ل یعقوب لیث صفاري څخه د مرستې غوښتنه وکړه، نوموړي صالح سره مرسته وکړه او د بست ښار یې د هغه له پاره ونیو ،دوه کاله (۲۳۶-۲۳۸ هـ ق) نور هم یعقوب لیث د خپلو ورونو عمرو ،علي او طاهر سره د صالح خدمت وکړ، صالح به تل په جګړو کې

---

(1) بُست د هلمند د سیند کېڼې غاړې ارغنداب او هلمند د رودنو د یو ځای کېدلو له محله یو څه ښکته د بست د تاریخي ښار کنډوالې پرتې دي ،یعنی په همدغه محل کې د بست زاړه ښار موقعیت درلود بست چې تاریخي نومونه یې بیوت BIUT یا بیجس BIJISد لرغونی تمدن د پخوانیو مرکزونو څخه یو مهم مرکز دی او له کومه ځایه چې له خاورینو ډېریو څخه یې شاوخوا کې معلومېږي په لرغونو زمانو کې د یادونې وړ ترقي درلوده (۴۱: ۱۲۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشغول و،د بغداد د نفوذ د مخنيوي په خاطر به له يو ځای څخه بل ځای ته تللو خو له دوو کالو وروسته د صالح او يعقوب ليث تر مينځ اختلاف پيدا شو. ددې اختلاف په پايله کې صالح له خراسان څخه وتښتېده، د صالح له تښتېدلو وروسته د سيستان خلکو او يعقوب ليث صفاري يو تن د درهم بن حسين په نوم خپل امير او يعقوب يې د عمومی سپه سالار په توګه وټاکه، درهم د يعقوب پواسطه واک ته ورسېد خو له يعقوب سره يې کينه درلوده او په پټه يې د يعقوب ليث د له مينځه وړلو لپاره به يې لارې لټولې . د نوموړي دغه توطيه رسوا شوه، يعقوب ليث د خپلو ملګرو په مرسته درهم ونيو او بندي يې کړ. د درهم پوځيانو يعقوب ته بيعت ورکړ. وروسته د سيستان خلکو يعقوب ليث صفاري خپـــــل پاچا وټاکه(۱۰:۴۶-۱۱).

کله چې يعقوب ليث صفاري په ۲۴۷هـ دمحرم په ۲۵ مه د دوشنبی پر ورځ د خپلو وسلوالو عيارانو په مرسته درهم او خوارج مات کړل ، دسيستان له خلکو يې بيعت واخيست او پاچا شو. صالح له رتبيل مرسته وغوښته ،خو يعقوب رتبيل وواژه او بست يې ونيو ،په دې جګړه کې شپږزره تنه ووژل شول، ديرش زره بنديان،ډېر پيلان او زيات غنيمتونه د يعقوب لاس ته ورغلل(۱۰: ۱۳۰).

کوم وخت چې يعقوب ليث صفاري د طاهر د زوی(محمد) لښکرو ته ماتې ورکړه. هغه يې بندي او نيشاپور يې ونيو او د صفاريانو دولت يې تاسيس کړ؛ د بغداد خليفه مجبور شو، چې طبرستان، جوزجان، ری او فارس رسماً يعقوب ته وسپاري او هغه د پاچا په توګه وپيژني(۲۵: ۱۷۹).

يعقوب ليث صفاري دپاچا کېدو سره سم د خپلو مخاليفنو صالح بن نصر او د خوارجو د ډلې مشر عمار د له مينځه وړلو لپاره لازمي کړنې پيل کړې. صالح چې د بست د ښار په شاوخوا سيمو کې پټ و د يو پوځ له جوړولو وروسته د يعقوب ليث د ماتی په موخه د بست د ښار په لوري يېحرکت وکړ، مګر نوموړي د يعقوب ليث سره په جګړه کې ماتی وخوړه، د رتبيل په دربار کې يې پناه واخېسته؛ رتبيل چې تر دې وخته د بودايي دين پيرو و، صالح سره يې مرسته وکړه؛ خو رتبيل د کندهار په سيمه کې په ۸٦۲ ز ومړ؛ صالح هم بندي او بيا په بندي خانه کې مړ شو.د خوارجو مشر عمار هم د يعقوب سره په جګره کې ومړ او ملګري يې غرونو ته وتښتېدل (۴٦: ۱۰-۱۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یعقوب لیث صفاري خپلې واکمنۍ ته تر کابله پورې پراختیا ورکړه، سند او کرمان یې ونیول، په ۸۶۸ ز کال یې هرات او پوشنج چې د طاهریانو د اصلي ټاټوبی وه و تر خپل نفوذ لاندی هم راوستل، ۸۶۹ ز کال یې کرمان هم ونیو (۲: ۷۳).

یعقوب لیث صفاري د خپلو دښمنانو له مینځه وړلو وروسته د دولت د نفوذ د پراختیا په فکر کې شو،تصمیم یې ونیو،چې د طاهریانو د کورنۍ اخرنی پاچا محمد (ددویم طاهر زوی) چې یو ضعیف واکمن و او د هېواد له اداري عاجز و، له مینځه وباسي او په افغانستانکې سیاسي وحدت رامینځ ته کړي. یعقوب په خپله موخه کې بریالی شو. د طاهري دولت ټولې سیمې یې ونیولې او د طاهریانو واکمنۍ ته یې په ۲۵۹ هـ ق کال خاتمه ورکړه، وروسته یې د غزني، کابل، بلخ، بامیان ،تخارستان ،گردیز ،فارس او شیراز سیمې هم ونیولې، یعقوب تر کابله پورې د اسلام مقدس دین خپور کړ، په افغانستان او هند کې یې د اسلام مقدس دین د خپرولو له پاره زمینه برابره کړه ، خو عباسي دولت یعقوب د ځان له پاره د ختیځ له خوا یو تهدید گاڼه او د صفاریانو له زیاتېدونکي نفوذ څخه په وېره کې و. دوی د طاهریانو د کورنۍ اخرنی پاچا محمد،خلیفه معتمد د افغانستان د امیر په توگه اعلان کړ،چې پرې د یعقوب لیث او عباسي خلافت تر مینځ اړیکې خرابې شوې . یعقوب د عباسي خلافت له روحاني مقام څخه ډډه وکړه ،وروسته په ۲٦۱ هـ ق کې د بغداد په لوري لښکر کشي وکړه په نظامي لحاظ یعقوب په عباسیانو پیاوړی و، خو د عباسیانو تبلیغ د یعقوب لیث په فوځیانو باندې بده اغېزه وکړه او ماتې یې وخوړه د یعقوب د ماتې له امله د بغداد لپاره خطر کم شو، خو یعقوب غوښتل چې عباسیانو ته غوڅه ماتې ورکړي ، مگر په ۲٦۵ هـ ق د نیشاپور د جندې په سیمه کې ناروغه او مړ شو(۴٦: ۱۱).

یعقوب لیث یو زړور، ځوانمرده ،عاقل ،د حوصلې خاوند اوثابت قدمه پاچا و، د لوړې روحیې درلودنکی و. د جگړې په فن کې یې ډېر مهارت درلوده؛ په ورځني ژوند کې یو مهربانه شخص و ، خپلو مادونانو، بې وزلو او غریبو خلکو سره یې نرم چلند کاوه، خو خانانو او شتمنو سره ډېر سخت و .د جگړې پر مهال به له عسکرو سره یوځای په خیمه کې اوسېده او ساده جامې یې اغوستې، یوازې دسفیرانو د هرکلی پرمهال یې شاهانه جامې اغوستې او مجلل محفل به یې جوړاوه. لنډه دا چې حکومت یې د هغه وخت دسلطنتي حکومتونو سره شباهت نه درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بارتولد د یعقوب په اړه داسې نظر لري: ((د طبرستان فرمانروا حسن بن زید، د یعقوب پولادي کرکتر دسندان په نوم یادوه، یعقوب له قانوني بیروکراسۍڅخه کرکه کوله، یوازې په خپل شمشېر متکي و... یعقوب د خپل لښکر د اړتیاو د پوره کولو په خاطر اړ و چې ډېری لښکر کشۍ وکړي....))(۲: ۷٦).

یعقوب لیث صفاري یو پوځي او سیاسي شخص و، د عامه خلکو له ژوند څخه خبر و، نو ځکه یې له خلکو او بزګرې طبقې سره په زړه سوی چلند کاوه، یعقوب لیث صفاري له هغو خلکو مالیه نه ټولوله، چې له ۵۰۰ درهمو څخه یې لږ مال درلود؛ هغه له خپلو همکارانو سره مینه ښودله او خپله یې یو ساده ژوند غوره کړ، ساده کتاني جامې یې اغوستې او پرځمکه به کښیناسته او د توري په موټې به یې سر اېښوده او ویده کېده به؛ د هیواد د چارو په پرمخ بیولو کې یې پریکنده دریځ درلود او یو کلک سړی و، چې فورمالیته او تشریفاتي بیروکراسي یې نه خوښوله، خو د سلطنت د ساتنی لپاره یې دوه زره درباري ګارد چې د سرو او سپینو زرو ګرزونه یې لرل وساتل او په رسمي ورځو کې به د پاچا د دربار دوو خواوو ته تلل. یعقوب لیث له ساده ګی سره سره تر مړینې وروسته څلور ملیونه دیناره، پنځوس ملیونه درهمه، لس زره خره او پنځوس زره اوښان له ځان څخه په میراث پرېښودل (۲۷: ۱۰۲).

۲,۳. د عمرو واکمني (۲۸۷-۲٦۵هـ ق)

(۲۷۸-۲۵۷ هـ ش)

(۹۰۰-۸۷۸ ز)

د یعقوب د مړینې پر مهال دده دوه ورونه (عمرو او علي) د هغه په خوا کې، حاضر وو. عمرو څه موده مخکې په قهر شوی او سیستان ته راغلی و، د ده په غیاب کې د پوځ قومندانی علي بن لیث ته سپارل شوې وه، د یعقوب له مړینې وروسته دواړو ورونو عمرو او علي د ځای ناستي دعوه کوله. د صفاري دولت مشرانو د مینځګړیتوب په اساس، علي څخه د سلطنت ګوته واخېسته او عمرو ته یې ورکړه. عمرو د وخت د غوښتنې سره سم د بغداد خلیفه ته د یو لیک په ذریعه خپل اطاعت څرګند کړ، په مقابل کې خلیفه د کرمان، فارس، اصفهان، طبرستان، خراسان، سند، هند او ماورالنهر د حکومت فرمان د احمد بن ابی الاصبح پواسطه عمرو ته راولیږه، په دې شرط چې د کال ۲۰ میلونه درهم به

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلیفه ته د خراج په توګه استوي، عمرو دا شرط هم ومانه او په ۲٦٦ هـ ق کال د رجب په ۲۷ مه د نیشاپور[1] د جند له سیمي څخه سیستان ته راغی(۲۱: ۲۰۲-۲۰۳).

عمرو د یعقوب ورور او د هغه ځای ناستی په توګه مجبور شو چې د هیواد په اداري سیستم کې بدلون راولي، د جګړې کړنلاره یې هم بدل کړ. عمرو وضعیت په دقیقه توګه څاره، په همدې خاطر یې هڅه کوله چې ډیر مسائل د سولې له لارې حل کړي. د یعقوب لیث صفاري عسکرو عمرو د یعقوب ریښتینی ځای ناستې ګاڼه او هغه یې له یعقوب وروسته د خپل فرمانروا په توګه مانه... د عمرو لیث قدرت هم د یعقوب لیث په څېر د تورې په زور ټینګ و. له همدې امله عمرو لیث هم اړ و چې د خپلو پلانونو د تطبیق په خاطر پیسې ولري. عمرو دا پیسې نه یوازې د خلکو د مالونو ضبطولو له لارې ، بلکې ده د یو منظم اقتصادي او اداري کړنلارې په واسطه په خپله خزانه کې جمع کولې (۲: ۷۹).

په بغداد کې د معتمد پر ځای مُوفق واک په لاس کې واخېست، خو عمرو له مُوفق سره هم ښې اړیکې درلودې. عمرو چې کله له بغداد څخه خاطر جمع شو. بیا د هغو شورشونو داراملو په فکر کې شو چې د صفاریانو دواکمنۍ په قلمرو کې مینځ ته راغلي وو. احمد خجستاني چې دطاهریانو په طرفداري‌یې د نیشاپور ښار نیولی و .د هغه د ایل کولو لپاره یې حرکت وکړ، په دې لښکر کشۍ کې له ده سره د عمرو زوی محمد هم و. او د عمرو ورور علي هم ورسره و، خجستاني د نیشاپور ښار ته د عمرو د لښکرو مخه ونیوله. څرنګه چې علي په پټه خجستاني ته خبر ورکړ، چې د هغه پلوی دی. خجستاني په دې خبر سره ډیر زړور شو، د عمرو په عسکرو یې د شپې له خوا حمله وکړه. عمرو ماتې وخوړه او هرات ته په شاه شو. لومړی یې ماتې وخوړه، خو دوهم ځل پر احمد خجستانی بریالی شو او هغه یې وواژه .د فارس حکمرانان چې د احمد خجستاني په مقابل کې د عمروبن لیث له ماتې خبر شو ،هغوی هم د رفیع په مشرۍ‌په ۲٦۷ هـ ق کال خپل استقلال اعلان کړ، خو هغوی هم ماتې وخوړه، عمرو خپل اعتمادي کسان په فارس او اصفهان کې مقرر کړل، پخپله سیستان ته راغی(۴٦: ۱۳۰).

عباسي دولت نه غوښتل چې د دوی په ختیځ ګاونډ کې دې د صفاریانو مقتدر دولت موجود وي، نو یې د صفاري دولت په مقابل کې خپله پالیسي بدله کړه ،لومړی هغه امتیازات چې عمرو ته یې ورکول لغوه کړل. دویم داچې ددویم طاهر زوی محمد چې له دوی سره په دربار کې و، د عمرو پر ضد

---

[1] البته دغه وخت عمرو په نیشاپور کې د یعقوب د خسولو په مراسمو کې مصروف څکه یعقوب په نیشاپور کې وفات شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوباره د واکمنۍ لپاره خراسان ته راولیږه. نصر بن احمد ساماني يې په ماروالنهر کې د صفاريانو پر ضد ولمساوه،کرمان او فارس ته يې خپل اجنټان راولیږل، عمرو يې د کورنيو جنجالونو پواسطه ضعيفه کړ، عباسي خليفه په دې هم بسنه ونکړه، له عمرو څخه يې غوښتنه وکړه ،چې خپل زوی خليفه ته د ګروګان په شکل ورکړي، عمرو د خليفه دا ناروا غوښتنه ونه منله . د هغه مقابلې ته يې تياری ونيو، عمرو د خپل زوی محمد په مشرۍ ٦٥ زره عسکر د بغداد لورې ته ولېږل، عباسيانو هم (١٥٠) زره عسکر د دوی مقابلې ته راولېږل ،د عربي عسکرو مشري پخپله خليفه کوله. کله چې محمد چې د خليفه، له حرکت څخه خبر شو، بېرته سيستان ته راوګرزيد ،مګر محمد بن عمرو په لار کې ناروغه او په ٢٧۴ هـ ق کال د جمادی الاول په ٢٩ نيټه د شاک سيمه کې چې د زرنج ښار ته ٢٣ فرسنګه واټن لري وفات شو. عمرو دوه کاله وروسته ٢٧٦ هـ ق فارس د خليفه له حکمران څخه ونيو. عمرو، رفيع بن هرشمه ته يې چې د طاهر يانو طرفدار و ماتی ورکړه. که څه هم له ٢٧٨څخه تر٢٨٢ هـ ق کال پورې د رفيع او عمرو تر مينځ څو ځله جګړې وشوې چې بلاخره رفيع ووژل شو. په همدغه وخت اسماعيل بن احمد ساماني په ماورالنهر کې واک ته ورسېد. عباسي خليفه غوښتل چې دا دواړه دولتونه يو د بل سره وجنګوي، خو اسماعيل ساماني سره يې ډېرې مادي مرستې وکړې،اسماعيل ساماني او عمرو تر مينځ د بلخ په شاوخوا کې جګړه ونښته، په دې جګړه کې د صفاري دولت فوځ تيت او پرک شو،عمرو په٢٨٧ هـ ق کې سامانيانو سره بندي شو، اسماعيل ساماني هغه د بغداد خليفه ته وليږه په ٢٨٩ هـ ق په بنديخانه کې وفات شو (۴٦: ١۴٠).

ځينې مؤرخين په دې عقيده دي چې عمرو له لوږی څخه په بنديخانه کې مړ شو، خو ځينې وايي چې عمرو د خليفه د وزير قاسم بن عبدالله له خوا د يو شخص پواسطه ووژل شو. عمرو د خپل ورور يعقوب ليث کړنلاره تعقيب کړه، هيڅکله يې ضعيف خلک نه ازارول. د ګرديزي په وينا عمرو د افغانستان امارت ښه اداره کړه او داسې سياست يې غوره کړ، چې هيڅوک ترې ناراضه نه و. د عمرو واک هم د يعقوب په څېر د توري په زور ټينګ و، په همدې خاطر عمرو چې د خپلو جګړيزو پلانونو د تطبيق لپاره پيسو ته اړتيا درلوده، نوموړی دغه پيسی د پانګه والو د مالونو د ضبطولو له لارې پوره کولې او د مالياتو په راټولولو سره يې په خپله خزانه کې جمع کولې. ده په ٢٨٣ هـ ق کال څلور مليونه درهمه د بغداد د خليفه المتوکل دربار ته وليږل(٢٢:٢٨١).

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمرو ځینې وخت بغداد ته سوغاتونه لیږل. خو عمرو لومړنی مسلمان پاچا و، چې خپل نوم یې په خطبه کې ذکر کړ. مخکې له دې په خطبه کې یوازې د خلیفه نوم یادیده. عمرو له طاهریانو په پرتله ډیر مستقل و. ابن خلکان وایي چې خراسان له ډیرې مودې پورې د عمرو په څېر هوښیار او زرنگ واکمن نه و لیدلی، خو گردیزی وایي چې د عمرو د واکمنی پرمهال درې ډوله مصارف و، لومړی هغه مصارف چې په نظامي برخه کې به کېدل. دویم هغه پیسی چې دوی به له شخصي جایدادونو څخه برابرولې او د دربار په چارو کې به یې مصرف کېدل. دریم ډول مصارف دوی هغو خلکو ته ورکول چې هغوی به د دښمن مقابله کوله او له همدی برخې څخه خپلو استازو او لایقه اشخاصو ته انعامونه یې هم ورکول. گردیزي عقیده لري چې عمرو د خلکو مالونه ضبطول چې هغوی ته کومه بهانه پیدا کړه(۸۰:۲-۸۱).

عمرو یو پوه سیاست مداره او زړور شخص و. د واک په لومړیو وختونو کې د روغې له لاری یې خپلې ستونزې د بغداد له خلافت سره حل کړې. د عسکري نظام د اصلاح لپاره یې ډېرې هڅې وکړې، د یعقوب لیث برخلاف له تجمل سره یې علاقه درلوده. په دربار کې به یې شاعران موجود وو، چې مشهور یې محمد بن وصیف سکزی چې د دارلانشا ریس و، د عمرو د ماتې او بندي کېدو سره د صفاریانو د قدرت او شوکت دوره پای ته ورسېده، له دې تاریخ وروسته ددوی سلطنت د نالایقو شهزاده گانو اوخاینو خدمتگارانو د لاس بازیچه شوه ژر یې خپل ځای د سامانــیانو ځوان دولت ته پریـــــښود(۳۱: ۱۲).

۲,۴. د طاهر واکمني(۲۸۷-۲۹۶هـ ق)

(۲۷۸-۲۸۷ هـ ش)

(۹۰۰-۹۰۹ ز)

څه وخت چې عمرو بن لیث بندي شو، واکمني یې پای ته ورسېده ،نوموړي زوی نه درلود ،چې دده پر ځای پاچا شوی وای .د صفاري دولت مشرانو دده لمسی د محمد زوی طاهر د امیر په توگه وټاکه. نوی امیر د بدلې د اخېستلو په غرض د بغداد په لوري حرکت وکړ، خو د خوزستان په سیمه کې یې ماتې وخوړه اوسیستان ته له رسیدو سره سم له یو ترک سره په جگړه کې بندي او بغداد ته یې لاس تړلی واستوه.، په دې ډول دصفاریانو ددریم امیر دوره هم پای ته ورسېده. د صفاري دولت زوال له

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدې(۹۱۰ز) نیټې څخه پیل شو. دده په وخت کې د سامانیانو مینځ ته راتګ ، د شهزاده ګانو تر مینځ دواک پر سر اختلاف او دبغداد دخلافت مداخلې ،دصفاریانو دواکمنۍ د زوال لاملونه شمېرل کېږی .هغه دولت چې دیعقوب لیث پواسطه یې بنسټ ایښودل شوی و دنیمې پیړۍ له دوام وروسته دزوال لوری ته سوق شو (۱۰:۴۶).

محمداعظم سیستاني د طاهر په اړه داسې نظرلري : د طاهر غیرعاقلانه سیاست چې د هېواد له اداري او سیاست سره یې ډېر واټن درلود. د صفاري دولت د سقوط زمینه برابره کړه....(۲۲۰:۲۱).

طاهر بن محمد یو عیاش او بې تدبیره شخص و؛ کله چې د پارس له خوا ډاډه شو، په سیستان کې یې په عیاشۍ پیل وکړ. د هیواد چارو، لښکر، مالیه او نورو ته یې شاه کړه او خپل ټول وخت یې په عیاشۍ تیراوه، د شتمنۍ ډیره برخه یې په همدغه لاره کې خرڅوله. په پای کې د هیواد ټولې چارې، په ځانګړي توګه مالیه له مینځه ولاړه، اقتصادي برخه کې له ستر تاوان سره مخامخ شو او خزانه بالکل تشه شوه (۳۱: ۲۳۳).

۲,۵. د لیث واکمني(۲۹۷-۲۹۶هـ ق)

(۲۸۸-۲۸۷ هـ ش)

(۹۱۰-۹۰۹ ز)

د عمرو لیث د لمسي او د محمد د زوی (طاهر) له بندي کېدو وروسته د لیث صفاري لمسی د علي زوی لیث واک ته ورسېد. ده ایران ته لښکرکشي وکړه او یاغي والیان یې تابع کړل، ده او عسکرو یې لا دمه نه وه جوړه کړې، بیا یې له بست او زمینداور څخه له اوه زره سیستاني سوارو سره دپارس په لوري حرکت وکړ،ډېر ژر یې کرمان، شیراز او بست ونیول. لومړی یې د سبکزی د ورور غالب د مخنیوی لپاره چې د زابلستان حاکم و، د خپل ورور معدل په مشری د هغه په لور لښکر واستاوه او یرغمل یې ونیو، معدل له هغه ځای څخه غزني ته لاړ او سنجک چې د غزني حاکم و، هغه یې وواژه. وروسته له هغه د معدل او سنجک د لښکرو ترمینځ نښته رامینځ ته شوه. لیث بن علي له سیستان څخه د خپل ورور مرستې ته لښکر واستاوه. خو لانجه د سولې له لارې حل شوه. په خپله سنجک شاید د کابل شاهانو له پاتې شونو څخه و. خو د هغه په اړه اوس هم کره معلومات نشته ، خو د غزني د یوې سیمې

(c) ketabton.com: The Digital Library

حاکم و. په هر حال کله چې ليث بن علي پر پارس حمله وکړه سبکزی ته تر ماتې ورکولو وروسته يې په شيراز خپله ولکه ټينګه کړه. (۳۱: ۲۳۵). سبکزي د ليث نه وېرېده نو د بغداد خليفه دربار ته ورغی، خليفه له ليث څخه وغوښتل چې فارس خليفه ته پرېږدي، خو ليث خپل عسکر د محمد بن زهير سره د بغداد د خلافت د قوتونو مقابلې ته ولېږل، دده قوتونه کم و ماتی يې وخوړه او شا ته تګ يې وکړ. د محمد بن زهير ماتی ليث بن علي ورخطا کړ او دې ته يې اړ کړ چې په سختو غرنيو لارو باندې شاه ته راوګرزي، دا شاته تګ چې په سختو غرنيو لارو باندی وشوه، ليث بن علي ته يې ډېر مالي او ځاني زيان ورپيښ کړ،په پايله کې د يوې ورې جګړې په جريان کې ليث بن علي هم بندي شو او بغداد ته واستول شو (۲۱: ۲۲۲-۲۲۳).

۲,٦. د ابوعلي محمد واکمني (۲۹۷-۲۹۷هـ ق)

(۲۸۸-۲۸۸ هـ ش)

(۹۱۰-۹۱۰ ز)

کله چې د ليث بن علي بن ليث د بندي کېدو خبر سيستان ته راورسيد، ابو علي محمد بن علي بن ليث چې په زرنج کې اوسېده، د پاچاهۍ واک يې ترلاسه کړ او دده بل ورور معدل هم له فارس څخه راغی او له ده سره يوځای شو. د واکمنۍ په پيل کې خلکو له ده څخه ډېر اميدونه درلودل ،خو يو هم پوره نه شو،ځکه چې ابوعلي يو بيکاره شخص و، د هېوادداراې لپاره جوړ نه و، د ده په واکمنۍ کې کورنۍ بې اتفاقي ډېره شوه، له څو مياشتو حکومت وروسته ليرې شواو پر ځای يې خپل ورور معدل واک ته ورسېد(۴٦:۱۵).

احمد اسماعيل ساماني غوښتل چې سيستان ته ولاړ شي. د فراه په سيمه کې خبر شو،چې د بست خلک د محمد بن علي ليث له ظلم څخه په تنګ شوي دي. له سيستان څخه يې د بست لوري ته حرکت وکړ، لږې ورځې وروسته سهار خاربار (دمارجي دبښتې)ته ورسېده. خلک د ده د لښکرو په ليدلو سره خوښ شول. کله چې محمد بن علي خبر شو،امر يې وکړ چې د بست پُل وران کړي؛ اوبه ډېرې وې؛ خو د اسماعيل احمد ساماني لښکر وار د مخه بست ته داخل شوي وو،محمد بن علي دغه مهال له بست څخه بــــولان ته وتښــتېد چې (٦-۷ کېلو متره دبست سره واټن لري) خو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسماعیل محمد ساماني یو شمېر عسکرو محمد په رخج (قندهار)کې ونیو،هغه یې له خپلو مالونو سره یو ځای چې له خلکو څخه یې په زور اخیستی وو، بست ته بېرته بوتللو. احمداسماعیل ساماني دخپل پوځ سره یوځای د هیرمند سیند پر غاړه بست ته نږدې خپله قرارګاه جوړه ګړه. د بست چارې یې یو نیک سړي حاتم بن عبدالله شاشي (چاچي)ته وسپارلې او فرمان یې صادر کړ چې له محمد بن علي سره چې د خلکو کوم مالونه دي هغه دې بیرته خپلو څښتانو ته توزیع کړئ. په دې ترتیب د محمد بن علي واکمنې پای ته ورسېده او د هغه ورور معدل په زرنج کې مخکې واک تر لاسه کړی و (۲۱: ۲۲۵).

۲,۷. د معدل واکمنې (۲۹۸-۲۹۷هـ ق) (۲۸۹-۲۸۸ هـ ش) (۹۱۱-۹۱۰ ز)

له علي بن محمد وروسته د هغه ورور معدل په زرنج کې واک ته ورسېد، خوکله چې محمد بن علي په بست کې د عسکرو له خوا و نیول شو، دې کار نوموړی حیران کړ، معدل له زرنج څخه دبست په لور د جګړې په غرض حرکت وکړ، د زرنج دښار په شمالي دروازه کې دساماني عسکرو سره چې حسین بن علي مرورودی یې مشري کوله جګړه پیل کړه، ساماني پوځ د ښار خلک تر حملې لاندې ونیول (۱۲ د رجب ۲۹۸ هـ ق). لږه موده وروسته د حسین پوځ ښارته لار پیدا کړه او د ښار د اکار په نوم دروازه یې ونیوله . له دې بریالیتوب سره سم ۲۹۸ هـ ق کاله دشعبان په ۲ مه د سیمجور په نوم ساماني حکومت له خوا د سیستان د حکومت فرمان صادر شو. د ۲۹۸ هـ ق کال دشعبان په ۲۷ اوویشتمه د زرنج د ښار دفارس دروازه چې د دې ښار په جنوب غرب کې واقع وه د ساماني پوځ له خوا ونیول شوه. معدل له مخالفت څخه لاس واخېست، یو شمیر مشرانو او علماو سره یو ځای یې حسین مرورودي ته ورولیږل، وروسته پخپله هم د ۲۹۸ هـ ق کال د ذوالحجې په لومړۍ نیټه حسین مرورودي ته ورغی او د ښار تسلیمي یې ورکړه، په همدې وخت کې سیمجور خپلو عسکرو ته امر وکړ چې د ښار ټولې دروازې وباسي او ښارته داخل شي په دې ترتیب د ۲۹۸ هـ ق کال د ذوالحجې په دویمه یې د زرنج ښار په بشپړه توګه ونیوپه دې ترتیب ۵۲ کاله وروسته په سیستان کې د صفاریانو د کورنۍ نوم له خطبې څخه ولوید. احمد ساماني په خپله له بست څخه هرات ته ولاړ او معدل بن علي یې هم له ځان سره بؤت(۲۱: ۲۲۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲,۸. د دویم عمرو واکمني(۲۹۸-۲۹۸هـ ق)
(۲۹۰-۲۸۹ هـ ش)
(۹۱۲-۹۱۱ ز)

دویم عمرو چې د یعقوب زوی د محمد لمسی او د عمرو بن لیث کړوسی و. هغه وخت واک ته ورسېد چې احمد بن اسماعیل د صفاري دولت اصلي ټاټوبي د سیستان پلازمینه (زرنج) نیولې وه. صفاریانو نور د مقاومت توان نه درلود. سامانیانو تر ۳۱۱ هـ ق پورې په سیستان حکومت وکړ خو ابو جعفر احمد بن محمد په ۳۱۱ هـ ق کې بېرته سیستان له ساماني حاکم نصر بن احمد ساماني څخه ونیو (۴٦: ١٦).

۲,۹. د ابو جعفر احمد واکمني(۳۵۲-۳۰۱هـ ق)
(۳۴۲-۲۹۲ هـ ش)
(۹۶۴-۹۱۴ ز)

ابوجعفر احمد د محمد زوی او د عبدالله لمسی، هغه وخت واک ته ورسید، چې سامانیانو د صفاریانو پلازمینه زرنج ونیو. صفازیانو دسیستان په لیرې پرتو سیمو کې د محلي امیرانو په څېر حکومت کولو او تر ډېر وخت پورې یې خپل حاکمیت ته دوام ورکړ. ابو جعفر یو سیاست مدار او باکفایته شخص و،د ده د حاکمیت پر مهال د یادونې وړ کورنۍ یا بهرنې جګړه نه ده پېښه شوې ،نوموړی یو علم پالونکې او د ادب مینه وال و. د ده په دربار کې شاعران اوسېدل، د واک په اخره کې دده په سلوک او خوی کې تغیر راغی ، په خپلو خلکو یې ظلمونه پیل کړل، په پای کې نوموړی د قوم د مشرانو له خوا ووژل شو (۴٦: ١٦).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲,۱۰. د خلف واکمني(۳۹۳-۳۵۲هـ ق)

(۳۸۳-۳۴۲ هـ ش)

(۹۶۴-۱۰۰۵ ز)

ابو جعفر احمد او د هغه زوی خلف د یعقوب لیث صفاري کورنۍ پورې اړه نلري، خو له دوی سره يې د خپلوي اړیکی درلودی. خلف د صفاریانو د کورنۍ وروستی او مشهور واکمن و. واک ته له رسېدو سره سم يې د خپلی واکمنۍ سیمې ته پراختیا ورکړه، هغه ډېرې سیمې چې د سامانیانو تر سلطنت لاندې وې بېرته له هغو څخه و نیولې، دکرمان ځینې سیمې یې هم ونیولې،ځوځلي یې له سامانیانو او غزنویانو سره جګړې وکړې،خو د واک په اخرو وختونو کې یې عصبي تکلیف پیدا کړ او ډېرې وژنې یې وکړې، حتی خپل زوی طاهر یې هم وواژه. په سیستان کې یې په دسته جمعي ډول خپل مخالفین ووژل، د سیستان خلک دده له ظلم څخه تنګ شول او له سلطان محمود غزنوي څخه یې مرسته وغوښته، سلطان محمود غزنوي پر سیستان حمله وکړه په ۳۹۳ هـ ق کال یې سیستان ونیو،خلف یې بندي او له شپږوکالو بند وروسته وفات شو. په دې ترتیب د صفاریانو دولت په ټول سیستان کې ختم شو (۴۶: ۱۷).

۲,۱۱. د صفاریانو د عصر کلتوري او ټولنیز وضعیت

صفاریانو په افغانستان کې یو مرکزي حکومت جوړ او د افغانستان د پرمختګ لپاره یې زمینه برابره کړه. هېواد د صنعت او معمارۍ په برخه کې ډېر پرمختګ وکړ. یعقوب او عمرو د خپلو واکمنیو پرمهال ډېره پاملرنه د عام المنفعه ځایونو جوړولو ته کوله، دوی پلونو،لاروپه تېره بیا د هلمند پر سیند باندی بندونو ته پاملرنه کوله چې ویالې به یې بیلولې، (یعقوب او عمرو) دواړو واکمنانو د واک پر مهال د اوس په څېر د وزارت مقام وجود نه درلود. پاچا د لښکر د مشرۍ سر بیره نورې مهمې دولتي چارې هم سرته رسولې چې د خلکو عریضو او نوروټولنیزو چارو ته یې توجه کوله. د جګړې پر مهال پاچا به د لښکر قوماندان و، خو د عمرو د واکمنۍ له سقوط وروسته دده د ځای ناستو د واکمنۍ پر مهال د دولت مهمی چاری وزیرانو سرته رسولې. صفاریانو منظم عسکر درلودل چې د دولت له خزانې به یې معاش ورکاوه . یعقوب لیث صفاري په دوو میاشتو کې د خپلو لښکرو رسم ګذشت کاته . دولت ځانګړې تشکیلات درلودل؛ عواید به یې د خزانه په نوم له لاس لاندې سیمو څخه راټولولو، چې د ابن خرداد په

(c) ketabton.com: The Digital Library

قول ۱۰۷۸۰۰۰۰ درهمه د ابن خلدون په قول ۸۲۰۰۰۰۰ درهمه دولتي عوايد و. او ډېر لګښت د ويالو په کښلو، د بندونو په جوړولو او په لښکر کشيو کې کېدل، ځکه پاچاهانو يې ساده او بې تجمله ژوند کاوه؛ د صفاريانو د واکمنانو رسمي ژبه دري شوه. د دري او پښتو ژبې لومړي شاعران لکه د دري ژبې شاعر محمد وصيف، د پښتو ژبې شاعر ابوالهاشم ابن زيد سرواني بستي چې د يعقوب ليث هم عصرو ژوند کاوه.

د زرنج ښار او سيستان د صفاريانو په دوره کې د لوړتيا لوړ پړاو او شوکت ته ورسيد. زرنج ته د صفاريانو د پلازمينې په توګه د سوداګرو کاروانونه راتلل، په ځانګړې ډول هغه مالونه چې له بخارا او نيشاپور څخه هرات ته راوړل کېدل. له هغوی زيات شمير مالونه يې زرنج ښار ته راوړل . اصطخري هرات د خراسان او سيستان دروازه ګڼله، ځکه د زرنج ښار د هرات په سهيل کې د دريو سوداګريزو لارو يعنې د هند، خراسان او فارس په سر کې پروت و. له همدی کبله دغه ښار په ډير لږ وخت کې ډير پرمختګ وکړ. اصلي ښار اوسپنيزې دروازی لرلې؛ د ښار ګرد چاپيره، د کسبګرو د اوسيدو ځای او د بزګرانو بڼونه جوړ شوي وو. زرنج ښار په داخل کې مختلفې مانۍ درلودې. ددې ښار ديوالونه او بنسټونه له خامو خښتو او خټو څخه جوړ شوي وو. د طاهريانو او صفاريانو د وخت مؤرخ يعقوب په خپل کتاب، کتاب البلدان کې چې په ۲۷۸-۲۷۹ هـ کې يې ليکلی دی، د دې ښار پراخوالی او پلنوالی څلور فرسخه (۳۰ کيلو متر مربع) ليکلی دی. جامع مسجد او دوه پاخه حوضونه په داخل کې جوړ شوی وو، چې لومړي به اوبه حوضونو ته رسولې او بيا به ټول ښار کورونو ته ويشل کېدلې. د ښار د تنظيم په خاطر يعقوب ليث صفاري ځانګړې بوديجه منظوره کړی وه. د هغې بوديجې فهرست چې د ښاري چارو لپاره مصرفيدله په لاندې ډول وه:

۱. د پاچا د ربار مصارف دوه سوه زره درهمه.

۲. د ديوالونو او طاقونو د جوړولو لپاره دوه سوه زره درهمه.

۳. د کلاګانو د جوړولو په خاطر پنځوس زره درهمه.

۴. د بنديانو لپاره شل زره درهمه.

۵. د قرآن د حافظانو او اذان کوونکو لپاره شل زره درهمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦. د روژې په میاشت کې د جامع جومات د مصرف لپاره دیرش زره درهمه.

٧. په روژه کې د قاریانو، خادمانو او ساتونکو لپاره هر یو ته په میاشت کې شل درهمه او د ورځې دوه منه ډوډی ورکول کېده(٢٢: ٢٦٩-٢٧٠).

٢,١٢. د صفاریانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

صفاریان له طاهریانو وروسته وتوانېدل . چې افغانستان کې یو مرکزي دولت تاسیس او د افغانستان په ډېرو سیمو کې د اسلام مقدس دین خپور کړي. د یعقوب لیث او عمرو د واکمنیو پر مهال صفاري، دولت ډېر پرمختگ وکړ، خو د سامانیانو په مقابل کې د عمرو ماتې او د هغه بندي کېدو د صفاریانو واکمني د سقوط لوري ته سوق کړه، چې له ده وروسته د دوی ځای ناستي ونه توانېدل چې د یعقوب لیث او عمرو لیث مقام او حیثیت ژوندی کړي. دا لاندې عوامل د صفاریانو د واک په سقوط کې ډېر مهم گڼل کېږي:

- له یعقوب لیث او له وروستیو ځای ناستو په ځانگړي ډول له عمرو سره د بغداد د خلافت مخالفت .
- د سامانیانو ظهور او له هغوی څخه د بغداد د خلافت د چارواکو ملاتړ .
- د صفاري شهزاد گانو ترمینځ د واک پر سر مخالفت .
- د بغداد د خلیفه پرضد د عمرو له خوا لښکر کشي او د هغه ماتې.
- پر سیستان د سلطان محمود غزنوي حمله چې د خلف له بندي کېدو سره د صفاریانو واکمنۍ ته یې د پای ټکی کېښود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز

د صفاریانو د واکمنۍ پر مهال افغانستان په ځانګړي ډول سیستان او د زرنج ښار ډیر پرمختګ وکړ، ځکه چې سیستان کې د صفاري دولت د بنسټ ایښودولو سره سم د سوداګرۍ لپاره زمینه برابره شوه. صفاري دولت د خپل نفوذ سیمه د بغداد تر پولو ورسوله. د دوی د نفوذ پراختیا د بغداد خلافت هم اندیښمن کړ او د صفاریانو د له مینځه وړلو لپاره یې هڅې پیل کړې او د صفاري پاچا عمرو لیث پرضد یې د ساماني پاچا خواجه احمد اسمعیل ساماني ملاتړ غوره کړ او هر ډول مالي مرستې یې ورسره کولې. کله چې ساماني پاچا خواجه احمد اسمعیل ساماني، عمرو بن لیث ته ماتې ورکړه، هغه یې بغداد ته واستوه. د بغداد خلافت تر هغه پورې خپل مخالفت ته ادامه ورکړه تر څو چې صفاري دولت سقوط وکړ. د صفاریانو د واکمنۍ په سقوط کې که څه هم د بغداد مخالفت اغیزه درلوده، خو د شهزادګانو خپل منځي مخالفت په دې برخه کې ډیر مهم و.

صفاریانو له ۲۴۶ - ۳۹۳ هـ ق کال پورې د افغانستان په ځینو سیمو واکمني وکړه، دوی په دې موده کې خپل اداري تشکیلات درلودل او د ځانګړي سیستم پواسطه یې مالیات راټولول. صفاریان وتوانیدل چې له طاهریانو وروسته یو خپلواک اسلامي دولت جوړ کړي، حتی د صفاریانو دویم پاچا عمرو د بغداد د خلیفه نوم له خطبې څخه لیرې کړ.

د سامانیانو له خوا د صفاریانو د پلازمینې زرنج تر نیولو وروسته، ابو جعفر احمد صفاري د صفاریانو واکمني ټینګه کړه، خو د هغه زوی خلف له سامانیانو څخه زرنج بیرته ونیو. خلف د سامانیانو او غزنویانو سره ډیرې جګړې وکړې او ډیرې سیمې یې ورڅخه ونیولې، خو نوموړی واکمن په اخرو وختونو کې په عصبي ناروغۍ اخته شو او ټول وژنه یې پیل کړه، بالاخره د سیستان خلکو له سلطان محمود غزنوي څخه د مرستې غوښتنه وکړه. سلطان محمود غزنوي په زرنج حمله وکړه، خلف یې بندي کړ. په دې ډول په ۳۹۳ هـ ق کال د صفاریانو واکمني پای ته ورسیده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. د بغداد له خلافت سره د یعقوب لیث او عمرو مخالفت د صفاریانو د واکمنۍ په سقوط کوم اغیز درلود؟

۲. ایا د صفاري شهزاد ګانو خپل مینځني اختلاف د صفاریانو واکمني د سقوط لوري ته سوق کړه ؟

۳. د بغداد خلافت ولې د صفاریانو پر ضد د سامانیانو ملاتړ وکړ ؟

۴. ایا له اسمعیل ساماني سره د بغداد د خلافت مرستی ددې کورنۍ د واکمنۍ په سقوط کې څه اغیزه درلوده؟

۵. سلطان محمود غزنوي ولی پر سیستان حمله وکړ؟

٦. خلف د چا له خوا بندي شو؟

۷. د عمرو زوی محمد ولی د بغداد د خلافت د لښکرو په مقابل کې ماتی وخوړه؟

۸. عمرو د چا پواسطه بندي او ووژل شو؟

۹. یعقوب لیث صفاري د عیارانو سره څه اړیکی درلودې؟

۱۰. د یعقوب لیث له مړینې وروسته د علي او عمرو اختلاف څه ډول پای ته ورسید؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د صفاريانو دکورنۍ د واکمنانو د واکمنۍ موده		
شميره	د پاچا نوم	کال
۱	يعقوب ليث صفاري	(۲٤۷-۲٦۵هـ ق) (۲۳۹-۲۵۷ هـ ش) (۸٦۰-۸۷۸ ز)
۲	عمرو د ليث زوی	(۲٦۵-۲۸۷هـ ق) (۲۵۷-۲۷۸ هـ ش) (۸۷۸-۹۰۰ ز)
۳	طاهر د محمد زوی او د عمرو لمسی	(۲۸۷-۲۹٦هـ ق) (۲۷۸-۲۸۷ هـ ش) (۹۰۰-۹۰۹ ز)
۴	ليث د علي زوی او د ليث لمسی	(۲۹٦-۲۹۷هـ ق) (۲۸۷-۲۸۸ هـ ش) (۹۰۹-۹۱۰ ز)
۵	ابوعلي محمد د علي زوی او د ليث لمسی	(۲۹۷-۲۹۷هـ ق) (۲۸۸-۲۸۸ هـ ش) (۹۱۰-۹۱۰ ز)
٦	معدل د علي زوی او د ليث لمسی	(۲۹۷-۲۹۸هـ ق) (۲۸۸-۲۸۹ هـ ش) (۹۱۰-۹۱۱ ز)
۷	دويم عمرو د يعقوب زوی د محمد لمسی او د عمرو کړوسی	(۲۹۸-۲۹۸هـ ق) (۲۸۹-۲۹۰ هـ ش) (۹۱۱-۹۱۲ ز)
۸	ابو جعفر د احمد زوی او د ابوعبدالله لمسی	(۳۰۱-۳۵۲هـ ق) (۲۹۲-۳۴۲ هـ ش)

(c) ketabton.com: The Digital Library

		(۹۱۴-۹٦۴ ز)
۹	خلف د احمد زوی او د محمد لمسی	(۳۵۲-۳۹۳هـ ق) (۳۴۲-۳۸۳ هـ ش) (۹٦۴-۱۰۰۵ ز)

۲,۱. جدول: پورتنی جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲,۱. ګراف: لاندینۍ ګراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د صفاري کورنۍ واکمنان

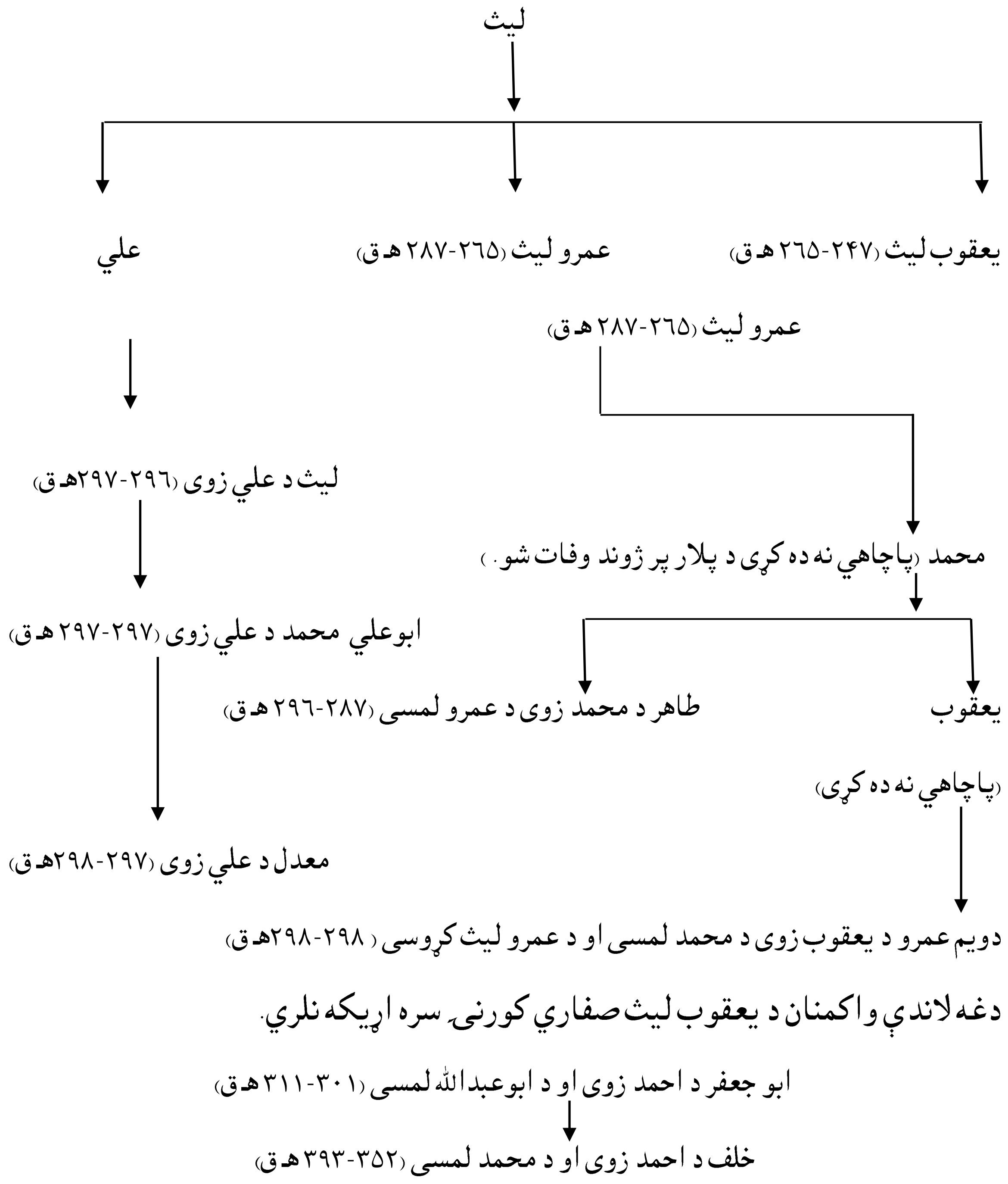

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېیم څپرکی

ساماني دولت

پیلیزه

سامان خدات چې اصلاً د افغانستان د بلخ حاکم و، د بغداد له حاکم سره یې د ښو اړیکو له امله خپل پخوانی زردشتي دین پرېښود او مسلمان شو. د هغه زوی اسد څلور زامن (نوح، احمد، یحی او الیاس) درلودل، چې د مامون الرشید لخوا نوح د سمرقند، احمد د فرغانې، یحي د تاشکند (چاچ) او الیاس د هرات د والي په توګه مقرر شول. کله چې خواجه احمد اسمعیل ساماني، عمرو ته ماتې ورکړه. د ساماني حکومت ساحه هم پراخه شوه.د سامانیانو واکمنۍ په مرکزي اسیا، افغانستان او د ایران په ځینو برخو کې خپل حاکمیت ټینګ کړ. پخپله اسمعیل ساماني د بغداد د خلیفه له غوڅ ملاتړ څخه برخمن و. د ساماني دورې واکمنان د علم، فرهنګ او اسلامي تمدن په پرمختګ کې د پام وړ ونډه واخېسته. ډیرې مدرسې یې جوړې او د دوی په دربار کې عالمان، ادیبان او شاعران اوسیدل. د دوی د ډیرو واکمنانو وزیران عالمان او ادیبان وو. خو ددې کورنۍ وروستي واکمنان د عمر په لحاظ کوچنۍ وو او د واک چارې د خودغرضه جنرالانو بکتوزن او فایق لاس ته ورغلې هغوی د دولت د پیاوړتیا پرځای،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپل شخصي واک د زیاتوالی لپاره په خپل مینځ کې جګړې کولې چې دې کار د سامانیانو واکمني ضعیفه کړه.

په دې څپرکي کې په بلخ کې د سامان خدات حاکمیت، د ابونصر د اسمعیل ساماني زوی، ابونصر د احمد زوی، نوح د نصر زوی، ابوصالح منصورد نوح زوی، دویم نوح د منصور زوی، دویم منصور د دویم نوح زوی، دویم عبدالمالک د نوح د زوی واکمنۍ، د سامانیانو د عصر مدني، ټولنیز او فرهنګي حالت، د سامانیانو د سقوط لاملونو ته ځای ورکړل شوی او هر عنوان د اړتیا تر بریده توضیح شوی دی.

۳,۱. سامان خدات

سامانیان یوه اریایي کورنۍ وه او په بلخ کې اوسیدله. سامان خدات ددې کورنۍ مشر و. سامانیان هم د خپل نیکه سامان خدات په نوم یادیږي. کله چې د بلخ خلکو د سامان خدات پرضد شورش وکړ. سامات خدات د خراسان له حاکم اسد بن عبدالله څخه د مرستې غوښتنه وکړه. نوموړي د سامان خدات سره مرسته وکړه، شورش یې ارام او سامان خدات یې د بلخ د حاکم په توګه مقرر کړ. سامان خدات په خراسان کې د اموي دولت د حاکم اسد بن عبدالله له مرستې څخه ډیر خوښ شو نو یې خپل پخوانی زردشتي دین پریښود او د اسلام مقدس دین یې قبول او مسلمان شو. د خپل زوی نوم یې اسد کیښود.

د سامان خدات زوی اسد څلور زامن (نوح، احمد، یحی او الیاس) درلودل. دوي د عباسیانو سره ښې اړیکې درلودې او له عباسیانو سره یې د شورشونو په ارامولو کې په ځانګړې ډول د رافع بن لیث په جګړه کې له مامون الرشید سره ډیره مرسته وکړه. مامون الرشید چې کله هرات ته متوجه شو، نو یې غسان بن عباد د خراسان د امیر په توګه مقرر کړ او د اسد د زامنو سپارښتنه یې ورته هم وکړه، کله چې د حسین زوی طاهر له هغه وروسته د خراسان حاکم شو، هغوي یې په خپل حال پریښودل. مامون الرشید هم د اسد څلور واړه زامن په مهمو څوکیو (نوح د سمرقند د حاکم ، احمد د فرغانې حاکم، یحي د چاچ حاکم او الیاس د هرات د حاکم) په توګه مقرر کړل(۲۰:۴۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عباسيانو ټولو خلفاو د دوي درناوی کاوه، د نوح بن اسد له مړينې وروسته د خراسان امير، طاهر پوشنجي د يو فرمان په ترڅ کې، د نوح بن اسد ټول قلمرو دده د وروڼو يحی او احمد ترمنځ وويشل شو، خو کله چې يحي وفات شو، د ماورالنهر ټول واک د احمد لاس ته ورغی.

احمد يو باانصافه حاکم و، چې د وروڼو په مينځ کې يې د عادل لقب ګټلی و. په خراسان کې يې نفوذ پيدا کړ، نوموړی هم به ۲۵۰ هجري قمري کال وفات شو. ده اووه زامن (نصر، اسمعيل، يعقوب، يحی، اسد، اسحق او احمد) درلودل. نصر چې تر ټولو مشر و، د پلار ځای ناستی شو او د واک چارې يې په لاس کې واخيستې. عباسي خليفه (المعتمد باالله) دټول ماورالنهر[1] دحکمرانۍ فرمان دنصرپه نوم صادر کړ.

نصر خپل ورور اسمعيل د بخارا د حاکم په توګه مقرر کړ او د ماورالنهر د خلکو د ژوند د ښه کېدو او امنيت د ټينګېدو لپاره يې ډېري هلې ځلې وکړې. د نصر دوره د صفاريانو د نهضت له پيل(۲۴۶هـق) سره برابره وه. طاهريانو په اريانا کې د وحدت او خپل نفوذ د ټينګوالي په موخه مخ په ماورالنهر لښکر ور واست. په دغه وخت کې په ټوله اريانا کې درې مرکزونه (په نيشاپورکې طاهريان، په زرنج کې صفاريان او سمرقند کې سامانيان) موجود وو. د اريايانو دری واړو دولتونو کوښښ کاوه چې د يو بل د نفوذ ساحه کمه او د خپلې واکمنۍ ساحه پراخه کړي. ښه به دا وه چې دوي د سولې له لاری په اريانا کې يووالی تامين کړی وای. خو د سولی له لاری دې کار امکان نه درلود، له همدې امله د صفاريانو او طاهريانو ترمنځ جګړه پيل شوه، چې په پايله کې د طاهريانودولت سقوط وکړ. وروسته بيا د صفاريانو او سامانيانو ترمنځ جګړې ونښتې، چې دا جګړې هم د افغانستان په زيان وې. ساماني لښکرو په ۲۹۸ هـ ق کال د ذوالحجی په مياشت کې د ابوالحسن سيمجور قهستانی او حسين بن علي مروردي چې د خراسان سپهه سالار و، د زرنج د ښار دروازې پرانيستې او د زرنج ښار يې ونيو. اسمعيل ساماني چې کله د بست او کندهار وضعيت ارام کړ، حسين مروزي (مروالرودي) ته د يوه ليک پواسطه دستور ورکړ چې محمد بن علي بن ليث صفاري دې سيمجور ته پريږدي او پخپله د معدل بن علي بن ليث سره هرات ته راشي. خو هغوی محمد بن علي بن ليث هم له ځان سره هرات ته بوته او له هغه ځای څخه يې بخارا ته واستول او د مياشتی به يې دری زره درهمه تنخواه ورکوله، مګر ډېر وخت

---

[1] عربي مؤرخينو او واکمنانو د امو سيند هغې خواته سيمې د ماورالنهر په نوم ياد کړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیر نه شو، چې د خلیفه د غوښتنې په اساس هغوی یې بغداد ته ولیږل او هلته د خلیفه لخوا بندیان شول. په همدغه وخت ساماني پاچا، سیستان د هغه د کاکا زوی منصور بن اسحاق ساماني ته ورکړ. منصور بن اسحاق ساماني د زرنج د خلکو سره د لیدنی پرمهال د ښو کارونو د عملي کولو زیاتې وعدې ورکړې خو وفا یې پرې ونکړه (۲۱: ۲۲۷).

۳,۲. د امیراسمعیل ساماني واکمني (279-295هـ ق)

(270-286 هـ ش)

(892-908 ز)

د ساماني دولت بنسټ ایښودونکي اسمعیل داحمد ساماني زوی د ۲۳۴ هجري قمري کال د ربیع الاخر په میاشت د فرغانې په ښار کې هغه وخت چې پلار یې هلته حاکم و، وزیږید. کله چې پلار یې مړ شو، دده ورور نصر هغه د بخارا حاکم مقرر کړ. په ۲۷۲ هجري قمري کال رافع[1] د هرثمه زوی له نصر څخه د مرستی غوښتنه وکړه. نصر، اسمعیل د څلورو زرو عسکرو سره د هغه مرستی ته واستاوه او رافع وکولای شو چې د عمرو لیث صفاري د لښکرو مشر ابوطلحه ته ماتې ورکړي (۲۵۳:۳۵-۲۵۴).

اسمعیل ساماني په ۲۷۹ هجري قمري کې د خپل مشر ورور ابونصر له مړینې وروسته د خوارزم او ماورالنهر پاچا شو. د ابونصر زوی یې په سمرقند کې حاکم وټاکه، پخپله بخارا ته راغی او بخارا یې د خپلې پلازمینې په توګه وټاکله. عباسي خلیفه معتمد د اسمعیل واکمني په رسمیت وپیژنده، هغه ولایتونه چې په ماورالنهر کې د نصر تر واک لاندې و د یو فرمان په ترڅ کې اسمعیل ساماني ته ورکړل او خلک یې د هغه اطاعت ته وهڅول؛ دویم ځلې بیا اسمعیل ساماني ته یې فرمان ورکړ چې تخارستان او جوزجان ولایتونه ونیسي (۲: ۲۰۶).

معتمد له صفاریانو څخه په ویره کې و، د ساماني واکمن اسمعیل ساماني سره یې د صفاریانو پرضد مرسته کوله، څرنګه چې د معتمد د توطیې، تحریک عمده لامل، د عمرو زیات ځواک او له دې امله چې ډیرې سیمې لکه سیستان، بست، رخج (کندهار)، هرات ، نیشاپور، مروه، کابل، بامیان، غزني

---

[1] رافع بن هرثمه د هرات د بادغیس او سیدونکې دی. هغه تر خجستاني وروسته د خراسان حکومت ترلاسه کړ، او په هغه جګړه چې له عمرو لیث سره پیښه شوه ماتی وخوړه. (۳۵ : ۲۵۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

او بلخ د عمرو تر واک لاندې وې، خو عمرو د رافع له ماتې وروسته غوښتل چې خوارزم هم دده تر واک لاندې راشي.همدا لاملونه وو، چې د اسمعیل ساماني او صفاري پاچا عمرو لیث ترمینځ جگړه ونښته، چې په جگړه کې عمرو لیث ماتې وخوړه، اسمعیل ساماني لومړی هغه بندي او بیا یې د عمرو د غوښتنې او هیلې برخلاف بغداد ته واستلو، چې له دوو کاله بند وروسته په ۲۸۹ هجري قمري کال کې وفات شو (۴٦: ۲۲).

عباسي خلیفه د خراسان د ځینو سیمو د حاکمیت فرمان د اسمعیل ساماني په نوم صادر کړ. اسمعیل ساماني د طبرستان د محلي امیر محمد بن زید طبري او د شمال د ترکانو له مشر ایلک خان[1] سره جگړې وکړې، او په دې جگړو کې بریالې هم شو. د ساماني دولت د نفوذ ساحه پراخه شوه، کله چې اسمعیل ساماني له رافع څخه خوارزم وغوښت، هغه په ورین تندي د خوارزم حاکمیت اسمعیل ته وسپاره او اسمعیل خپل استازی هلته واستاوه. په دې ترتیب د سامانیانو ریښتنی بنسټ ایښودونکی اسمعیل بن احمد ساماني واک ته ورسید. په هغو محلي واکمنانو کې چې د بغداد د خلیفه له اطاعت څخه یې غاړه غړولې وه، یو هم شاه اسمعیل ساماني و. اسمعیل ساماني چې د خراسان او ماورالنهر حکمران و. په ۲۷۹ هجري قمري کال کې یې کندهار، زابل او غزنی ونیول، بخارا یې د خپل دارالخلافت په توگه وټاکله او خپل ځان ته یې د پاچا لقب ورکړ. دې کورنۍ نژدې یوه پیړۍ پاچاهي وکړه (۳٦: ٦۰).

دده په وخت کې سامانیانو د صفاریانو د واک لاندې ډیري سیمې ونیولې، په خوارزم او ماورالنهر کې یې د بغداد د خلافت د موافقې او رضایت سره سم حاکمان مقرر کړل. د خراسان، ماورالنهر او خوارزم زیاتې برخې د دوي په واکمنۍ کې شاملې شوی، پخپله اسمعیل ساماني یو عادل شخص و، په اداره او سیاست کې یې پوره وړتیا درلوده. نصر ته د پنځه سوه زرو درهمو د نه لیږلو اصلي دلیل دا ؤ

---

[1] ایلک خان د ترکانو له قبایلو څخه و، چې د فرغانې په جنوب کې اوسیدل، لکه د ترکانو د نورو قبایلو په شان د لسمې پیړۍ کې مسلمانان شوی وو. په لسمه پیړۍ کې دوی داسې یو حکومت جوړ کړ چې له فرغانی څخه یې د چین پولو پورې پراخوالی درلود. د قراختایانو چې ختیځ تورکان وو، پلازمینه یې کاشغرستان کې و او د ایلک خانیانو چې لویدیځ تورکان و پلازمینه یې «اوزگند» وو چې د فرغانې په جنوب کې موقعیت لري. په هر حال د ایلک خانیانو پاچا بغرا خان ماورالنهر ته لښکر کشي وکړه او په ۹۹۰ ز کال یې د ساماني دولت پلازمینه بخارا یې ونیوله، خو د ایلک خان د ناروغی له امله هغه بیرته خپل هیواد ته ستون او هلته مړ شو، چې دویم نوح د هغه له ناروغۍ او مړینې وروسته بیرته بخارا ته راستون شو او پر تخت کښیناست(۲۷: ۱۱۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې امیر اسمعیل یو رعیت پال ، زړه سواندی او ځواکمن شخص و، نوموړی په دې راضي نه و، چې له ښار، کلیو اوباندېو څخه راټوله کړې مالیه بلې سیمې ته ولیږي. که چیرې د هغه ملک مشرتابه دده د مشر ورورپه لاس کې هم وي. غوښتل یې چې دغه راټوله شوې مالیه د ښار په ودانۍ او نورو ودانیزوچارو ولګوي، نو ځکه د نصر استولي کسان له بخارا څخه تش لاس بیرته ولاړل. له دې امله د دواړو ورونو ترمینځ تاوتریخوالی رامینځ ته شو. خو ده بیا هم خپل ورور وروسته وباخښه او بیرته یې د حاکم په توګه مقرر کړ ترڅو وفات شو(۳۵:۲۵٦).

د اسمعیل ساماني د واکمنۍ پلازمینه بخارا د ډیرو عالمانو او پوهانو مرکز و، دده په دربار کې مشهور علما اوسېدل، ابوالفضل محمد بلعمي چې یو پیاوړی عالم و، دده په حکومت کې د وزارت دنده درلوده. دده د حکومت پر مهال ډیرې مدرسې جوړی شوې، دري ژبې ته یې زیاته پاملرنه وکړه. اسمعیل ساماني د سلطنتي واک سربیره اخلاقي نفوذ هم درلود. دده پرهیزګاري ، ځوانمردي او ښو اخلاقو د هغه محبوبیت لاپسی زیات او دده په واکمنۍ کې د معمارۍ صنعت هم ډیر پرمختګ کړی و. په بخارا کې یې داسې ماڼۍ جوړې کړې چې په ټول خراسان کې یې شهرت درلود چې لا تر اوسه هغه ودانۍ شتون لري. د کرنې په برخه کې یې هم د پام وړ اقدامات وکړل (۴٦: ۲۲).

امیر اسمعیل ساماني بخارا ته نږدې په یوه اباده کلي کې چې د ازماز په نوم یادیده او دده ډیره خوښیده، د ۲۹۵ هجري قمري کال د صفری په ۱۴ مه چې د سې شنبې شپه وه د ٦١ کلنې په عمر وفات شو. هغه ځای چې د اسمعیل ساماني د مقبرې په نوم شهرت لري، د اسلامي دورې د معمارۍ په تاریخ کې له مهمو ودانیو څخه شمیرل کیږي. اوس هم په بخارا کې د سیلانیانو د توجه وړ ده. دغه ماڼۍ دده له مړینې وروسته جوړه شوه. په دې مقبره کې له اسلام د مخه، د مرکزي آسیا د معمارۍ سبک په ښه ډول څرګندیږي. معماري یې په ساماني دورې پوره اړه لري (۳۹: ۲٦۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳,۳. د ابونصر احمد واکمني(۲۹۵-۳۰۱هـ ق)

(۲۸۶-۲۹۲ هـ ش)

(۹۰۸-۹۱۴ ز)

د امیر اسمعیل ساماني له مړینې وروسته د هغه د وصیت سره سم د هغه مشر زوی احمد د ابونصر د لقب په غوره کولو سره پاچا شو. نوی پاچا یو عصباني او جګړه خوښوونکی شخص و. لومړی یې خپل تره اسحق د سمرقند له حکومت څخه لیرې او بندي کړ، د طبرستان امیر چې ډېر ثروت مند شوی و پرهغه یې حمله وکړه، د طبرستان امیر له خپل ثروت سره بغداد ته وتښتید. ساماني پاچا د هغه په عوض بل حاکم وټاکه.

ابونصر احمد په ۲۹۹ هجري قمري کال هرات ته راغی، ډېره موده یې هلته تیره کړه. یو ټولګی عسکر یې د صفاري پاچا ابوعلي سره د جګړې په غرض، چې هغه تر رخج او بست پورې یې نفوذ درلود سیستان ته یې واستاوه. د سیستان ښار ته نږدې د دواړو قوتونو ترمینځ سخته جګړه ونښته، په پایله کې ابوعلي ماتې وخوړه او بندي شو، ساماني پاچا ابونصر احمد خپل وراره د ابوعلي په عوض په سیستان کې د حاکم په توګه مقرر کړ. ابونصر احمد ساماني ډېر وخت په ښکار او حرمسرای کې تیراوه ، دده دې سلوک د ساماني دربار لوړ پوړي چارواکې خفه کړل او دده د وژلو پلان یې طرح کړ، د څو تنو غلامانوله لاسه چې لا وار د مخه تطمیع شوي وو، په ۳۰۱ هجري قمري کال کې ووژل شو(۴۶:۲۳).

په سجستان کې معدل بن علي بن لیث د یعقوب لیث او عمرو وراره مخالفت پیل کړ. نصر بن اسمعیل د معدل بن علي د رعیت کولو په خاطر لښکر ولیږه. معدل بن علي بن لیث په دې جګړه کې ماتې وخوړه او بندي شو. نصر د سجستان په ولایت کې د خپل تره زوی ابوصالح منصور بن اسحاق بن احمد ساماني د حاکم په توګه مقرر کړ، خو د سجستان خلکو د منصور پر ضد پاڅون وکړ او هغه یې بندي کړ او د یعقوب لیث له زوی عمرو سره یې بیعت وکړ، خو نصر د دویم ځل لپاره لښکر ولیږه، عمرو د یعقوب زوی یې کلابند کړ، خو هغه سوله وکړه او سجستان یې د نصر لښکرو ته وسپاره (۷: ۲۰۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳,۴ . د نصر واکمني (۳۰۱-۳۳۱ هـ ق)

(۲۹۲-۳۲۲ هـ ش)

(۹۱۴-۹۴۴ ز)

د ابونصر احمد بن اسمعیل ساماني له وژل کېدو وروسته د دربار مشرانو د هغه (۸) کلن زوی ابوالحسن نصر چې په امیر سعید هم مشهور و، د پاچا په توګه وټاکه. خو کوم وخت چې یې نصر له حرم څخه بیرون کړ، چې پر تخت کې کښینوي، خو هغه ډېر وړوکی یعني اته کلن کوچنی و، ویره پرې غالبه شوه؛ ژړل یې او ویې ویل چې ما چیرته بیایی، غواړئ ما هم ووژنئ څرنګه چې زما پلار ووژل شو، له ما څخه لیرې شئ، خو مشرانو نوموړی پرتخت کښیناو (۷: ۲۰۸).

ابوعبدالله محمد بن احمد الجیهاني چې یو مشهور ادیب او نیک سړی و، دده د وزیر او نایب په صفت تعین کړ. ترڅو نوموړی د بلوغ عمر ته ورسیږی د حکومت چاری به دغه نایب سرته رسوي او له هغه سره به مرسته کوي. دده د حکومت په لومړیو وختونو کې دده وروڼو (یحي ، منصور، ابراهیم) او د نوموړی تره اسحق بن اسد یو شمیر شورشونه وکړل، چې ترټولو مهم شورش د هغه د کاکا اسحق بن اسد شورش و، ځکه هغه په سمرقند کې ډېر واک او قدرت درلود. په ۹۱۴ ز کال اسحق له دوو جګړو وروسته د نصر له خوا ونیول شو چې بیا په بندیخانه کې وفات شو. احمد د سهیل زوی او حسین علي هم دده پر ضد په هرات او سیستان کې شورشونه وکړل، خو دده پوه او باتدبیره وزیر ابوعبدالله بن احمد الجیهاني دغه ټول شورشونه ارام کړل. نصر یو عادل، پرهیزګاره او علم پالونکی شحص و، د عالمانو په پالنه کې یې ډېر کوښښ کاوه، رودکي او شهید بلخي دده د واکمنۍ د شاعرانو له جملې څخه وو، د کلیله او دمنه قصه دده ّپه وخت کې له عربي ژبې څخه دري ته وژباړل شوه، چې د هغې د نظم کولو له امله رودکي ته یې اتیا زره درهم د انعام په توګه ورکړل. د رودکي هغه قصیده (بوی جوی مولیان) چې د نصر ساماني لپاره یې ویلي وه اوس هم د ژبو پر سر ده. ختیځ مؤرخین د نصر ډېر ستاینه کوي او هغه له اسمعیل وروسته دویم پیاوړی پاچا ګڼي او دده واکمني د ساماني کورنۍ د عظمت آخیرنی دوره ګڼي (۴۶: ۲۴).

د نصر په واکمنۍ کې یوه مهمه پیښه په ری او ماورالنهر کې د اسماعیلیه فرقې پټ او ښکاره تبلیغاتو پیل و، چې خلک یې د مصر د فاطمي خلیفه تابعیت او پیروۍ ته رابلل. احمد نخشبی د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهضت لارښوونکي د خپل فعالیت او تبلیغ په پایله کې په خپله امیر نصر د احمد زوی اړ کړ ترڅو ۱۱۹ زره دیناره د مروردي د مړیني د دیت په نوم د مصر خلیفه فاطمي ته ولیږي. امیر نصر ساماني اسمعییلي فرقې ته په گرزیدو سره، د ترک معتصبه غلامان او روحانیون او نور مسلمانان په قهر او دده پرضد راپورته شول. په گارد کې د ترکانو په مرسته یې د امیر نصر ساماني د وژلو توطیه جوړه کړه. د امیر نصر ساماني زوی نوح له دې توطیې څخه خبر شو او پلار ته یې وړاندیز وکړ چې د توطیه کوونکو مشر خپل حضور ته راوغواړي او سر دې ترې غوڅ کړي، نصر د خپل زوی خبره ومنله ، یو محفل یې جوړ کړ او خپلو افسرانو ته یې امر وکړ چې د توطیه کوونکو رئیس سر دې دده مخې ته کیښودل شي. وروسته یې اعلان وکړ، چې د خپل زوی نوح په گټه د خپل سلطنت څخه تیر او پاچاهي ده ته پریږدي. څرنگه چې نوح په اسمعیلیه طریقه باندي متهم نه و، د پوځ مشران د پاچا له دې غیر منتظره پریکړې څخه حیران شول او نوي امیر نوح بن نصر ته یې بیعت وکړ. خو نوح د نصر زوی چې کله واک ته ورسید لومړی کار یې دا و چې د اسمعیلیه فرقې مشر نخشبی یې دې ته اړ کړ چې د فقهي علماو سره بحث وکړي، چې په پایله کې د اسلامي فقهې عالمان پر نخشبي بریالې شول، لږه موده وروسته یې نخشبي په دې متهم کړچې له هغو پیسو څخه چې نصر بن احمد د مروردي د دیت په خاطر فاطمي خلیفه ته لیږلې وې څلویښت زره دیناره یې حیف میل کړی دی، په پایله کې نخشبي د مخالفینو له خوا له نیولو وروسته د بخارا په میدان کې پانسي کړ. په دې ډول د نصر بن احمد واکمني د هغه په استعفا سره پای ته ورسیده او پرځای یې دده زوی نوح پاچا شو (۲۲: ۲۹۰).

۳,۵. د نوح واکمني (۳۴۳-۳۳۱هـ ق)
(۳۲۲-۳۳۴ هـ ش)
(۹۴۴-۹۵٦ ز)

د نصر بن احمد له مړینې وروسته د هغه زوی نوح په ۳۳۱ هجري قمري کې واک ته ورسید. امیرالمؤمنین نوح بن نصر ته د خراسان د هغو سیمو فرمان ورکړ کومې چې دده د پلار په واک کې وې او دده واکمنۍ یې په رسمیت وپیژنده (۷: ۲۰۹). نوح، ددې لپاره چې د خلکوهغه احساسات او مخالفتونه چې دده د پلار (نصر) د واکمنۍ پرمهال د اسمعیلیه فرقې ته د ورگرځیدو په خاطر پیدا شوي وو، له مینځه یوسي. فقهي عالم ابوالفضل محمد بن احمد یې د خپل وزیر په توگه وټاکه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابوالفضل محمد بن احمد الحاکم که څه هم د فقهي يو لوی عالم و خو د هيواد په اداري او سياست کې يې چندان مهارت نه درلود، په همدې علت دده په اداره کې ګډوډي مينځ ته راغله چې د نوح د دولت د ضعف سبب وګرځيده. د وزير د مخالفينو مشر د سمرقند حاکم و، پر هغه باندې له کاميابيدو وروسته امير هغه معاف کړ. نوح د ټولو مخالفينو سره له نرمۍ څخه کار واخيست. مګر ګټه يې ونه کړه. بوعلي چغاني بن محتاج د سامانيانو سپه سالار هم د نوح پر ضد پاڅون وکړ، د مروې او بخارا له نيولو وروسته يې د نوح کاکا ابراهيم سره يو ځای شو، او هغه يې د سامانيانو امير وباله، دې کار د سامانيانود سقوط زمينه برابره کړه (۴۶: ۲۴-۲۵). د پوځ د مشرانو او د علم د دښمنانو يو ټولګی د نوح بن نصر په شاوخوا کې نفوذ پيدا کړ، له نوح څخه يې غوښتنه وکړه چې د نوموړي وزير د کړنلارې له امله سياسي وضعيت خراب دی، وزير مونږ ته وسپاری، که نه مونږ به ستا له تره سره يو ځای شو. نوح بن نصر ، نوموړی عالم ظالمانو ته وسپاره، هغوی په ډير ناوړه ډول وزير وواژه، خو نوح بن نصر هم په ۳۴۳ هـ ق کې مړ شو (۷: ۲۰۹).

د نوح د حکومت دوره (۳۳۱-۳۴۳ هـ ق) کې د ساماني دولت د سقوط نښې په واضح ډول ښکاره شوې. د سقوط عمده لامل د نوح بن نصر د حکومت تګ لار و. نوح بن نصر د اسمعيليه غورځنګ له غلي کېدو وروسته، ابوالفضل محمد بن احمد فقيه يې د خپل وزير په توګه وټاکه. ابوالفضل محمد بن احمد خپل ډير وخت په لمانځه او عبادت تيراوه او له حکومتي چارو سره يې دومره علاقه نه لرله. په دغه وخت کې ساماني دولت له سختواقتصادي او مالي ستونزو سره مخ شو. خو دا ستونزه هغه وخت زياته شوه چې په ۳۴۳ هـ کال بغاوت کوونکو د ساماني دولت خزانه چور کړه. دولت ددې بحراني وضعيت د له مينځه وړولو لپاره امر وکړ چې خلک د راتلونکې کال ماليه مخکې له مخکې ورکړي، مګر حکومت بل کال د خلکو هغه ماليه حساب نه کړه او د خلکو پور يې ادا نه کړ. حکومت په دې کار دا ثابته کړه چې دوی د خلکو د پور د ورکولو توان نه لري. په دې ترتيب د نورو لاملونو په خوا کې مالي ستونزې د نوح بن نصر حکومت د سقوط سره مخ کړ. (۲۲: ۲۹۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳,٦. د عبدالملک واکمني (۳۴۳-۳۵۰ هـ ق)

(۳۳۴-۳۴۰ هـ ش)

(۹۵٦-۹٦۳ ز)

د نوح له مړينې (۳۴۳ هجري قمري) وروسته د هغه د پنځو زامنو هر يو عبدالملک، منصور، نصر، احمد او عبدالعزيز څخه عبدالملک پاچا شو. نوموړي، لومړی پخواني مامورين له دندو گوښه او پرځای يې نوي مامورين مقرر کړل. ابومنصور احمد د عزيز زوی يې د وزير او بکر بن مالک يې سپه سالار او د خراسان د والي په توگه مقرر کړل، خو الپتگين يې د ټولو قواو سپه سالار وټاکه. عبدالملک له دغو تعيناتو وروسته د سامانيانو د واکمنۍ د پراختيا له پاره لښکر کشي پيل کړه، لومړی يې خراسان ته د ابوعلي محتاج د له مينځه وړلو لپاره لښکر راواستوه. بکر بن مالک ابوعلي محتاج ته ماتی ورکړه، بيا يې په اصفهان کې رکن الدوله ته مخه کړه، چې پر هغه هم بريالی شو، بکر بن مالک يو لايقه او پوه خو ډير کبرجن اداره چي و، چې پوځي چارواکو ورڅخه کرکه کوله. عبدالملک ته يې شکايت وکړ، نوموړی دا ناراضي توب د خپلې پاچاهي له پاره خطر وگاڼه، دده پرځای يې الپتگين د خراسان د حاکم او سپه سالار وټاکه، چې وروسته نوموړی په افغانستان کې د غزنوي دولت بنسټ کيښود. خو عبدالملک په ۳۵۰ هـ ق کال د چوگان په لوبه کې له آس راولويد او مړشو(۴٦: ۲۵).

د عبدالملک له مړينې وروسته نوي شورشونه پيدا او خلکو پاڅونونه پيل کړل. ددې خبرې مهم لامل دا و چې د عبدالملک واک ته د رسيدو پرمهال د ترک د قوماندانانو زور او قوت ورځ تر بلې زياتيده، چې ټولې حکومتي چارې د هغوی لاس کې وې. په سياسي لحاظ په دغه وخت کې د الپتگين نقش ډير زيات و. ځکه هغه د حاجب کل دنده ترلاسه کړې وه او د ترکي گارد د رئيس په توگه وټاکل شو، په دې خاطر چې د ترکانو نفوذ کم شي او عبدالملک، الپتگين له ځان څخه لرې کړي، هغه يې د خراسان د حاکم په توگه مقرر کړ. د هغه پر ځای د الپتگين پخوانی سردار د حاجب کل په توگه وټاکه. خو د عبدالملک له مړينې وروسته د هيواد د مشرانو ترمينځ اختلاف پيدا شو، ځکه الپتگين غوښتل چې د عبدالملک کوچنی زوی پاچا شي، خو د دربار مشرانو د هغه پر عوض د عبدالملک د ورور نوح بن نصر پلويان وو او هغه يې پاچا کړ(۲۲: ۲۹۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳,۷. د ابو صالح منصور واکمني (۳۵۰-۳٦٦هـ ق)

(۳۴۰-۳۵٦ هـ ش)

(۹٦۳-۹۷۹ ز)

کله چې عبدالملک له اوو کالو حکومت وروسته د چوګان د لوبې پرمهال له آس څخه ولویده، له لویدو سره سم مړ شو. د ساماني دربار مشران په دې فکر کې شول چې د عبدالملک له ورونو او زامنو څخه یو تن د هغه د ځای ناستی په توګه وټاکي. ابوعلي محمد بلعمي د عبدالملک وزیر، چې له الپتګین سره یې دوستي درلوده، ، او د هغه له مشورې پرته یې کوم کار نه کاوه، په همدې خاطر یې الپتګین ته یو لیک راولیږه او د ځای ناستې په اړه یې د هغه د نظر غوښتنه وکړه. الپتګین د هغه د ځای ناستې لپاره د عبدالملک زوی نصر خوښ کړ، خو مخکې له دې چې بخارا ته د الپتګین لیک ورسیږي، د ساماني دربار نورو سردارانو د عبدالملک ورور منصور د ځای ناستې په توګه ټاکلې و. له همدې ځایه د نصر او منصور د پلویانو ترمینځ د نظر اختلاف پیدا شو، دا اختلاف دومره زیات شو چې الپتګین د نیشاپور ښار پریښود او له خپلو عسکرو سره یې د سامانیانو د پلازمینې په لور حرکت وکړ(۴٦: ۲٦).

د امو د سیند په خوا کې د الپتګین د فوځونو او د بخارا د عسکرو ترمینځ جګړه ونښته، خو الپتګین د ماورالنهر په نیولو بریالی نه شو، د مجبوریت له مخې غزني ته راوګرځید، الپتګین د غزني ښار ونیو او هلته یې د غزنویانو د سلطنت بنسټ کېښود. خو په ۹٦۱ ز کې د عبدالملک ناڅاپي مړینې د هیواد وضیعت ډیر کړکیچن حالت سره مخ کړ او بې نظمي زیاته شوه، حتې په دې ګډوډۍ کې د پاچا قصر هم چور او وسوځول شو. که څه هم بلعمي د الپتګین د غوښتنې سره سم د عبدالملک ځوان زوی نصر واک ته ورساوه، خو د نصر حکومت له یوې ورځې زیات دوام ونه کړ، ځکه د سامانیانو سلطنتي کورنۍ او د ګارد مشرانو د ابو صالح منصور پلوي کوله. فایق چې د منصور د کوچنیوالی ملګری و، د هغه په پلوي یې پاڅون وکړ، چې ددې مخالفتونو په پایله کې منصور واک ته ورسید. الپتګین دوی ټول ترک کړل، خو بلعمي د منصور د حکومت طرفداري وکړه چې د مړینې تر ورځې پورې وزیر پاتې شو(۲: ۱۳٦).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منصور د واکمنۍ پرمهال د سیستان حاکم خلف د احمد زوی د حج د فریضې د ادا کولو په خاطر مکې معظمې ته تللی و. د بیرته راګرځیدو پرمهال د طاهر بن حسین له مخالفت سره مخامخ شو. ساماني منصور له خلف سره مرسته وکړه او هغه یې بیرته حکمرانۍ ته ورساوه. لږه موده وروسته خلف پخپله د سامانیانو سره جګړه وکړه، منصور د هغه سره له یوې اوږدې جګړې وروسته په سوله راضي شو. منصور یو سوله خوښوونکې او امن غوښتونکې پاچا و. د نوموړي له مړینې وروسته د هغه زوی دویم نوح واک ته ورسید(۴۶: ۲۶).

د ابو منصور بن نوح واکمنۍ په ارامۍ سره تیره شوه، کومه مهمه پیښه په کې واقع نه شوه. خو دده د واکمنۍ پرمهال د حکومت د دربار مصرف د دولت له عوایدو څخه زیات شو. ده د عوایدو د زیاتوالی او چور چپاول په خاطر په نورو سیمو یو شمیر حملې وکړې. په پایله کې د کورنیو ځمکوالو (فیوډالانو) مخالفتونه زیات شول. هغوی د محلي ازادیو او خودمختارۍ غوښتونکي وو. د دولت عایدات د لښکرکشیو او د فیوډالانو د پاڅونونو له امله ډیر زیان ولید، د حکومت کمزوري ورځ تر بلې زیاتیده، چې قراخطایانو د حملې په مقابل کې ماتې وخوړه (۲۲: ۲۹۵).

۳,۸. د دویم نوح واکمني (۳۸۷-۳۶۶هـ ق)

(۳۷۷-۳۵۶ هـ ش)

(۱۰۰۰-۹۷۹ ز)

د منصور له مړینې وروسته دده زوی دویم نوح چې لا ۱۳ کلن و پاچا شو. نوموړی د عمر په لحاظ کوچنی او د دولتي چارو له اجرا څخه عاجز و. د ساماني دولت ټولې سیاسي او دولتي چارې د دریوو تنو (ابوالحسین عبدالله د احمد عتبی زوی ، حسام الدوله ابوالعباس تاش او ابوالحسن فایق) او د هغه د مور له خوا اداره کیدې. چې عتبی د وزارت دنده، ابوالعباس تاش د حاجب الحجاب (د دربار وزیر) او د خراسان امارت او فایق د بلخ د حکمران دنده اجرا کوله. د ساماني دولت وزیرانو او آمرینو ددې پرځای چې د هیواد د ابادۍ او د شورشونو د ارامولو په خاطر خپله انرژي مصرف کړي، شخصي مسایلو ته یې په دولتي مسایلو ترجیح ورکړه. د خپل شخصي واک د زیاتوالی په خاطر یو د بل د له مینځه وړلو لپاره هلی ځلی پیل کړې وې. په پایله کې د ساماني دولت بحراني وضعیت نور هم کړکیچن او شورشونه زیات شول. په ځانګړي ډول د تاش او سیمجور چې د خپل پلار له مړیني وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خراسان حکومت يې تر واک لاندې و، له ابوالحسين عبدالله عتبی سره يې دښمني درلوده، د بلخ له حاکم ابوالحسن فايق سره يوځای شو او د استقلال له پاره يې هڅې پيل کړې. نوح د سيمجور د له مينځه وړلو او خراسان کې د وضعيت د ارامولو له پاره يو پوځ راوليږه او له سبکتگين څخه (چې دا مهال يې ورسره ښې اړيکې درلودې) د مرستې غوښتنه وکړه. سبکتگين له خپل زوی سلطان محمود سره يو ځای د دويم نوح د مرستی لپاره ورغی. سيمجور ماتی وخوړه، ساماني پاچا دويم نوح سبکتگين ته د ناصرالدين او سلطان محمود ته د سيف الدوله لقبونه ورکړل، په خراسان او بلخ باندې يې ددوي حاکميت په رسميت وپيژانده(۴۶: ۲۷).

دويم نوح هڅه کوله چې د لويو نظامي ډلو له پوځي مشرانو، په ځانگړي ډول له ابوالحسن سيمجوري سره سوله وکړي. په همدې خاطر يې ابوالحسن سيمجوري ته اعزازي لقبونه ورکړل، کله چې ددوی حکومت ټينگ شو، د دويم نوح وزير ابوالحسين بن عبدالله بن احمد عتبی په دې فکر کې شو چې د حکومت بيروکراسي پياوړی کړي او پوځ تر خپل نفوذ لاندې راولي. دا کړنلاره ددې سبب شوه، چې يو قوي قوماندان ابوالحسن سيمجوري يې له دندې ليرې کړ. پر ځای يې تاش چې پخوا د عتبی د پلار غلام و، وټاکه. خو اصلي لامل دا و چې سيمجور دويم نوح ته مشوره ورکوله چې عتبی ځوان او د وزارت له چارو څخه عاجز دی نو پرځای يې جيهاني د وزير په توگه وټاکه، هغه وه چې سيمجور يې له دندې گوښه کړ دې وضيعت د نوح واکمنۍ د ځواکمن کېدو پرځای کمزوری کړه(۲:۱۴۰).

د دويم نوح د واکمنۍ په کمزورتيا کې د بغرا خان بن موسی د سلجوق لمسی مخالفت هم اغيزه درلوده، ځکه هغه د ابوعلي سره په پټه داسې تړون لاس ليک کړ چې د سامانيانو قلمرو به په خپل مينځ کې تقسيم کړي. بغرا خان چې کله ماورالنهر ونيسي د امو درياب جنوبي ولايتونه به ابوعلي ته ورکوي. خو کله چې ۹۹۲ ز نوح بخارا پريښوده، بغرا خان د بخارا ښار ته داخل شو او د سامانيانو له خزانی څخه ورته ډير غنيمتونه په لاس ورغلل. نوح په امل کې لښکر راغونډ کړ. عبدالله بن محمد بن عزيز يې له خوارزم څخه راوغوښت او د خپل وزير په توگه يې مقرر کړ. ابو علي هم له بغرا خان څخه جلا او له نوح سره يو ځای شو، خو له نوح څخه يې وغوښتل چې ده ته د ((ولي امير المؤمنين[1])) لقب

[1] ولي اميرالمونين: دا لقب د سامانيانو د کورنۍ ځانگړی لقب و، چې علي هم ددې لقب غوښتنه وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورکړي چې دا لقب د سامانیانو د کورنۍ ځانګړی لقب و. نوح د ابوعلي دا غوښتنه ومنله، له دې وروسته دویم نوح بیرته د بخارا ښار ته راوګرځید (۲: ۱۵۴).

سیمجور او فایق څه موده وروسته بیا د دویم نوح پر ضد شورش وکړ، خو دا ځل یې هم د سلطان محمود غزنوي له خوا ماتې وخوړه، سمیجور د محمود غزنوي لخوا بندي او بیا په ۹۹۷ ز کال کې مړ شو، خو فایق د ایلک خان په دربار کې پناه واخیسته او ترکان یې پر بخارا حملې ته وهڅول. مګر سبکتګین هغه له خپله ځایه دې خواته پرینښود. او ایلک خان شاته وتنبول شول. دویم نوح په ۳۸۷ هجري قمري کې مړ او په همدې کال سبکتګین هم وفات شو (۴۶: ۲۷).

د دویم نوح واکمني د سامانیانو په دوره کې یوه بحراني دوره وه. د نوموړي ډیر وخت د شورشونو په ارامولو کې تیر شو. خو بیا هم د ده په دربار کې عالمان او ادیبان اوسیدل. د دري ژبې مشهور شاعر دقیقي دده درباري شاعر و.

۳,۹. د دویم منصور واکمني (۳۸۸-۳۸۷هـ ق)
(۳۷۸-۳۷۷ هـ ش)
(۱۰۰۱-۱۰۰۰ ز)

د دویم نوح له مړینې وروسته د هغه کوچنی زوی دویم منصور چې بلوغ ته لا نه و رسیدلې پاچا شو. ټولې دولتي چارې د فایق او بکتوزن له خوا اداره کېدلې. ابومنصور عزیر چې د امیر سبکتګین له ویرې تښتیدلې و، بیرته یې راوست. ابومنصور عزیر بخارا ته د راتګ پرمهال د ایلک خان سره مرسته کړې وه، خو کله چې ابومنصور د دوهم نوح زوی سمرقند ته ورسید، ابومنصور عزیر یې بندي کړ، فایق هم دغه مهال په سمرقند کې و. ایلک د ابومنصور عزیر د ازادۍ غوښتنه وکړه او د هغه د خلاصولو لپاره یې لښکر بخارا ته راولیږه. امیر منصور د دوهم نوح زوی چې د ایلک خان د لښکر د رالیږلو خبر واورید له بخارا څخه بیرون شو او امل ته ولاړ، خو کله چې فایق بخارا ته راورسید او پاچاهی وضعیت یې خراب ولید ډیر خفه شو او امیر منصور بن دوهم نوح سره یوځای شو، او هغه ته یې وویل چې امارت یې ولې خالي پریښی دی، منصور بیرته بخارا ته راغی او د لښکرو دنده یې فایق ته پریښوده (۷: ۲۱۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دويم نوح واکمني د دغو جاه طلبو جنرالانو او د ساماني دولت د نورو مشرانو د اختلاف په وجه له ستونزو سره مخ شوه. بکتوزن او فايق په اتفاق سره دواړه وتوانيدل چې دويم منصور ړوند او له واک څخه ليرې کړي. د هغه پرځای د هغه کوچنی زوی عبدالملک واک ته ورسوي. د دويم منصور د واکمنۍ په دوره کې ددې پرځای چې د ساماني دولت د وضعيت د بهبود لپاره کار وشي ، پر ځای يې نوموړی دولت د بحران خواته سوق کړ. خو د خود غرضو جنرالانو په واسطه دده ړنديدل او پرځای يې د کوچنی زوی پاچا کېدل ددې کورنۍ د سقوط زمينه برابره کړه (۴۶: ۲۸).

۳,۱۰. د دويم عبدالملک واکمني (۳۸۹-۳۸۸هـ ق)

(۳۷۹-۳۷۸ هـ ش)

(۱۰۰۲-۱۰۰۱ ز)

دويم عبدالملک د دويم منصور کوچنی زوی چې لا ماشوم و، واک ته ورسيد. هغه هسی په نوم پاچا و او د دولت له اداري څخه عاجز او ويې نشوای کولای چې د ساماني دولت د پرځيدو مخه چې د واک غوښتونکو فيوډالانو، د نظامي خود غرضو جنرالانو او ترکي غلامانو د مخالفتونو پواسطه سياسي وضعيت يې کړکيچن حالت سره مخ و، مخنيوی وکړي. د دولت چارې د بکتوزن او فايق پواسطه اداره کېدلې، دغو دواړو جنرالانو (بکتوزن او فايق) غوښتل چې د ساماني دولت اړيکې د غزنويانو له دولت سره خرابې او کمزورې کړي، په بدل کې يې د ايلک خان سره د ساماني دولت د پياوړي کېدو کوښښ کاوه.

غزنوي پاچا سلطان محمود غزنوي چې لا په بلخ کې و، له يوې خوا د ددويم منصور په ړنديدو خپه و، او له بلې خوا د بکتوزن او فايق په دې هڅو باندې زيات انديښمن شو چې هغوي د ايلک خان له دولت سره د ساماني دولت د اړيکو د پياوړي کېدو کوښښ کاوه. په همدې سبب سلطان محمود غزنوي د سامانيانو د پلازمينې په لور لښکر کشي وکړه. بکتوزن او فايق ته يې په مروه کې ماتې ورکړه. بکتوزن او فايق بخارا ته وتښتيدل، سلطان محمود له دې برياليتوب وروسته خپل ورور نصر د نيشاپور او خراسان د سپهسالار په توګه مقرر کړ او بيرته غزني ته راوګرزيد. خو ايلک خان له خپل ټاټوبی کاشغر څخه حرکت وکړ، په ۳۸۹ هجري قمري کال يې بخارا ونيوله؛ دويم عبدالملک او د هغه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ غړي يې بنديان کړل. که څه هم د دويم عبدالملک ورور ابراهيم د لباس په بدلولو سره له بنديخانې څخه وتښتيده، خوارزم ته ولاړ او هلته يې يو لښکر برابر کړ او د سلطان محمود غزنوي له ورور نصر او ايلک خان سره يې جګړې وکړې خو مثبته پايله يې ترلاسه نه کړه، چې بيا په مروه کې نوموړی ووژل شو، چې د ابراهيم په وژلو سره د ساماني دولت لړۍ پای ته ورسيده او ددوي ځای غزنوي دولت ونيو(۴۶: ۲۹)

۳,۱۱. د سامانيانو د عصر مدني، ټولنيز او فرهنګي حالت

په ماورالنهر او د خراسان په شمال کې د تاريخي ودانيو اثار ليدل کيږي. چې له هغې جملې څخه يوه د بخارا د کهندز ودانۍ ده. دا وداني د شپږو پاچاهانو د اوسيدو ځای و. پکې د خزانې د ساتلو او د بنديخانې خونې وې. دا وداني يو ځل ويجاړه شوه. د اصطخري په قول دوه دروازې يې درلودې. اما د بخارا د مدينې ښار اوه دروازې درلودی... د بخارا د ښار شاوخوا سيمې باغونه وو. او ټولې سيمې يې شنې وې چې پاچاهي ودانې د هغو په مينځ کې ليدل کيږي؛ رواني ويالې يې درلودې، بازارونه يې تل له شوره ډک او پاک وو (۸: ۶۷۲).

کوم ساماني دولت چې د نصر بن احمد ساماني په لاس جوړ شوی و ، او تقريباً يوه پيړۍ يې دوام وکړ. په دې دوره کې اسلامي فرهنګ او تمدن په مينځنۍ اسيا، افغانستان اود ايران ځينې برخې چې د دوي په واکمنۍ کې شاملې وې ډير پرمختګ وکړ. په دې دوره کې کرنې ، اوبو لګولو، څارويو روزنې، د وريښمو ټوکر اوبدلو او کاغذ[1] جوړولو ترقي وکړه. سره او سپين زر، قلعي، مس، سرب او نوشادر به د افغانستان او ماورالنهر په ځينو سيمو کې ايستل کېدل. د اسونو براق ، څرمن او صابون جوړولو، پوست ګنډلو، د غاليو اوبدلو صنعت او سوداګرۍ پرمختګ وکړ. په دې برخه کې د درملو، څارويو، کاغذ، پوستکو، لرګيو، وريښمو، غلې، غوړيو، کړديو، صابون، ميوې، سپينوزرو، اوسپنې او مسو

[1] د سمرقند کاغذ د نړۍ د تمدن په تاريخ کې ځانګړی مقام لري. د مسلمانانو له ويناو څخه معلوميږي چې د سمرقند خلکو د کاغذ جوړولو فن له چينايي بنديانو څخه ياد کړی، چې زياد بن صالح په ۷۵۱ کې بنديان کړي وو. خو پروفيسور کربچيک Karabchek د تازه څيړنو پر بنسټ داسې حدس او کمان کوي، چې له زړو کاليو څخه د کاغذ جوړول په خپله د سمرقند د خلکو اختراع ده. ځکه له ۹۴۰ ز کال څخه مخکې چينايي کاغذ چې له زړو او فرسوده کاليو څخه جوړ شوی وي په بازارونو کې نه ليدل کېده . سر ايم اوريل شتين Sir.M. Aurelstein په خپلو څيړنو کې دا ثابته کړې چې چينايانو له زړو او فرسوده کاليو څخه کاغذ جوړ کړ او هغوي کاغذ په دويمه ميلادي پيړۍ کې اختراع کړی، چې په لسمه زيږديز پيړۍ کې د سمرقند د کاغذ د پاپيروس او پوستکو چې پر هغوي ليکونه کېدل ځای په اسلامي هيوادونو کې ونيو. (۲: ۱۱۰-۱۱۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوداګري په سمرقند کې دود شوه. د ماورالنهر او افغانستان ښارونه د علماو، شاعرانو او هنرمندانو د ټولیدو ځای و. ساماني دولت علم پالونکي وزیران لرل لکه: ابوالفضل محمد بن عبدالله بلعمي، رودکي، ابو علي محمد بن ابوالفضل بلعمي، د طبري د تاریخ ژباړونکي، ابوعبدالله محمد بن الجیهاني، ابوعلي بن ابو عبدالله جیهاني، ابو عبدالله احمدابن ابوعلي جیهاني، ابوالحسن عتبی او یو شمیر نورو علماو د علم او هنر په وده کې ژوره اغیزه درلوده(۲۷: ۱۱۱).

د سامانیانو د واکمنۍ دوره په آسیا کې د اسلامي فرهنګ او تمدن د پرمختګ دوره وه، د ساماني کورنۍ واکمنانو چې د سیاسي واک د ټینګښت لپاره جګړې کولې، د علم او کلتور د پرمختګ لپاره یې هم ډیرې هلې ځلې وکړې. د ساماني واکمنانو د واک پرمهال مروه، بلخ، نیشاپور او بخارا د زده کړې او پوهې په مرکزونو بدل شول. او ددوی په واکمنیو کې عالمانو د لومړی وزیر په توګه دنده اجرا کوله. ساماني پاچاهانو د عالمانو د پالنې په خوا کې خپل معلومات هم زیاتول او د خپلو اولادونو تربیې ته یې ځانګړې پاملرنه کوله. د ساماني پاچاهانو له خوا به شاعران، ادیبان او عالمانو تشویق کېدل. د ساماني پاچاهانو په دربار کې د عالمانو، شاعرانو او ادیبانو شمیر زیات وو(۴٦: ۳۱).

په ساماني دوره کې دري ژبې ښه وده وکړه، د نظم او نثر په برخه کې ښه اثار ولیکل شول. لکه د طبري تفسیر ، تاریخ طبري، کلیله او دمنه په دري ژبه وژباړل شول. عجایب البلدان چې د ابوالموئید بلخي اثر و، د منصوري منثوره شهنامه ، د سعودي منظومه شهنامه، د جوزجاني حدودالعالم او د الابنیه فی حقایق الادویه دهروي په همدې وخت کې تالیف شوي دي. یو شمیر شاعران لکه شهید بلخي، رودکي بخارایي، دقیقي بلخي ، رابعه بلخي او لسګونه نور شاعران په همدې دوره کې راڅرګند شول. په هغه اثارو کې چې نظر عربي لغاتو ته دري لغاتونه پکې ډېر دي عبارت دي له بلعمي تاریخ او حدود العالم ګڼل کیږي. ددې دورې فیلسوفانو لکه ابو زید بلخي، ابو سعید سجزی، ابوسلیمان منطقي، ابوجعفرخازم او ابو الوفا جوزجان؛ دیني عالمان لکه سلیمان سبتي، ابو حاتم سبتی، محمد بن الکتاب؛ او نامتو پوهان ابونصر فارابي او ابن سینا بلخي د سامانیانو د دورې پوهان وو. د سامانیانو په پلازمینه او نورو سیمو کې کتابتونونه موجود وو. اسماعیلیه طریقه هم ددوي په واکمني کې رواج شوه. ساماني دولت د لسو وزارتونو (دیوانونو) لرونکې و. د شخصي چارو او درباري چارو منظم دیوان ، د مستوفي دیوان، اوقاف، قضا،رسائل ، مشرط، برید، احتساب او د مشرف دیوانونه پکې راتلل چې د صدارت چارې ، د دربار وزارت، د مالیې چارې، عدلي چارې، شاهي تحریراتو او بهرنیو چارو دندې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاري امنيت ، مخابرات، احتساب، بلديه، او استخباراتو دندې يې ترسره کولی. وزارت ديوان د صدارت حيثيت درلود. په خپله وزير تر پاچا وروسته مقتدر شخص و. يوازې سپه سالار دده سره برابر ګڼل کېدای شو. د اشرافو ديوان به استخباراتي چارې هم سرته رسولې. بريد ديوان د مخابراتو کار کاوه. لويانو په خپلو کورونو کې جاسوسان او مخبران لرل. د احتساب ديوان د ښاروالي، او سيمه ايزه پوليسو په شان و. د مشرط امير لکه د پوليسو امر و. د دولت خزانې دوه برخې درلودې. يوه يې د عمومي دخل او خرڅ لپاره او بله برخه يې د پس انداز يا سپما لپاره ځانګړې شوې وې. پاچا ددغو ټولو تشکيلاتو په سر کې قرار درلود، چې يوازې او يوازې د خدای په نزد مسؤل و. د افسرانو مقررول، ليرې کول او تقاعد د پاچا واک ګڼل کېده . روحانيون او مذهبي عالمان د دولت د درناوي وړ وو(۲۷: ۱۱۳).

ساماني دولت ددغه پراخ تشکيل سره سره په دې بريالی نه شو چې هيواد کې مرکزيت ټينګ وساتي، ځکه سيستان، نيشاپور ، هرات، بلخ ، جوزجان او خوارزم- ټولو تقريباً د خپلواکو امارتونو بڼه درلوده. ساماني دولت له دوو مخالفو ځواکونو سره مخامخ و، يو يې محرومه طبقه او بل يې ځواکمن فيوډالان وو. دولت د ځان ساتنې لپاره د دواړو پر وړاندې په عسکرو ډېره لګوله. بل پلو ساماني پوځ د ترک له اجيرانو او ازادو عسکرو څخه جوړ و. سپاره او پلي عسکر د لينديۍ او غشی لرونکي وو. کله به يې توره او سپر ځينې وخت به يې زغرې هم استعمالولی. پلي عسکر به مځکې او سپاره به ورپسې و. د منجنيق استعمال، د اړيکو لارې پريکول او کلابند کول- د دښمن د ماتې لارې وې. پرته له دې پاچا له مرئيانو څخه جوړ ګارد درلود. دولت خپلو عسکرو ته د پيسو پرځای ځمکې ورکولې. د ساماني دورې په پای کې ساماني پاچاهان د افسرانو د لاس د آلې په توګه استعماليدل. د دولت عايد به په لاندې برخو کې لګول کېدل. د پاچا او دربار لګښتونه، د عسکرو او مامورينو معاشونه، د برجونو جوړول او ساتنه، د سيلابونو د ويجاړيو رغونه، د بنديانو لګښت، د ملا او مؤذن معاشونه، د پلونو جوړول، د ويالو کيندل. د مامورينو معاش به په شلو ورځو کې ورکول کېده ، چې بيست ګانی يې بلل. پاچا له وزيرانو څخه جوړ مشورتي مجلس درلود، خو د مجلس پريکړې د پاچا د ارادې مخنيوی نشو کولای، پاچا هيڅ قانون ته غاړه نه کيښوده، دربار له اشرافو، خدمتګارانو، شاعرانو، طبيبانو او بذله ګويانو څخه ډک و(۲۷:۱۱۶).

د سامانيانو مرکزي دولت ناچاره و چې د فيوډالانو د استقلال طلبانه تمايلاتو په مقابل کې مبارزه وکړي. د ساماني دولت ټولو واکمنانو د مرکزي حکومت د ټينګښت له پاره ډيرې هلې ځلې وکړې، مګر خپلې موخې ته ونه رسيدل. سامانيانو د فيوډالانو د پاځونونو د مخنيوی په خاطر بانفوذه اشخاص د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلو سیمو د مسؤلینو په توګه وګومارل؛ خو دا سیاست هم ګټور تمام نه شو. د نصر د زوی نوح (۳۳۱-۳۴۳ هجري قمري) د حکومت په دوره کې د ساماني حکومت د سقوط نښانې ښکاره شوې. ځکه نوح بن نصر له خلکو څخه مالیات مخکې له مخکې د قرضې په بڼه اخیستل ، خو بیا یې هیڅکله د خلکو قرضه ورنکړه. بارتولد په دې عقیده دی ، چې د ساماني دولت د مالیاتو کلنۍ اندازه ۴۵۰ میلونه درهم وه، چې دا به ددوی په لاس کې وې او هغه خراج چې له ختیځو ولایتونو څخه اخیستل کېده ؛ د پاچا خزانې ته نه رسیده(۲۲: ۲۹۲).

که څه هم پورته د سامانیانو د دورې د دفترونو یادونه وشوه، خو دلته بیاهم د ځینو نومونه لیکو:

1. د وزارت دفتر: چې د هیواد ټولې سیاسي او اقتصادي چارې یې څارلې او په نورو ټولو دفترونو یې ریاست لاره.
2. د مستوفي دفتر: د حکومت مالي برخې یې تنظیمولې.
3. د امنیت دفتر: چې اوس مهال د کورنیو چارو وزارت ته ورته دی.
4. د شکایاتو اوریدو دفتر.
5. د خدماتو دفتر: چې د وزیرانو او نورو دولتي مامورینو کارونه یې سرته رسول.
6. د ځانګړې محکمې دفتر: ددې دفتر دنده د ځانګړو ځایونو څارنه وه.
7. د محتسب دفتر : دې اداري به شرعي چارې، جامې او د نورو څیزونو د پلورلو او پیریدلو څار کاوه.
8. د اوقافو دفتر: د جوماتونو او نورو وقف شویو ځایونو څار به یې کاوه او هغه به یې تر خپل واک لاندې ساتل.
9. د قضا دیوان: د خلکو د دعوو د حل او فصل کولو او نورو عرایضو پر وړاندې به یې هڅې ترسره کولې.

پورته دفترونه ټول شاهي سرای ته څېرمه په یوه ښکلې ودانۍ کې پراته وو، دغو ادارو په ولایاتو کې هم څانګې درلودې(۲۲: ۲۹۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳,۱۲. د سامانیانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

- هغو کوچنیو شهزاد ګانو ته واک سپارل چې د دولت له ادارې څخه به عاجز ول.
- د لوړ رتبو چارواکو تر مینځ د واک د زیاتوالي په خاطر خپل مینځي اختلافات.
- د فایق او بکتوزن له خوا د دویم منصور ړندیدل او د غزنوي پاچاهانو مداخله.

د پورته او یو شمیر نورو لاملونو په پام کې نیولو سره د سامانیانو دولت چې د اسمعیل ساماني له خوا د هغې بنسټ ایښودل شوی و، د دویم عبدالملک د دویم منصور د زوی د واکمنۍ پرمهال چې نوموړی ډیر کوچنی و د دربار مشرانو لخوا د پلار پر ځای د پاچا په توګه وټاکل شو. نوموړی د دولتي چارو له ادارې څخه عاجز او واک د خود غرضو جنرالانو لاس ته ورغی چې د واک په اخرو وختونو کې د ایلک خان د حملې په مقابل کې عبدالملک یې بندي شو. دده په بندي کېدو سره د سامانیانو د واک لړی پای ته ورسید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

د سامانيانو واکمني د ماورالنهر په تاريخ کې ځانګړی ځای لري. تاجکستان اوس هم خپله د چلند وړ پيسې د سامان په نوم يادوي. دغه کورنۍ چې اصلاً له بلخ څخه وه، مامون الرشيد او طاهرپوشنجي د خپلې حکمرانۍ پرمهال د سامان خدات د زوی اسد څلور واړه زامن (نوح، احمد ، يحی او الياس) په ترتيب سره د فرغانی، سمرقند، چاچ (تاشکند) او هرات د حاکمانو په توګه وټاکل، په دې ترتيب بيا وروسته، له بلخ څخه ماورالنهر ته وليږديدل.

د احمداسمعيل ساماني پواسطه ددې کورنۍ د سلطنت بنسټ کيښودل شو. په لومړيو وختونو کې د بغداد خلافت د صفاريانو په مقابل کې ددوی ډيره پلوي کوله، خو وروسته د سامانيانو ترمينځ د اختلاف او د دربار د مشرانو له خوا د کوچنيو شهزادګانو لکه دويم منصور او دويم عبدالملک واک ته رسولو له امله، چې هغوی د هيواد له ادارې څخه عاجز وو، د سامانيانو واکمني د سقوط لوری ته سوق کړه.

د سامانيانو د واکمنۍ دوره په آسيا کې د اسلامي فرهنګ او تمدن د پرمختګ دوره وه. سره ددې چې دوی د واکمنۍ د پراختيا لپاره جګړې کولې، د علم او کلتور لپاره يې هم ډيرې هلې ځلې کولې. د دوی د واکمنۍ پرمهال بلخ، نيشاپور او بخارا د زده کړو په مرکزونو بدل شول. بل پلو ته په سمرقند کې د څارويو، پوستکو، کاغذ، صابون او ميوی سوداګری پيل شوه. ماورالنهر او د افغانستان لرغوني ښارونه د عالمانو او شاعرانو د ټوليدو په ځايونو بدل شول. د ساماني واکمنانو په دربار کې به ستر عالمان اوسيدل. لکه : ابوالفضل محمد بن عبدالله بلعمي، رودکي، ابوعلي محمد، ابو عبدالله بن محمد بن الجيهاني، ابوالحسن عتبی او نور. په ساماني دوره کې دري ژبې ښه پرمختګ وکړ. د نظم او نثر په برخه کې ښه اثار لکه د طبري تفسير، تاريخ طبري، کليله او دمنه په دري ژبه وليکل شو.

ساماني دولت ډير پراخه تشکيلات درلودل. اداري چارې يې د ديوانونو په واسطه اداره کيدلې، خو بيا هم دوی ونشو کولی چې د فيوډالانو او ځان غوښتونکو جنرالانو د مخالفت مخه ونيسي. ځکه فايق او بکتوزن وتوانيدل چې دويم منصور ړوند او له واک څخه ليری کړي او پر ځای يې د هغه کوچنی زوی واک ته ورسوي. د دوی عوايد د برجونو په جوړولو، د عسکرو په معاشونو ، د سيلابونو پواسطه د ويجاړ شويو بندونو په رغولو، د بنديانو په معثيت، د پلونو په جوړولو، د ويالو په کيندلو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو برخو کې مصرفیدل. پاچا له وزیرانو سره یو مشورتي مجلس درلود، خو د مجلس پریکړو د پاچا د ارادې مخنیوی نه شو کولی. پاچا هیڅ قانون ته مسؤل نه و. دربار به تل له اشرافو، خدمت گارانو او بذله گویانو څخه ډک و.

د سامانیانو واکمنۍ هغو وړو شهزادگانو ته واک سپارلو، چې د هیواد له ادارې څخه به عاجز وو، د چارواکو ترمینځ اختلاف، د غزنوي دولت او ایلک خان مداخلو او یو شمیر نورو عواملو له امله سقوط وکړ. ځکه ایلک خان بخارا ونیوه؛ د عبدالملک کورنۍ غړي یې بندیان کړل خو د عبدالملک ورور ابراهیم د الیاس په وژلو سره له بندي خانې څخه وتښتید. خوارزم ته ولاړ، د لښکر له برابرولووروسته یې دسلطان محمود له ورور او ایلک خان سره جگړې وکړې، خو مثبته پایله یې ترلاسه نه کړه. بالاخره نوموړی په مروه کې مړ شو. د ابراهیم له مړینې سره سم د سامانیانو د دولت لړی پای ته ورسیده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. آیا د عمرو په مقابل کې د بغداد خلافت د امیر اسمعیل ساماني سره مرسته کوله؟

۲. د سامانیانو په سقوط کې د کاشغر پاچا ایلک خان مخالفت څه اغیز درلود؟

۳. آیا د ساماني دولت په سقوط کې د فایق او بکتوزن مخالفت اغیزه درلوده؟

۴. د دویم عبدالملک کوچنیوالی ددی دولت په سقوط کې څه اغیزه درلوده؟

۵. له ساماني دولت سره د غزنوي دولت د اړیکو د ښه والی لامل څه و؟

٦. سامانیان څه ډول واک ته ورسیدل؟

۷. سامان خدات اصلاً د کوم هیواد اوسیدونکې و؟

۸. سامان خدات ولي خپل زردشتي دین په خپله خوښه پریښود؟

۹. اسمعیل ساماني په کوم کال د ساماني دولت بنسټ کیښود؟

۱۰. سامانیانو په فرهنګي برخه کې کوم مهم خدمتونه وکړل؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سامانیانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمني موده		
شمیره	**د پاچا نوم**	**کال**
۱	امیر اسمعیل ساماني	**(279-295هـ ق)** **(270-286 هـ ش)** **(892-908 ز)**
۲	ابو نصر احمد د اسمعیل زوی	**(۲۹۵-۳۰۱هـ ق)** **(۲۸٦-۲۹۲ هـ ش)** **(۹۰۸-۹۱۴ ز)**
۳	نصر د احمد زوی	**(۳۰۱-۳۳۱هـ ق)** **(۲۹۲-۳۲۲ هـ ش)** **(۹۱۴-۹۴۴ ز)**
۴	نوح د نصر زوی	**(۳۳۱-۳۴۳هـ ق)** **(۳۲۲-۳۳۴ هـ ش)** **(۹۴۴-۹۵٦ ز)**
۵	عبدالملک د نوح زوی	**(۳۴۳-۳۵۰هـ ق)** **(۳۳۴-۳۴۰ هـ ش)** **(۹۵٦-۹٦۳ ز)**
٦	ابو صالح منصور د نوح زوی	**(۳۵۰-۳٦٦هـ ق)** **(۳۴۰-۳۵٦ هـ ش)** **(۹٦۳-۹۷۹ ز)**
۷	دوهم نوح د منصور زوی	**(۳٦٦-۳۸۷هـ ق)** **(۳۵٦-۳۷۷ هـ ش)** **(۹۷۹-۱۰۰۰ ز)**
۸	دوهم منصور د دوهم نوح زوی	**(۳۸۷-۳۸۸هـ ق)** **(۳۷۷-۳۷۸ هـ ش)** **(۱۰۰۰-۱۰۰۱ ز)**

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹	دوهم عبدالملک د دوهم منصور زوی	(۳۸۹-۳۸۸هـ ق) (۳۷۹-۳۷۸ هـ ش) (۱۰۰۲-۱۰۰۱ ز)

۳,۱. جدول: پورتنۍ جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.3. گراف: لاندینۍ ګراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د ساماني کورنۍ واکمنان

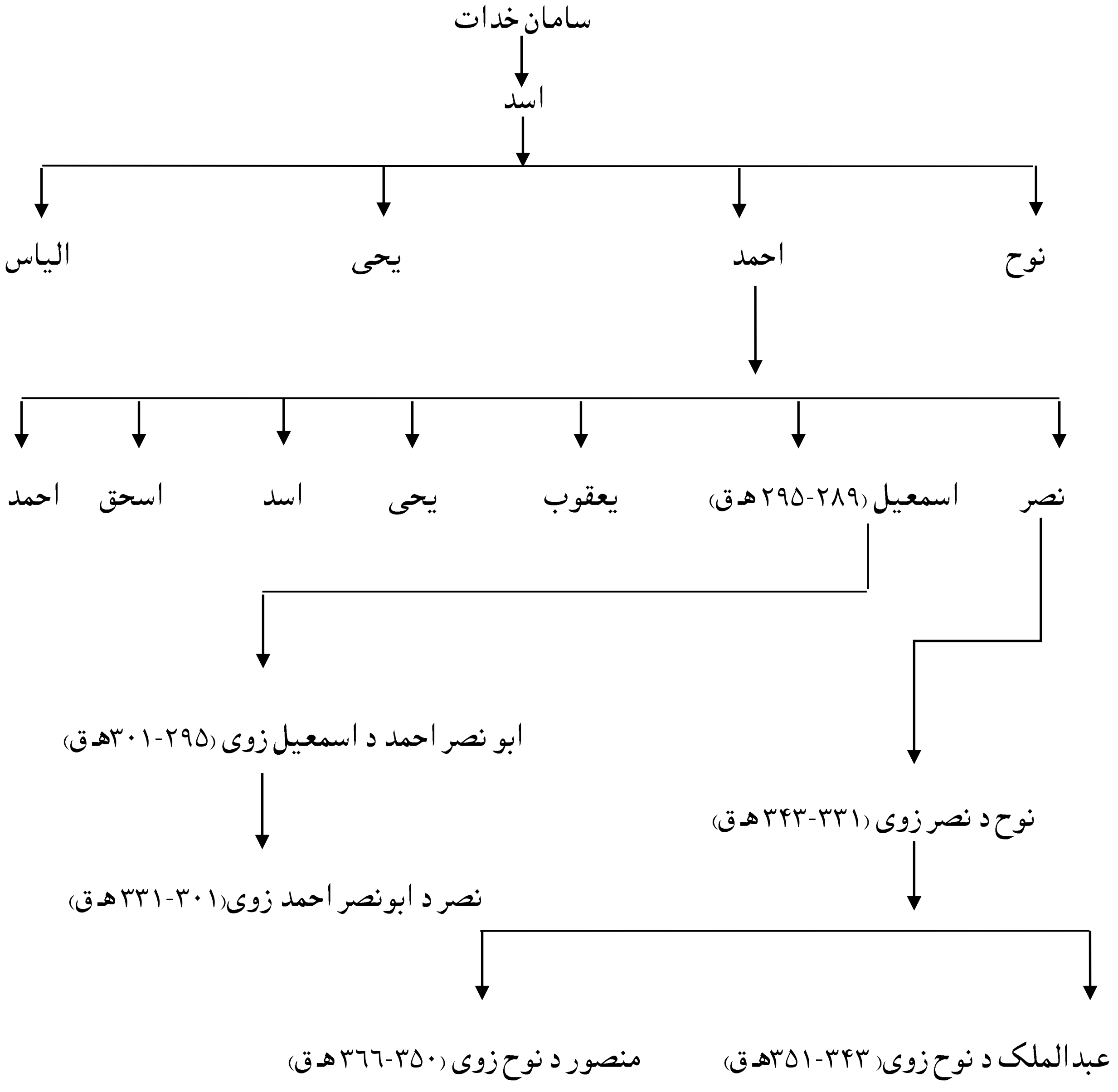

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم نوح د منصور زوی (۳٦٦-۳۸۷ هـ ق)

↓

دوهم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷-۳۸۸ هـ ق)

↓

دوهم عبدالملک د دوهم منصور زوی (۳۸۸- ۳۸۹ هـ ق)

(c) ketabton.com: The Digital Library

شلورم څپرکی

د غزنویانو دولت

پیلیزه

د غزنویانو مستقل اسلامي دولت وتوانیده چې په ټول افغانستان او د هند په ځینو برخو کې د اسلام مقدس دین خپور کړي، چې سرحدات یې هند او فارس ته رسېدل. دغه لویه امپراتوري د افغانستان د غزني له ښار څخه اداره کېده، چې د افغانستان په تاریخ کې ځانګړی ځای لري، ځکه غزنوي دولت د افغانانو پرمټ د هند په نیمه وچه کې د اسلام مقدس دین خپور کړ. په دغه څپرکي کې د غزني ښار د نوم د تسمیې وجه، د الپتګین له خوا د غزني د ښار نیول او د غزنوي دولت بنسټ اېښودل، د ابواسحق ابراهیم، بلکاتګین، پریتګین او سبکتګین واکمني، په هند کې د سلطان محمود غزنوي فتوحات، د غزنویانو د کورنۍ د ټولو واکمنانو د واکمنۍ دوره او د سقوط لاملونه یې توضیح شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې څپرکي کې د غزنویانو د عصر فرهنګي او ټولنیز وضعیت د دولسمې او پنځلسمې زیږدیزو پیړیو ترمینځ د افغانستان اوضاع ، خو د پوښتنو ترځنګ کې د غزنویانو د کورنۍ د واکمنۍ د سقوط لاملونه تشریح شوي دي.

۴،۱. د غزنویانو د دولت مینځ ته راتګ

۴،۱،۱. غزني ښار

غزني ښار د تاریخ په اوږدوکې په مختلفو نومونو لکه غزني، ګزنیک ، غزنه (جزنه)، غزنین، غزنو، ګازاکه ، هوسی نا ، کنژک او ګنجک باندې یاد شوی دی. اوس د غزني پخوانی ښار د کابل- کندهار ترمینځ د یوې کندوالې په بڼه پروت دی، خو لرغوني عظمت او برم یې اوس له څو خرابو پرته نور څه نه لري. د سلطان علاؤالدین جهان سوز په لاس له سوزولو مخکې یو آباد ښار و. هیوان تسنګ د غزني ښار هوسی نا بللی دی ، نوموړي لیکلي، چې دا ښار د یوې مستحکمې کلا په بڼه په یوه شنه او حاصلخیزه سیمه کې پروت دی . هیوان تسنګ لومړنی عالم دی چې هوسی نا (غزنی) یې د زابلستان پلازمینه وبلله (۴۲: ۶۸).

د غزني پخواني ښار په کلاسیکه بڼه جوړ او په یوه اوچته غونډۍ باندې پروت دی. یوه مظبوطه کلا او دیوال ورنه راچارپیر شوی او د یوې جنګي کلا بڼه یې خپله کړې ده، ځکه د کلا په غاړو کې پاخه او کلک برجونه موجود وو، چې په دفاع کې ورڅخه ګټه اخیستل کېده . (۴۲: ۷۵).

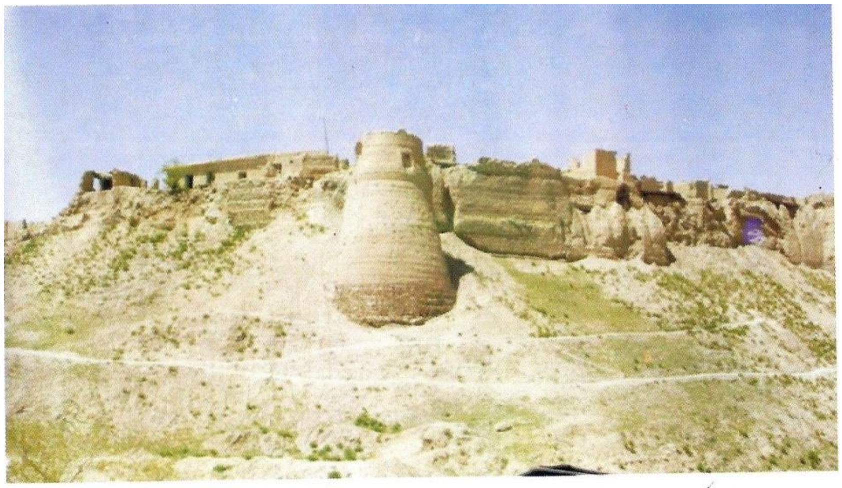

۴،۱. انځور: پورتنی انځور د غزني د پخواني ښار بڼه راښيي. (۳: ۱۲۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غزني اوسنی ښار د غزني د ولایت مرکز دی، چې د کابل له ښاره ۱۳۵ کیلو متره واټن لري. د سمندر له سطحې په 2183 متره لوړوالي سره په یوه لوړه تپه باندې موقعیت لري او د سوق الجشي اهمیت لرونکی دی. د غزني ښار د سبکتگین په واکمنۍ کې هم پرمختګ وکړ، خو د سلطان محمود غزنوي په واکمنۍ کې له ځانګړي اداري، علمي، سوداګریز او اقتصادي اهمیت څخه برخمن شو، مګر د ګوډ تیمور لمسي له دې ښاره د یوې نظامي هډې په توګه ګټه اخېسته، خو د اورنګزیب په واکمنۍ کې نوموړی ښار بیا د پاملرنې وړ وګرزید. د انګریزانو د لومړي یرغل پرمهال یې ډېر زیان ولید، خو د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه په واکمنۍ کې د ۱۳۴۳ ل کال د نوي اساسي قانون له مخې په نوي تشکیلاتي ویش کې غزني د ولایت او د غزني ښار د هغه د مرکز په توګه وپیژندل شو. د غزني د نوي ښار بنسټ په ۱۳۳۷ ل کال کې کېښودل شو. ددې نوي ښار ودانیو او سړکونو د ۱۳۴۲ او ۱۳۴۷ ل کلونو ترمینځ یو څه پرمختګ وکړ.اوس دغزني ښار دپراختیا او پرمختګ په حال کې دی(۳: ۱۰-۱۱).

۴,۱,۲. د غزنوي دولت بنسټ ایښودونکی

کله چې د الپتګین اړیکې د ساماني دولت له مشرانو سره خرابې شوې او د دوی ترمینځ جګړه وشوه؛ له جګړې وروسته الپتګین غزني ته مخه کړه. د غزني ښار یې د هغه وخت له محلي حکمران ابوبکر لاویک[1] څخه ونیو. او په ۳۵۱ هجري قمري کې یې د غزني په ښار کې د غزنوي مستقل دولت بنسټ کېښود.

د غزنوي د واکمنۍ دوره په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولتونو په لړ کې هغه دوره ده چې پکې د اسلام مقدس دین ته د پام وړ خدمتونه سرته رسیدلي دي. د غزني ښار یې د اسلامي مدنیت مرکز ګرزولی و. همدا لامل و، چې په ۱۳۹۱ ل (۲۰۱۳ ز) کال د نړۍ د اسلامي هیوادونو له خوا د غزني ښار د نړۍ د اسلامي تمدن د مرکز په توګه وپیژندل شو. دا ویاړ هم د غزنوي دولت د هغو خدمتونو پر بنسټ د افغانستان په برخه شو چې غزنوي دولت په ختیځ کې د اسلام د مقدس دین په خپرېدو او د اسلامي عالمانو په تربیه کې سرته رسولې وه.

[1] ابوبکر لاویک چې د ساماني منصور له لوري د غزني حاکم په توګه ټاکل شوی و. (۳۲: ۲۷۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۲. د الپتگین واکمني (۳۵۱-۳۵۲هـ ق)

(۳۴۱-۳۴۲ هـ ش)

(۹۶۲-۹۶۳ ز)

الپتګین په ۲٦۷ هجري قمري کې زیږیدلی دی. د اسمعیل ساماني د زوی احمد په دربار کې غلام و (۳ :۱۷). نوموړی ډېر ژر د شاهي ګارد غړی او په شاهي ګارد کې د افسر رتبې ته ورسید. وروسته د حاجب الحجاب (دربار وزیر) په دنده وګمارل شو. په ۹۵٦ ز کال د بلخ حاکم، په ۹۵۹ ز کال د ساماني پوځ د سپه سالار او د افغانستان د شمالي سیمو د والي په حیث مقرر شو. په ۹٦۰ ز کال په بخارا کې د عبدالملک له مړینې وروسته، الپتګین د عبدالملک ساماني وزیر ابوعلي بلعمي ته په یوه لیک کې ولیکل چې د عبدالملک زوی دې پاچا شي، مګر د دربار نورو مخورو د عبدالملک ورور منصور پاچا کړ. منصور د د الپتګین د ایل کولو په غرض پوځ راولیږه، خو الپتګین نوموړي پوځ ته د خُلم په دره کې ماتې ورکړه. له دې مخالفت وروسته الپتګین د غزني ښار د غزني له حاکم ابوبکر لاویک[1] څخه ونیو. په ۹٦۲ ز ۳۵۱ هجري قمري کې یې په غزني کې د غزنویانو د خپلواک دولت بنسټ کېښود. له سولې وروسته ساماني پاچا د خراسان د حکومت فرمان د الپتګین په نوم راولیږه.[2] الپتګین په ۳۵۲ هجري قمري کې ومړ او د هغه پرځای دده زوی ابواسحق پاچا شو (۲۷: ۱۱۷).

۴,۳. د ابواسحق ابراهیم واکمني (۳۵۲-۳۵۵هـ ق)

(۳۴۲-۳۴۵ هـ ش)

(۹٦۳-۹٦٦ ز)

ابواسحق ابراهیم یو کمزوری، عیاش او بې کفایته شخص و، چې د پلار پرځای پاچا شو. دہ د افغانانو غوښتنې نه شوای پوره کولی، عسکرو دده پرضد شورش وکړ. د ابوعلي لاویک زوی ابوبکر لاویک له دې وضعیت څخه ګټه واخېسته او د غزني په ښار یې حمله وکړه، د غزني د ښار له نیولو

---

[1] قاضي منهاج سراج جوزجاني د ابوبکر لاویک پرځای د انوک نوم ذکر کړی. (۷: ۲۲۶).

[2] الپتګین چې په غزني کې یو نوی سلطنت تشکیل کړ، خو د هغه دپاره د خپل سلطنت د پراختیا په مخ کې د کابل شاهانو سره زور وازمایې او جګړې څخه بله لاره نه وه، چې له کابل شاه سره د پیښور څخه تر کابله پورې پښتانه ملګري وو(۳۲:۲۷۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته ابواسحق ابراهیم بخارا ته ولاړ او له ساماني پاچا څخه یې د مرستې غوښتنه وکړه. ساماني پاچا ډیر عسکر غزني ته راواستول. د غزني ښار د دویم ځل لپاره ابواسحق ابراهیم ونیو. ددې ښار تر نیولو وروسته ابواسحق ابراهیم د دویم ځل لپاره پاچا شو، مګر ډیر ژر په ۳۵۵ هجري قمري د ذوالعقدی په ۲۵ مه مړ شو. دده پرځای د الپتګین غلام، جنرال بلکاتګین واک ته ورسید(۳: ۱۸).

۴,۴. د بلکاتګین واکمني (۳۵۵-۳۶۵هـ ق)

(۳۵۵-۳۴۵ هـ ش)

(۹۶۶-۹۷۷ ز)

د الپتګین زوی ابواسحق وارث نه درلود. د دربار مشرانو او جنرالانو بلکاتګین، چې د الپتګین د ساتونکي ګارد قوماندان و، د پاچا په توګه وټاکه. نوموړی یو عادل او پرهیزګاره شخص و. بلکاتګین په عسکرو ډیر ګران و، نوموړي پوره لس کاله پاچاهي وکړه، په ۳٦۵ هجري قمري کال د ګردیز په کلابندۍ کې مړ شو(۴٦ : ۳۵).

۴,۵. د پریتګین واکمني (۳٦۵-۳٦٦هـ ق)

(۳۵۵-۳۵٦ هـ ش)

(۹۷۷-۹۷۸ ز)

د بلکاتګین له مړینې وروسته د غزنوي دربار مشرانو پریتګین، چې د الپتګین غلام او جنرال و، د پاچا په حیث وټاکه، خو نوموړي د عدالت او خدمت پرځای د ظلم او بې رحمۍ لاره غوره کړه. خلک دده له ظلم او ناوړه کړنلارې څخه په تنګ شول. ابوعلي لاویک د غزني مخکني حاکم له دې فرصت څخه ګټه واخېسته، د کابل د پاچا کابل شاه له زوی سره یې یوځای پر غزني د حملې په نیت حرکت وکړ، مګر سبکتګین د لوګر د څرخ په سیمه کې د هغوي مخه ونیوله، په جګړه کې ابوعلي او د کابل شاه د پاچا زوی دواړه بندیان او ووژل شول. د غزني د دربار مشرانو پریتګین له واک څخه لیرې او پرځای یې سبکتګین د غزني پاچا کړ (۴٦ : ۳٦).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,٦. د سبکتگین واکمني (٣٦٦-٣٨٧هـ ق)

(٣٥٦-٣٧٦ هـ ش)

(٩٧٨-٩٩٨ ز)

سبکتګین په ۳۳۱ هجري قمري کال په ماوراالنهر کې زیږیدلی دی. پلار یې جوق نومیده، چې د خپلې قبیلې مشر و. ددې قبیلې په خوا کې یوه ترکي قبیله اوسېده. نوموړې قبیلې د جوق پرقبیلې حمله وکړه. د جوق د قبیلې د سیمې نیولو سره سم سبکتګین چې لا ۱۲ کلن و د یادې قبیلې سره بندي شو. سبکتګین څلور کاله په بند کې پاتې شو. بیا په یوه سوداګرباندې، چې نصر نومیده د مرئیې په توګه وپلورل شو. سبکتګین له نصر سره و چې د جګړې او توري استعمال یې زده کړ. خپل صاحب ورڅخه ډېر خوښ و، نوموړی یې د خپلو مرئیانو د رئیس په توګه وټاکه. له همدې سوداګر نصر سره و، چې د اسلام مقدس دین یې قبول کړ. (۴٦: ۳٦).

نصر، سبکتګین بخارا ته له ځانه سره بوته، کله چې الپتګین په سبکتګین کې د زړورتیا نښې ولیدې، نوموړی یې واخېسته، په دې مهال الپتګین د ساماني عبدالملک حاجب الحجاب[1] و. څه وخت چې الپتګین د افغانستان د شمالي سیمو حاکم په حیث مقرر شو، سبکتګین هم ورسره و او د غزني د ښار په نیولو کې هم له الپتګین سره ملګری و (۷: ۲۲٦).

سبکتګین ډېر ژر د الپتګین د دربار وزیر او د هغه د معتمدو کسانو له جملې څخه وګڼل شو. د الپتګین له لور سره یې واده هم وکړ. د الپتګین د زوی ابو اسحق په واکمنۍ کې یې هم مهمه دنده درلوده. تر هغه وروسته د بلکاتګین او پریتګین په واکمنیو کې هم مهم شخص و او لوړه څوکۍ یې درلوده. سبکتګین د پریتګین د درباریانو له خوا د ۳٦٦ هجري قمري کال د شعبان په ۲۷ مه د جمعې په ورځ د پاچا په توګه وټاکل شو. له پاچا کېدو سره سم د غزنوي دولت دواکمنۍ د پراختیا په فکر کې شو، ترڅو په افغانستان کې د یو قوي دولت پواسطه ملي وحدت تامین او د هیواد د تجزیې او سقوط مخه ونیسي. لومړی یې بست ، قصدار (بلوچستان) او قلات جنوبي برخې ونیولې. په کابل کې د محلي دولت له منځه وړلو وروسته د افغانستان ختیځ ته متوجه شو. د کابل هندوشاهي دولت چې د

---

[1] حاجب الحجاب د سبکتګین په واکمنۍ کې یو ځانګړی ارګان و چې د دربار چارې به یې سرته رسولې او د هغه مسؤل ته یې د حاجب الحجاب (د دربار وزیر) هم ویل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

صفاريانو د واکمنۍ پرمهال يې کابل پرېښود او د ګندهارا په ختيځو سيمو (لغمان او ننګرهار) کې يې خپل موقعيت ټينګ کړ. له لغمان څخه د ګنګ درياب پورې سيمه يې تر نفوذ لاندې وه. د اسلامي لښکر د پرمختګ په مخکې يو لوی خنډ و. د پنجاب راجه جيپال چې د برهمن له قوم څخه و، د سرهند له انبالې څخه نيولې تر پيښور پورې په اوږدوالی، له کشمير څخه نيولې تر ملتان پورې په پلنوالې دده واکمني وه. يعني د افغانستان ختيځه برخه دده تر لاس لاندې وه، کله چې نوموړی راجا د سبکتګين له نيت او هڅو څخه خبر شو، يو لوی لښکر يې راټول او د خپلې پلازمينې (لاهور) څخه يې د افغانستان په لورې حرکت وکړ، سبکتګين هم له خپل فوځ سره د هغه مخې ته ورغی (۳٦: ٦۲).

امير سبکتګين د سلطنت په دويم کال ختيځ لورې ته لښکر کشي وکړه، څوکلاګانې يې ونيولې، په ډيرو ځايونو کې يې جوماتونه جوړ کړل. له زياتو برياليتوبونو سره بيرته غزني ته راوګرزيد. دغه وخت په هندوستان کې راجه جيپال حکومت کاوه. د جيپال د حکومت ساحه له لاهور څخه تر لمقان او له کشمير څخه تر ملتانه پورې پراخوالی درلود؛هغه په دې خاطر چې په ويهند کې اوسېده، نو د مسلمانانو له لښکر سره مخامخ شو، کله چې جيپال د مسلمانانو له حرکت څخه خبر شو، ورخطا شو، قوي پوځ، فيلان او سواره يې د مسلمانانو مخې ته راوليږل. د لمقان (لغمان) په ميدان کې جګړی ته يې تيارې ونيو. لمقان د کابل او پيښور ترمينځ موقعيت درلود. امير سبکتګين هم له غزني څخه د جګړې لپاره د جګړې ډګر ته راورسيد، دواړو لښکرو جګړه پيل کړه. له سبکتګين سره د هغه زوی سلطان محمود غزنوي هم په دې جګړه کې ملګری و.))(۲٥:۴۹).

د دواړو لښکرو ترمينځ درې ورځې جګړه روانه وه[1]. سلطان محمود چې دغه وخت د خپل پلار د لښکر مشر او سردار و، سره له دې چې ډير ځوان او بې تجربې و، خو په دغه جګړه کې يې ډيره ميړانه وښوده او په ډيرې چالاکۍ سره وجنګيده. په پای کې راجه جيپال ته د خپل لښکر کمزوري ښکاره شوه. د پنځوسوو (٥۰۰) پيلانو او روپيو په ورکولو يې سوله وکړه او خپل يو معتبر امير يې د سبکتګين سره د ضمانت (يرغمل) په توګه پريښود او څو تنه مسلمان اميران يې د هغو شيانو د ورکولو په خاطر

---

[1] په جګړه کې پښتنو قوم ته ډير زيان ورسيده ځکه د کابل او پيښور ترمينځ پښتانه پراته وو. بل پلو د سبکتګين په لښکر کې هم پښتانه وو چې ددوي په برياليتوب کې ډيره ونډه درلوده او ددوي کورونه وران شول خو له کابل څخه تر پيښوره پورې د پښتنو ونډی ته په تاريخ کې ډيره يادونه نه ده شوی، يوازې البيروني ليکلي چې له اباسيند څخه تر کابله پورې علاقو کې پښتانه قبايلو يادونه کوی او داسې وايي چې دا خلک ډيرسرکښ، سرتيري، زيږه او هندو مذهب دي.(۳۲: ۲۷٥).

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د سولې د تړون په وخت کې يې منلي وو له ځان سره لاهور ته بوتلل.خو کله چې راجه جيپال لاهور ته ورسيد، خپل تړون يې مات او مسلمان اميران يې ونيول، غزني ته يې ځواب راوليږه تر هغه چې زمونږ هندو مشر خوشې نکړي، مونږ به هم مسلمان اميران خوشی نکړو. سبکتگين چې په دې جگړه کې له لغمان څخه تر سند سيند پورې سيمه نيولې وه، د جيپال ددې ځواب له خبرېدو سره سم د يو لوی پوځ سره د هند په لوری يې حرکت وکړ، راجه جيپال د هندي راجاګانو په مرسته د يو لوی لښکر سره له لاهور څخه د پيښور په لورې حرکت وکړ، په غالب گومان د سند د سيند لويديځ ته د پيښور په شاوخواکې د هندوانو او مسلمانانو ترمينځ جگړه ونښته، په پايله کې هندوانو ماتې وخوړه او سبکتگين بريالی شو.له دې بريا وروسته د افغانستان ختيځه برخه د لاهور له رياست څخه آزاده شوه. د سند تر سيند پورې خطبه د سبکتگين په نوم جاري شوه. سبکتگين دوه سوه زره عسکر په پيښور کې پريښودل. د هغه ځای اوسيدونکي پښتانه چې د پيښور په شاوخوا کې اوسيدل په ډيرې کرارۍ اوتسلې سره تابع او د هغه ځای پښتانه يې په خپل پوځ کې شامل کړل (٣٦: ٦٢- ٦٣).

د سبکتگين او جيپال ترمينځ لومړی جگړه په ٣٧٦ هجري قمري پيښه شوه او جيپال د هندو شاهي دولت پاچا د پنجاب د راجه ګانو په مرسته د غزني په لوری حرکت وکړ، د کابل د سيند په غاړه د لغمان په سيمه کې د دواړو لښکرو (مسلمانانو او هندوانو) ترمينځ جگړه ونښته. جگړه د سبکتگين په بریالیتوب او د جيپال په ماتې سره پای ته ورسيده. د سبکتگين قوتونو له لغمان څخه د سند د سيند تر سواحلو پورې سيمې، چې د افغانستان طبعيي حدود دی، ونيولې. د نيول شويو سيمو خلکو ته يې د اسلام د مقدس دين تبليغ کاوه، ډير مسجدونه يې جوړ کړل. دومره ډير غنيمتونه يې لاس ته راوړل، چې د غزنوي دولت او پوځ په پياوړتيا کې يې ډيره مرسته وکړه. د غزنوي دولت د واکمنۍ د پراختيا لپاره يو بل لامل دا و چې د سامانيانو واکمني د داخلي مخالفتونو په وجه د زوال لورې ته سوق شوه. سبکتگين له دې وضعيت څخه ښه گټه واخيستله، له نوح ساماني سره د ابوعلي سيمجور او فايق مخالفت، نوح مجبور کړی و چې له سبکتگين څخه د مرستی غوښتنه وکړي. سبکتگين د خپل زوی محمود سره د نوح مرستې ته ورغی. د ساماني پاچا مخالفينو ته يې ماتې ورکړه او د ايلک خان له خطر څخه يې هم خلاص کړ. ساماني پاچا سبکتگين ته ددې خدمت په مقابل کې د ناصرالدين او سلطان محمود ته د سيف الدوله لقبونه ورکړل. سلطان محمود غزنوي ته يې د خراسان سپه سالاري هم ورکړه. سبکتگين ، محمود په نيشاپور کې پريښود، په خپله لومړئ بلخ ته ولاړ، بيا يې غوښتل غزني

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته راشي ، د لارې په اوږدو کې د باميانو او بلخ ترمينځ ، بلخ ته نږدې په ۳۸۷ هجري قمري کې وفات او غزني کې يې خښ کړ (۳۷:۴۶-۳۸).

قاضي منهاج سراج جوزجاني د امير سبکتګين د شخصيت په اړه داسې نظر لري:((امير سبکتگين مرد عاقل و شجاع و ديندار و نيکو عهد و صادق و بی طمع از زمان مردمان، و مشفق بر رعيت و منصف بود. و هر چه در امرا و ملوک از اوصاف حميده ببايد، حق تعالی جمله او را کرامت کرده بود، و مدت ملک او بيست ويک سال بود، و عمر پنجاوشش سال بود، و وفات او به حدود بلخ بود...)) (۷: ۲۲۸).

سبکتګين په رعيت او عسکرو ګران و. هغوي سره يې په سختو او ستونزو کې تل برخه اخيسته. دده له ښې ادارې څخه ټول خوښ وو. کله چې سبکتګين مړ شو نو د امير عادل لقب يې وګاټه... سبکتګين په سختيو کې صابر او د کلکې ارادې خاوند او خير رسوونکې شخص و. دده دوه زامن حسن او حسين په کوچنيتوب کې مړه شوي و او محمود، اسمعيل، نصر او يوسف ورڅخه پاتې شول. سبکتګين په خپلو اولادونو ډير شفقت درلود. د هغوي تعليم ته يې ډيره پاملرنه کوله. کله چې يې واک ترلاسه کړ، خپل ورونه، مور او خويندې يې راوغوښتل او په خوشحالۍ کې يې شريک کړل (۳۷: ۵۸).

۴,۱. نقشه :لاندينۍ نقشه مونږ ته د الپتګين او سبکتګين د لښکر کشيو لورې راښيي. (۴۴۹:۳۰)

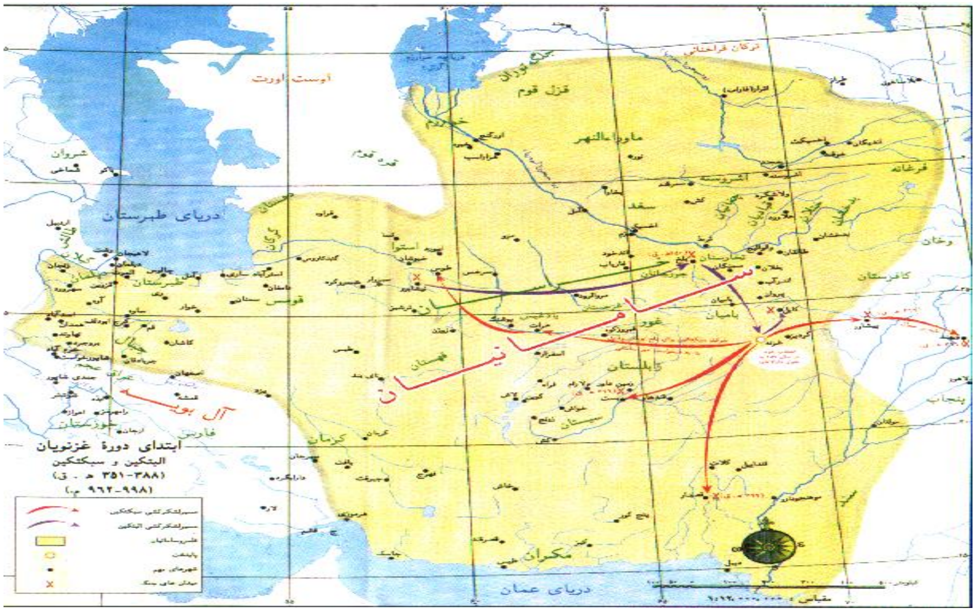

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۷. د سلطان محمود غزنوي واکمني (۳۸۸-۴۲۱هـ ق)
(۳۷٦-۴۰۹ هـ ش)
(۹۹۸-۱۰۳۱ ز)

سلطان محمود غزنوي د سبکتګين زوی د جوق لمسی او د قرايجکم کړوسی په ۳٦۱ هجري قمري د محرم په لسمه شپه زيږيدلی دی. مور يې د زابلستان د يو نجيب شخص[1] لور وه. څرنګه چې د ختيځو شهزادګانو سره ښايي سلطان محمود غزنوي هم د هغه وخت په مدرسو کې قرآن حفظ کړي او په شريعت او حديثو کې يې زده کړې وکړي. په سياسي برخه کې سبکتګين پخپله هغه ته د هيوادنيو چارو ترسره کول وروښودل او خپلې ښودنې يې د پندنامې په نوم يوه رساله کې راوړې دي. سلطان محمود غزنوي په اداري چارو کې هم پوره بلديت درلود. کله چې سبکتګين د بست جګړې ته ولاړ، اوه کلن محمود يې په خپل وکالت په غزني کې پريښود او ابوعلي کرماني د هغه وزير و. څو کاله وروسته هغه ته د زميداور د ولايت چارې وسپارلې. محمود په توره وهلو او نښه ويشتلو کې پوره مهارت درلود. دا تجربې يې له پلار سره په ګډو سفرونو او جګړو کې ترلاسه کړې وې، په ۳۷٦ هجري قمري په لغمان کې له جيپال سره او همدارنګه په ۳۸۴ هجري قمري له فايق او ابوعلي سيمجور سره په جګړه کې له خپل پلار سره يو ځای جنګيده. په وروستۍ جګړه کې ورته د سيف الدوله لقب ورکړ شو (۳۷:٦۰-٦۲).

سبکتګين شپږ زامن (محمود، اسمعيل، نصر، يوسف، حسن او حسين) درلودل. سبکتګين د مړينې پرمهال ، خپل کوچنی زوی اسمعيل چې د الپتګين لمسی و، د خپل ځای ناستې په توګه وټاکه. ځکه چې سبکتګين، الپتګين ته خاص احترام درلود. اسمعيل بلخ ته ولاړ او خپله پاچاهي يې اعلان کړه. عبدالحارث منصور بن نوح ساماني ته يې درناوی وکړ. هغه خزانه چې پلار يې په هلو ځلو راټوله کړې وه، عسکرو ته بحشش کړه. ده فکر کاوه که چيرې له سلطان محمود سره يې جګړه پيښه شي هغوی به د دې ننګه او ملاتړ وکړي (۳۷: ٦۵).

سبکتګين د اسمعيل د ځای ناستې له ټاکنې وروسته سلطان محمود غزنوي ته په دې مضمون يو ليک ليکي: اسمعيل مې د ځای ناستې په توګه وټاکه، چې ته ډير لوی کارونه په مخکې لرې، اميد دی چې ته به له دې مصلحت سره راضې يې. په غزني کې به ستا لپاره خطر نه وي. اسمعيل ستا له نږدې

---

[1] په همدې خاطر د سلطان محمود غزنوي د دربار شاعرانو هغه د محمود زابلي بللې دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرسته کوونکو څخه دی. ته له هغه څخه ډېر ځواکمن يې ... . خو محمود خپل پلار ته ددې ليک ځواب ورنکړ (۳۰: ۹۸).

سلطان محمود چې په نيشاپور کې و، اسمعيل ته يې خبر ورکړ، چې دی د پاچاهي مستحق دی. ابوالحسن حمولی يې له يو ليک سره يو ځای اسمعيل ته راوليږه. او دا يې هم ورته ويلي و، چې مشر ورور ته په درناوي، د محمود د حقوقو او د وروری د مينې په لرلو سره غزنی هغه ته وسپاري، د بلخ يا د خراسان ولايت به اسمعيل ته ورکړي. په ليک کې يې دا هم ليکلي و: که چيرې رښتيا هم اسمعيل عسکري لياقت، تجربه او په کارونو کې کفايت لرلای، نو محمود به هيڅکله د پلار له وصيت څخه سرغړونه نه وې کړی. خو اسمعيل دا وړانديز ونه مانه، د دغې پيښې له امله د جوزجان حکمران او عبدالحارث ډيره هڅه وکړه ترڅو چې دواړه وروڼه سره پخلا شي او يو بل سره خبرې وکړي، خو اسمعيل ددغه مينځگړيو په هڅو شکمن شو او خبرو ته يې غوږ ونه نيوه. محمود اړ شو چې غزني ته روان شي او د تورې په زور خپل مقصد ترلاسه کړي. خو کله چې هرات ته راورسيد بيا يې د سولې وړانديز وکړ، اسمعيل بيا هم انکار وکړ (۳۷: ۲۶-۲۷).

اسمعيل د محمود له خوا د سولې وړانديزونه د هغه د ضعف علامه گڼله او د دربار د مشرانو د مشورو په اساس د محمود ټول وړانديزونه رد او د جگړې تيارى يې ونيوه. سلطان محمود هم د جگړې لار غوره کړه. غزني ته نږدې د ۳۸۸ هجري قمري د ربيع الاول په مياشت کې د دواړو ورونو ترمينځ د پاچاهۍ پر سر جگړه ونښته. په پايله کې محمود بريالی شو او اسمعيل ماتې وخوړه او بندي شو. په دې ترتيب د اسمعيل د پاچاهۍ اوه مياشتنۍ دوره پای ته ورسيده، او په بنديخانې کې مړ شو. سلطان محمود د واکمنۍ چارې په خپل لاس کې واخيستی (۳۷: ٦٥).

سلطان محمود د غزني د لويو پاچاهانو له جملې څخه دی. کله چې ده غزنی ونيو، اسمعيل تسليم شو او د سبکتگين پرتخت کيناست. عالمان، سياسي او نظامي مشران يې معاف کړل. دده د فرمان پربنسټ د سبکتگين قبر په ډير ښه شان سره جوړ شو. د واکمنۍ په لومړي کال کې وتوانيد د ټولو سيمو حاکمان تابع او د سبکتگين قلمرو تر خپل کنترول لاندې راولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۷,۱. د سلطان محمود غزنوي او ابوالحارث ساماني اړيکې

د سبکتګين د مړينې پرمهال، سلطان محمود غزنوي د سامانيانو د سپه سالار په توګه په نيشاپور کې اوسېده. محمود غزنوي غزني ته د راتګ پر مهال ساماني پاچا ابوالحارث د واکمنۍ له نيولو څخه خبر کړ. څه وخت چې محمود پر خپل ورور اسمعيل بريالى او د سبکتګين د قلمرو تر تصرف وروسته په خراسان کې د خپل قدرت په فکر شو، په داسې حال کې چې نوموړی کله غزني ته راتللو، ساماني پاچا ابوالحارث له فرصت څخه ګټه واخېسته، بکتوزن چې د سامانيانو دپوځ مشر و د خراسان د سپه سالارۍ او حاکم په توګه مقرر کړی و. سلطان محمود غزنوي د پورته خبر له خبرېدو، بيرته د پخواني مقام د لاس ته راوړلو په غرض د يو لښکر سره بلخ ته ولاړ او هلته ميشت شو. له بلخ څخه يې د ساماني امير څخه د خراسان د حکومت او سپه سالارۍ غوښتنه وکړه ، هغه ته يې ځان او سبکګين د خدمتونو يادونه وکړه. خو له ساماني امير څخه يې مثبت ځواب ترلاسه نه کړ. ساماني امير د خپل استازي پواسطه محمود ته د سلطنت د مبارکۍ په خوا کې د بلخ ، ترمز او هرات حکومت ده ته ورکړ. خو ده د خراسان له حکومت او سپه سالارۍ څخه يې ډډه وکړه. محمود بيا خپل استازی ابوالحسن حمولي د قيمتي سوغاتونو سره ساماني دربار ته وليږه او يادونه يې وکړه چې ساماني پاچا بايد دده د پلار خدمتونه هير نکړي او ويې وويل چې ما بايد دې ته اړ نکړې چې د سامانيانو مخالفت وکړم(۳۰:۱۰۷).

کله چې ابوالحسن حمولي بخارا ته ورسيد. ساماني امير هغه ته وزارت ورکړ، هغه د محمود دربار ته له راتګه ډډه وکړه. محمود له بلخ څخه نيشاپور ته حرکت وکړ ترڅو پخوانی مقام لاسته راوړي. بکتوزن محمود سره له جګړې ډډه وکړه، له نيشاپور څخه ووت او ساماني پاچا يې د سلطان محمود له حملې څخه خبر کړ. ابوالحارث د محمود د مقابلې په خاطر لښکر ترتيب او له پلازمينې څخه د خراسان په لورې روان شو. کله چې ابوالحارث سرخس ته ورسيد، بکتوزن او فايق چې د ساماني دولت مشران وو، له ابوالحارث څخه ناراضي و، ابوالحارث (دويم منصور د دويم نوح زوی) يې ړوند او پرځای يې عبدالملک واک ته ورساوه. په ۳۸۹ هجري قمري کې. د ابوالحارث (دويم منصور د دويم نوح زوی) له واکه د ليرې کېدو وروسته د هغه کوچنی زوی عبدالملک د بکتوزن او فايق پواسطه واک ته ورسيد. محمود د منصور ړنديدل بهانه کړل. بکتوزن او فايق ته يې ماتې ورکړه، خراسان يې ونيو. د هرات او بلخ حکومتونه يې په رسمي ډول محمود ته ورکړل. د عبدالملک له مړينې وروسته د سامانيانو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مینځه تګ نور په خراسان[1] کې د محمود له پاره کومه ستونزه نه وه. نصر یې د نیشاپور د حاکم او سپه سالار په توګه په نیشاپور کې پریښود. محمود په بلخ کې پاتې شو ترڅو وضعیت وڅاري او د بغداد خلافت ته یې د مذهبي او روحاني مقام په حیث خبر ورکړ. عباسي خلیفه القادر باالله محمود د فتح شویو سیمو د حکمران په توګه وپیژاند، د امین السلطنت او یمین الدوله لقبونه یې ورته ورکړل. په ۳۸۹ هجري قمري کې یې دده پاچاهي په رسمیت وپیژانده. سلطان محمود غزنوي په اسلامي دوره کې لومړنی پاچا و چې په ټول افغانستان کې یې محلي واکمنان تابع اویو قوي مستقل اسلامي دولت یې تشکیل کړ(۱۰۹:۳۰).

۴,۷,۲. د سیستان نیول

د سبکتګین د واکمنۍ پرمهال د صفاریانو واکمن خلف د احمد زوی د محمد لمسی له سبکتګین سره د اړتیا په اساس دوستانه اړیکې درلودې، خو دسبکتګین له مړینې وروسته وتوانیده چې د غزني دربار، له بحراني وضعیت څخه ګټه واخلي او د خپل زوی طاهر پواسطه پوشنج ونیسي. د طاهر د لښکر مشران سلطان محمود ته راغلل او هغه یې وهڅاوه چې پر سیستان حمله وکړي. سلطان محمود غزنوي په ۳۹۰ هجري قمري کال سیستان ته لښکر کشي وکړه. د غزني پوځونو؛ خلف چې په یوه محکمه قلعه کې اوسېده، کلابند کړ. دغې کلابندۍ ډیر دوام ونکړ، ځکه خلف پوهیده چې نوموړی د غزنوي پوځونو سره مقابله نشي کولی. د سولې وړاندیز یې وکړ. سلطان محمود د سولې وړاندیز ومانه، خو دده واکمني یې په سیستان کې پای ته ورسوله. سلطان محمود غزنوي خلف ته د اوسیدو د ځای د خوښولو اختیار ورکړ. خلف په جوزجان کې سکونت غوره کړ او څلور کاله په جوزجان کې واوسېده، خو وروسته یې د ایلک خان سره د یو خراب لیک د لیږلو له امله د محمود په دستور هغه (خلف) د ګردیز

---

[1] د خراسان نوم یې لومړی ځل واوریدو او په خپلو کتابونو او اثارو کې یاد کړل. لومړنۍ عربي لیکوال امام احمد بن یحی بن جابر بغدادي دی ، چې په بلازری سره شهرت لری. د دویمې هجري پیړۍ په ورستیو کې زیږدیدلې او په ۲۵۵ هجري کې خپل نامتو کتاب فتوح البلدان تالیف او اسلامي مؤرخینو لپاره یې درونډ ماخذ پریښې د خراسان کلمه استعمال کړی ده. خو د اسلام تر راتګ څخه وړاندې د افغانستان خاوره په دریو لویو برخو - شمالي (باختر) ، سویلي پراخه سیمه (نیمروز) او مینځنۍ برخه (خراسان) ویشل شوی و. پر افغانستان د اسلامي لښکرو د راتګ پرمهال د باختر برخه له مینځه تللی وه او ځای یې خراسان نیولی و، ځکه مونږ وینو کله چې د مسلمانانو لښکرو د فارس له هیواد څخه حتیځ لور ته راورسیدل او د هغه سمسورو سیمو تر فتحې وروسته یې د لومړي ځل لپاره د خراسان نوم واوریده او لاندینې ولایتونه او ښارونه یې د خراسان برخې وپیژندلې: د نیشاپور ولایت، هرات ولایت، تخارستان ولایت ، بلخ ولایت، ماورالنهر ولایت او د خوارزم ولایت.(۲۸ : ۶-۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلا ته ولیږه، چې په ۳۹۹ هجري قمري کې هلته مړ شو. د خلف له مړینې وروسته د صفاریانو حکومت سقوط وکړ او ددوي سیمې د سلطان محمود د قلمرو برخه وگرزیدې. بیرته غزني ته د راتگ پرمهال د اعتماد وړ قیچي حاجب یې د سیستان د حاکم په توگه وټاکه. محمود چې له سیستان څخه غزني ته ورسید، په سیستان کې شورش پیل شو. سلطان محمود دویم ځل سیستان ته لښکر کشي وکړه، شورش یې ارام کړ او خپل ورور نصر چې د نیشاپور حاکم و، د سیستان د حاکم په توگه مقرر کړ(۱۱۱:۳۰-۱۱۲).

۴,۷,۳. د غور نیول

هغه ټولې غرنۍ سیمې چې د هرات ختیځ او جنوب ختیځ، د سیستان جنوب اود جوزجان جنوب ته پرتې وی د غور یا غورستان په نوم یادیدې. د دغو سیمو شاوخوا سیمې د اسلامي فاتحانو له خوا فتح شوي وو. مرکزي سیمې له دې امله چې ورتگ ورته ستونزمن و، ازادې پاتې وې. یوازې د مندیش حکمران ابن سوري د سبکتگین واکمني ومنله. خو د سبکتگین له مړینې وروسته یې بیرته خپله ازادي وساتله، او ټاکل شوي پیسې به یې نه ورکولې، خو سلطان محمود د غور د شاوخوا سیمو له خلکو څخه د سرسلامتۍ محصول اخیسته. په ۴۰۱ هجري قمري کال سلطان محمود په خپله د غور په خوا روان شو. د هرات د حاکم التون نتاش او د طوس د حاکم ارسلان جاذب لښکرې یې مخکې کړې. ددغه لښکر خبر غورته ورسید. د غور د غرونو خلکو د جگړې لپاره تیاری ونیو او التو نتاش ته یې ماتې ورکړه، خو سلطان محمود ډیر ژر مرستې ته ور ورسید. او غوریانو ته یې وروسته له څو جگړو ماتې ورکړه. په دې ترتیب سلطان محمود دغور پلازمینه اهنگران ونیوله. محمد ابن سوري کلاگانې پریښودې. غرونو ته وخوت او د سلطان محمود پر ضد یې جگړه پیل کړه. خو سلطان محمود د مهارت او جسارت د لرلو سره سره پر محمد ابن سوري بریالې نه شو. محمود له یوه ځانگړې تاکتیک څخه گټه واخیسته (دوی د تیښتې په بهانه خپل ځایونه پریښودل، شاته ولاړل. غوریان چې ددوی ظاهري شاته تگ ولید، له خپلو سنگرونو څخه راووتل، د غزنوي لښکرو لټون یې وکړ. سلطان محمود ډیر ژر پرې راوگرزیده، په دې ډول یې د غوریانو تیت او پرک لښکر ته ماتې ورکړه. سلطان محمود مندیش د ابن سوري بل زوی ابوعلي ته وسپاره. ابن سوري او شیش یې بندیان غزني ته ولیږل. خو محمدابن سوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

له اسارت څخه مرگ بهتر وگاڼه، هغه زهر چې د خپلې گوتې له غمي لاندې يې ايښې وو، وڅښل. په لاره کې د کدن[1] Kidan په سيمه کې مړ شو(۳۷: ۱۰۸).

سلطان محمود د غور د ختيځو برخو له نيولو وروسته په ۴۰۵ هجري قمري کې د غور جنوب خواته لښکر کشي وکړه. د څو کلاگانو له نيولو وروسته بيرته غزني ته راغی. سلطان محمود غزنوي په ۴۱۱ هجري قمري د غور د شمال غربي برخې د نيولو لپاره د هرات حاکم مسعود له هرات څخه حرکت وکړ، تر څو دتب سيمې ته ورسيد او د څو کلاگانو تر نيولو وروسته د تب حاکم تسليم شو او وعده يې ورکړه ټولې هغه کلاوې چې په غرستان کې يې نيولې وې هغه به بيرته سلطان ته ورکړي. مارابادMarabad چې د لارې په اوږدو کې موقعيت درلود. ددې سيمې حاکم هم د خراج په ليږلو سره د مسعود متابعت وکړ. په دې ترتيب ټول غور يې ونيولو (۳۷: ۱۱۰).

۴,۷,۴. د قصدار يا ننني بلوچستان نيول

د قصدار حکومت د ننني بلوچستان په شمال حتيځ کې د غزني له توابعو څخه شميرل کېده . په ۴۰۱ هجري قمري د قصدار حاکم د ايلک خان په لمسون غزني سره دښمني غوره کړه او د خراج له ورکولو څخه يې ډډه وکړه. سلطان محمود د ۴۰۲ هجري قمري په جمادي الاول کې قصدار ته لښکر کشي وکړه. قصدار يې کلابند کړ، د قصدار حاکم تسليم شو، د کلني خراج د ورکولو وعده يې وکړه. دا يې هم ومنله چې (۱۵) پيلان او ۱۵ ميلونه درهمه د جگړې تاوان به هم سلطان ته ورکړي. سلطان محمود د سولې شرايط ومنل ، باج يې پرې وټاکه او غزني ته راستون شو(۳۷:۱۱۱).

۴,۷,۵. د مکران نيول

د مکران سلطنت په لوم‍ړيو وختونو کې د بويه[2] کورنۍ تابع و. د اباسين سيند او د عمان خليج ترمينځ د سمندر پر غاړه، د کرمان او بلوچستان په يوه برخه کې پروت و. کله چې د ال بويه څواک او

1 عتبی ۲۴۴ مخ. طبقات ناصري ۳۲۱مخ. (کدن) د غزني او باميانو ترمينځ لاره کې و. د کدن دغه موقعيت د طبقات ناصري په (۳۲۴، ۳۴۳، ۴۳۱ او ۴۳۲ مخونو) تر يادونې او مقايسې وروسته ترلاسه شوی. د کدن موقعيت د غور شمال غرب ته موقعيت لري (۳۷:۱۰۸)

2 ابو شجاع بويه د ايران د بويه پاچاهانو نيکه و، چې د قزوين څنگ ته د کياکاش اوسيدونکي و، او ويل يې چې دې د ساماني سلطان بهرام گور له نسب څخه دی. کله چې ماکان بن کاکي طبرستان ونيو، ابوشجاع له خپلو دريو زامنو (علي، حسن او احمد) سره د هغه په حضور کې د ملازمت دنده ترلاسه کړه. په ۳۵۱ هجری کې ماکان د اسفار بن شيروبه له لاس

(c) ketabton.com: The Digital Library

واکمني پای ته ورسیده، د مکران[1] حکمران معدان لومړی د سبکتګین او بیا د محمود تابع و. کله چې سلطان محمود غزنوي په ۴۱٦ هجري قمري د سومنات ړنګولو پسې هند ته ولاړ، معدان مړ شو. له معدان څخه دوه زامن عیسی او ابوالمعسکر پاتې شول. د دواړو ترمنځ د واک پر سر جګړه ونښته، ابوالمعسکر[2] ماتې وخوړه، د سلطان محمود دربار ته یې پناه یوړه. محمود ابوالمعسکر په غیږ کې ونیو. عیسی د سلطان محمود له دې نیک چلند څخه وویریده، چې محمود به دده ورور ابوالمعسکر واک ته ورسوي. عیسی یو هیئت د نماینده ګانو په توګه سلطان ته ولیږه او له خپل ورور سره یې شخړه حل کړه. د سلطان محمود قهر کم شو او عیسی یې د مکران د حاکم په توګه په رسمیت وپېژانده. خو په ۴۲۰ هجري قمري کال کله چې محمود سلجوقیانو سره په جګړه بوخت و، عیسی دښمني پیل کړه او د مکران ازادي یې اعلان کړه. سلطان محمود تصمیم ونیو چې ابوالمعسکر د مکران پرتخت کښینوي، خو مخکې له دې کاره مړ شو (۳۷:۱۲۰).

۴,۷,٦. د ری، همدان او اصفهان نیول

فخر الدوله د ری د بویه کورنۍ حاکم په ۳۸۷ هجري قمري کې مړ شو. پر ځای یې د هغه ۹ کلن زوی مجدوالدوله پاچا شو، مور یې د خپل کوچني زوی نائب السلطنه شوه. کله چې مجدالدوله ځوان شو، غوښتل یې خپله مور لیرې کړي، خبره جګړې ته ورسیده. مجدوالدوله ماتې وخوړه او بندي شو. هغه د خپلې مور واکمني ومنله او له بند څخه آزاد شو. د مجدالدوله مور په ۴۱۹ هجري قمري کې مړه شوه. د حکومت چارې مجدوالدوله ته پاتې شوې. نوموړی له سلطان محمود څخه د مرستې غوښتنه وکړه. سلطان محمود په ۴۲۰ هجري قمري کې اته زره سپاره عسکر د حاجب علي په مشرۍ هلته واستول. مجدالدوله له سلو تنو عسکرو سره د هغه مخې ته ورغی، چې په ډېرې اسانۍ سره د دښمن لاس ته ورغی. ځکه، کله چې د راغلو عسکرو او سلطان د احترام په خاطر له آس څخه ښکته شو، ډېر

ماتې وخوړه او خراسان ته وتښتیده. اسفار هم د مرداوېیچ بن زیاد وواژه، په خپله د طبرستان حاکم شو. د بویه درې واړه زامن دده خواته ورغلل. مرداوېیچ د بویه مشر زوی علی ته د کرج (همدان ته نږدې پروت دی) حکومت ورکړ. دوه نور ورونه یې هم کرج ته ولاړل. د فتوحاتو په لړ کې علی فارس، حسن ری او احمد عراق ونیو. د مرداوېیچ له مړینې وروسته علی خپلواکي اعلان کړه، اصفهان یې هم ونیوه او د واک ساحه یې پراخه شوه (۳۷: ۲۶۶-۲۶۷).

[1] د مکران پایتخت کز Kiz نومیده . د ننني تربت کلي ته نږدې پروت و (۳۷: ۱۱۹).

[2] ابوالمعسکر د مکران معدان زوی و، چې د پلار له مړینې وروسته یې د خپل ورور عیسی سره د واک پر سر جګړه وکړه. په جګړه کې ابوالمعسکر ماتې وخوړه او د سلطان محمود په دربار کې یې پناه واخیسته. (۳۷:۱۲۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژر د غزني د عسکرو له خوا په خیمه کې نظر بند شو. حاجب علي خپل عسکر د ری د ښار دروازو د نیولو لپاره ولیږل. ددې بریالیتوب زیری یې سلطان محمود ته راولیږه (۳۷:۱۲۰).

سلطان محمود ډیر ژر له جرجانیه څخه د ری خواته روان شو. د ۴۲۰ هجري قمري د جمادي الاول په نهمه د دوشنبې ورځ ښار ته ننوت، زیات غنیمتونه لکه یو ملیون دینار نقدې پیسې ، نیم ملیون دیناره جواهر، ٦۰۰۰۰ جوړې جامې او د طلا او نقرې ډیر شمیر لوښي یې په لاس راوړل. وروسته له هغه مجدوالدوله یې خپل حضور ته راوغوښت، بیا یې هغه له خپل زوی ابو دولف سره د بندي په توګه هند ته ولیږه. سلطان محمود یو څه موده په ری کې پاتې شو. د ری د ادارې لپاره یې وړ کسان وټاکل. د ری د شاوخوا سیمو حاکمان ورته تسلیم شول. یوازې ابراهیم بن مرزیان دیلمي مخالفت وکړ. سلطان محمود بیا په قزوین کې ابراهیم بن مرزیان دیلمي ته ماتې ورکړه، او نوی نیول شوی ولایت یې مسعود ته پرېښود؛ امر یې ورته وکړ چې د بویه د کورنۍ تر واک لاندې نورې سیمې هم باید ونیسي (۳۷: ۱۲۴-۱۲۵).

غزنوي لښکر د همدان او اصفهان د نیولو په نیت حرکت وکړ. لومړی یې په همدان یرغل وکړ. علاوالدین ابن کاکه ته یې ماتې ورکړه او همدان یې ونیو. بیا یې د اصفهان خواته حرکت وکړ. علاولدوله تستر (Tester) ته وتښتید. مسعود په ۴۲۱ هجري قمري کې اصفهان ونیو. خو کله چې د سلطان محمود د مړینې خبر ورته ورسید، مسعود، علاولدوله له خبرو وروسته بیرته د اصفهان د حاکم په توګه مقرر کړ، په دې شرط چې د کال شل زره دیناره خراج به ورکوي. په خپله ری ته ستون شو او له هغه ځایه نیشاپور ته راغی (۳۷: ۱۲٦).

۴,۷,۷. د فارس نیول

سامانیان په بخارا کې د سقوط په حال کې وو. په افغانستان کې سلطان محمود غزنوي د خپلواکۍ بیرغ پورته کړ. د سلطان محمود د قدرت او عظمت آوازې له خوارزم څخه تر هند پورې ورسیدې. د خراسان په لویدیځ کې وضعیت کړکیچن و. په ۳۱٦ هجري قمري کې د زیار د کورنۍ د واک بنسټ د زیار زوی اویز پواسطه کېښودل شو، چې په ری او اصفهان کې یې حکومت درلود. همدارنګه د بویه د کورنۍ د واک بنسټ په ۳۲۰ هجري قمري ابوالحسن علی د ابو شجاع بویه پواسطه کېښودل شو چې د فارس په سهیل او د عراق په ځینو برخو کې یې پاچاهي کوله. د بویه درې زامنو

(c) ketabton.com: The Digital Library

درې جلا جلا امارتونه جوړ کړل، چې په تاریخ کې د دریودیالمه په نوم یادیږي. چې د پارس دیالمه، د ری او همدان دیالمه، د عراق دیالمه، اهراز او کرمان کې به تل د دواړو کورنیو (بویه او زیار) ترمینځ جګړې وې. سلطان محمود غزنوي چې د هند زیاتې برخې نیولی وې، خوارزم یې هم نیولی و، د ترکستان په خانانو باندې هم بریالی شوی و، اوس په دې لټه کې ؤ چې لویدیځ طرف ته هم خپل نفوذ ته پراختیا ورکړي. لویدیځ لورې ته د لښکر کشئ په پایله کې یې د ری ، اصفهان، همدان ، ګیلان، طبرستان، قزوین، ګرګان او مازندران ښارونه ونیول. او د افغانستان سرحدات یې عراق ته نږدې کړل. د بویه کورنۍ واکمني یې پای ته ورسوله (۴۶: ۴۶-۴۷).

۴,۷,۸. ختیځ لورې ته فتوحات

سلطان محمود غزنوي د افغانستان ستر څواکمن واکمن و، چې په کلمَة الله یې راسخه عقیده لرله او غوښتل یې چې د خپل پلار په څېر د خپلو بریو لمن د اباسین پورې غاړې د هندوستان په پراخه ځمکو کې وغځوي. په همدې موخه یې پوځي سفرونه وکړل. محمود غزنوي چې کله واک ته ورسید، ډیر ژر په هند کې د فتوحاتو په فکر کې شو. دې هدف ته د رسیدو دپاره یې لومړی د یوه قوي سیاسي ځواک د جوړولو هڅه وکړه.

۴,۷,۸,۱. د ویهند جګړه

سبکتګین د ویهند[1] د هندوشاهي[2] کورنۍ پاچا د انند پال له زوی جیپال سره جګړه وکړه او د خپل سلطنت برید یې تر لغمان پورې ورساوه. محمود هم د خپل پلار لاره تعقیب کړه، کله چې د بغداد د خلیفه له خوا په ۳۸۹ هجري قمري کې د مستقل سلطان په توګه وپیژندل شو، پریکړه یې وکړه چې هند ته پوځي سفر وکړي .

---

[1] هغه وخت چې هندوشاهي دولت له کابل څخه وشړل شو ، ویهند یې دویم پایتخت و. البیروني لیکي : چې له پیښور څخه ۱۴ میله فاصله لري (۱۶: ۵۲۷).

[2] لسمه میلادي پیړۍ کې د هند د شهزادګانو یوه سلسله په داسې یوه سیمه چې له لغمان څخه تر سند او د جنوبي کشمیر له غرونو څخه د ملتان تر سیمې پورې پراخه وه. پلازمینه یې ویهند و. جیپال چې کله له بهیم څخه وروسته پاچا شو ، ډیر ژر یې د غزني حکمران سره شخړه پیل کړه. د غزني حکمران سبکتګین ، جیپال ته ماتې ورکړه. ټوله سیمه یې تر لغمانه پورې تر حکمراني لاندې راوستله (۳۷ : ۱۱۹-۱۲۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۳۹۱ هجري قمري کې د پنځلس زره سپرو عسکرو او يو شمير رضا کارانو سره يې له غزني څخه د هند لورې ته حرکت وکړ. پيښور ته نژدې يې پوځي قرارگاه جوړه کړه. جيپال د دولس زره سپرو، ديرش زره پلی او درې سوه پيلانو يو لښکر برابر کړ. د ۳۹۲ هجري قمري د محرم په اتمه د دوی ترمينځ جګړه ونښته. په جګړه کې هندوانو ماتې وخوړه. ډير غنيمتونه د مسلمانانو لاس ته ورغلل. جيپال له خپلو پنځلسو زامنو سره بندي شو. وروسته د سلطان محمود او جيپال ترمينځ د سولې تړون لاسليک شو. په تړون کې جيپال ژمنه وکړه چې ۲۵ زره ديناره او پنځوس پيلان به امير ته د جګړې تاوان ورکړي، نو ځکه يې هغه بيرته په خپل ځای مقرر کړ، خو د هغه زوی يې د دغه تاوان تر ورکولو پورې له ځان سره وساته. محمود د ويهند په لوري لاړ. د ۳۹۳ هجري قمري په پسرلي کې بيرته غزني ته راغی. جيپال پنجاب ته له رسيدو سره سم ځان وواژه، پرځای يې زوی انند پال پاچا شو (۳۷:۱۲۹).

۴,۷,۸,۲. د سند نيول

۳۹۶ هجري قمري کې سلطان محمود د ملتان د نيولو په نيت روان شو. د سند دسيند له کوزي برخې څخه پورې وتل له خطره ډک کار و. پريکړه يې وکړه چې د پيښور په سيمه کې له دغه سيند څخه پورې وځي. انندپال ته يې خبر ورکړ چې د افغاني پوځ ممانعت ونکړي، خو انندپال د ملتان د حکمران داود په ملاتړ پاڅېد او د سلطان د عسکرو د مخنيوي له پاره مخ په پيښور راغی. سلطان محمود، انند پال ته سخته ماته ورکړه او د چيناب تر سيند پورې يې وځغلاوه. انند پال د کشمير غرونو ته وتښتيده. خو سلطان محمود له دې وړاندې ورپسې ورنغې، د ملتان په لورې روان شو(۳۷ :۱۳۱).

کله چې سلطان محمود په ۳۹۶ هجري قمري کال په پنجاب او ملتان کې خپل فتوحات پيل کړل، نو د غازي لقب ورکړ شو. لومړی يې ملتان ونيو، خو د ملتان حاکم داود چې قرمطي مذهب يې درلود، خپل مذهب ته يې پريښود او ۷۵ طلايي درهم يې محمودته ورکړل. په ۳۹۸ هجري قمري کې انند پال د گواليار، قنوج، اجمير او يو شمير نور هندي راجا گان له ځان سره ملگري کړل، د پيښور او د سلطان محمود لخوا د نيول شويو سيمو د بيرته نيولو په خاطر يې له خپلو سيمو څخه حرکت وکړ. ددوي ترمينځ د نگر يا لنگرکوټ په قلعه کې جګړه ونښته. لنگرکوټ قلعه د هماليا د غرونو په لمن کې يوه کلکه او مستحکمه کلا وه چې د هند پانگوالو او راجاگانو خپله پانگه (طلا) هلته ساتلې وه. خو سلطان محمود غزنوي نوموړي قلعه هم فتح کړه. سلطان محمود ډيره خزانه (اوه لکه ديناره، اوه سوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

منه زرين لوښي او ۲۲ منه خالصه طلا، دوه زره منه خامه نقره، شل منه مختلف جواهرات ....) د لنگركوټ له قلعه څخه لاسته راوړل. دغه غنيمتونه په ۴۰۰ هجري قمري کې درې ورځې ننداري ته كيښودل شول (۴۶: ۴۲).

د ۴۰۵ هجري قمري په پسرلى کې سلطان محمود غزنوي غوښتل د ناردين قلعه چې حكمران تريلوچنيال پکې حكمراني كوله، له مينځه يوسي ځكه هغه په لاهور کې د هندوشاهي د سلسلې له نورو حكمرانانو سره په يوځای کېدو سره يو قوي قوت جوړ کړی و او هڅه يې كوله چې په لاهور کې د غزنويانو نفوذ له مينځه يوسي. د ناردين كلا په لورې يې حركت وكړ. كله چې تريلوچنيال د سلطان محمود له ورتگ څخه خبر شو، خپل زوی (بهيمپال) يې د كلا د دفاع لپاره وټاكه. سلطان محمود بهيمپال ته ماتې وركړه او كلا يې فتح کړه. او ډير غنيمتونه د سلطان محمود په نصيب شول. د تريلوچنيال ځواک درې وړې شو. هغه د پنجاب ختيځ د سوالک Siwalik په غرونو کې له لاسه وتلو فوځونو په راټولولو شروع وكړه. يو ځل بيا يې پر محمود حمله وكړه، خو ماتې يې وخوړه. د سلطان محمود ددې بريا خبر ډيرو لريو ځايو ته ورسيد، چې په پايله کې د شاوخوا راجاگانو سلطان ته د وفادارۍ لوړه وكړه. او د هغو سيمو گڼ شمير خلكو د اسلام دين ومانه. سلطان محمود د دينې ښوونې لپاره هلته افغاني عالمان پريښودل او ډير جوماتونه يې جوړ كړل او په خپله د ۴۰۵ هجري قمري كال په اوړي کې بيرته غزني ته راستون شو (۳۷: ۱۳۷).

په ۴۰۹ هجري قمري کې محمود د كشمير د فتحې پريكړه وكړه. كه څه هم هغه د جيهلم له سيند څخه تير شو د لوهركوټ مشهور حصار چې هلته ډير هندوان جمع شوي وو، محمود دوه ځله حمله وكړه. كله چې د سلطان محمود لښکر له افغانستان څخه هند ته ورسيد. د قنوج او مترا (ماتوره[1]) په ښارونو کې، چې په هند کې د مدنيت مركزونه وو او ډير معبدونه يې لرل، حمله وكړه. د لنگركوټ چې د سلطان له مهمو فتحو څخه گڼل كيږي، ځكه ددې ښار په يوه معبد کې پنځه زره بتان چې سترگو کې يې ياقوت ځای پرځای شوي وو، او نور قيمتي اجناس موجود و، هم محمود ته په لاس ورغلل. وروسته د مترا، قنوچ او د گنگا درياب په غاړه کې چې ډيرې كلاگانې او زرهاو بوتان موجود وو

[1] ماتوره: د هند له مشهورو فرهنگي ښارونو څخه وه، چې هلته ډير معبدونه موجود وه. نوموړي ښار سلطان محمود غزنوي په په ۴۰۸ هـ ق (۱۰۱۸ م) كال فتح كړ. سلطان محمود چې كله د ماتوره ښار فتح كړ، په دې ښار کې پنځه بتان موجود وو. دغه بتان له سرو زرو څخه جوړ او د يو بت په سترگو کې دوه ياقوت ځای پرځای شوی وو. (۴۶: ۴۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغوی د فتحې لپاره تیاري ونیوه. د قنوچ تر نیولو وروسته مظفر او منصوره یې هم ونیول. سلطان محمود ته په دې فتح کې پنځه پنځوس زره غلامان، ۳۵۰ پیلان او درې ملیونه درهم په لاس ورغلل. کله چې سلطان له دې وروسته غزني ته راورسید، په غزني کې یې د مشهور جماعت (عروس فلک) بنسټ کیښود. د عروس فلک مسجد په آسیا کې د معمارۍ په لحاظ ساری نه درلود. سلطان محمود په ۴۱۲ هجري قمري د کالنجر د نیولو لپاره اقدام وکړ، په لاره کې یې د ګوالیار کلا ونیوله ، او د کالنجر کلا یې هم فتح کړه (۴۶: ۱۴۳).

۴،۷،۸،۳. د سومنات فتح (۴۱۶ هـ ق)

(۴۰۴ هـ ش)

(۱۰۲۶ ز)

سلطان محمود غزنوي د پرلپسې فتوحاتو په لړ کې د هند ډېری سیمې ونیولې او د هندوانو یو شمیر معبدونه یې وران او پرځای یې جوماتونه جوړ کړل. ټولو هندوانو به ویل چې سومنات زمونږ پر بتانو په غوسه شوی دی، که هغه خوښ وای، هیچا به بتان نه وای تخریب کړای. کله چې سلطان محمود دا خبر واورید. د سومنات د ویجاړولو دپاره، ترڅو د هندوانو پورته ادعا رد کړي په ۴۱٦ هجري قمري د شعبان په ۲۳ مه د دوشنبې په ورځ له دیرش زره منظمو سپرو او ډېر شمیر داوطلبو مسلمانانو سره له غزني څخه روان شو، چې د همدې کال د رمضان په ۱۵ مه ملتان ته ورسید. هلته د وسایلو د چمتو کولو او بیدیا کې د لارې د څېړلو او تثبیتولو لپاره تم شو. سلطان هر عسکر ته د اوبو لپاره دوه اوښان ورکړل او شل زره نورو اوښانو باندې یې وسایل او شیان بار کړل.د ۴۱٦ هجري کال د شوال په دویمه یې له ملتان څخه حرکت وکړ. د سختو لارو له طې کولو وروسته د ۴۱٦ هجري قمري کال د ذیقعدې په ۱۴ مه د پنجشنبې ورځ سلطان محمود هغه ښار ته چې هلته سومنات[1] بت ؤ، ورسید. هغه د سمندر تر غاړې یوه کلکه کلا ولیده. د کلا برجونه د برهمنانو په لاس کې وو. هغوی مسلمانانو ته په سپکاوي سره وویل، چې سومنات به له تاسې څخه هغه بدله واخلي کوم چې تاسو یې سپکاوې کړی دی. خو کله چې د کلا مشر خپله ناتوانې ولیدله، یو ټاپو ته وتښتیده، ترڅو چې سلطان محمود بیرته راونه ګرزید هغه مشر هم سومنات ته رانغی (۳۷: ۱۳۷).

---

[1] د سومنات د بتانو خونه د کاتیاوار د ایالت د شبعې جزیرې په جنوب کې چې لویدیځ برخه کې موقعیت درلود. (۴۶: ۴۳) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلطان محمود د سومنات کلا محاصره کړه. د کلا اوسیدونکو برهمنانو او د سومنات نورو پیروانو په کلکه دفاع کوله، خو د سلطان محمود پوځ د ۴۱٦ هجري قمري د ذیقعدې په۱۵ مه د جمعې په سهار پر کلا حمله وکړه، ماسپښين مسلمانانو د کلا برجونه ونیول او د اذان په کولو سره يې خپله کامیابي اعلان کړه. د کلا هندوان د کلا دننه معبدونو ته ننوتل، د بت پښو ته پریوتل او مرسته يې وغوښتله. دوباره يې په زیات جرئت او هیله بیا جګړه پیل کړه. د مسلمانانو پوځ ګډ وډ شو، مخکې له ماښام څخه هندوانو له دوی څخه هغه سنګرونه بیرته ونیول کوم چې نیولي يي وو. د شنبې ورځ د ذیقعدې په ١٦ مه مسلمانانو بیا د کلا استحکامات ونیول او هندوان يې په شا وتنبول. هندوان بیا ډلې ډلې معبد ته ننوتل او له سومنات څخه يې مرسته وغوښته. خو د هندوانو دغه عصبیت د مسلمانانو په جرئت هیڅ اغیزه ونکړه. مسلمانان د کلا په نیولو بریالي شول. په پایله کې پنځوس زره هندوان د سومنات په دفاع کې ووژل شول(۳۷: ۱۷۰).

جواهر لعل نهرو د سومنات په اړه داسې نظر لري : سومنات یو لوی معبد و، چې د پیړیو په اوږدو کې هلته ډیر سوغاتونه جمع شوي وو. کله چې محمود هغه ځای ته نږدې شو، په زرګونو خلکو دې معبد ته پناه یوړه، هیله يې درلوده چې معجزه به مینځ ته راشي. هغه خدای چې دوي د هغه عبادت کوي ، ددوي ساتنه او ملاتړ به وکړي... په پایله کې محمود معبد ونیوه. پنځوس زره کسان چې هلته د ساتنې په انتظار کې وو، ټول مړه شول...)) (۴۵: ۳۱۲-۳۱۳).

سلطان محمود له دې بریالیتوب وروسته د ۴۱۷ هجري قمري کال د صفری په لسمه بیرته غزني ته راغی.

۴,۷,۸,۴. د جټانو سره جګړه (۴۱۸ هـ ق)

(۴۰٦ هـ ش)

(۱۰۲۸ ز)

جټان چې سلطان محمود، له سومنات څخه د بیرته راتګ پرمهال کړولي وو. له ملتان څخه يې حرکت وکړ، پریکړه يې وکړه چې په سیند کې د جټانو مقابله وکړي. خپل لښکر يې په بیړیو او وسلو سمبال کړ، جټانو هم د جګړې له پاره ترتیبات نیولي وو، کورونه او مالونه يې یو لیرې ټاپو ته یوړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلور زره بیړې یې مجهزې کړې وې. خو د جټانو بیړۍ به چې کله د مسلمانانو له بیړیو سره ولګیدلې نو چپه او ډوبې به شوې. په پایله کې جټانو ماتې وخوړله. سلطان محمود په ۴۱۸ هجري قمري کال کې بیرته غزني ته راغی(۳۷ : ۱۷۷).

۴,۷,۹ . د سلطان محمود مړینه

سبکتګین له بلخ څخه د غزني پر لورې د سفر په لاره د ۳۸۷ هجري قمري کال په شعبان کې مړ شو. د هغه له وصیت سره سم اسمعیل پاچا شو، او اوه میاشتې یې پاچاهي وکړه. سلطان محمود له یوې جګړې وروسته چې د ۳۸۸ کال د ربع الاول په میاشت کې د دواړو ورونو اسمعیل او محمود ترمینځ واقع شوه، محمود بریالی او پاچا شو. سلطان محمود د ۳۳ کالو (۳۸۸-۴۲۱هجري قمري) واکمنۍ وروسته د ۴۲۱ هجري قمري کال د ربیع الثاني په ۲۳ مه نیټه وفات شو. سلطان محمود په ۴۱۸ هجري قمري کال په هند کې د جګړو له امله په ځانګړې ډول د اوړي په موسم کې د جګړو د سختیو او تکلیف له کبله یې د بدن ځواک ورځ تر بلې کمیده. په ۴۱۸ هجري قمري کال له جټانو سره د جګړې پرمهال د ملاریا مکروب یې وجود ته ورننوت چې دغه مزمنې ناروغۍ ورته د اسهال او سل (نرې رنځ) سب وګرځید. نوموړی دوه کاله په دغې شدیدې ناروغي باندې اخته و. سلطان محمود هڅه کوله چې دغه ناروغي له خلکو پټه وساتي. طبیبانو ورته د بشپړ استراحت سپارښتنه کوله ، خو بیا هم سلطان محمود ورځنۍ چارې ترسره کولې. د ورځې دوه ځله یې خلک خپل حضور ته منل. خپل کلني سیاحت ته یې د پخوا په شان دوام ورکړ. د امپراتورۍ دننه یې ګرځیدل راګرځیدل پري نښودل. د ۴۲۰ کال ژمی یې په بلخ کې تیر کړ، خو د بلخ آب او هوا دده پر وجود باندې ښه ونه لګیده. د ۴۲۱ هجري قمري په مینځ او د ۱۰۳۰ ز کال په اپریل کې غزني ته راورسید. د ځای بدلون هم ګټه ونکړه. په غزني کې له یوې اونۍ وروسته د ۴۲۱ هجري قمري د ربیع الثاني په ۲۳ مه د پنجشنبې ورځ د سهار په ۹ بجو د ۵۹ کالو په عمر وفات شو. په هماغه ورځ یې د ماخستن د لمانځه پروخت په فیروز بڼ کې یې خښ کړ (۳۷: ۱۷۸-۱۷۹).

۴,۷,۱۰. د سلطان محمود شخصیت

سلطان محمود غزنوي د هغو پاچاهانو په جمله کې شامل دی چې د خپلو لوړو کارنامو له کبله نه یوازې په اسلامي تاریخ کې مشهور دی؛ بلکې د نړۍ په تاریخ کې هم ډیر شهرت لري. د بغداد خلیفه

(c) ketabton.com: The Digital Library

له خوا د سلطان په لقب ولمانځلی شو. دده مور د زابلستان د یو سردار لور او پښتنه وه. د پلار له لورې ترک ؤ. دا چې دی په افغانستان کې پیدا شوی او روزل شوی دی افغان دی. ولې پښتنو نوموړی د هغه د لوړو کارنامو له امله د خپل مشر او لیډر په توګه قبول کړ. په تخت باندې د سلطان محمود د کښیناستلو پرمهال د غزني حکومت لا ډیر پرمختګ نه و کړی، مګر ده د خپلې واکمنۍ قلمرو په یو عظیم سلطنت بدل کړ. دده په واکمنۍ کې بخارا، د فارس یوه لویه برخه او د هند ډیرې سیمې شاملې وې. پر هند باندې یې ۱۷ ځلی لښکر کشي کړیده. د سلطان محمود غزنوي د فوځونو اکثریت؛ پښتانه وو. دا خبره العتبي هم د هند د ناردین په جګړه کې تائید کړی وه. په دې جګړه کې ګڼ شمیر پښتانه دده سره ملګري وو (۲۸۱:۳۲-۲۸۲).

جواهر لعل نهرو د سلطان محمود د شخصیت په اړه داسې نظر لري : له سبکتګین وروسته د هغه زوی محمود پاچا شو. سلطان محمود یو ممتاز سردار، د سپرو عسکرو یو ښه لارښود، پر هند یې ډیر کلونه پرلپسې حملې وکړې؛ ډیر غنیمتونه او بندیان یې له ځانه سره یوړل، اولس ځله یې پر هند حمله وکړه، یوازې یو ځل یې ماتې وخوړه، نور په ټولو حملو کې بریالی و (۴۵:۳۱۲).

سلطان محمود یو مسلمان او د قرآن حافظ و. د هند هره سیمه یې چې نیولې هلته یې د اسلام مقدس دین خپور کړی دی. ټول غنیمتونه یې د خدای ج د دین په لاره کې لګول. هغه د خلکو شخصي شتمنۍ او کورونو سره کار نه درلود. نوموړی مینځنۍ قد او جلبوونکې څېره درلوده. سلطان محمود یو مهربانه سړی و، له ورونو سره یې نرم چلند کاوه، له مامورینواو صاحب منصبانو سره یې ښه سلوک کاوه، هغوی به له مړینې وروسته هم هغه په نیک نوم یادوه. خپل ژوند یې د اسلام د سپیڅلي دین له اصولو سره سم تیراوه. د چا مخالفت یې نه شو منلې، خپله تیروتنه یې منله ، د قانون احترام یې کاوه او هیچا ته یې د قانون خلاف کړنو ته اجازه نه ورکوله.

۴,۷,۱۱. د سلطان محمود دورې ته یوه کتنه

سلطان محمود غزنوي د مینځنیو پیړیو او مخکنیو امپراتورانو په څېر د یو مطلق العنانه پاچا په توګه د درې واړو قوو (اجرائیه، قضائیه او مقننه) په سر کې قرار درلود. ده په خپل ژوند کې دا ثابته کړه چې د سکندر مقدوني او ژول سزار په څېر د نړۍ له لویو فاتحانو څخه دی؛ او د اسلام په تاریخ کې د سترو او مقتدرو اسلامي پاچاهانو په لیکه کې ولاړ دی. ده په خپل ژوند کې یوه لویه امپراتوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشکیل کړه. د ده د امپراطورۍ سرحدات په لویدیځ کې د اصفهان، همدان او طبرستان پورې؛ په ختیځ کې د ګنګا تر سواحلو پورې او په شمال کې تر سیر دریا پورې رسیده، تاسیس کړه. سلطان محمود په خراسان کې د یو مقتدرې امپراطورۍ په جوړولو، تر ډیره وخته پورې د افغانستان په سیاسي، نظامي، او اقتصادي لحاظ د اسلامي هیوادونو مقتدر دولت ګڼل کېده . د اسلام مقدس دین یې په ټول افغانستان او هند کې خپور کړ (۴۶: ۴۷).

سلطان محمود هیڅکله په خپلو دندو کې بې عمله شخص نه و. نوموړی د دولتي چارو په سرته رسولو کې نه ستومانه کېده . له هرې ادارې څخه یې څارنه کوله . کله به یې چې ظلم، جبر او بې عدالتي ولیدله، ډیر ژر به یې مجرم ته سزا ورکوله او مظلوم ته به یې د جبران چاره کوله. د امپراطورۍ په لېرې سیمو کې په ګرځیدو راګرځیدو سره یې د حاکمانو په زړونو کې دده محبوبیت زیاتوه. له صاحب منصبانو او دولتي چاراواکو یې دوامداره څارنه کوله. سلطان محمود د ټول پوځ قوماندان او سپه سالار و. پخپله یې په جګړو کې ګډون کاوه. بهرنۍ سیاست یې خپله شخصاً اداره کاوه. مهم مکتوبونه یې پخپله لیکل. لوړ رتبه مامورین یې خپله مقررول. له وزیرانو سره یې مشوره کوله. دده په دربار کې ډیر زیات شمیر قلموالو او شاعرانو حضور درلود. د سلطان محمود دولت یو قوي مرکزي دولت و.

سلطان محمود حکومت لاندې وزارتونه درلودل.

1. د دیوان وزارت (وزیر مالیه)
2. عرض دیوان (حربیه وزیر)
3. د رسالت دیوان (دارالتحریر وزیر)
4. د شغل دیوان (وزیر د اشرف الملوک یا استخبارات)
5. دیوان وکالت یا د دربار وزیر

په ولایتونو کې جلا ادارې موجودې وې. (۳۷: ۱۸۴).

د سلطان محمود غزنوي په دربار کې د وخت مشهور شاعران او عالمان لکه عنصري بلخي، فرخي سیستاني، منوچهري ، فردوسي (د شهنامې لیکونکې)، ابوریحان البیروني، ابن سینا بلخي، احمد حسن میمندي ، العتبی او داسې نور موجود وو. ډیر اسلامي علما یې تربیه او د امپراطورۍ لیرې برخو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته يې واستول. چې د همدې خدمت پر بنسټ د اسلام مقدس دين هر ځآی ته ورسيده او په غزني کې لويه ديني مدرسه جوړه شوه، چې پکې اسلامي زده کړې کېدلې. د همدې ارزښتونو له مخې په ۲۰۱۳ ز کال کې د اسلامي نړۍ له خوا غزنی د اسلامي نړۍ هيوادونو د تمدن د مرکز په توگه وپيژندل شو.

جواهر لعل نهرو د سلطان محمود د واکمنۍ د دورې په اړه داسې نظر لري : محمود په ۱۰۳۰ ز کال کې مړ شو. دده د مړينې پرمهال ټول پنجاب او سند دده په قلمرو کې شامل و. په هند کې محمود د يو لوی اسلامي رهبر په توگه پيژندل شوی دی. ده د اسلام دنشراو پراختيا لپاره پرهند حملې کولې. ډير مسلمانان د هغه ستاينه کوي... (۴۵:۲۱۳).

همدارنگه مرحوم مير غلام محمد غبار د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ د دورې په اړه داسې نظر لري : ... هند ته د محمودلښکرو مذهبي اړخ درلود، نه د مال د ترلاسه کولو اړخ. هغه، غنيمتونه او مرئيان يې د مذهب له حکم سره سم منل او د غير مسلمانانو مذهبي ځايونه يې په جوماتونو اړول او يا يې له سره جوړول. محمود يو کلک مسلمان و او د الهي کلمة الله لوړيدا يې خپله ديني دنده بلله. په دغه لار کې د هغه جگړو ديني بڼه درلوده او که چيرې د مالي گټو لپاره وای نو مسلمان شوی او تسليم شوي هندوان به يې يو هم ژوندی نه وای پريښی. مالي او ځاني مصؤنيت به يې نه و ورکړای. او يا به يې د بوتانو د ماتولو پرځای د هغه په پيروانو پلورلي وای. هغه به په دي قيمتي غنيمتونو او ځيزونو باندې تل جوماتونه او مدرسې جوړولې ...)) (۲۷:۱۲۱).

د سلطان محمود دوه تيروتنې د تاريخ په وړاندې د پاملرنې وړ دی. يودا چې په افغانستان کې ترکي سلجوقيانو ته يې د اوسيدو اجازه ورکړه ، ځکه همدې سلجوقيانو د ده له مړينې وروسته د مسعود سره مخالفت وکړ او د هغه د قوتونو تر ماتې وروسته سلجوقيانو خپل مستقل دولت تاسيس کړ. دويمه تيروتنه يې دا وه چې د مسعود پر ځای محمد د ځای ناستې په توگه وټاکه چې په لوی لاس يې پخپلې غزنوي کورنۍ کې بې اتفاقي پيدا کړه ، چې بيا مسعود په زور له محمد څخه واک ترلاسه کړ.(۴۶:۴۹).

د سلطان محمود د واکمنۍ دوره د افغانستان د اسلامي واکمنانو په لړ کې يوه ځلانده او له وياړه ډکه دوره ده چې په افغانستان کې يې يو لويه امپراتوري جوړه او د هند په نيمه وچه کې يې د اسلام

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقدس دین خپور کړ.او د هیواد دننه یې سیاسي وحدت تامین او په خوا کې یې یو قوي مرکزي دولت تاسیس کړ.

۴,۲. نقشه : لاندینۍ نقشه د سلطان محمود غزنوي د لښکر کشیو لورې راښئي.(۳۰:۱۵۰)

۴,۸. د محمد واکمني (۴۲۱-۴۲۱ هـ ق)

(۴۰۹-۴۰۹ هـ ش)

(۱۰۳۱-۱۰۳۱ ز)

سلطان محمود غزنوي اوه زامن مسعود، محمد، سلیمان ، اسمعیل ، نصر ، ابراهیم او عبدالرشید درلودل. دوه لومړنې مسعود او محمد یې مشران زامن وو. مسعود چې تر محمد مشر و؛ زړور، مبارز او د مشرۍ صفتونه پکې موجود وو، خو محمد دا صفتونه نه درلودل. هغه عیاش سړی و او د سیاست په نسبت د شعر او ادب سره یې زیاته علاقه درلوده (۴۶: ۴۹).

سلطان محمود په ۴۰٦ هجري قمري کې خپل زړور زوی مسعود د ځای ناستې په توگه وټاکه، چې نوموړی هغه مهال ۱۹ کلن و. اما د مسعود دښمنانو د شیطانت په وسیله سلطان محمود پر مسعود باندې بدگومانه کړ او سلطان محمود، د دښمنانو د توطیې او دسیسې پر بنسټ مسعود تل تهدیداوه او بل زوی محمد یې د مسعود په مقابل کې تشویق او هڅاوه. سلطان محمود غزنوي خپل زړور زوی مسعود سره له کینې څخه ډک چلند کاوه، مسعود یې د تهدید په خاطر له هرات څخه ملتان ته ولیږه. لږه موده وروسته یې بیرته هرات ته بدل کړ. ددې دواړو (پلار او زوی) ترمینځ د تاوتریخوالې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایله دا شوه چې سلطان محمود غزنوي؛ مسعود د ځای ناستې له مقام څخه لیرې کړ. خو ددې موضوع له ښکاره کېدو څخه یې ډډه وکړه، ځکه هغه د مناسب وخت په انتظار کې و. خو ددربار مشرانو هم په ښکاره د سلطان ددې تصمیم مخالفت نشو کولې؛ که چا مخالفت هم کاوه، سلطان محمود د هغوي نظریاتو ته کوم اهمیت نه ورکاوه خو سلطان محمود د مړینې پر مهال د دولت مشرانو ته وویل: کوښښ وکړئ چې زما د زامنو تر مینځ بې اتفاقي پیدا نشي او مسعود د محمد سره جګړه ونکړي . د سلطان محمود له مړینې وروسته د غزنوي دربار مشران په دوه ډلووویشل شول؛ یوې ډلې د مسعود ملاتړ وکړ؛ بلې ډلې د سلطان د وصیت سره سم د محمد ملاتړ وکړ او محمد چې په دې مهال په جوزجان کې و، د پاچا په توګه یې اعلان کړ. علي د ارسلان زوی حاجب د پلازمینې د امنیت د ساتلو او ټولو حکومتي چارو څارنه کوله. محمد یې له جوزجان څخه غزني ته د یو لیک په واسطه راوغوښت. محمد چې د علي لیک ولوست؛ له خپلو مشاورینو سره یې یو ځای پریکړه وکړه چې د ځای ناستې په اړه د مسعود نظر ته انتظار وباسي؛ د هیواد ګټو ته وفادار درباریانو د محمد دا نظر تائید کړ. خو فرصت طلبو عناصرو وویل : ((څه کوئ چې نقد په نسیه خرڅوئ. غزني، سیستان، کابل، زابل، هندوستان او هغه خزانه چې ته پوهیږې چې څومره ده له تاسره ده؛ هغه عسکر چې نړۍ یې د مقابلې توان نلري له لاسه ورکوې او د بل تر امر لاندې ژوند کوې))(۳۰: ۱۸۵).

محمد غزني ته راغی او په غزني کې یې تود هرکلی وشو. له درې ورځو غم او فاتحې اخیستلو وروسته پرتخت کښیناست؛ محمد د نرم طبعیت خاوند و؛ یو شمیر درباریان چې مسعود یې د امپراطورۍ د ادارې لپاره وړ ګاڼه، ویې هڅاوه چې غزني ته راشي او واک ترلاسه کړي. مسعود هم ځان د پاچاهۍ مستحق ګاڼه؛ د واک د ترلاسه کولو په خاطر له فارس څخه هرات او له هرات څخه بلخ او بیا غزني ته راغي. د مسعود پلویانو وار د مخه محمد بندي او ړوند کړې و. په دې ترتیب مسعود واک ته ورسید او د محمد اوه میاشتنۍ واکمني ختمه شوه (۴۶:۵۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۹. د مسعود واکمني (۴۲۱-۴۳۲هـ ق)

(۴۰۹-۴۲۰ هـ ش)

(۱۰۳۱-۱۰۴۲ ز)

مسعود چې کله واک ته ورسید ، خواجه احمد حسن میمندي یې له بندیخانې څخه خلاص کړ او د خپل وزیر په توګه یې وټاکه؛ ابو علي حسن بن محمد یې چې په حسنک مشهور و، بندي کړ او احمد ینالتګین یې ویهند ته ولیږه. هغه دواړه سرداران چې محمد یې بندي او ړوند کړی و، بندیان او پاڼسي کړل، چې دې کار ظاهري بڼه درلوده؛ ځکه چې مسعود پخپله امر کړی و چې محمد ړوند کړئ. مسعود یو کال د دربار د چارو په سنبالښت او د داخلي ستونزو په اوارولو کې تیر کړل. په ۴۲۲ هجري قمري کې د عیسی په نوم یو تن په مکران کې بغاوت وکړ؛ د مسعود عسکرو هغه شورش ارام او په ۴۲۳ هجري قمري کې ترکمنانو پر هرات حمله وکړه. هغوي ته یې هم ماتې ورکړه. په ۴۲۴ هجري قمري کې مسعود هند ته پوځي سفر وکړ . خو کله چې له هند څخه بیرته راوګرځید؛ د هیواد په داخل کې وضعیت ورځ تر بلې بحراني کېده؛ په ځانګړي ډول ترکمنانو به په طوس ، هرات او ترمذ حملې کولې. علي تګین هم له بخارا څخه د بلخ د نیولو تصمیم درلود. مسعود پخپله مقابلې ته ورغی او په سرخس کې یې قرار ګاه ونیوله. ترکمنانو په مروه کې ماتې وخوړه. علي تګین په خپله مړ شو، مسعود خاطر جمع شو (۴٦: ۵۱).

مسعود یو ځل مخکې له علي تګین څخه د واک لپاره د مرستې غوښتنه کړې وه، او تعهد یې کړی و چې د مرستې په بدل کې به د ختلان سیمه علي تګین ته ورکوي. خو کله چې مسعود د علي تګین له مرستې پرته واک ته ورسید نو د ختلان د سیمې له ورکړې یې انکار وکړ. خو علي تګین وار د مخه د جګړې تیاري نیولې وه. کله چې مسعود سرخس ته د جګړې لپاره ورسید، علي تګین مړ شو، مسعود د هغه له خطر څخه بې غمه شو. له بل پلوه د قدر خان سره یې د دوستۍ اړیکې په دې مقصد ټینګې کړې. چې د کاشغر له قدر خاني دولت سره اړیکې په دوستۍ بدلې شي ، په ۴۲۲ هجري قمري کې سلطان مسعود خپل دوه سفیران کاشغر ته ولیږل؛ دوي دواړو دنده درلوده چې د قدر خان دربار ته ورشي او د هغه لور مسعود ته او د هغه د زوی بغراتګین لور مودود لپاره وغواړي. بالاخره

(c) ketabton.com: The Digital Library

استازي بریالی شول. قدر خان خپله لور مسعود او د خپل زوی بغراتگین لور یې د هغه زوی مودود ته په نکاح ورکړې (۳۰: ۲۱۰).

بارتولد هم پورته مطلب تائیدوي او لیکي : مسعود یو هئیت د ابوالقاسم ابراهیم بن عبدالله حصیري او قاضي ابو طاهر عبدالله بن احمد ثیاني په مشری کاشغر ته ولیږه. دغه هئیت د کاشغر پاچا قدر خان ته د مسعود له پاچا کېدو خبر ورکړ. او د مسعود له خوا یې د دوستی ډاډ ورکړ او له قدر خان څخه یې غوښتنه وکړه چې خپله لور مسعود او د هغه د زوی بغرا خان لور د مسعود زوی مودود ته په نکاح ورکړي. مسعود د قدر خان د لور لپاره پنځوس زره دیناره او د بغرا خان د لور لپاره یې دیرش زره دیناره پیشنهاد کړل. د دوي وړاندیز د کاشغر د پاچا قدر خان او د هغه له مړینې وروسته د هغه د زوی بغرا خان له خوا ومنل شو. د مودود میرمن په لار کې وفات شوه خو د مسعود میرمن شاه خاتون په ۱۰۳۴ ز کال غزني ته راورسیده چې د مسعود له خوا یې تود هرکلی وشو (۲:۲۱۸-۲۱۹).

له قراختائیانو سره د کورني پیوند او دوستی څخه د مسعود موخه دا وه ترڅو له شمال څخه خاطر جمع شي او دده دښمنان له قراخانیانو سره ملگري نه شي. په ۴۲۵ هجري قمري کال سلجوقیان د ییغو -طغرل او داود په مشری له ماورالنهر څخه د خراسان نیسایا (جوزجان) ته داخل شول. مسعود دوه تنه جنرالان د ترکمنانو د دفاع لپاره جوزجان ته واستول، خو سلجوقیانو د غزني پوځ ته ماتې ورکړه. مسعود مجبور شو چې د جوزجان ولایت ته نږدې سیمې سلجوقیانو ته پریږدي. په ختیځ کې د وضعیت د کنترول لپاره یې د سلطان محمود د وخت حاکم اربارق له هند څخه بلخ ته راوغوښت؛ ددې لپاره چې د هغه عسکر پاڅون ونکړي. لومړی یې د هغه احترام او وروسته یې په ۴۲۲ هجري قمري کال بندي او ثروت یې ورته لوټ کړ. احمد ینالتگین یې د پنجاب د حاکم په توگه وټاکه. احمد ینالتگین په ۴۲۶ هجري قمري کال د سلطان مسعود له اجازې پرته پر بنارس حمله وکړه او له ډیرو غنیمتونو سره لاهور ته راوگرزید. مسعود د هغه دا عمل د ځان لپاره خطر وگاڼه او جنرال تلک یې د هندو قواو د قوماندان په توگه چې خپله هندو و، وټاکه، د احمد ینالتگین د ایل کولو په خاطر لاهور ته ولیږه. احمد ینالتگین غوښتل چې مانسیرې (منصري) ته وتښتي؛ مگر د سند سیند کې ډوپ شو. سلطان مسعود په ۴۲۸ هجري قمري کال هند ته سفر وکړ. د هانسي مشهوره کلا او بنارس بندر یې ونیول او له ډیرو غنیمتونو سره غزني ته راوگرځید. خپل زوی مجدود یې د لاهور د حکمران په توگه مقرر کړ. مسعود په همدې کال ماورالنهر ته سفر وکړ، هغه ترکمنان چې د بلخ د نیولو نیت یې درلود

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیرته شاته تگ ته مجبور کړل. په جوزجان کې علي کندوزي چې بغاوت یې کړی و، د خپلو ملګرو سره یې یو ځای پانسي کړ (۴۶: ۵۲).

۴٫۳. نقشه : لاندینۍ نقشه د سلطان مسعود د لښکرکشیو لورې راښئي. (۳۰: ۱۵۱)

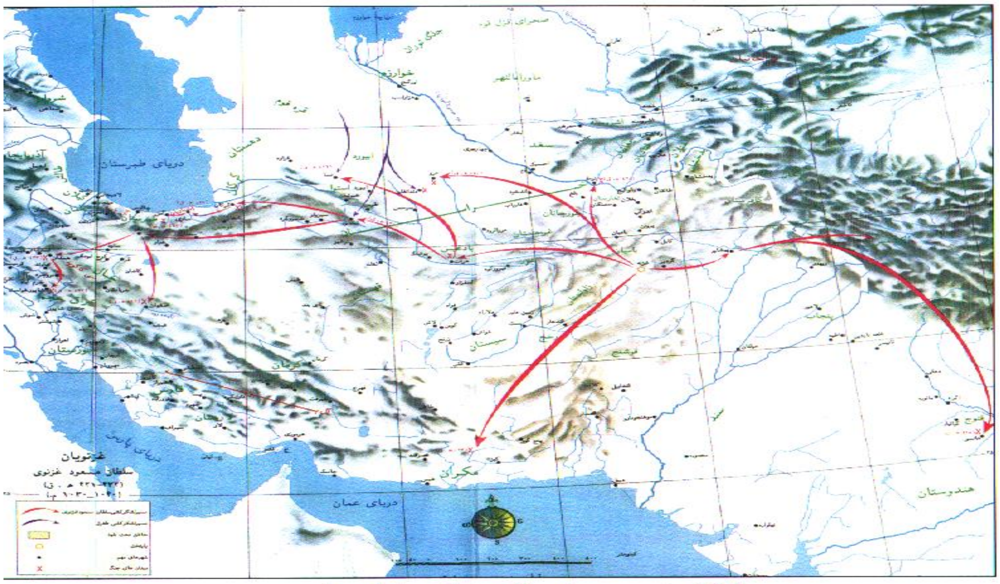

سلطان مسعود د واک په اخرو وختونو کې د ډیرو جګړو او ستونزو له امله عصباني شوی و. هغه مشران چې مسعود ته وفادار و، زاړه یا مړه شوي وو. په دربار کې بې باوري او ګډوډې د مسعود واکمنې د زوال کندې ته ورټیل وهله. مسعود د دندانقان په سیمه کې چې د سرخس او مروې په مینځ کې موقعیت لري سخته ماتې وخوړه. په ډیر بد حالت غزني ته راورسید. په همدې مهال (۴۳۱ هجري قمري) د میکائیل سلجوقي زامنو (طغرل بیک او داود چغر بیک) نیشاپور، هرات او سیستان پورې سیمې ونیولې.

مسعود چې د هیواد په داخل کې وضعیت خراب ولید، خپل زوی مودود یې په غزني کې پریښود، پخپله یې هند ته په دې نیت سفر وکړ چې هلته به د یوه قوي پوځ له برابرولو وروسته افغانستان ته راشي؛ ترڅو له سلجوقیانو څخه نیول شوې سیمې بیرته ونیسي. د دربار مشرانو نوموړی هند ته له سفر څخه منع کاوه، خو مسعود ونه منله. په دې سفر کې یې خپل ړوند ورور محمد او د هغه زامن له بندیخانې څخه ازاد او له ځانه سره یې هند ته بوتلل. کله چې مسعود د مارګلې سیمې ته، چې د سند دریاب د اوسنې حسن ابدال ختیځ کې موقعیت لري ، ورسید، په دې ځای کې هغو عسکرو چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسعود خزانی ته سترگی پټې کړې وې، دده پرضد شورش وکړ. دوي د لږ مقاومت وروسته د مسعود په طرفدارانو بريالی شول. د مسعود خزانه يې چور او نوموړی يې بندي کړ او د هغه ورور ړوند محمد يې پاچا کړ. په ۴۳۲ هجري قمري کال کې د محمد د پاچا کېدو سره سم يې مسعود وواژه. مسعود د توري او قلم خاوند و، د ادب سره يې هم مينه درلوده. د ده د واکمنی مشهور عالم ابوريحان البيروني و(۴۶:۵۳).

د مسعود قبر اوس د روضه په لار کې ښي طرف ته تقريباً د يو ميل په واټن د بڼونو په مينځ کې موجود دی.د هغه پر سر يوه گُنبده هم جوړه شوې، د مرمر له ډېرو څخه يو ښايسته صندق دده پر قبر جوړ شوی. خلک دا د مسعود مزار گڼي چې د باغونو په مينځ کې پروت دی(۳: ۴۳)

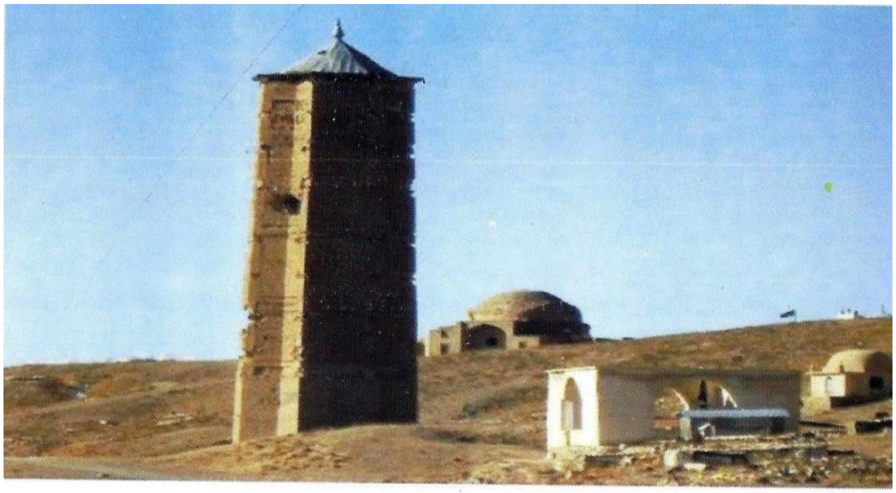

۴,۲. انځور: پورتنی انځور د سلطان مسعود تاريخي منار راښيي. (۳:۱۲۱)

۴,۱۰. د مودود واکمني (۴۳۲-۴۴۱هـ ق)

(۴۲۹-۴۲۰ هـ ش)

(۱۰۴۲-۱۰۵۱ ز)

سلطان مسعود د واکمنۍ په آخر کې خپل مشر زوی مودود چې مخکې يې د وليعهد په توگه ټاکلی و. په ۴۳۲ هجري قمري کې يې د خپل وزير احمد بن محمد بن عبدالصمد سره په اتفاق يو لوی لښکر د سلجوقيانو سره د مقابلې په خاطر له غزني څخه حرکت وکړ ترڅو له سلجوقيانو سره مقابله وکړي. مگر د پلار له وژلو او د عسکرو د شورش د خبرېدو سره سم يې د سلجوقيانو له مقابلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځخه لاس واخیست او پریکړه یې وکړه چې ژر تر ژره د خپل پلار له قاتلانو څخه د خپل پلار بدل واخلي. خو دده پوه وزیر ابونصر احمد بن محمد بن عبدالصمد، مودود ته وویل : ښه دا ده چې لومړی غزني ته ولاړ شو او غزني ونیسو. کله چې غزني مو ونیو، ټول عسکر ډیر ژر زمونږ لاس ته راځي(۳۰:۲۷۷).

د وزیر دا وړاندیز د مودود خوښ شو، بیرته غزني ته راغې. په غزني کې د خلکو له خوا یې درونډ استقبال وشو. د سلطان مسعود د فاتحې د مراسمو له پای ته رسیدو وروسته یې د سلطان مسعود د قاتلانو څخه بدلې اخیستلو لپاره عسکر راټول او مجهز کړل. محمد په پیښور کې د مودود د مقابلې لپاره تیاری کاوه. د پسرلي په رارسیدو سره مودود له غزني څخه بهر شو، محمد خپل زوی یې د پیښور او ملتان د سپه سالار په توګه وټاکه ، پخپله یې له پیښور څخه د مودود د مقابلې لپاره حرکت وکړ. د اوسني فتح آباد په سیمه کې دواړه لښکرې سره مخامخ شوې ، په لومړی جګړه کې یو هم بریالی نشو. مودود، عبدالرشید د محمود زوی یې د ځان ملګری کړ ، بالاخره امیر محمد ماتې وخوړه او د مودود په دستور د سلطان مسعود تابوت غزني ته راوړل شو او هغه ځای فتح آباد[1] په نوم یاد کړو (۳۰: ۲۷۹).

امیر محمد مخکې مودود ته لیکلی و چې سلطان مسعود د ینالتګین زامنو؛ زما له رضایت پرته د خپل پلار د قتل په بدل کې وژلی دی. خو مودود په خپلې واکمنۍ کې دوه مهمې دندې درلودې، یوه د پلار د وینې بدله اخیستل او بله د سلجوقیانو سره مقابله. خپل تره امیر محمد یې په ۴۳۲ د رجب په ۱۳ مه وواژه. همدارنګه د ینالتګین او د امیر محمد زامن یې چې د خپل پلار قاتلین ګڼل ، ټول یې ووژل (۳: ۴۴).

مودود بیرته غزني ته راوګرزید. په ۴۳۲ هجري قمري کال کې یې ځان پاچا اعلان کړ. د سلجوقیانو سره ددښمني پرځای یې د دوستۍ لار غوره کړه. د چغري بیک داود لور یې پخپله نکاح کړه. مګر د دوستۍ سربیره سلجوقیانو د غزنوي دولت په سیمو حمله وکړه او بلخ یې دوباره ونیوه او د سیستان پر یوه برخه یې هم تسلط پیدا کړ. په همدې علت غزنویانو هند کې خپلو نیول شویو سیمو ته پاملرنه وکړه. د سلجوقیانو د شورش سره سم د مودود ورور مجدود هم د خپل ورور پرضد په لاهور کې

---

[1] فتح آباد ښار ګوټی د سره رود ولسوالی مربوط دی چې د خیر اباد څخه پورته موقعیت لري چې د خوګیاڼیو او سره رود ولسوالیو ترمینځ فاصل حد دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخالفت پیل کړ. دواړه ورونه جګړې ته تیار شول؛ خو مجدود په ناڅاپي ډول مړ شو، او د هغه عسکر هم د مودود ملګري شول. د غزنویانو واک دوباره په هند کې ټینګ شو. وروسته په ۴۳۵ هجري قمري یې عسکر د سلجوقیانو سره د جګړې په خاطر باختر ته واستول؛ مګر د غزني پوځ د سلجوقي پاچا الپ ارسلان سره په جګړه کې ماتې وخوړه. په همدې وخت کې سلجوقیانو پر بُست حمله وکړه. مودود د سلجوقیانو مقابلې ته د طغرل په نوم قوماندان واستوه، طغرل لومړی په بست بیا په هرات کې سلجوقیانو ته ماتې ورکړه. خو دوه کاله وروسته سلجوقیانو بیا پر بست حمله وکړه، غزنوي دولت دا ځل هم طغرل د سلجوقیانو مقابلې ته واستوه. خو طغرل د غزنوي دولت سره خیانت وکړ او د مودود پر ضد یې شورش وکړ. خو کومه مثبته پایله یې ترلاسه نکړه. له دې نیټې وروسته هغه په تاریخ کې د طغرل نمک حرام په نوم یاد شو. د سلجوقیانو ورځ تربلې د قدرت زیاتوالي ،مودوددې ته اړ کړ چې د ماورالنهر او اصفهان له امیرانو سره د سلجوقیانو پر ضد متحد شي. او د سلجوقیانو نفوذ په افغانستان کې ختم کړي. خو مخکې له دې چې هغه دا پلان عملي کړي. نوموړې په ۴۴۱ هجري قمري کال له نهه کالو واکمنۍ وروسته د ۳۹ کلنۍ په عمر وفات شو(۴۶: ۵۴).

۴,۱۱. د دویم مسعود واکمني (۴۴۱-۴۴۱هـ ق)

(۴۲۹-۴۲۹ هـ ش)

(۱۰۵۱-۱۰۵۱ ز)

د سلطان مودود له مړینې وروسته په ۴۴۱ هـ ق کې د هغه کوچنی زوی چې څلور کلن و د پاچا په توګه وټاکل شو؛ مګر د دربار مشرانو داسې پریکړه وکړه ترڅو دویم مسعود قانوني سن ته رسیږي د هغه کاکا علي د لومړي مسعود زوی به د هغه د نائب السلطنه په حیث دنده اجرا کوي. خو علي بن ربیع خادم؛ د مسعود په پاچا کېدو کې مهم نقش درلود. علي بن ربیع دا موخه درلوده چې دویم مسعود به تش په نوم پاچا او واک به له ده سره وي. خو له دې کوچني پاچا سره د دربار د وزیر (حاجب) باشتګین کوم چې د سلطان محمود غزنوي د وخت له آمرینو څخه و مخالفت پیدا شو. باشتګین او د ربیع ترمینځ مخالفت ورو ورو زیات شو. باشتګین غوښتل چې د مودود زوی علي واک ته ورسوي. په پایله کې باشتګین بریالی شو او د دویم مسعود شپږ ورځنې حکومت پای ته ورسید. او پر ځای یې د مسعود زوی علي د واک په ګدۍ کښیناست (۴۶: ۵۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۱۲. د علي واکمني (۴۴۱-۴۴۱هـ ق)

(۴۲۹-۴۲۹ هـ ش)

(۱۰۵۱-۱۰۵۱ ز)

د مودود زوی دویم مسعود له ګوښه کېدو وروسته چې کله علي په ۴۴۱ هـ ق کې واک ته ورسید. د بهاؤالدوله په لقب يې غوره کړ او د خپل ورور له کونډې سره چې د داود چغری بیک[1] لور وه، نکاح وکړه. د ده واکمنی هم ډېر دوام ونه کړ، ځکه علي بن ربیع د میرک وکیل چې په دربار کې يې نفوذ درلود د نورو غلامانو او د غزنوي دربار د امیرانو سره یو ځای د سلطنتي خزانې له چورولو وروسته د پېښور په لورې حرکت وکړ. بل پلو ته علي د لومړي مسعود زوی په تخت باندې له کښیناستلو وروسته خپل ورونه مردانشاه او ایزدشاه چې له غزني څخه لیرې و، غزني ته راوستل او د هغوی يې ډېر عزت يې وکړ. د سلطان محمود غزنوي زوی عبدالرشید هم واک ته د رسیدو لپاره کوښښونه پیل کړل، خو علي د لومړی مسعود زوی يې په مقابل کې په خلکو پیسې وویشلې او د خزانې له مالونو څخه يې د نفوذ خاوندانو ته تحفې ورکولې، مګر ګټه يې ونکړه (۳۰: ۳۰۲).

د دویم مسعود او د لومړي مسعود د زوی (علي) د واکمنیو پر مهال د سلجوقیانو نفوذ د غزنویانو په دربار کې زیات شو. په دې کار له غزنوي واکمنانو څخه د خلکو په تیره بیا غوریانو خوابده او سخت مخالفت يې پیل کړ.

۴,۱۳. د عبدالرشید واکمني (۴۴۱-۴۴۴هـ ق)

(۴۲۹-۴۳۲ هـ ش)

(۱۰۵۱-۱۰۵۴ ز)

عبدالرشید د سلطان محمود غزنوي زوی چې ګردیزي هغه د سلطان معظم عزالدوله وزین الملة معزالدین دین الله په لقب باندې یاد کړی دی. پرته له ستونزو واک ته ورسید، نوموړی یو پوه او عاقل سړی و؛ خو زړ ور او جګړه خوښونکی شخص نه و او د ستونزو په مقابل کې ناتوانه سړی و، نوموړی مودود د بست د مندین په کلا کې بندي کړی و. خواجه میمندي د مودود وزیر چې د سلطان په امر

---

[1] په ځینو کتابونو کې د مودود د دې میرمنې د پلار نوم شاکر بیک ښودلی (۴۶: ۵۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

بُست ته تللی و، هلته د مودود له مړینې خبر شو هغه عبدالرشید د سلطان محمود زوی د پاچاهي له پاره وړ وګاڼه نو له بندي خانې څخه يې آزاد او غزني ته يې راوست، کله چې علي بن سلطان مسعود له عبدالرشید سره د جګړې توان نه لیده ، وتښتیده او عبدالرشید واک ته ورسید. عبدالرشید هم د خپل پلار په څېر زړور نه و. چغري بیک داود سلجوقي چې د خراسان حاکم و، خپل زوی الپ ارسلان يې د تخارستان له لارې پر غزني باندې د حملې په خاطر راولیږه. الپ ارسلان د سیستان له لارې بست ته لښکر کشي وکړه. عبدالرشید د طغرل په مشرۍ د هغوي مخې ته لښکر واستوه. طغرل د خمار په دره کې (شاید د میدان ننني ولایت زړه خمار دره وي) د الپ ارسلان لښکر ته ماتې ورکړه. طغرل ډېر ژر بست ته ولاړ د داود سلجوقي لښکرو ته يې ماتې ورکړه؛ او د هغوی عسکر يې تعقیب کړل څو تر سیستان پورې ورسید (۳۰: ۳۰۴).

طغرل په دې بریالیتوب سره د غزني په دربار کې ډېر نفوذ پیدا کړ او د حاجب الحجاب (دربار وزیر) مقام ته ورسید. نوموړی دومره مغروره شو چې په سر کې يې د پاچاهي فکر پیدا شو. له سیستان څخه د راتګ پر مهال خراسان ته ولاړ نشو، غزني ته راوګرزید، کله چې د غزني پنځه فرسنګۍ ته راورسید، عبدالرشید ته يې پیغام راواستوه، چې عسکرو يې ورسره خراسان ته په تللو مخالفت وکړ- غواړي غزني ته راشي. عبدالرشید چې دا پیغام واوریده، له خپلو نږدې درباریانو سره يې مشوره وکړه. هغوی چې د طغرل په موخه پوهیدل، عبدالرشید يې د غزني په قلعه کې اوسیدو ته وهڅاوه. څو ورځې وروسته طغرل حاجب د غزني ښار ته داخل شو او حکومتي ماڼۍ کې ځای پر ځای شو. عبدالرشید د خپلو ملګرو سره په غزني کې د یو غرنۍ سیمې په یو قلا کې پټ شو. طغرل د هغه ملګرو ته د تهدید او طمع څخه ډک لیک ورولیږه او ورڅخه يې وغوښتل چې سلطان عبدالرشید هغوي ته تسلیم کړي. عبدالرشید او د هغه ملګرو پرته له تسلیمۍ بله چاره نه درلوده. دوي ټول تسلیم شول. خو طغرل، عبدالرشید له نهه تنو شهزاد ګانو سره یو ځای وواژه، او پخپله د پاچاهۍ پر تخت کیښناست(۴۶:۵۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۱۴. د طغرل واکمني (۴۴۴-۴۴۴هـ ق)

(۴۳۲-۴۳۲ هـ ش)

(۱۰۵۴-۱۰۵۴ ز)

د عبدالرشید له وژلو وروسته طغرل پر تخت کښیناست. تقریباً شپږ اونۍ یې پاچاهي وکړه. طغرل هغه کسان چې د اداري او پاچاهۍ کولو توان یې درلود له مینځه یوړل. طغرل د عبدالرشید د لیرې کولو او د غزنویانو د پر تخت کښیناستلو په اړه داسې وایي: ((کله چې زه عبدالرشید د الپ ارسلان مخې ته د جګړې له پاره استولم؛ له ماسره یې وعده وکړه او قول یې راکړ. خو د ځان ساتنې ویره پرده دومره غالبه شوه چې د بدن د هډوکو لړزه یې زما غوږونو ته راورسیده؛ زه پوه شوم چې له دومره بې زړه انسان څخه نه نشې کېدای د پاچاهۍ د چارو د سرته رسولو او اداري طمع وکړو.)) . د طغرل خبرې دومره واقعیت ته نږدې نه دي؛ خو د طغرل واکمني د غزني د درباریانو له کرکې سره مخ شوه، ځکه چې هغوی د پردیو واک نه شو زغملی. که څه هم طغرل له پاچا کېدو وروسته د سلطان مسعود لور سره نکاح وکړه، خو د سلطان مسعود لور او د دربار مشرانو له خرخیز څخه چې مخکې د غزنوي دربار لخوا د هند د ځینو سیمو د حکمران په توګه ټاکل شوی و. د طغرل په مقابل کې یې له هغه څخه مرسته وغوښته ، له طغرل څخه یې ګیله وکړه او خرخیز یې د انتقام لپاره وهڅاوه. د طغرل مخالفین د خرخیز په یو ځای کېدو سره قوي شوي و؛ د طغرل د له مینځه وړلو په فکر کې شول. په داسې حال کې چې طغرل لا پر تخت ناست و چې څو قوي مټو ځوانانو یو ناڅاپه پر طغرل حمله وکړه او هغه یې ټوټې ټوټې کړ. د هغه سر یې د لرګي پر سر وټومبه او ښار کې یې وګرځاوه (۳۰: ۳۰۶).

۴,۱۵. د فرخ زاد واکمني (۴۴۴-۴۵۱هـ ق)

(۴۳۲-۴۳۹ هـ ش)

(۱۰۵۴-۱۰۶۱ ز)

فرخ زاد د لومړي مسعود زوی او د سلطان محمود لمسی دی چې په ۴۴۴ هـ ق کال په تخت کښیناست. هغه د ښو اخلاقو خاوند او عادل شخص و، خو د غزنوي دولت متزلزل وضعیت هغه ضعیف کړ. دده ډیر کارونه دده وزیر خرخیز سرته رسول. داود سلجوقي پر غزني حمله وکړه؛ خو خرخیز هغه ته ماتې ورکړه ، له غزني څخه یې شاته وشاړه، خو لا د خراسان ډیری برخې سلجوقیانو نیولې وې، فرخ زاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

په داسې حال کې واک ته ورسيد چې د دولت وضعيت په کړکيچن حالت کې و، خو نوموړي وتوانيد چې يو پوځ ترتيب او بست ته يې وليږي. سلجوقيانو د غزني د لښکرو د مقابلې په خاطر کلسارغ چې د سلجوقي پوځ يو سپه سالار و، راوليږه. د جګړې په جريان کې د سلجوقيانو پوځ ماتې وخوړه او کلسارغ له غزنوي پوځ سره بندي شو، خو کله چې دغه بنديان غزني ته ورسيدل، فرخ زاد ټول خوشی کړل. ترڅو چې فرخ زاد ژوندی و ، سلجوقيانو پر بست باندې حملې ته زړه ښه نکړ. هند يې هم په ښه وجه اداره کړ. درې ځلې په هند کې شورشونه وشول خو هلته د سپه سالارانو له خوا ارام شول. فرخ زاد په ۴۵۱ هـ ق د قولنج د ناروغۍ له امله مړ شو (۳: ۴۷-۴۸).

فرخ زاد د خپل اوه کلن سلطنت په موده کې د زابل پر خلکو باندې؛ درانده ماليات ليرې کړل. هغه مړي چې طغرل نمک حرام په سمڅو کې اچولي و راوويستل او ښخ يې کړل(۴٦: ۵٦).

۴,۱٦. د ابراهيم واکمني (۴۵۱-۴۹۲هـ ق)

(۴۳۹-۴۷۹ هـ ش)

(۱۰٦۱-۱۱۰۱ ز)

څه وخت چې د سلطان ابراهيم ورور فرخ د قولنجو د ناروغي له امله وفات شو، ابراهيم د لومړي مسعود زوی او د سلطان محمود لمسی په ۴۵۱ هـ ق کې پر تخت کښيناست. ابراهيم يو عادل ، پوه او سياسي شخص او د سبکتګين د کورنۍ له پوهو اشخاصو څخه ګڼل کېده . پر تخت باندې د کښيناستلو پرمهال د سلطان محمود غزنوي د وخت د حکمرانۍ ډيره برخه ددښمنانو لاس ته ورغلې وه؛ حتی بست ، بلخ او هرات د سلجوقيانو په لاس کې و. سلطان ابراهيم په دې پوهيده چې سلجوقيان قوي شوي دي؛ د جګړې په واسطه نشي کولی چې هغوي ايل او مهار کړي، د اړتيا له امله يې له سلجوقيانو سره د جګړې پر ځای د سولې لار غوره کړه. دواړو لوريو تعهد وکړ چې د يو بل حدودو ته به احترام کوي. د دوي اړيکې دومره دوستانه شوې، چې د الپ ارسلان زوی ملک شاه سلجوقي خپله لور د ابراهيم زوی مسعود ته په نکاح کړه. دا د سلجوقيانو او غزنويانو ترمينځ د امن دوره وه. ابراهيم له دې وضعې څخه ګټه واخيسته، او د خپلو خلکو د ژوند د ښه کېدو له پاره يې کارونه سرته ورسول او هم يې په غزني کې جوماتونه او کلاګانې جوړې کړې. هند ته يې سفرونه وکړل، ډيرې سيمې يې ونيولې او غنيمتونه يې لاس ته راوړل (۴٦: ۵۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلطان ابراهیم په ۴۲۴هـ ق کال کې زیږیدلی او په ۴۵۱ هـ ق کې په ۲۷ کلنۍ پاچا شو. تقریباً یو څلویښت کاله یې پاچاهي وکړه. نوموړی د ښو اخلاقو خاوند او د ښې ادارې له امله په غزنوي پاچاهانو کې د پام وړ شهرت لري (۳۰: ۳۱۳).

سلطان ابراهیم د خپلې حکمرانۍ په دوران کې دوه مهمې دندې په مخکې درلودې، لومړۍ دنده یې دا وه چې د سلجوقیانو د نفوذ د زیاتېدو مخه ونیسي، چې لا د مخه یې له دې کورنۍ سره دښمني درلوده. دویمه دنده یې دا وه، چې په داخل کې د هغو ستونزو او کړکیچن حالت مخه ونیسي چې د سلطان محمود امپراتوري یې تجزیې ته نږدې کړې وه. ابراهیم د لومړۍ دندې لپاره د سلجوقیانو سره دوستي پیل کړه او د هغوی له خوا خاطر جمع شو. په داخل کې یې هم یو لړ اصلاحات عملي کړل، د حکومتي او ملکي چارو دقیقه څارنه یې کوله. سلطان ابراهیم شپږدیرش زامن او څلویښت لور ګانې درلودې او ساداتو ته یې ورکړې وې.

د سلطان محمود غزنوي لښکرو په غور حمله وکړه او غور یې فتح کړ، د ملک محمد سوري له نیولو وروسته د هغه زوی ابو علي یې د غور د حکمران په توګه پرېښود. خو د هغه وراره امیر عباس بن شیش ؛ ابوعلي دستګیر او بندي کړ، امیر عباس یو زړور او د سخت مزاج لرونکی شخص و، خلک ورځینې تنګ شول؛ د غور مخورو او مشرانو د غزني دربار ته یو لیک ولیږه او د امیر عباس په لېږی کولو کې یې ترې مرسته وغوښته. سلطان ابراهیم د یو لوی لښکر سره د غور لورې ته روان شو، د غور عسکر هم له سلطان ابراهیم سره یو ځای شول. سلطان ابراهیم امیر عباس ونیوه او غزني ته یې راولیږه او د هغه د قلمرو واک یې امیر محمد غوري ته پرېښود، په دې ترتیب غور د دویم ځل لپاره د غزنویانو تر حاکمیت لاندې راغی.. په ۴۹۲ هـ ق کې وفات شو. د هغه له وفات وروسته د هغه زوی دریم مسعود پاچا شو(۳۰: ۳۱۷).

۴,۱۷. د درېیم مسعود واکمني (۴۹۲-۵۰۹ هـ ق)

(۴۷۹-۴۹۵ هـ ش)

(۱۱۰۱-۱۱۱۸ز)

ابراهیم شپږ دیرش زامن درلودل. د هغه له مړینې وروسته درېیم مسعود پاچا شو. درېیم مسعود ډېر ورونه درلودل؛ مګر دده په واکمنۍ کې کومه ستونزه پیدا نشوه. درېیم مسعود یو لایقه پاچا او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهې خاوند و. دده د واکمنۍ دوره آرامه وه؛ ځکه چې ده د سلطان سنجر له خور سره نکاح کړې وه او سلجوقیانو سره یې دوستي درلوده؛ د یو بل په سیمه یې تیرې نه کاوه. درېیم مسعود په داخل کې د مالیاتو قانون اصلاح او تطبیق کړ. دا چې نوموړی د سلجوقیانو له لورې خاطر جمع و، نو یې په هند کې فتوحاتو ته ادامه ورکړه. په هند کې د درېیم مسعود سپه سالارطغاتگین د غزنوي دولت د واکمنۍ د پراختیا په خاطر د گنگا له سینده تیر او هغه سیمې چې سلطان محمود غزنوي نیولې وې بیا ځلي تر خپل کنترول لاندې راوستې (۴٦: ۵۷).

درېیم مسعود د مالیاتو په راټولولو کې زیاتوالی ونکړ او خلکو سره یې نرمۍ څخه کار اخېسته. د قاضي منهاج سراج جوزجاني په حواله درېیم مسعود په ۴۵۲ هـ ق کال په غزني کې زېږیدلې دی. درېیم مسعود په چارو کې عادل او له غریبانو سره یې په مرسته کې هیڅ توپیر رانغې. ټول خلک ترې راضي او خوښ وو. د هیواد خلکو خپل ژوند په ډیرې خوشحالۍ سره پرمخ وړ. هندوستان کې د غزنوي دولت تر ولکې لاندې سیمې په ښه توگه اداره کېدلې. نوموړی شهزاده په ۴۵۳ هـ ق کې په غزني کې زېږیدلی و او په ۵۰۹ هـ ق کال مړ شو. درېیم مسعود، منهاج سراج جوزجاني د هغه لقب علاوالدین، مستوفي عمادالدوله د علاوالدوله او د روضة الصفا لیکوال د جلال الدوله اود فرشته تاریخ کې د علاوالدوله په نومونو ضبط کړی دی. دده د عدالت یوه بیلگه دا ده چې په ۵۰۴ هـ ق په غزني کې ټول کرنیز حاصلات ملخانو له مینځه ویوړل او خلک له قحطۍ سره مخامخ شول، ده امر وکړ چې له دولتي ذخیرې څخه غنم او خوراکي موادې وایستل شي او په خلکو دې په ارزانه بیه وپلورل شي. بالاخره نوموړی په ۵۰۹ هـ ق کې مړ او د غزني د ښار ختیځ لور ته د منار ترڅنگ خښ شو چې دا منار له ښار څخه په لېرې واټن کې ولاړ دی. دا منار د همدې پاچا په وخت کې آباد شوی دی. دده لقب په هغه ځای کې د علاولدوله و الدین ابی سعد مسعود په نامه لیکل شوی (۱۴: ٦۸۵).

۴٫۱۸. د ارسلان شاه واکمني (۵۱۱-۵۰۹هـ ق

(۴۹۷-۴۹۵ هـ ش)

(۱۱۲۰-۱۱۱۸ز)

د درېیم مسعود له مړینې وروسته ارسلان د خپل پلار پر ځای پر تخت کښیناست. خو ارسلان شاه ددې پر ځای چې د خپل سلطنت د ټینگښت لپاره یې هڅې کړې وای، د کورنۍ پر بربادۍ او په له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مينځه وړلو يې لاس پورې کړ. ځکه نوموړی واکمن د سلطان سنجر خور ته په خواره سترګه وکتل، سلجوقيان يې پرغزني باندې حملې ته وهڅول، خپل ورونه يې بنديان کړل، ځينې يې بنديان، ځينې يې ړانده او ځينې يې ووژل. خو بهرام شاه په تيښته بريالى شو. خپل ماما سلطان سنجر سلجوقي ته يې پناه ويوړه. دا مهال سلطان سنجرسلجوقي د خپل ورور له خوا د خراسان په يوه برخه کې د حاکم په توګه دنده ترسره کوله، نوموړی د بهرام شاه پلوي وکړه، ارسلان شاه ته يې وليکل: ((چې په خپله خوښه بهرام شاه ته واک وسپاري ، خو ارسلان شاه ونه منله)) (۱۴: ٦٨٦).

سلطان سنجر له خپلو عسکرو سره پر غزني يرغل وکړ او بهرام شاه يې واک ته ورساوه، لوموړي ځل د دوي ترمينځ په بست کې سخته جګړه ونښته چې د سلطان سنجر د پوځونو مشرى د سجستان حاکم ابوالفضل نصر بن خلف کوله، ارسلان شاه په بست کې له سختې ماتې سره مخامخ او بيرته غزني ته ستون شو. ارسلان شاه چې په ويره کې و، د سنجر خور يې هغه ته واسطه کړه او دوه سوه زره ديناره يې هم هغه ته وليږل. خو بهرام شاه سولې ته غاړه کيښنښوده او دومره هڅه يې وکړه چې بالاخره سنجر غزني ته د تلو پريکړه وکړه. کله چې سنجر د غزني دوه فرسنګۍ ته راورسيد، ارسلان شاه له ديرش زرو عسکرو او يو سلو شپيته پيلانو سره د هغه مقابلې ته ووت. بالاخره په جګړه کې يې ماتې وخوړه او د هند په لورى وخوځيده، سنجر د سترې شاهنشاهي پلازمينه په خپل واک کې واخېسته. په دې توګه د ارسلان شاه او بهرام شاه د بې اتفاقيو له امله د سلطان محمود غزنوي د سترې کورنۍ برم پاى ته ورسيد. سنجر په غزني کې تر ځلويښتو ورځو وروسته بيرته خراسان ته ولاړ. ارسلان شاه بيا پر غزني حمله وکړه؛ بهرام شاه تر ماتې وروسته باميانو ته وتښتيده سنجر چې له دې پيښې خبر شو، يو ځل بيا يې غزني د بهرام شاه لپاره ونيو؛ ارسلان شاه يې هم ونيو او بهرام شاه ته يې تسليم کړ. بهرام شاه لومړى هغه ته ښښنه وکړه او بيا يې د ويرې له امله په ۵۱۲ هـ ق کې په پټه وواژه(۶۸۸:۱۴-۶۸۹).

۴,۱۹. د بهرام شاه واکمني (۵۵۲-۵۱۱هـ ق)

(۴۹۷-۵۳۸ هـ ش)

(۱۱۶۰-۱۱۲۰ز)

بهرام شاه د دربيم مسعود زوى، د ابراهيم لمسى، د لومړى مسعود کړوسى او د سلطان محمود غزنوى کودى دى. د غزنوي کورنۍ لومړنۍ پاچا و چې د سلطان سنجر په مرسته واک ته ورسيد. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزني دربار ته يې د سلجوقيانو د نفوذ لاره خلاصه کړه، څکه بهرام شاه د جمعې د لمانځه په خطبه کې د خپل نوم سره د سلطان سنجر نوم هم ياد کړ او دا لومړی ځل و چې د غزنويانو د سلطنت پر منبر د خطبې پرمهال د سلجوقي پاچا سلطان سنجر نوم ياد شو. په تخت باندې د بهرام شاه کيښناستل د غزنويانو د کورنۍ د سقوط ورځ وه. بهرام شاه د کورنيو شورشونو له ارامولو وروسته دوه ځلي هند ته پوځي سفر وکړ، چې ددې پوځي سفرونو لامل په هند کې د ارسلان شاه سپه سالار محمد باهيليم شورش او مخالفت ؤ. چې بهرام شاه دوه ځله هند ته پوځي سفر وکړ چې په دواړو سفرونو کې يې محمد باهليم او د هغه زامنو ته په ملتان او لاهور کې په ۵۱۲ هـ ق کې ماتې ورکړه(۴۶: ۵۸).

د غزني دربار ته د سلجوقي ترکمنانو د راوستلو له امله د غور واکمنان په قهر شول، خو کله چې قطب الدين محمد غوري له سلطان علاوالدين غوري او سيف الدين غوري څخه خفه شو، د غزني دربار ته ولاړ. بهرام شاه په لومړيو وختونو کې د هغه ډير احترام او درناوی وکړ او خپله خور يې ورته په نکاح کړه؛ خو وروسته ملک الجبال (قطب الدين محمد غوري) له ابراهيم څخه څکه خواشينی شو چې سلجوقيانو ته يې په کورنيو چارو کې د لاس وهنې فرصت برابر کړ. کله چې ډير خلک دده په شاوخوا راټول شول، ابراهيم د خپلو نژدې کسانو له خوا د قطب الدين غوري پرضد وهڅول شو، ابراهيم، قطب الدين محمد غوري د واک پر نيولو او خلکو ته د پيسو په ويشلو تورن کړ، او هغه يې وواژه. د قطب الدين محمد غوري درې واړه ورونه امير بهاوالدين سام (د غور او باميانو حاکم)، سيف الدين (د غور محلي حاکم) او علاوالدين جهانسوز چې کله د خپل ورور قطب الدين محمد غوري له مړينې خبر شول؛ د غزني په لوري يې حرکت وکړ. د غور د لښکرو له رسيدو سره سم بهرام شاه هند ته وتښتيده(۱۴: ۶۹۹).

سيف الدين د غزني له خلکو سره ډير ښه چلند کاوه. کله چې د ژمي موسم راورسيد، سيف الدين د غور عسکر غور ته وليږل او پخپله د خپلو خدمتګارانو سره په غزني کې پاتې شو او د بهرام شاه په امنيتي کسانو او مامورينو يې باور وکړ. په دې وخت کې واورو لارې بندې کړې. غزنويانو بهرام شاه ته په يو ليک کې خبر ورکړ، چې سيف الدين غوري پرته له غوري عسکرو په غزني کې يوازې اوسيږي. بهرام شاه له وخت څخه ګټه واخيسته، په ډيرې چالاکۍ سره يې پرغزني بريد وکړ، سلطان سيف الدين غوري اړ شو چې له مجدالدين موسوي او يو شمير غوريانو سره؛ له ښاره ووځي او د غور پر لورې روان شي. د بهرام شاه سورو کسانو هغه وڅاره او د سوراخ په سيمه کې يې ايسار کړ. سيف الدين غوري په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېره میړانه او زړورتوب د غزني له سورو سره تر هغې وجنګیده تر څو یې چې غشي درلودل، کله چې د سلطان سیف الدین غشي خلاص شول، هغه یې له خپل وزیر مجدالدین موسوي سره یرغمل غزني ته راوست؛ بیا یې په دوو اوښانو سواره او په ډېره ناځوانۍ سره یې د غزني د ښار په کوڅو کې وګرځول او خلکو پرې له بالاخانو څخه خاورې اچولې. بیا یې دواړه د پل یک په طاق کې وځړول او د سلطان سیف الدین سر یې سنجر ته واستاوه(۱۴: ۷۰۰).

کله چې غور ته د سیف الدین د وژلو خبر ورسید، سلطان بهاوالدین سام غوري د خپل ورور فاتحه وانخېسته. د بدلې د اخېستلو په خاطر یې له غور، ګرم سیر او غرجستان څخه یو لوی لښکر جوړ کړ، خو کله چې د ګیلان سیمې ته راورسید، د ډېرې غوسې او پریشانۍ له امله ناروغه او په همغه ځای کې وفات شو. له دې وروسته د هغه بل ورور علاوالدین د غزني په لورې حرکت وکړ. بهرام شاه له علاوالدین سره په زمینداور او تګین اباد (قندهار) کې له جګړو وروسته هند ته فرار وکړ. علاوالدین غزنی ونیو. نوموړی اوه ورځې او شپې د غزني ښار کې اور بل کړ او امر یې وکړ چې نارینه ووژنې اوښځې بندیانې کړې. امر یې وکړ چې له محمود، مسعود او ابراهیم د غزني د پاچاهانو له جسدونو پرته نور ټول شاهي جسدونه له قبرونو څخه راوباسي او ویې سوزوي. د ورونو مړي یې په تابوتونو کې ځای پرځای کړل او غور ته یې یوړل. په دې ترتیب علاولدین په جهانسوز شهرت پیدا کړ. د بست ښار یې هم ویجاړ کړ. د غزني ښار چې د تمدن مرکز و وران شو. څه موده وروسته علاؤالدین د سنجر په مقابل کې ماتې وخوړه او له هغه سره بندي شو. بهرام شاه د دربیم ځل لپاره له هند څخه راغی او د غزني واک یې په لاس کې واخېست، خو دربیم ځل واکمنی یې ډېر دوام ونکړ او ژر وفات شو(۶۰:۴۶).

بهرام شاه یو علم دوسته پاچا و، د هغه شعر او شاعري ډېره خوښیده چې د حکیم سنایي حدیقه او د بهرامشاهي کلیله - دمنه یې ښې بیلګې دي. حمدالله مستوفي د هغه لقب یمین الدوله یاد کړی. هغه منار چې دده د واکمنۍ پر مهال جوړ شوی اوس هم په غزني کې شته چې دا لاندې لقبونه یې پرې لیکلي دي:

السلطان الاعظم یمین الدوله او امین المله ابوالمظفر بهرامشاه. دا القاب بالکل د ستر شهنشاه سلطان محمود غزنوي القاب دي: خو هر چاته څرګنده ده چې ددې دواړو واکمنو ترمینځ څومره بې کچه توپیر و؛ یوازې القاب او کلمات د سرلوړۍ لامل نشي کیدای(۱۴: ۶۹۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۳. انځور: پورتنی انځور د بهرام شاه تاریخي منار راښي. (۳:۱۲۱)

۴,۲۰ . د خسرو شاه واکمني (۵۵۷-۵۵۲هـ ق)

(۵۴۲-۵۳۸ هـ ش)

(۱۱۶۵-۱۱۶۰ز)

د بهرام شاه له مړینې وروسته د هغه مشر زوی یمن الدوله خسرو شاه پر تخت کښیناست. دده د واکمنۍ پرمهال د غزنویانو دولت ډیر کمزوری شوی و؛ یوازې په غزني او د هندوستان په ځینو ښارونو کې دده واک چلیده. سنجر چې له دوی سره مرسته کوله هغه د غزه ترکانو له خوا بندي شوی و. بل پلو ته غوریان هم ډیر قوي شوی و. غزه ترکانو د سنجر له بندي کېدو وروسته غزني ته عسکر ولیږل. خسرو شاه هند ته وتښتید او لاهور یې د خپلې پلازمینې په توګه وټاکه. په دې ترتیب په افغانستان کې د غزنویانو واکمني پای ته ورسیده. غزه ترکانو دولس کاله په غزني کې واکمني وکړه، ترڅو سلطان غیاث الدین غوري غزه ترکان له غزني څخه وشړل او معزالدین غوري یې په غزني کې پریښود. خسروشاه اوه کاله په لاهور کې حکومت وکړ بیا هلته وفات شو(۱۴: ۷۰۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۲۱. د خسرو ملک واکمني (۵۵۷-۵۸۲هـ ق)

(۵۴۲-۵۶۷ هـ ش)

(۱۱۶۵-۱۱۹۰ز)

د خسرو شاه له مړینې وروسته خسرو ملک په لاهور کې واک ته ورسید. لاهور وار د مخه د خسرو شاه پواسطه په ۵۵۲ هـ ق کال کې د غزنویانو د پلازمینې په توګه ټاکل شوی ؤ. خسرو ملک د غزنوي کورنۍ وروستی پاچا و؛ غوري واکمنانو یوازې د غزني پر حاکمیت قناعت ونه کړ، ځکه کله چې سلطان معزالدین غوري په غزني کې غزه ترکانو ته ماتې ورکړه، بیا به یې هر کال د خسرو ملک د واک سیمې تر لاسه کولې ، په هند کې د غزنویانو د نیول شویو سیمو د نیولو لپاره یې د هند په لوري حرکت وکړ، خسرو ملک ونه توانیده چې د غوریانو مقابله وکړي ، سلطان معزالدین په ۵۷۷ هـ ق کال تر لاهور پورې خپلې لښکرې واستولې. په ۵۸۲ هـ ق یې پر لاهور یرغل وکړ؛ خسرو ملک یې یرغمل فیروز کوه ته ولیږه، چې وروسته په بندیخانه کې وفات شو. د خسرو ملک د واک له پای ته رسیدو سره سم د غزنویانو واکمني پای ته ورسیده(۱۴: ۷۱۰-۷۱۱).

۴,۲۲. د غزنویانو د عصر فرهنګي او ټولنیزې هڅې

د غزنویانو د واکمنۍ پر مهال د افغاني دولت نفوذ د هند نیمې وچې ته ورسید. نو ټول افغانستان د خراسان په نامه یادېده. خراسان چې د لمر ختلو یا ختیځ معنی ورکوي. د عباسي خلیفه له خوا هم په رسمي توګه سلطان محمود غزنوي د خراسان د سلطان په توګه وپیژندل شو. خو ابی بکر احمد بن محمد الهمداني چې په ابن فقیه هم مشهور دی ، نوموړې خراسان په څلورو برخو ویشلی او لاندې ولایتونه د هغه څلورو برخې ګڼي : نیشاپور ولایت (اوسنۍ خراسان)، هرات ولایت، مرو ولایت، خوارزم ولایت، تخارستان ولایت، بلخ ولایت ، ماورالنهر ولایت او د فرغانې ولایت، همدارنګه د کرمان او سیستان ولایت د ښارونو په ټاکلو کې تقریباً د بلاذري پیروي کوي، خو یو بل جغرافیه لیکونکی ابو القاسم عبیدالله بن عبدالله مشهور په ابن خرداد د خاص خراسان څلور برخې په دې توګه ښیي : د مرو شاجهان برخه، د بلخ او تخارستان برخه ، د هرات ، پوشنج، بادغیس او سجستان برخه، د ماورالنهر برخه ، نوموړی د بست، رخج، کابل، زابلستان، هرات، بلخ، تخارستان(قطغن او بدخشان)، مرو او نیشاپور، خوارزم، بخارا، سغد، خجند او فرغانه ددې څلورو برخو اجزا ګڼي(۲۸: ۱۰-۱۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزنویانو د آسیا په زړه افغانستان کې یوه لویه امپراتوري تشکیل کړه چې په هغه کې ټول افغانستان ، فارس، د هندوستان ځینې سیمې او ماورالنهر شامل وو. د غزني ، بلخ ، لاهور او بست له ښارونو څخه یې د پلازمینې په توګه ګټه اخېسته. د غزنویانو دورې تقریباً دوه نیمې پیړۍ دوام وکړ. د غزنویانو په دوره کې په ځانګړې ډول د سلطان محمود غزنوي دوره د اسلامي مدنیت د ټینګښت او د درې ژبې د پرمختګ دوره وه. هند ته د سلطان محمود غزنوي پوځي سفرونو مذهبي بڼه درلوده. غزنویانو څو ځلې پر هند حملې وکړې؛ لومړی ځل د سبکتګین او جیپال ترمینځ جګړه وشوه؛ سبکتګین پر جیپال بریالی شو، خو هند یې فتح نه کړ؛ سلطان محمود چې یو کلک مسلمان و ، غوښتل یې د اسلام مقدس دین د هند په نیمه وچه کې هم خپور کړي. نوموړي اکثراً د منې په موسم کې د هند هیواد ته پوځي سفر کاوه. په دې جګړو کې ډېر ثروت هم دده لاس ته ورغې. له ده سره د جګړې په بندیانو کې ډېر شمیر پوه معماران او صنعتګران هم وو، چې د غزني د ښار په ودانولو کې یې ترې ګټه واخېسته. هند ته د غزنویانو ورتګ د افغانستان او هند ترمینځ د نویو اړیکو پیلامه وه چې د افغانستان او هند یو نوی مدنیت مینځ ته راغې او غزنی د تمدن په پلازمینه بدل شو. یو شمیر دینې عالمان افغانستان څخه هند ته ولاړل چې هندیانو سره یې په اسلامي زده کړو کې مرسته کوله. د غزنویانو امپراتوري د هند، فارس او ماورالنهر د نږدې کېدو سبب هم شوه او د دغه هیوادونو یو شمیر سیمې د پلازمینې غزنې څخه اداره کېدلې (۴۶: ٦٠).

سلطان محمود غزنوي غنیمتونه او غلامان د اسلام د مقدس دین د اصولو سره سم قبلول، په ټولو ځایونو کې یې بودایې معابد په مسجدونو بدلول او یا تخریبول. بتان یې ماتول او له هغو څخه لاس ته راغلي مالونه او غنیمت یې حلال ګڼل. په اقتصادي برخه کې یې د اوبو بندونه جوړ او کرنیزې ځمکې ابادې کړې چې د هغه غټه بېلګه د غزني بند سلطان دی چې لا تر اوسه پورې موجود دی. کسبه کارۍ په ځانګړې ډول نساجۍ او فلز کارۍ ډېره وده وکړه. په ودانیو کې مرمرینې ډبرې استعمال شوې، د سبکتګین او سلطان محمود غزنوي قبرونه او د غزني منارونه او د مسعود قبر لاتر اوسه پاتې دي. غزنویانو په آسیا کې د دینې عالمانو او شاعرانو په تربیه کې ځانګړې ونډه درلوده، نظامې قدرت یې ډېر پیاوړی ؤ، په فتوحاتو کې ادیبانواو شاعرانو هم هڅه کوله، او پوځیان یې هڅول. د غزنویانو د دربار مهم او مشهور وزیران دا وو : ابوالعباس الفراینی، احمد بن حسن میمندي، حسن بن مهمد میکالي، ابونصر احمد بن عبدالصمد شیرازي، خواجه احمد مستوفي، عبدالرازق بن احمد او نور .

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشهور عالمان يې عبارت وو له : ابوريحان البيروني، ابن سينا بلخي، ابوالفتح بستي، ابومنصور موفق هروي، عبدالجبار العتبی، ابونصر مشکان، ابوالفضل بيهقي، عبدالحی گرديزي، ابو عبدالله جوزجاني، ابو نصر عتبی او نور . مهم شاعران يې عبارت وو له : فردوسي،فرخي، عنصري ، مسجدي، منو چهري، سنايي ، مسعود سعد سلمان، ناصر خسرو ، اسد طوسي او سيد حسن غزنوي. دا دوره د دري ژبې د رنسانس دوره ده. سلطان محمود غزنوي يو مدرسه د عروس فلک مسجد په خوا کې جوړه کړې وه، چې مجهز کتابتون يې درلود. د امپراطورۍ له ډيرو سيمو څخه يې عالمان راټول کړل ، دلته د اسلام فقه او په نورو اسلامي علومو کې عالمان تربيه او بيا هند او ماورالنهر ته استول کېدل. څو د اسلام مقدس دين په خپرولو کې اغيزمن فعاليت سرته ورسوي. د مدرسې استادانو ته دولت معاش ورکاوه. ددې مدرسې زده کوونکي يوازې له غزني څخه نه وو؛ بلکې د امپراطورۍ له مختلفو سيمو څخه به د زده کړې لپاره راتلل او د دولت لخوا اعاشه او اباطه کېدل، موزيم يې هم جوړ کړی و چې مختلف اثار ورکې ساتل کېدل؛ يو ښکلی مسجد يې د عروس فلک په نوم هم جوړ کړې و(۴۶: ٦٢).

کله چې غزنويانو خپل پايتخت لاهور ته انتقال کړ، هغه ښار هم د سياست او سوداګرۍ له پلوه پرمختګ وکړ. د سلطان محمود په وخت کې يو شمير ديني عالمانو، متصوفينو، فيلسوفانو، روحانيونو ، شاعرانو او اشرافو له افغانستان څخه هند ته سفر وکړ او هلته يې د يو نوي تمدن بنسټ کېښود چې د هند او افغان د تمدن په نوم ياديږي. له متصوفينوڅخه مشهور يې علي بن عثمان همجوري او خواجه معين الدين چشتي وو، چې دې دواړو په هند کې ډير نفوذ پيدا کړ. اسلامي عالمانو د اسلام د مقدس دين په نشر کې ډيره ونډه واخېسته. د غزنويانو په دوره کې د هند، افغانستان او ماورالنهر ترمينځ ازادانه تګ راتګ د سوداګرۍ لپاره زمينه برابره کړه او دغو سوداګريزو اړيکو د امپراتوري په مختلفو سيمو کې د اسلام د مقدس دين د تبليغاتو له پاره هم زمينه برابره کړه. هغه نظامي، دولتي سياسي تشکيلات چې سلطان محمود غزنوي وضع کړی وو د هغه د وروستيو ځای ناستو له خوا عملي کېدل، که چيرې کوم تغيير راغلی وي هغه ډير کم دی. د غزنويانو د واکمنۍ قلمرو ډير پراخه و. ددې امپراطورۍ اداري ډير مصرف ته اړتيا درلوده، د غزنوي دولت د عوايدو مهمې سرچينې عبارت وې له :

۱. سلطنتي ملکيت

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. جگړه ییزه غنیمتونه چې یوازې د سومنات له بت څخه له شل میلیونو دینارو څخه یې ډیر غنیمتونه لاس ته راوړي وو.

۳. هغه سوغاتونه چې د محلي امیرانو له خوا به ورکول کېدل.

۴. خراج او مالیات چې د مختلفو سیمو له حاکمانو څخه اخېستل کېدل(۴۶: ٦٦).

۴٫۲۳. د (۱۲ - ۱۵) زیږدیزې پیړۍ ترمینځ د افغانستان ټولنیز حالات

د غزنویانو واکمني د افغانستان په تاریخ کې له لسمې او دولسمې زیږدیزې پیړې سره برابره ده، په دې دوره کې مینځنیو پیړیو خپل پړاوونه طې کول، کرنې او د اوبو لګولو چارو پرمختګ وکړ؛ د اوبو بندونه جوړ شول، چې بند سلطان اوس هم موجود دی. صنعت او کسبه کاري په تیره بیا نساجۍ او فلزکارۍ ډیر پرمختګ وکړ. په دې دوره کې لوړې ودانۍ او ځلی جوړ شول. د بلخ، کابل نیشاپور، هرات او مرو ښارونه د مینځنۍ آسیا په لویو سوداګریزو ښارونو بدل شول. یوازې غزني دوه سوه زره نفوس درلود. د وریښمو لویه لار چې ډیره برخه یې د غزنویانو د امپراطورۍ له سیمو څخه تیرېدله، تل به لوی کاروانونه په دې لاره تیرېدل، او د چین هیوادیې له مدیترانې سره تاړه. په دې لار کې ځای پر ځای کاروان سرایونه جوړ او د لارې امنیت ټینګ و. دغو کاروانونو له افغانستان، چین ، هند ، ترکستان، عراق ، مصر او شام څخه مالونه وړل راوړل. په دغو مالونو کې رختونه، عطر، مرئیان، څاروې ، درمل، فلزي سامانونه، وسلې، قیمتي ډبرې، مسي لوښي، کاغذ، وړۍ، پوستکي، څرمن، دانې ، ډیوې او غوړي شامل وو(۲۷ : ۱۲۹).

بادي او د اوبو ژرندې، د اوبو رایستلو څرخونه (ارهټونه)، اوربشې، غنم، وریجې، پنبه او د انګور تولید وده وکړه ، او له ممیزو، بادام او سرکې څخه شراب جوړیدل، د کرنې ترڅنګ غالۍ اوبدلو، رخت جوړولو ، له وړیو څخه د د ټغرونو او لیمڅیو جوړول، له فلزاتو څخه د وسلو جوړول او خټینو لوښو جوړولو ډیر پرمختګ کړی و. له سپینو زرو څخه به ګاڼې جوړیدې، د یو من غنمو بیه یو درهم وه. زرګري او پښې ګري ، ترکاڼي او د ودانیو جوړولو پرمختګ وکړ. دولت منظم اداري او نظامي تشکیلات درلودل ، قضایي ، مالي او د جاسوسۍ چارو ډیره پراختیا کړې وه. په ټولو ښارونو کې جوماتونه او مدرسې ودانې شوې . د غزني ښار په ټوله آسیا کې د دري ادب زانګو بلل کېده . فردوسي او ابوریحان

(c) ketabton.com: The Digital Library

البیروني زیات اثار ولیکل. یو شمیر شاعران لکه سنایي ، اسد، مسعود سعد، ابوالنصر او سید حسن غوندې شاعران وروزل شول. د تیږو توږل، د ماڼیو ګچ کاري ، کاشي توږل، انځوریز لرګي به استعمالیدل. د غزني ځلی ، د بست طاق په دې دوره کې جوړ شوي دي. ښوونه او روزنه د عقیدې سره سم سرته رسیدله. په هر حال په افغانستان کې هم د غزنویانو دوره لکه د نورو اسلامي هیوادونو په شان ورځ تر بلې د فقهاؤ دریځ د کلکېدو او د ادبیانو، هنر، صنعت او د علومو د ودې دوره وه. خو فلسفه په ټپه ودریده(۲۷ : ۱۳۶).

د غزنوي دولت ملکي تشکیلات د دولت د ځواک د کلکوالې دوره وه. د هیواد د ملکي ادارې په سر کې د وزارت دیوان و، چې د صدارت او مالیې د وزارت دندې یې سرته رسولې. د د یوان مشر ته یې دیوان صاحب یا خواجه بزرګ ویلي. دویم دیوان رسایل و، چې د تحریراتو رسمي دندې په خوا کې یې د پاچا د بهرنې سیاست چارې هم پرمخ بیولې. د رسایلو په دیوان کې د عربي، ترکي او هندي ژبو ژباړونکی مقرریدل. د رسایلو د دیوان صاحب به د تکړه منشیانو له ډلې څخه غوره کېدل او ځوان منشیان د شاګرد په توګه د معینیت په څانګه کې بې تنخوا په کار بوختیدل. دریم مهم وزارت ((دیوان عرض)) و چې د جګړې د وزارت په توګه په نظامي چارو او د پوځ په برخه کې بوخت و. دغو دریو واړو وزارتونو د (صاحب بزرګ) یا د دربار وزیر او د ګارد قوماندان سره یو ځای د پاچا تر مشرتوب لاندې دوزیرانو مجلس جوړاوه. خو وروستی پریکړه د پاچا ارادې پورې اړه درلوده. دیوان وکالت : حسابي چارې سرته رسولې. قاضي القضات په مرکز کې د ولایتونو د قاضیانو په سرکې قرار درلود. د قاضي حکم پرته له ځنډ څخه د اجرا وړ و. مهمې بندیخانې په مندیش (غور) ، ګردیز، جوزجان، کشمیر، ملتان او غزني کې په کلکو کلاو کې موجودې وې. چې سیاسي او جنایې بندیان به ورکې ساتل کېدل، بندیانو ته ډول ډول سزاګانې ورکول کېدلې(۲۷: ۱۳۷).

د غزنویانو د پوځ شمیر سل زره تنه وو چې څلویښت زره یې سپاره عسکر په غزني کې وو، پوځ لوې وسله تون درلود، اوه سوه پیلان چې څه یې بار وړونکي او څه جګړه ایزه وو. د غزني د دربار مصرف دومره زیات نه وو، خو د خوراکونو د چمتو کولو لپاره لویه اداره وه چې ((تولیت سفر شاهي)) بلل کېده . پاچا به په لوړه چوتره باندې پرتخت ناست و، څو سوه مرئیانو چې د وشاخ خولی، د سپینوزرو خولی ، کمربندونه (ملاوستنی) او ځانګړې وسلی به یې درلودې شاوخوا به ولاړ وو. د چوترې پرمخ به شهزاد ګان او سپهه سالاران وو، او نور مامورین به په ټاکلو ځایونو ناست وو. سلطنتي حاجب د (دربار

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسولين) به د دربار په دروازه کې ولاړ وو، او د مرئيانو څو زره کسيزه گارد به د دربار له دروازې بهر ودريده. شهزاد گان هم د تشريفاتو پابند وو او که سرغړونه به يې وکړه بيا به اوچته غړونه ورباندې کېدل. جگړې ته د روانيدو پر مهال به پاچا پوځ له يو لوړ ځای څخه معاينه کاوه. د بهرنيو سفيرانو ليدنې هم ډيره پرتمينه بڼه درلوده، د سفيرانو هئت ته به د غزني په ټولو لويو لارو کې ښه راغلاست ويل کېده . د پاچا ليک په پټه راغوښتل کېده . له ژباړې وروسته بيرته ورکول کېده . سفيرانو ته د راتگ په دريو لومړيو ورځو کې به شل زره درهم او يو شمير قيمتي سوغاتونه ورکول کېدل. او د رخصتيدو په ورځ به تر دوو سوو زرو درهمو پورې نقدي او د سپينو زرو يو براق لرونکي آس ، قيمتي جامې ، يو څه مشک، عود او کافور سفير ته ورکول کېدل(۲۷:۱۴۱).

سره له دې د غزني دولت خپلو عسکرو ته به نقدي پيسی ورکولې خو لويو افسرانو او زورمندانو ډيرې ځمکې درلودې. مرئيان به تر روزنې لاندې نيول کېدل . چې کله به آزاد شول د مامورينو په توگه هم منل کېدل. په غزنوي دولت کې نسب او هم د پوهې د معيار سره سم درناوې کېده . د غزنوي دولت عوايد له سل ميلونو درهمو څخه زيات وو چې جنسي او نقدي بڼه يې درلوده. د جگړو غنيمتونه او مصادره شوي شتمنې د دولت په لگښتونو کې به مصرفيدله. لکه د ځينو غزنوي پاچاهانو د دربار لوړ لگښت، د حرمسرای لگښت، د شاهي کورنۍ لگښتونه، د پوځ لگښت او معاش ، د ملکي مامورينو معاشونه، د روحانيونو مستمري او معاشونه ، د شاعرانو مستمري معاشونه ، د لرې پرتو ولايتونو د واليانو معاشونه، چې په غزني کې به اوسيدل د مياشتې پنځه زره درهمه او په کال کې به يې دوه سوغاتونه اخېستل. د لارو جوړول او رغونه، د پلونو جوړول ، د جوماتونو ابادول، د حکومتي ودانيو او بنسټونو جوړول او نورو برخو کې به مصرفېدل(۲۷: ۱۴۲).

۴,۲۴. د غزنويانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

د غزنويانو واکمنۍ د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال ډير پرمختگ وکړ او يو لوی اسلامي دولت يې تاسيس کړ. خو د هغه له واکمنۍ وروسته د هغه د ځای ناستو تر مينځ مخالفت، د سلجوقيانو مخالفت ، د غوريانو سره دښمني او د غزه ترکانو په مقابل کې ماتې د هغوی په سقوط کې مهمه ونډه درلوده، چې ورته په لاندې ډول اشاره شوې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د غزنویانو د سقوط ستر لاملونه د سلجوقیانو مخالفت او د سلجوقیانو په مقابل کې د لومړي مسعود ماتی او د سلطان سنجر پواسطه د بهرام شاه واک ته رسیدل.
- له غوریانو سره مخالفت ، د بهرام شاه له خوا د قطب الدین غوري وژنه.
- د واک پر سر د شهزاده گانو ترمینځ مخالفت
- د سیف الدین غوري وژنه چې په غچ کې یې سلطان علاولدین جهان سوز د غزنې ښار وسوزاوه.
- د بهرام شاه له خوا د غزني پریښودل
- د غزه ترکانو په مقابل کې ماتې او لاهور ته د پلازمینې انتقالول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز

د غزنویانو د واکمنۍ دوره د افغانستان په تاریخ کې ځانګړی ځای لري، ځکه د دوی د واکمني پر مهال به د هند او اوسنۍ ایران ډیرې سیمې د افغانستان د واکمنانو پواسطه اداره کېدلې. سلطان محمود غزنوي په هند کې د اسلام د مقدس دین په خپرېدو کې ستره ونډه درلوده او د نړۍ د لویو امپراطورانو څخه شمیرل کېده. سلطان محمود غزنوي پخپله په دغو جګړو کې د اسلام د مقدس دین د خپرېدو لپاره ګڼون کاوه او غازي هم ورته ویل کېده. سلطان محمود غزنوي د خپلې واکمنۍ پر مهال دغه لوی اسلامي دولت په ښه شان اداره کړ. د ده د واکمنۍ پر مهال د علومو زده کړی ترقي وکړه، او د دیني روزنې لپاره یې یوه مدرسه جوړه کړې وه چې تقریباً دری زره شاګردانو به ورکې درس وایه. سلطان محمود غزنوي د دولت د اداري لپاره ځانګړی تشکیلات جوړ او هر دیوان به جلا دنده سرته رسوله. د سلطان محمود غزنوي له خوا د سومنات د بت خانې فتح او ددې بت ماتول د اسلام په تاریخ کې یوه ستره بریا ده. سلطان محمود غزنوي یو لوی اسلامي دولت افغانانو او خپلو وارثینو ته په میراث پرېښود. له ده وروسته د غزني دربار د دربار د مشرانو تر واک لاندی راغی. هغوی لومړی د سلطان محمود غزنوي له مړینې وروسته د مسعود او محمد ترمینځ د اختلاف له امله په دوه ډلو وویشل شول حتی د دربار ځینو مشرانو محمد نه پرېښود چې واک مسعود ته وسپاري او هغه یې جګړې ته لمسوه.

کله چې مسعود له محمدڅخه واک په زور ونیوه ، نو هغه یې بندي کړ. وروسته پخپله سلطان مسعود د محمد او د هغه د زامنو او پلویانو پواسطه ووژل شو. مودود د خپل پلار د وژلو له امله اړ شو چې له سلجوقیانو سره جګړه پرېږدي او د خپل پلار د انتقام په خاطر له خپل کاکا سره د جګړې په خاطر تیاری ونیسي. مودود لږه موده وروسته دننګرهار په فتح آباد کې محمد ته ماتې ورکړه او د خپل پلار قاتلین یې ووژل. د مودود له مړینې وروسته د دربار مشرانو د مودود څلور کلن زوی دویم مسعود د پاچا په توګه او د هغه کاکا علي یې د هغه د نایب په توګه وټاکه څو له هغه سره به مرسته وکړي. خو علي ډیر ژر په دویم مسعود کودتاه وکړه او واک یې په خپل لاس کې واخېست، خو هغه هم د دربار مشرانو له واک څخه لیری او پر ځای یې د سلطان محمود غزنوي زوی عبدالرشید واک ته ورساوه. د طغرل نمک حرام پواسطه د واک نیول چې د غزنوي له کورنۍ سره یې اړیکې نه درلودی، ډیر ژر له واک څخه لیری شو او د هغه پرځای د محمود غزنوي لمسی د لومړی مسعود زوی فرخ زاد واک ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسید. دې پېښو د غزنویانو واکمنۍ لپاره د سقوط زمینه برابره کړه، خو په ځانګړې ډول د سنجر پواسطه د بهرام واک ته رسول او په خطبه کې د سلجوقي واکمن نوم اخېستل د غزنویانو واکمني د سقوط سره مخ کړه، خو کله چې غزنویانو د غزه ترکانو په مقابل کې ماتی وخوړه او خپله پلازمینه یې لاهور ته انتقال کړه ، نو د غزنویانو واکمني عملاً په افغانستان کې سقوط وکړ.

غزنویانو سل زره تنه پوځ درلود چې څلویښت زره یې په غزني کې وو. په غزني کې یو لوی وسله تون هم موجود وو. اوه سوه پیلان یې درلودل چې څه یې بار وړونکې او څه یې جګړه ایز وو. خپلو عسکرو ته یې نقدي پیسی ورکولی خو افسرانو یې ځمکې هم درلودلې.

سلطان محمود غزنوي غنیمتونه او غلامان د اسلام د مقدس دین د اصولو سره سم قبلول. په ټولو ځایونو کې یې بودایي معبدونه په مسجدونو بدلول. په اقتصادي برخه کې یې د اوبو بندونه جوړ او کرنیزې ځمکې یې ابادې کړی . کسبګری هم په دې دوره کې وده وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

1. ولې د غزنویانو د کورنۍ بنسټ ایښودونکی الپتګین د ساماني پاچا په ټاکنه کې له اختلاف وروسته پر غزني ښار حمله وکړه؟
2. د غوریانو او غزنویانو ترمینځ اختلاف د غزنویانو په سقوط کې څه اغیزه درلوده؟
3. د غزنوي شهزاد ګانو د خپل مینځي اختلاف پایلې څه وې؟
4. د بهرام شاه واک ته رسولو کې د سلطان سنجر مداخلې څه منفي اغیز درلود؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غزنویانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمني موده		
شمیره	**د پاچا نوم**	**کال**
۱	الپتګین	(۳۵۱-۳۵۲هـ ق) (۳۴۱-۳۴۲ هـ ش) (۹٦۲-۹٦۳ ز)
۲	اسحق	(۳۵۲-۳۵۵هـ ق) (۳۴۲-۳۴۵ هـ ش) (۹٦۳-۹٦٦ ز)
۳	بلکاتګین	(۳۵۵-۳٦۵هـ ق) (۳۴۵-۳۵۵ هـ ش) (۹٦٦-۹۷۷ ز)
۴	پریتګین	(۳٦۵-۳٦٦هـ ق) (۳۵۵-۳۵٦ هـ ش) (۹۷۷-۹۷۸ ز)
۵	سبکتګین	(۳٦٦-۳۸۷هـ ق) (۳۵٦-۳۷٦ هـ ش) (۹۷۸-۹۹۸ ز)
٦	اسمعیل	۳۸۷-۳۸۸ هـ ق
۷	سلطان محمود	(۳۸۸-۴۲۱هـ ق) (۳۷٦-۴۰۹ هـ ش) (۹۹۸-۱۰۳۱ ز)
۸	محمد	(۴۲۱-۴۲۱هـ ق) (۴۰۹-۴۰۹ هـ ش) (۱۰۳۱-۱۰۳۱ ز)
۹	لومړی مسعود	(۴۲۱-۴۳۲هـ ق) (۴۰۹-۴۲۰ هـ ش) (۱۰۳۱-۱۰۴۲ ز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰	مودود	(۴۳۲-۴۴۱هـ ق) (۴۲۰-۴۲۹ هـ ش) (۱۰۴۲-۱۰۵۱ ز)
۱۱	دويم مسعود	(۴۴۱-۴۴۱هـ ق) (۴۲۹-۴۲۹ هـ ش) (۱۰۵۱-۱۰۵۱ ز)
۱۲	علي	(۴۴۱-۴۴۱هـ ق) (۴۲۹-۴۲۹ هـ ش) (۱۰۵۱-۱۰۵۱ ز)
۱۳	عبدالرشيد	(۴۴۱-۴۴۴هـ ق) (۴۲۹-۴۳۲ هـ ش) (۱۰۵۱-۱۰۵۴ ز)
۱۴	طغرل	(۴۴۴-۴۴۴هـ ق) (۴۳۲-۴۳۲ هـ ش) (۱۰۵۴-۱۰۵۴ ز)
۱۵	فرخ زاد	(۴۴۴-۴۵۱هـ ق) (۴۳۲-۴۳۹ هـ ش) (۱۰۵۴-۱۰۶۱ ز)
۱۶	ابراهيم	(۴۵۱-۴۹۲هـ ق) (۴۳۹-۴۷۹ هـ ش) (۱۰۶۱-۱۱۰۱ ز)
۱۷	دربیم مسعود	(۴۹۲-۵۰۹هـ ق) (۴۷۹-۴۹۵ هـ ش) (۱۱۰۱-۱۱۱۸ز)
۱۸	ارسلان شاه	(۵۰۹-۵۱۱هـ ق) (۴۹۵-۴۹۷ هـ ش) (۱۱۱۸-۱۱۲۰ز)
۱۹	بهرام شاه	(۵۱۱-۵۵۲هـ ق) (۴۹۷-۵۳۸ هـ ش) (۱۱۲۰-۱۱۶۰ز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰	خسرو شاه	(۵۵۷-۵۵۲هـ ق) (۵۴۲-۵۳۸ هـ ش) (۱۱۶۵-۱۱۶۰ز)
۲۱	خسرو ملک	(۵۸۲-۵۵۷هـ ق) (۵۶۷-۵۴۲ هـ ش) (۱۱۹۰-۱۱۶۵ز)

۴,۱. جدول: پورتنی جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴,۱. ګراف: لاندینۍ ګراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د غزنوي کورنۍ واکمنان

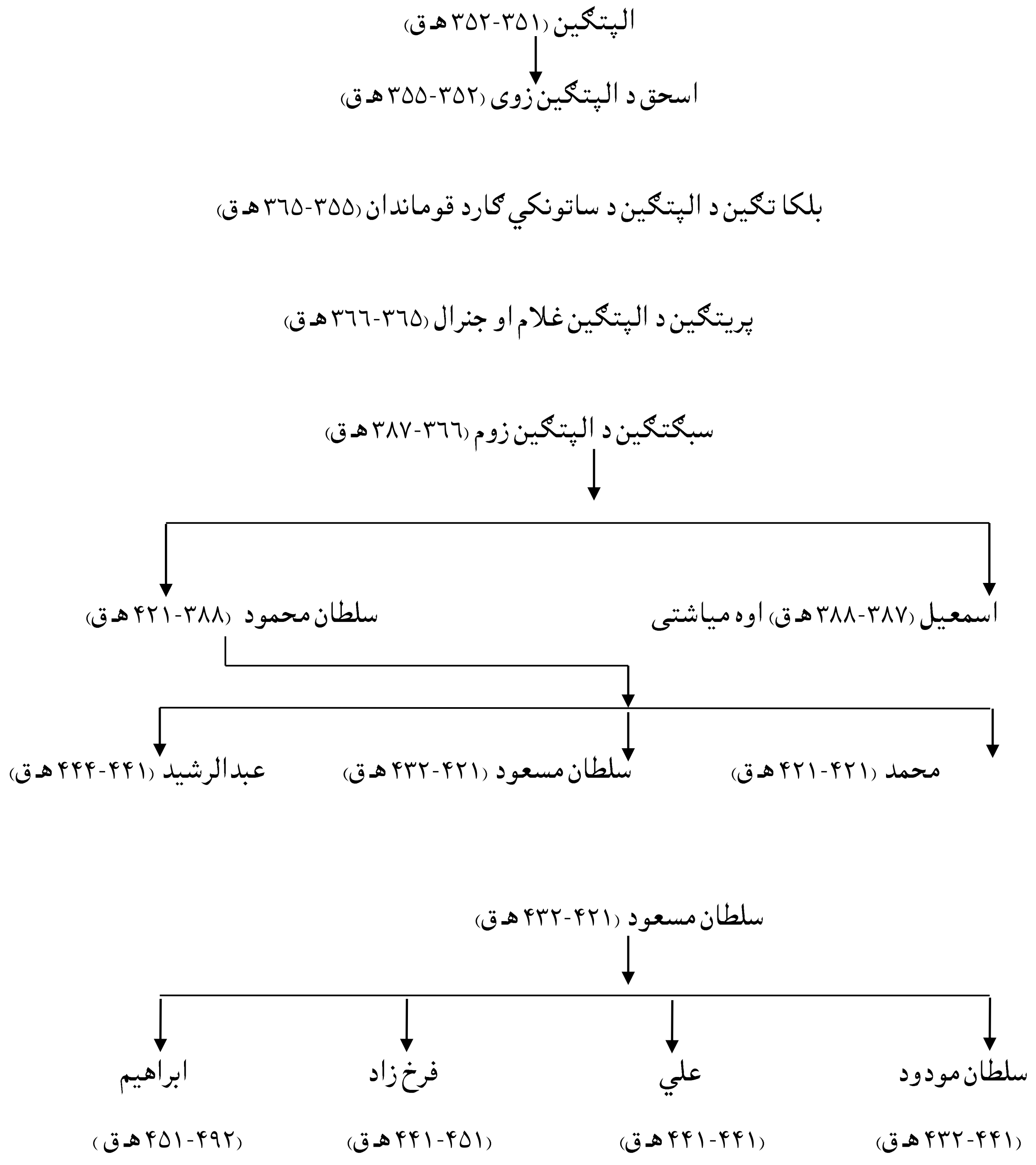

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم مسعود د مودود زوی (۴۴۱-۴۴۱ هـ ق)

دریم مسعود د ابراهیم زوی (۴۹۲-۵۰۹ هـ ق)

ارسلان شاه د دریم مسعود زوی (۵۰۹-۵۱۱ هـ ق)

بهرام د دریم مسعود زوی (۵۱۱-۵۴۸ هـ ق)

خسرو شاه (۵۵۲-۵۵۷ هـ ق)

خسرو ملک (۵۵۷-۵۸۲ هـ ق)

نوټ: طغرل نمک حرام د سلطان محمود غزنوي د کورنۍ سره اړیکه نه لري.

طغرل نمک حرام (۴۴۴-۴۴۴ هـ ق)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم څپرکی

د سلجوقیانو دولت

پیلیزه

سلجوقیان له ترکي قومونو څخه یو قوم دی چې کسب یې مالداري وه او تل به له یوه ځای څخه بل ځای ته د څرځای د موندنې په خاطر لیږدیدل. د سلجوق پلار دقاق یا توقاق تیمور نومیده. سلجوق په ماورالنهر کې د محلي امیرانو د واک لاندې ژوند کاوه. تر هغه پورې چې د سامانیانو واکمني د سیحون په شاوخوا سیمو کې ټینګه وه؛ سلجوقیانو د سامانیانو په خاوره باندې د تیرې جرئت نه شو کولای، خو کله چې د بې اتفاقی په وجه د سامانیانو واکمني کمزورې شوه؛ سلجوق له دې وضعیت څخه ګټه واخېسته، له جیحون څخه راتیر او په جند کې میشت شو. سلجوق په دغه وخت کې د اسلام مقدس دین قبول او مسلمان شو. سلجوق له هغو ترکانو سره جګړه کوله چې مسلمانان شوی نه وو. سلجوق ډیر شهرت وموند. د ماورالنهر محلي واکمنانو هم د خپلو دښمنانو د له مینځه وړلو له پاره له سلجوق څخه د مرستې غوښتنه کوله. کله چې سلجوق د جند په ښار کې مړ شو، دده د واکمنی ساحه دده د څلورو زامنو (یبغور ارسلان چې په اسرائیل مشهور و ، میکائیل، یونس او موسی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

له خوا اداره کېده . د سلجوق زوی اسرائيل د علي تگين سره د سلطان محمود غزنوي په مقابل کې مرسته وکړه. خو سلطان محمود غزنوي د آمو له سيند څخه تير شو، علي تگين وتښتيده؛ او اسرائيل د سلطان محمود له خوا په ۴۱٦ هـ ق کال د کشمير د کالنجر په کلا کې بندي شو. ددې قوم يو شمير مشرانو له سلطان محمود غزنوي څخه په افغانستان کې د ميشته کېدو غوښتنه وکړه، سلطان محمود غزنوي په افغانستان کې د سلجوقيانو څلورو زرو کورنيو ته په دې شرط چې وسلې به نه ساتي د ميشته کېدو اجازه ورکړه. دا د سلطان محمود غزنوي يوه لويه تيروتنه وه چې سلجوق (ترکانو) ته يې د اريانا (افغانستان) دروازې پرانيستی چې بيا د همدې قوم مشرانو د سلطان محمود اولادې ته ستونزي پيدا کړې. په ۴۱۸ هـ ق کال سلجوقيانو په جوزجان (نيسايا) ولايت کې د خلکو د مالونو په لوټولو پيل وکړ. خلکو غزنوي سلطان محمود ته شکايت وکړ، هغه يو پوځ ورولیږه، دوی ته يې سزا ورکړه. د مسعود د پاچاهۍ پرمهال سلجوقيانو به پر مروه، هرات، ترمذ او بلخ باندې تل حملې کولې او مسعود به دوی له خپلې خاورې څخه شړل، مگر د ميکائيل زامنو داود چغري بيک او طغرل له ډيرو جگړو وروسته په يوې جگړې کې په ۴۲۹ هـ ق کال مسعود ته ماتې ورکړه. بلخ ، نيشاپور او مروه يې له مسعود څخه ونيول. او په نيشاپور[1] کې يې تاج پر سر کيښود او خپله پاچاهي يې اعلان کړه. د سلجوقيانو واکمنې له يو شمير هيوادونو سره ارتباط لري خو مونږ دلته يوازې پر هغې برخې بحث کوو کوم چې افغانستان پورې اړه لري.

۵,۱. د رکن الدين ابوطالب طغرل بيک واکمني (۴۲۹-۴۵۵هـ ق)
(۴۱٦-۴۴۲ هـ ش)
(۱۰۳۸-۱۰٦۴ز)

کله چې د ميکائيل زوی، طغرل بيک د دندانقان په جگړه کې سلطان مسعود ته په ۴۲۹ هـ ق کې ماتې ورکړه؛ په همدې کال (۴۲۹ هـ ق) کې يې د پاچاهي تاج په سر کړ او پاچاهي يې په نيشاپور کې اعلان کړه. طغرل بيک خپل ورور يبغور د لويديځ افغانستان يعنی پوشنج، هرات او سيستان د حاکم په توگه وټاکه او په ۴۳۲ هـ ق کال نوموړی تر بست (هلمند) پورې پرمخ ولاړ. دده ورور داود چغري بيک له مروې او سرخس څخه نيولې تر بلخ او شبرغان پورې سيمې ونيولې، د بلخ په

---

[1] نيشاپور او مروه هغه وخت د افغانستان (خراسان) د خاورې جز و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علي آباد کې يې د سلطان مسعود لښکرو ته ماتې ورکړه او د خپل نفوذ ساحه يې په سويل کې تر سيستان او شمال کې تر بلخ او تخارستان پورې وغځوله. له سلطان مسعود وروسته سلطان مودودله غزني څخه خپل وزير عبدالرزاق د احمد ميمندي زوی سيستان ته د جګړې له پاره واستوه، خو بريالی نشو، په مقابل کې تخارستان، بلخ، ترمذ، قباديان او وخش يې ترې ونيول(۱۰: ۱٦۸-۱٦۹).

طغرل بيک د سلجوقيانو لومړی پاچا و. نوموړی يو زړور، د ټينګ عزم او د جګړې په هنر پوه شخص و. په نيشاپور کې د پاچاهۍ له اعلان وروسته د اصفهان ، بغداد او نورو سيمو په نيولو بريالی شو. د اصفهان له نيولو وروسته يې هغه ځای (اصفهان) د خپلې پلازمينې په توګه وټاکه او د بغداد د خليفه لور يې په نکاح کړه. د طغرل بيک په واسطه د بغداد له نيولو وروسته عباسي خليفه په ۱۰۵۵ هـ ق خپل واک له لاسه ورکړ او د سلجوقيانو تر مستقيم تسلط لاندې و. اما د مذهبي لاربنود په توګه سلجوقيانو دده احترام کاوه. د طغرل وزير عبدالملک خراسانی د سلجوقيانو د واکمنۍ د نفوذ په پراختيا کې مهمه ونډه درلوده. نوموړی د دربار د دري او عربي برخې منشي هم و او له لويو عالمانو او لويانو څخه ګڼل کيږي. د سلجوقي دولت ډېر کارونه به دده په تدبير او سياست اداره کېدل. په ۴۵۵ هـ ق طغرل بيک مړ او پر ځای يې زوی الپ ارسلان پاچا شو(۴٦: ٦۸).

طغرل سلجوقي د خپل مهال يو ځواکمن پاچا و؛ د ايران سياسي يووالی تر ساسانيانو وروسته د همدې په لاس ټينګ شو. هغه ديلمي واکمنو ته ماتې ورکړه او بغداد يې هم ونيوه، بيا يې شام ونيو او د ګرجستان له عيسويانو سره يې جګړې وکړې او په ۱۰٦۳ ز کې مړ شو (۲۷: ۱۴۳).

د طغرل بيک اداره په دوو برخو ويشل شوې وه، چې يو يې درګاه[1] او بل يې ديوان و. درګاه د سلطان په حرم پورې ارتباط درلود، د هغې مالي او اقتصادي چارې ځانګړي وکيل اداره کولې، چې ددې ادارې په سر کې به يو مشهور شخص مقرريده چې د وزير او لويو امرينو په حساب کې راته، د درګاه بلې برخې د ملکي، نظامي، مذهبي اشخاصو، پوهانو او نورو د هرکلي برخه وه. وزيرانو به مستقيماً له سلطان سره خپلې ستونزې شريکولې او ورتلل يې آزاد وو. خو د ملک شاه په وخت کې وکيل د لوړو ملکي او نظامي افسرانو او سلطان ترمينځ د تګ راتګ مسؤل و. وروسته ((امير بار)) چې نظامي افسر به وه د وکيل ځای ونيو. له دې پرته يو بل منصب حاجب کبير هم موجود و، چې وروسته

[1] دغه ارګان د طغرل بيک په حرم پورې ارتباط درلود. ددې ارګان مالي او اقتصادي چارې ځانګړی کس اداره کولی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له وزير څخه د هيواد مهم شخص ګڼل کېده . د طغرل بيک په وخت کې يو بل تن د نګهبان ريس په نوم و، چې پنځوس لرګين کوتک لرونکی کسان يې په اختيار کې درلودل. د هغوی دنده دا وه چې خلک به يې په غاړه کې وهل او بنديخانې کې به يې اچول. د ادارې بله برخه ديوانونو جوړوله، د هر ديوان په سر کې وزير قرار درلود. سلجوقي وزيرانو نظامي دندې هم درلودې. وزير به مالي چارې څارلې، د مصرف او عايداتو ډول يې د مستوفيت په واسطه معلوموه. د پوځ حقوق يې کنترلول. ((ديوان اعلی)) چې په سر کې وزير قرار درلود، په څلورو برخو (ديوان رسايل، ديوان استيفا، ديوان اشراف الممالک او عرض ديوان) ويشل شوی و. وروسته نور ديوانونه لکه ديوان خالص يا خالصه چې له سلطنتي ملکيتونو څخه څارنه کوله؛ ديوان مصادره هم تاسيس شو. ځينې اداري تشکيلات هم په پلازمينه کې موجود وو. له طغرل بيک وروسته د هغه ځای ناستو هم له همدغو تشکيلاتو څخه ګټه اخېسته (۴: ۹٦).

۵,۲. د الپ ارسلان واکمني (۴٦۵-۴۵۵هـ ق)

(۴۵۲-۴۴۲ هـ ش)

(۱۰۷۴-۱۰٦۴ز)

د طغرل بيک له مړينې وروسته د هغه وراره د داود چغري بيک زوی الپ ارسلان واک ته ورسيد. الپ ارسلان د روم امپراطورۍ لښکرو ته په ترکيه کې ماتې ورکړه. ارمنستان او ترکيه کې د روم امپراطور رومانوس ديو جانوس ته ماتې ورکړه او د نوموړي ديوجانوس لور يې خپل زوی ملک شاه ته واده کړه. او عبدالملک يې مړ کړ او د خراسان يو نامتو عالم خواجه نظام الملک طوسي يې چې شافعي مذهب او با تدبيره سړی و، د خپل وزير په توګه وټاکه. الپ ارسلان د طوسي په مرسته په هيواد کې نظم ټينګ کړ(۲۷:۱۴۴).

الپ ارسلان په افغانستان کې خپلو حملو ته دوام ورکړ. تخار، بلخ او ترمذ يې ونيول، که څه هم د غزني له پاچا ابراهيم سره يې ښې اړيکې درلودې. د الپ ارسلان له مشهورو وزيرانو څخه يو هم ابوعلي حسن بن علي بن اسحق چې د نظام الملک طوسي خراساني لقب يې درلود، ده د الپ ارسلان د واکمنۍ پرمهال د سلجوقي دولت په پرمختګ کې ستره ونډه درلوده. الپ ارسلان په ۱۰٦۴ ز کال په ماورالنهر کې د ختل (ترمذ) ته لښکر کشی وکړه او هغه يې تر خپل کنترول لاندې راوست. کله چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزنوي دولت د بلخ او ترمذ کنترول له لاسه ورکړ، دا دواړه ولايتونه هم د سلجوقيانو لاس ته ورغلل. د دواړو ولايتونو خلکو شورشونه کول، خو الپ ارسلان له ډيرو ستونزمنو جګړو وروسته دغه شورشونه ارام کړل. الپ ارسلان په ډير شجاعت او زړورتيا سره، پر هغو کلاګانو چې د غرونو په لوړو برخو کې جوړې شوی وې، حملې وکړې. يو کال وروسته يې په ۱۰۶۵ ز کال له خوارزمه څخه په جند (Jand) او ساوران (Sawran) حمله وکړه، د هغه ځای حاکم له جګړې پرته دې سلجوقي واکمن ته ځان تسليم کړ. الپ ارسلان نوموړی حاکم چې په داوطلبانه توګه تسليم شوی و، په خپل حال پريښود. هغه د پخوا په څېر خپل حاکميت ته دوام ورکړه. الپ ارسلان د طمغاچ خان ابراهيم د واکمنۍ په سيمه حمله وکړه. ابراهيم خان د بغداد د خلافت دربار ته له الپ ارسلان څخه شکايت وکړ. خو د خلافت دربار له دوی سره مرسته ونشوه کولی. دويم ځل په ۱۰۷۳ ز کال الپ ارسلان د يو لوی لښکر سره چې (۲۰۰۰۰۰) دوه سوه زرو ته يې شمير رسيده پر ماوراالنهر حمله وکړه، خو دا ځل لښکر کشي د الپ ارسلان د مړينې له امله له ناکامۍ سره مخ شوه، ځکه الپ ارسلان د يو کلا د اوسيدونکی د خنجر د ضربې له امله مړشو. د الپ ارسلان له وژل کېدو وروسته دهغه زوی ملک شاه پاچاشو (۲۵۶:۲-۲۵۷).

۵,۳. د ملک شاه واکمني (۴۸۵-۴۶۵هـ ق)

(۴۵۲-۴۷۲ هـ ش)

(۱۰۷۴-۱۰۹۴ز)

د الپ ارسلان له مړينې وروسته د هغه له شپږو زامنو څخه ملک شاه چې په لياقت او جرئت کې تر نورو ښه و او د پلار له خوا د ځای ناستي په توګه ټاکل شوی و؛ د جلال الدوله معزالدين ابوالفتح حسن ملک شاه په نوم پاچا شو. ملک شاه د غزني د پاچا ابراهيم له زوی سره دوستانه اړيکې درلودې، زابلستان او کابل يې تر لاهور پورې غزنوي دولت ته پريښودل. په دغه وخت کې د ملک شاه ورور تکش په بلخ کې ياغي شو، ملک شاه هغه په ترمذ کې ونيو او ړوند يې کړ (۱۱ :۸۲۹).

ملک شاه هم د پلار د وخت پوه وزير نظام الدين خراساني طوسي د خپل وزير په توګه وټاکه؛ د دې وزير تدبيرونو د دولت د واک په ټينګښت کې ډيره اغيزه درلوده. د ملک شاه د واکمنۍ پرمهال يو شمير شورشونه په ځينو سيمو کې پيدا شوی وو؛ خو دده د پوه وزير طوسي په لاس ارام شول او په کوچنۍ اسيا (ترکيه) کې يې خپل نفوذ ټينګ کړ. د خپلې واکمنۍ سيمې ته يې د مرکزي آسيا له

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاشغر څخه تر مدیترانې بحیرې پورې پراختیا ورکړه. دده په واکمنۍ کې بیت المقدس او سوریه شامل شول. خو کله چې ملک شاه سمرقند ته ورسید د سمرقند حاکم د سولې لاره خپله کړه، ملک شاه هم د سولې لاره ورسره ومنله. دواړو لوریو د مینځګړتوب لپاره نظام الملک ته مراجعه وکړه، ملک شاه له شمس الملک سره له روغی وروسته بیرته خراسان ته راغی (۲: ۲۵۷).

دویم ځل ملک شاه په ۱۰۸۹ ز کال کې بخارا فتح او سمرقند یې کلابند کړ؛ په سمرقند کې ملک له سخت مقاومت سره مخامخ شو، د سمرقند حاکم ټولو امنیتي مسؤلینو ته امر ورکړ چې له ښار څخه کلکه ساتنه وکړي، خو د سمرقند له امرینو څخه د یو امر زوی له ملک شاه سره بندي و، ملک شاه د هغه پلار تهدید کړ چې زوی دې وژنم، نوموړي له همدې امله له برج څخه ښه دفاع ونه کړه. د ملک شاه پوځ ته یې اجازه ورکړه چې هغه برج ونیسي، په دې ترتیب د ملک شاه پوځونو سمرقند ونیو. د سمرقند حاکم چې په یوه کور کې پټ شوی و، هغه یې پیدا کړ او رسې په غاړه یې ملک شاه ته راوست. ملک شاه امر وکړ چې هغه اصفهان ته واستوي. ملک شاه له سمرقند څخه اوزګند ته ولاړ، د ملک شاه په غوښتنه د کاشغر خان (حاکم) دده حضور ته راغی او په داوطلبانه ډول ملک شاه ته تسلیم شو. د کاشغر حاکم امر وکړ چې خطبه د ملک شاه په نوم ووایي او هم سیکه دده په نوم ضرب کړي. ملک شاه خراسان ته راغی او سمرقند کې یې خپل نائب پریښود. په دې ترتیب سمرقند او کاشغر ددوی په واکمنۍ کې شامل شول (۲:۲۶۱).

د سلجوقیانو د قلمرو پراختیا ددې سبب شوه چې په هره سیمه کې یو مشر د حاکم په توګه وټاکل شي. د هر حاکم قدرت به په تدریجي توګه زیاتیده، چې وروسته د ملک شاه سلجوقي د ځای ناستو د واکمنۍ پرمهال له سلجوقي دولت څخه جلا شول او جلا جلا سلجوقي دولتونه یې مینځ ته راوړل. لکه د کرمان سلجوقیانو حکومت، د شام (سوریه) د سلجوقیانو حکومت، د عراق د سلجوقیانو حکومت، د کردستان او د ترکې د سلجوقیانو د حکومت په نوم هر یوه خپل استقلال اعلان کړ. په دې توګه د کرمان د سلجوقیانو حکومت غزه ترکانو، د شام (سوریه) د سلجوقیانو حکومت ، د عراق او کردستان د سلجوقیانو حکومت خوارزم شاهانو له مینځه یوړل مګر د ترکې د سلجوقیانو حکومت تر ۱۴ مې زیږدیزې پیړۍ پورې دوام وکړ چې د عثمانیانو پواسطه له مینځه ولاړ.. ملک شاه په ۴۸۵ هـ ق کال کې ومړ چې له مړینې وروسته یې زوی برکبارق واک ته ورسید (۴۶: ۷۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک شاه سلجوقي دري ادب پیاوړی کړ او ددیني علماو ملاتړ یې وکړ. دده وزیر نظام الملک د نظامیه په نوم ګڼ شمیر مدرسې په بلخ، مروه، نیشاپور، پوشنګ، هرات، بغداد، اصفهان، بصره، امل او موصل کې جوړې کړې، چې شافعي مذهب پکې تدریس کېده . عمر خیام د همدې پاچا په امر تاریخ جلالي کتاب لیکلی دی. ملک شاه سره له دې لکه د الپ ارسلان په څېر بیسواد و، خو ده لکه د غزنوي پاچاهانو په څېر د ادب پالنه وکړه او خپل واک یې ټینګ کړ. خو دده د ځای ناستو لکه محمود، برکبارق، ملک شاه ثاني او محمد د واکمنیو پرمهال د سلجوقیانو اداره ډېره ضعیفه شو (۲۷:۱۴۴).

۵,۴. د برکبارق واکمني (۴۹۸-۴۸۵هـ ق)

(۴۸۵-۴۷۲ هـ ش)

(۱۱۰۷-۱۰۹۴ز)

د ملک شاه له مړینې وروسته یې زوی برکبارق پاچا شو. نوموړې پاچا دولس کاله پاچاهي وکړه چې یوولس کاله یې له پاچاهي غوښتونکو سره په جګړو او نښتو تیره کړه او د هیواد د ابادۍ له پاره یې وخت پیدا نکړ؛ یوازې یو کال یې په ارامۍ سره پاچاهي وکړه. نوموړې په ۴۹۰ هـ ق کې خپل ورور سلطان سنجر په افغانستان کې د نیول شویو سیمو د حاکم په توګه مقرر کړ. دده له مړینې وروسته دده ورور ابوشجاع محمد پاچا شو.(۴٦: ۷۰).

د برکبارق د واکمنۍ پرمهال په سمرقند کې دده لخوا سلیمان تګین، محمود تګین او هارون تګین یو پر بل پسې د واک چارې په لاس کې واخېستې، چې د دوی اصل معلوم نه و. سلیمان تګین د داود کوچ زوی، محمود تګین د ضمغاج خان ابراهیم لمسی و. د برکبارق په واکمنۍ کې قدرخان جبرئیل د بغراخان محمد لمسی، نه یوازی د ماورالنهر ډېرې برخې ونیولې او په ۱۱۰۲ ز کال یې د سلجوقیانو په قلمرو حملې پیل کړې او ترمذ یې ونیو، مګر د سلطان سنجر سره یې په جګړه کې ماتې وخوړه او ووژل شو، چې دغه جګړه د جند ښار ته نږدې وه. سلطان احمد سنجر د سلیمان تګین زوی احمد تګین، چې د قدر خان د حملې پرمهال فرار کړی و ، بیرته خراسان ته راوغوښت. محمد تګین د ارسلان خان لقب پر ځان کیښود او تر ۱۱۳۰ ز کال پورې د ماورالنهر حاکم و (۲: ۲٦۴-۲٦۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵,۵. د ابوشجاع محمد واکمني (۴۹۸-۵۱۱هـ ق)

(۴۸۵-۴۹۷ هـ ش)

(۱۱۰۷-۱۱۱۹ز)

له برکبارق وروسته د هغه ورور ابوشجاع محمد د غياث الدين ابوشجاع محمد په نوم پاچا شو. دده په واکمنۍ کې ډیره ګډوډي وه، خو نوموړي وضعيت ارام کړ. دده د واکمنۍ له مهمو پيښو څخه د صليبي جګړو پيل و چې د مسلمانانو او عيسويانو ترمينځ پيل شوې. سلطان سنجر د نوموړي د واکمنۍ پر مهال د افغانستان په نيول شويو سيمو کې د پاچاهۍ اعلان وکړ. د محمد ځای ناستو هم ونشوای کولی چې له سنجر څخه د افغانستان نيول شوي سيمې بيرته واخلي (۴۶: ۷۱).

د ابو شجاع محمد واکمنۍ پرمهال د ماورالنهر چارې د سنجر پواسطه څارل کېدلې. د قدر خان له ماتې وروسته د هغه ځای حاکم محمد تګين د ارسلان خان په لقب وټاکل شو. کله چې ارسلان خان له ساغر بيک سره د قراختايانو سره اړيکې درلودې جګړه پيل کړه، سلطان سنجر د ارسلان خان پلوي وکړه او د دواړو ترمينځ يې سره روغه وکړه. په ۱۱۰۹ ز کال ساغر بيک دويم ځل بغاوت وکړ. سنجر د خپل ټاکل شوی سلطان ارسلان خان پلويتوب وکړ. ارسلان خان د سنجر په مرسته ياغيان او شورشيان تابع کړل، وروسته له دې ارسلان خان شل کاله حکومت وکړ. ارسلان خان د بخارا بالاحصار ترميم او د ښار ديوالونه يې بيا له سره جوړ کړل. په ۱۱۲۱ ز کې يې جامع جومات هم جوړ کړ(۲:۲٦٦).

۵,٦. د سلطان محمود سلجوقي واکمني (۵۱۱-۵۱۳هـ ق)

(۴۹۷-۴۹۸ هـ ش)

(۱۱۱۹-۱۱۲۰ز)

د ابوشجاع محمد له مړينې وروسته د هغه زوی سلطان محمود پا چا شو. سلطان محمود پر تخت باندې له کېښناستلو وروسته لومړی د خپل کاکا سنجر سره چې د افغانستان په نيول شويو سيمو کې يې لا د مخه د سلطنت اعلان کړې و، جګړه وکړه. په پايله کې سلجوقي دولت په دوو برخو وويشل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ختیځه برخه کې سلطان سنجر او په لویدیځه برخه کې سلطان محمود سلطنت کولو. له دې وروسته په افغانستان کې د سلطان سنجر واکمني پیل شوه (۴۶: ۷۱).

په دغه وخت کې افغانستان پر څلورو برخو ویشل شوی و، شمالي ولایتونه له تخارستانه تر مروې پورې مستقیماً په سنجري او سلجوقي دربار پورې اړه درلوده. د غور، بامیانو او گوزگانانو سیمې د هرات تر شاو خوا پورې د غوریانو تر لاس لاندې وې. زابل ولایت له هلمند څخه تر غزني، کابل، ننگرهار، پیښور او لاهور پورې د سلطان محمود غزنوي کورنۍ په واکمنۍ کې و. سیستان، زمینداوره تر زرنج، فراه پورې د سیستان په ملکانو پورې اړه درلوده، چې دغو ملکانو د سلجوقیانو، غوریانو او غزنویانو سره ښې اړیکې درلودې، چې د صفاریانو او د سیستان د ملکانو له پاته شونو (بقایاو) څخه وو(۱۱:۸۳۰).

۵,۷. د سلطان احمد سنجر واکمني (په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني) (۵۱۱-۵۵۲هـ ق)

(۴۹۶-۵۳۷ هـ ش)

(۱۱۱۸-۱۱۵۹ز)

سلطان سنجر د ملک شاه زوی د سلجوقیانو د کورنۍ د مشهورو پاچاهانو له جملې څخه دی. دده له پاچا کېدو سره سم د غزنوي دولت تجزیه او د غوریانو واکمني نوی د پراختیا او ټوکېدو په حال کې وه. سنجر لومړی ماورالنهر ته لښکر کشي وکړه. ماورالنهر ته له لښکر کشۍ وروسته یې له بهرام شاه سره مرسته وکړه. هغه یې په غزني کې واک ته ورساوه. تر لاهور پورې سیمې یې بهرام شاه ته پرېښودې (۱۱: ۸۲۹).

په تیر کې مو هم ویلي وو چې بهرام شاه په خطبه کې له خپل نوم سره د سلطان سنجر نوم هم اضافه کړ. سلطان سنجر لومړنی سلجوقي پاچا و چې یوازې یې په خطبه کې د نوم په یادولو بسنه وکړه. سلطان سنجر مروه خپلې پلازمینې په توگه وټاکله. سلطان سنجر په جگړه کې سلطان علاؤالدین حسین جهان سوز ته ماتې ورکړه او بندي یې کړ. لږه موده وروسته یې علاؤالدین بیرته آزاد او د غور د محلي حاکم په توگه یې وټاکه. په غور او غزني باندې له بري وروسته سلطان سنجر له دریو دښمنانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره مخ شو. لومړی د خوارزم پاچا اتسز، دویم د قراخطایانو دولت او درېیم د غزه ترکانو له مخالفت سره مخ شو(۷۱:۴٦).

اتسز خوارزم شاه په ۵۳۰ هـ ق کال د سنجر پر ضد شورش وکړ او جرجانیه ته نږدې د هزار آسپ کلا ته یې پناه یوړه. سنجر په دغه کلا حمله وکړه، اتستز خوارزمشاه فرار وکړ. سلطان سنجر د خوارزم حکومت ونیو، اتسز د بدلې اخېستلو لپاره د قراخطایانو له دولت څخه د مرستې غوښتنه وکړه. قراخطایانو چې په ۵۱۹ هـ ق په کاشغر کې مستقل دولت تشکیل کړې و، تل یې هڅه کوله چې په مناسب وخت کې پر مسلمانانو حمله وکړي. اتسز له نوموړی پاچا څخه غوښتنه وکړه چې د سلطان د واکمنۍ په سیمو حمله وکړي. قراخطایانو په ۵۳۱ هـ ق پر ماورالنهر حمله وکړه او د سمرقند په ۳٦ کیلو متری کې د دواړو قواوو ترمینځ جګړه ونښته . سلطان سنجر په دې جګړه کې ماتې وخوړه، تقریباً ۳۰ زره عسکر یې ووژل شول. سلطان سنجر سلجوقي ترمذ ته راوتښتید. ګوره خان قراخطایي سمرقند او بخارا ونیول او چور یې کړل او اتسز خوارزم شاه یې د باج په ورکولو سره په خوارزم کې پرېښود. له دې وروسته ماورالنهر د قراخطایانو تر نفوذ لاندې راغی او د سلجوقیانو له نفوذ څخه خلاص شو، تر څو چې سلطان محمد خوارزم شاه واک ته ورسید او د قراخطایانو نفوذ ته یې د پای ټکې کېښود. اتسز د سنجر له ماتې او خفګان څخه ګټه واخېسته په ۵۴۲ هـ ق کې یې په مروه او نیشاپور حمله وکړه په لومړی وخت کې اتستز مروه او نیشاپور ونیول خو وروسته یې ماتې وخوړه. مګر د سلطان سنجر سیاسي او نظامي وضعیت د ګوره خان (قراخطایانو) سره په جګړه کې له ماتې وروسته ډېر خراب و. په همدغه وخت کې غزه[1] ترکانو هم د سنجر پر ضد شورش وکړ . سنجر د غزه ترکانو مقابلې ته تیار شو. د دوی ترمینځ پرلپسې جګړې وشوې. په پایله کې سنجر په ۵۴۸ هـ ق ماتې وخوړه او د خپلې میرمنې سره د غزه ترکانو له خوا بندي شو. څلور کاله په بند کې پاتې شو. د مروې ښار غزه ترکانو ونیو او چور یې کړ. د سنجر میرمن په بندیخانه کې مړه شوه. خو سنجر له بندیخانې څخه فرار وکړ. لږه موده وروسته هغه هم مړ شو. د سلطان سنجر له مړینې سره سم په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني پای ته ورسیده. خو دوو دولتونو (غوریانو او خوارزمشاهیانو) د غزه ترکانو د چور مخه ونیوله (۴٦: ۷۲).

---

[1] غزه ترکان د خوارزم په شاوخوا سیمو کې اوسیدل. دوی مسلمانان ول خو دا قبیله د قراخطایانو له خوا چې بودایي دین یې درلود زوریدل. د سلطان سنجر په اجازه غزه ترکان په بلخ کې میشت شول چې کال به یې ۲۴ زره پسونه سنجر ته ورکول. په تدریج سره قدرت زیات شو چې د باج له ورکولو څخه انکار وکړ. سلطان سنجر د دوي د رعیت کولو په خاطر له دوي سره جګړه وکړه خو په جګړه کې سلطان سنجر ماتې وخوړه (۴۶. ۷۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵,۸. د سلجوقیانو د دولت سقوط او د خوارزمشاهانو پیاوړې کېدل

د سلجوقیانو دولت هغه وخت له سقوط سره مخ شو چې د دوی واکمنۍ په څو محلي حکومتونو وویشل شوه، هر محلي حکومت به د خپل نفوذ د پراختیا له پاره هڅې کولې. په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني هغه وخت پای ته ورسیده چې سلطان احمد سنجر د غزه ترکانو سره په جګړه کې ماتې وخوړه او له غزه ترکانو سره نوموړی بندي شو. که څه هم سلطان احمد سنجر له بندیخانې څخه وتښتید، مګر ډېر ژر وفات شو. د نوموړي له مړینې وروسته په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني پای ته ورسیده، خو افغانستان کې د غوریانو نفوذ د پراختیا په حال کې و؛ چې د غزه ترکانو واک ته یې په غزني کې د پای ټکې کیښود. په خوارزم کې د خوارزمشاهانو واکمني ورځ تر بلې پیاوړې کېده ، ترڅو چې یې په ماورالنهر کې یو پیاوړی دولت تاسیس کړ. ددې کورنۍ د پاچاهانو په لړ کې سلطان علاؤالدین محمد خوارزم شاه وتوانید چې یوه لویه امپراتوري تاسیس او تر هند پورې خپل نفوذ ته پراختیا ورکړي. خو د خوارزم شاهانو نفوذ د سلطان علاؤالدین محمد خوارزمي او چنګیز خان ترمنځ د اختلاف او جګړې په پایله کې ضعیفه او له مینځه ولاړ. په دې ډول په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني هم د قراختایانو د دولت (ګوره خان) سره په جګړه کې له ماتې وروسته د سلطان سنجر سیاسي او نظامي وضعیت ډېر ضعیفه شو او د اتسز د حملې لپاره هم زمینه برابره شوه چې لومړی مروه او نیشاپور ونیسي ، خو وروسته اتسز ماتې وخوړه. دې مخالفت د سلطان سنجر پرضد د غزه ترکانو د شورش لپاره زمینه برابره او غزه ترکان وتوانیدل چې سلطان سنجر ته ماتې ورکړي. د سلطان سنجر له ماتې او بندیتوب سره سم د سلجوقیانو واکمني په افغانستان کې پای ته ورسیده (۲۷: ۱۴۴).

۵,۹. د سلجوقي دولت کلتوري او ټولنیزې کړنې

کله چې سلجوقیان واک ته ورسیدل، ماورالنهر او خراسان یې ترخپل تسلط لاندې راوستل، وروسته یې خپل نفوذ ته د فارس تر لویدیځې څنډې، سیستان او عراق پورې پراختیا ورکړه. سلجوقیان په ځړ ځایونو کې د رمې له څرولو څخه پاچاهۍ ته ورسیدل، له همدې کبله سلجوقي واکمنانو په جګړه کې مهارت درلود. دوی د واک د پراختیا سره ډېره مینه درلوده. د سلجوقي پاچاهانو له خوا په لومړیو وختونو کې په اقتصادي، سیاسي او فرهنګي برخه کې کومه هڅه نه ده شوې. خو کله چې دوی په نیول شویو سیمو کې د هغو ځایونو له فرهنګ او تمدن سره آشنا شول، دوی د هغه ځآی د خلکو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرهنگ تر اغیز لاندې راغلل؛ خو بیا هم د سامانیانو او غزنویانو په څېر یې فرهنګي او ټولنیزو هڅو ته ډیره پاملرنه ونکړه. خو له دې سره هم په لښکر کشیو مصروف وو. د یوه او با تدبیره وزیرانو لکه عبدالملک او نظام الملک په هڅو یو شمیر کارونه په علمي او فرهنګي برخه کې سرته ورسیدل، او نظام الملک طوسي په اداري او سیاسي برخه کې ډیرې هلې ځلې وکړې، لکه د ملک شاه سلجوقي د وزیر خواجه نظام ملک په هڅه په بلخ، مروه، نیشاپور، پوشنګ، هرات ، بغداد، اصفهان او بصره کې یو شمیر مدرسې د نظامیه په نوم جوړې شوې. عمر خیام تاریخ جلالي ولیکه، سره له دې چې ملک شاه د الپ ارسلان او سلطان احمد سنجر په څېر بیسواده وو. د سلجوقیانو د واکمنۍ پرمهال دربار ساده بڼه درلوده، تجمل او دولتي تشکیل کم شو. دیوان برید (د مخابراتو وزارت) له مینځه ولاړ. د جاسوسۍ دستګاه خپل اهمیت له لاسه ورکړ. مجازات یې زیات کړل. په سلجوقي دولت کې د نظامي خدمت په مقابل کې د ځمکو ورکړې رواج درلود، او د پیسو په عوض به یې ځمکې ورکولې. کوم ښارونه چې د سلجوقي واکمنانو ترحملې لاندې راغلل هغو ډیر زیان ولید. سلجوقیانو په فرهنګي برخه کې له غزنویانو څخه پیروي کوله. په سوداګرۍ کې یې هم لږ پرمختګ وکړ (۴:۹۱).

سلجوقیانو په بشپړ ډول د یوه قبیلوي ملکیت غوښتونکی وو. دولت یوازې د پاچا مال نه، بلکې د پاچا د ټولې کورنۍ مال یې باله، نو ځکه هر سلجوقي شهزاده چې به په هر ځای کې و، هلته به یې په خپل نوم خطبه جاري کوله. له همدې امله د سلجوقیانو لویه شاهنشاهي په ټوله مینځنۍ اسیا، کوچنۍ او مرکزي اسیا کې په څو څو حکومتونو وویشل شوه. سلجوقیانو غوښتل چې مینځنۍ اسیا د پخوانیو پاچاهانو په څېر په مطلق العنانه ډول اداره کړي، خو د روحانیونو او اشرافو له مخالفت سره به مخامخ کېدل. د ځمکه والو جګړې او تجزیه طلبي د سلجوقیانو د دورې یوه ډیره څرګنده نښه ده. د بیلګې په توګه په کوچنۍ اسیا کې د سلجوقیانو دولت په لسو کوچنیو حکومتونو ویشل شوی وه. د ځمکې قیمت ټیټ شو او د ځمکه والو په اقتصاد باندې یې ډیره بده اغیزه وکړه. د دوی په اقتصادي سیستم کې د لږ ځمکومالکانو اقتصاد ډیر خراب او حاکمه طبقې نور هم په رعیت ظلم زیات کړ(۲۷:۱۴۵).

سره له دې چې سلجوقیانو یوه لویه امپراتوري له افغانستان څخه تر عراقه پورې تشکیل کړه، ولې عباسي خلافت ته د روحاني مقام د درناوي په خاطر؛ په ټوله امپراطورۍ کې د عباسي خلیفه نوم په خطبه کې اخېستل کېده. کله چې به خلیفه خپل ځای ناستی ټاکه، سلجوقي پاچا به هغه ته هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

بعیت کاوه. همدارنګه که چیرې به سلجوقي پاچا خپل ځای ناستې ټاکه د هغه د اعتبار لپاره به د بغداد د خلیفه تائید اخېستل کېده (۴:۹۳).

که څه هم د سلجوقیانو د واکمنۍ پرمهال افغانستان په څلورو برخو ویشل شوی و، شمالي ولایتونه له تخارستان څخه تر مروې د سنجر او سلجوقي دولت پورې اړه درلوده. د غور، بامیانو او ګوزګانانو سیمې د هرات تر شاوخوا پورې د غوریانو ترلاس لاندې وې. زابل ولایت له هلمنده تر غزنې، کابل، ننګرهار، پیښور او لاهور پورې د سلطان محمود کورنۍ پورې. د سیستان ولایت له بست او زمینداور، زرنج، تر فراه پورې د سیستان په ملکانو پورې اړه درلوده، دغو ملکانو له سلجوقیانو ، غوریانو او غزنویانو سره هم اړیکې ساتلې، خو د غزه ترکانو سره د سلطان احمد سنجر جګړه کې د سنجر له ماتې سره سم په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني پای ته ورسیده (۱۰: ۱۷۰).

هغه ترکمنان چې اوس هم په افغانستان کې په ترکمني ژبه خبرې کوي د هیواد د شمال په سرحدي سیمو کې میشت دي. ددي قوم یو شمیر یې اوس هم کوچیان دي . د حیواناتو په څانګړی ډول د پسونو او آسونو په روزنه بوخت دي. یو شمیر یې په کرنیزو چارو او یو تعداد یې په ښارونو کې ژوند کوي، او په صنعت او سوداګرې بوخت دي. د ترکمن قوم ډېره لویه قبیله د تیکي (Tekes) قبیله ده چې د هرات په حوزه کې اوسیږي. بله مهمه قبیله ساراک (Sarak) نومیږي چې د میمنې د ښار په ۹۵ کیلو مترۍ کې سرحد ته نږدې اوسیږي. د ترکمن قوم دریېمه لویه قبیله یرسریز (Erseris) نومیږي چې د هیواد په شمال کې په تیت او پرک ډول اوسیږي (۱۵ :۲٦۳).

د سلجوقیانو د واکمنۍ پر مهال د پاچا دربار ته د دولتي مامورینو او د ظالم له زور او جبر څخه د شکایت او د عدالت غوښتنې لپاره ورتګ اسانه وه. هر چا کولې شو چې د پاچا دربار ته ورشي او پاچا سره خبرې وکړي. سلجوقي پاچا طغرل په اونې کې د یکشنبې او چهار شنبې د خلکو د شکایتونو د اوریدو او څېړلو دپاره ځانګړې کړی وې. سلجوقي پاچاهانو د عدالت د ټینګیدو په خاطر په ولایتونو او مرکز کې قاضیان ټاکلې وو او د هغوی په چارو کې یې مداخله نه کوله. قاضي د حکم په صادرولو کې آزاد و. د هغه حکم بیا کتنې ته اړتیا نه درلوده، خو کله چې غلط یا د غرض څخه ډک حکم صادر کړ، هغه به یې له دندې ګوښه کاوه. مدعي کولې شو چې لوړو ذیصلاح مقامونو ته شکایت وکړي. دوی د ملکي مامورینو برابره تنخوا درلوده. د خپلې واکمنۍ څخه د دفاع او د اخلي شورشونو د ارامولو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاطر سلجوقیانو نظامي قوې ته اړتیا درلوده. لومړیو وختونو کې د دوی قوتونه منظم نه وو. کله چې دوی لویه امپراتوري تشکیل کړه دایمي او منظمو عسکرو ته اړتیا پیدا شوه. له غلامانو څخه یې خپل پوځ جوړ کړ. په هره اندازه چې قلمرو او د واکمنۍ ساحه پراخیده، په هماغه اندازه یې د پوځ شمیر هم زیاتوه. ددې پوځ مهمه برخه د سورو برخه وه، چې دا برخه هم د غلامانو او ازادو خلکو څخه جوړه او له شخصي سلطان سره یې اړیکې درلودې. هغه سلجوقي امران او حاکمان چې په ولایتونو کې مقرریدل، هغوی هم ځانته عسکر درلودل. د لښکر کشي پرمهال یې مرکزي حکومت ته له ولایتونو څخه عسکر رالیږل. د دوی په جګړه کې سپر، شمشیر، تبر زین او نیزې څخه استفاده کوله (۴: ۹۴-۹۵).

۵,۱۰. د سلجوقیانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

د سلجوقیانو د امپراطورۍ سقوط اصلاً له هماغه د لومړي ملک شاه له مړینې وروسته مخ په ځوړ شوه، چې سلجوقي شهزاده ګانو هر یوه په هر ځای کې خپل حکومتونه جوړ کړل، د بیلګې په توګه په ۱۰۴۱ ز کال په کرمان کې، په ۱۰۹۴ ز کال په شام کې، په ۱۱۱۷ ز کال په عراق او کردستان کې، په ۱۰۷۷ ز کال ترکیه (کوچنۍ آسیا) کې خپلواک سلجوقي دولتونه اعلان کړل. سلطان سنجر خپله خور بهرام شاه ته په نکاح ورکړه او هغه یې په غزني کې واک ته ورساو. سنجر، علاوالدین جهانسوز او اتسز خوارزمشاه ته په ۱۱۴۰ ز کې ماتې ورکړه، خو اتسز د کاشغر قراخطایي دولت د سنجر پر ضد ولمساوه. ددغه لمسون په پایله کې د قراخطایي دولت او سنجر ترمینځ په ۱۱۵۲ ز کال د جیحون په غاړه جګړه ونښته. په جګړه کې سلطان سنجر ماتې وخوړه. یو کال وروسته د غزه ترکانو سره په جګړه کې بندي شو. څلور کاله په بند کې پاتې شو، په دغو څلورو کلونو کې غزه ترکانو د افغانستان په شمالي ولایتونو کې ډیر ورانی وکړې. ډیر شمیر فاضل خلک یې له مینځه یوړل. غزه ترکانو پر غزني یرغل وکړ او د غزنویانو لړی پاتې کسان یې له مینځه یوړل. سنجر له څلور کالو بند څخه وروسته له بندیخانې څخه وتښتید او مروې ته ورسید. خو له ۴۰ کالو پاچاهي وروسته په ۱۱۵۷ ز کال وفات شو. د سنجر له مړیني وروسته سلجوقي دولت سقوط وکړ او د دوی د واکمنۍ سیمې د افغانستان غوري دولت ونیولې. (۲۷: ۱۴۴-۱۴۵).

- په کوچنیو دولتونو باندې د سلجوقیانو د دولت ویشل کېدل.
- د کاشغر له قراختایانو سره په جګړه کې د سنجر ماتې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- له غزه ترکانو سره په جگړه کې د سلطان سنجر ماتې او بندي کېدل.
- د خوارزمشاه اتسز مخالفت او سلطان سنجر پر ضد د قراختايي دولت لمسون او د سلجوقيانو پر ضد د هغوی پوځي عمليات.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز

سلجوقیان د سلطان محمود غزنوي په اجازه په افغانستان کې میشت شول؛ خو وروسته یې د سلطان محمود له ځای ناستو سره مخالفت پیدا شو. سلطان مسعود او مودود ته یې ډیرې ستونزې پیدا کړې. طغرل بیک و توانیده چې په نیشاپور کې تاج پر سر او خپله پاچاهي اعلان کړي. یو شمیر هیوادونه یې تر خپل کنترول لاندې راوستل او پراخه سلجوقي واکمني یې رامینځ ته کړه. سلجوقیانو چې له رمو څرولو څخه پاچاهي ته ورسیدل، په جګړه کې یې پوره مهارت درلود. دوی لومړی د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال د جوزجان د خلکو پر کورونو چور او تالان پیل کړ. د خلکو له شکایت وروسته سلطان محمود غزنوي هغوی ارام کړل، خو سلطان مسعود د سلجوقیانو په مقابل کې ماتې وخوړه او دې ته اړ شو ترڅو هند ته سفر وکړي او له هغه ځایه یو لښکر برابر او د سلجوقیانو سره مقابله وکړي، خو هغه په لاره کې ووژل شو. مودود هم د پلار یعنی لومړی مسعود د مړینې له امله د سلجوقیانو سره جګړه پریښوده. سلجوقیانو د افغانستان ډیرې برخې ونیولې چې په پایله کې بهرام شاه د سلطان احمد سنجر پواسطه واک ته ورسید او د سنجر نوم یې په خطبه کې واخیسته. سلجوقیان ورځ تر بلې پیاوړی کېدل چې ټول ایران او عربستان یې هم ونیول. خو خلیفه ته یې ځانګړی احترام درلود او د هغه نوم به یې په خطبه کې یادوه. بالاخره د سلجوقیانو واکمني ډیره پراخه شوه او یو شمیر محلي حکومتونو لکه د کرد سلجوقي دولت، د ترکیې سلجوقي دولت، د افغانستان سلجوقي دولت، د کرمان سلجوقي دولت، د شام سلجوقي دولت، د عراق سلجوقي دولت او د کردستان سلجوقي دولتونه مینځ ته راغلل. چې دې کار د سلجوقیانو د سقوط زمینه برابره کړه. دغه واړه دولتونه د خوارزم شاهیانو او غوریانو په واسطه له مینځه ولاړل. خو په ترکیه کې یې ډیر وخت دوام وکړ ترڅو عثمانیانو د هغوی واکمني سقوط کړه.

سلجوقیانو ساده دربار درلود. که د دوی یو شمیر پاچاهان بیسواده هم وو، خو د علم او فرهنګ سره یې علاقه درلوده. هغوی د نویو سیمو د نیولو پرمهال د نوي فرهنګ او تمدن سره مخ کېدل او تر اغېز لاندې یې راتلل. که څه هم د دوی ډیر وخت په جګړو کې تېر شو، خو د دوی د با تدبیره وزیرانو لکه عبدالملک او نظام الملک په هڅو سره یو شمیر فرهنګي کارونه سرته ورسیدل، په ځانګړي ډول د ملک شاه سلجوقي د وزیر نظام الملک په هڅه په بلخ، مروه، نیشاپور ، پوشنج، هرات، بغداد، اصفهان او بصره کې یوشمېر مدرسی د نظامیه په نوم جوړې شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلجوقيانو واکمني د لومړی ملک شاه له واکمنۍ وروسته مخ په ځوړ شو. د سلجوقي شهزاده ګانو پواسطه محلي دولتونه جوړ شول او هر يو په خپل نوم خطبه جاري کړه. د غزه ترکانو په مقابل کې د سلطان احمد سنجر له بندي کېدو او مړينې وروسته په افغانستان کې د سلجوقيانو واکمني هم پای ته ورسېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

1. د سلجوقیانو خپل مینځې ناخوالو
2. د سلجوقیانو د واکمنۍ په سقوط کې څه اغیزه درلوده؟
3. له غزه ترکانو سره د سلطان سنجر جګړه په افغانستان کې د سلجوقي دولت د سقوط سبب وګرزید؟
4. سلجوقیان د کوم افغاني واکمن په اجازه افغانستان کې میشت شول؟
5. سلجوقیانو اصلاً د کوم ځای اوسیدونکي دي؟
6. په کوچنیو دولتونو باندې د سلجوقیانو واکمنۍ د ویش لاملونه څه و؟
7. سلطان احمد سنجر د چا زوی دی؟
8. طغرل بیک څه ډول واک ته ورسید؟
9. د سلجوقیانو بنسټ د کوم سلجوقي پاچا پواسطه کیښودل شو؟
10. سلطان احمد سنجر د چا له خوا بندي شو؟
11. د سلجوقیانو د واکمنۍ سقوط د کوم سلجوقي پاچا په واکمنۍ پیل شوه؟
12. د سلجوقیانو د واکمنۍ پرمهال د هیواد اقتصادي او سیاسي وضیعت څه ډول و؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلجوقیانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمني موده		
شمیره	د پاچا نوم	کال
۱	رکن الدین ابوطالب طغرل بیک	(۴۲۹-۴۵۵هـ ق) (۴۱٦-۴۴۲ هـ ش) (۱۰۳۸-۱۰٦۴ز)
۲	الپ ارسلان	(۴۵۵-۴٦۵هـ ق) (۴۴۲-۴۵۲ هـ ش) (۱۰٦۴-۱۰۷۴ز)
۳	ملک شاه	(۴٦۵-۴۸۵هـ ق) (۴۵۲-۴۷۲ هـ ش) (۱۰۷۴-۱۰۹۴ز)
۴	برکبارق	(۴۸۵-۴۹۸هـ ق) (۴۷۲-۴۸۵ هـ ش) (۱۰۹۴-۱۱۰۷ز)
۵	ابوشجاع محمد	(۴۹۸-۵۱۱هـ ق) (۴۸۵-۴۹۷ هـ ش) (۱۱۰۷-۱۱۱۹ز)
٦	سلطان محمود	(۵۱۱-۵۱۳هـ ق) (۴۹۷-۴۹۸ هـ ش) (۱۱۱۹-۱۱۲۰ز)
۷	سلطان احمد سنجر	(۵۱۱-۵۵۲هـ ق) (۴۹٦-۵۳۷ هـ ش) (۱۱۱۸-۱۱۵۹ز)

۵٫۱. جدول: پورتنی جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵,۱. گراف: لاندینۍ گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د سلجوقي کورنۍ واکمنان

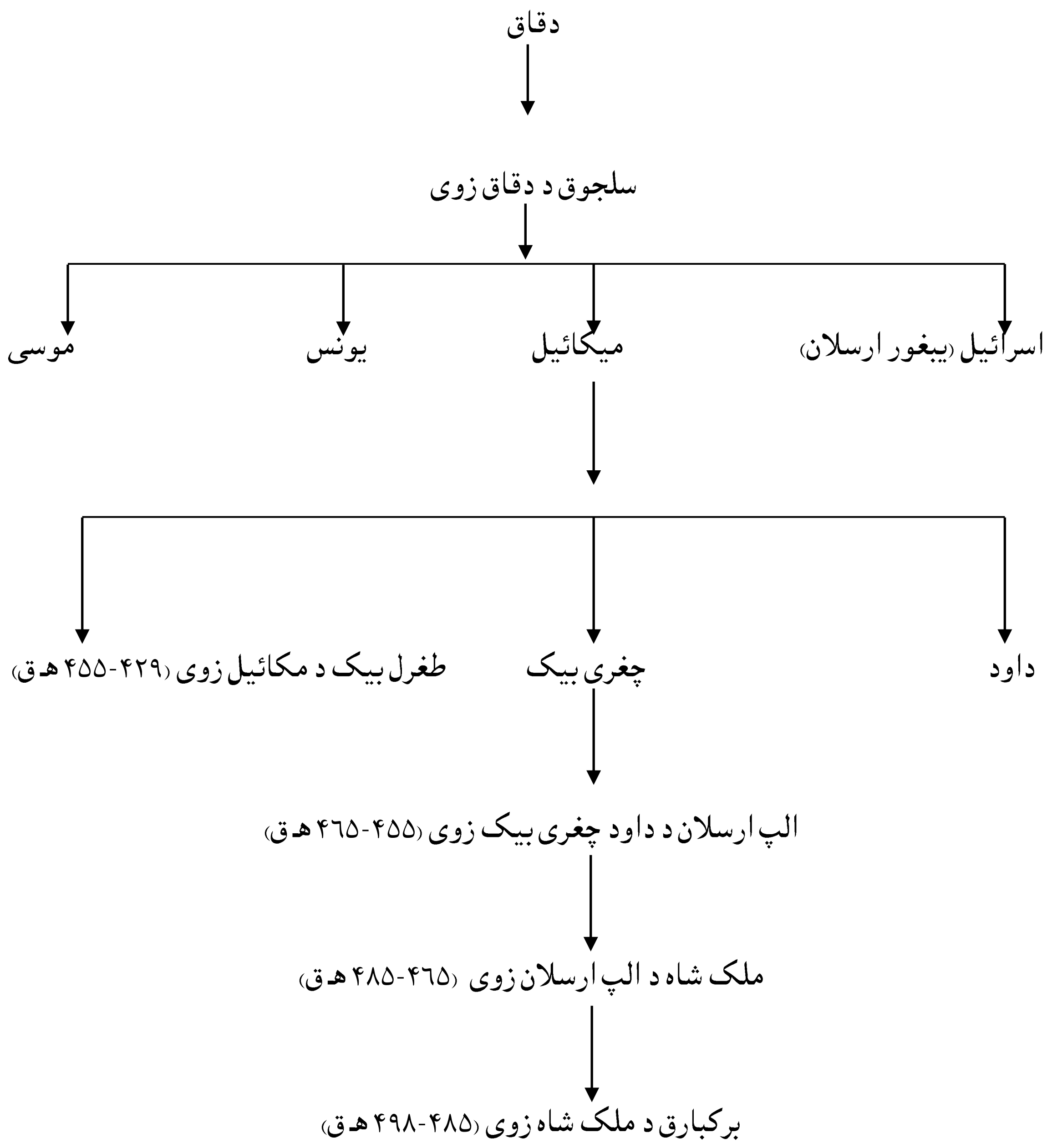

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابوشجاع محمد د برکبارق زوی (۴۹۸-۵۱۱ هـ ق)

↓

سلطان محمود د ابو شجاع محمد زوی (۵۱۱-۵۱۳ هـ ق)

↓

سلطان احمد سنجر (۵۱۱-۵۵۲ هـ ق) په افغانستان کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږم څپرکی

د غوريانو دولت

پيليزه

د غوريانو واکمني د افغانستان په تاريخ کې ځانګړی ځای لري، له غزنويانو وروسته غوريانو په افغانستان کې يوه لويه امپراتوري جوړه کړه. په هند کې يې هم د غزنويانو سيمې تر خپل تسلط لاندې راوستلې، چې تر ډير وخته پورې په هند کې د افغانانو واکمني دوام وکړ. د غور سيمه د خپل فزيکي جوړښت له امله د تيري کوونکو لپاره ستونزې پيدا کړې. تيري کوونکي نه توانيدل چې د غور سيمه په اسانۍ ونيسي. په غور کې د غرونو د موجوديت له امله دغه سيمه د غور او واکمنان يې د غوريانو په نوم ياديږي. غوريان نسلاً پښتانه دي، دوی زياتره په غرونو کې اوسيدل. د کاکاخيل په وينا د پښتو کليمه له پشتې څخه اخېستل شوی ده نو ځکه دري ژبو به د دوي د اوسيدو ځای د پشته په نوم يادوله او دوی ته پشتانه ويل کېده. لرغونی غور د هرات، فراه، زميداور او غرجستان په مينځ کې موقعيت درلود. عربي جغرافيه ليکونکی ابن هوقل چې په څلورمه هجری پيړۍ کې اوسېده د غور په اړه داسې ليکي : غور کافرستان است و سبب آنکه در نوشته های اسلامی از آن ياد ميشود اين است که گروه مسلمان دارد. کوهای آباد و چشمه ها و باغ ها و رود ها دارد. وادي که غور احاطه کرده اند از هرات تا فراه تا زميندار ، تا جوزجان و از آن جا تا هرات سراسر بلاد غور است... (۱۸: ۱۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونی غور کې څلور قبیلې اوسیدې چې عبارت وې له سوري (پښتانه)، تایمني، جمشیدي او فیروز کوهي څخه. د غور حکمرانان ټول د سوري (پښتنو) له قوم سره تړاو لري، ځکه چې سوریان ټول پښتانه او ژبه یې یې پښتو وه، او دري ژبو دوی د پشته نشین یا پشتوان په نوم یاد کړي دي. مخکې هم ذکر شول چې د پښتو کلیمه هم د پشته نشین څخه مینځ ته راغلی ده. ارمنیان ټول پښتانه د اوغان په نوم یادوي او دغه د اوغان کلیمه اوس هم په افغانستان کې استعمالیږي. د نورو قومونو ځینې خلک اوس هم پښتانه د اوغان (اوغو) په نوم یادوي. عبدالحی حبیبي لیکي : غور یو غرنۍ سیمه ده چې زمونږ د هیواد په زړه کې موقعیت لري. د تاریخ له نقطه نظره ډیر اهمیت لري. د غور غرونه شمال ته د بابا له غرونو او بامیانو سره وصل دي. سهیل ته له اروزګان، تیری د هراوت او له موجوده زمینداور سره وصل دي په ختیځ کې یې اجیرستان (وجیرستان) او غزنی واقع دي او لویدیځ کې یې فراه او اسفنزار ، بادغیس او هرات موقعیت لري (۹: ۱۳۵).

٦,١. د غوري دولت مینځ ته راتګ

د سوري (غوریانو) د واکمنۍ لومړنی پاچا شنسب بن خرنک و چې د سوري کورنۍ ټول پاچاهان دده له نسله ګڼل کیږي. مشهور پاچاهان یې بسطام، شماخ او ماهویه سوري وو، چې د غوري ملکانو یا سوري حاکمانو په نوم یادیدل. د زور آباد ښار چې د هرات او بادغیس ترمینځ موقعیت لري، د غوریانو پلازمینه وه. او ماهویه سوري، افغانستان ته د اسلام د رارسیدو پرمهال د مروې حاکم و. یوې بلې کورنۍ په غور کې حاکمیت کاوه چې پلازمینه یې فیروز کوه وه. دغه حاکمان هم د شنسب له اولادې څخه وو، چې د امیر فولاد زوی امیر کروړ په ۱۳۰ هـ ق کې د نړۍ د پهلوان لقب درلود چې فردوسې په شهنامه کې د هغه یادونه هم کړی ده. له امیر کروړ وروسته د هغه زوی ناصر پر بست او زمینداور باندې حکمراني کوله. د هارون الرشید د خلافت پرمهال ددې کورنۍ یو بل واکمن بنجي نهاران شنسبي په نوم حکومت کولو، هارون الرشید دده حکومت په رسمیت وپیژندلو. د شنسب کورنۍ د طاهریانو، صفاریانو او سامانیانو تر واکمنۍ پورې خپل استقلال وساته. خو کله چې سلطان محمود غزنوي په ۴۰۱ هـ ق کال د غور پر حکومت حمله وکړه، د غور محلي حاکم محمد سوري تسلیم شو. سلطان محمود غزنوي، محمد سوري له خپل کوچنی زوی شیش سره غزني ته ولیږه. خو محمد سوري غزني ته نږدې د ګیلان په سیمه کې زهر وخوړل هغه دا زهر په خپله ګوتمۍ کې ځای پرځای کړي وو، ده خپل ځان وواژه، خو د یرغملتیا سپکاوی یې ونه مانه. د پښتو ژبې وطني روایات چې د ((لرغوني

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتانه)) او تاريخ سوري په حواله په پټه خزانه کې راغلي پورتنۍ پيښه تائيدوي. د محمد سوري د مړينې کيسه د شيخ اسعد سوري په يوه پښتو قصيده کې هم راوړی ده.دا شاعرپه ۴۲۵ هـ ق د زمينداور په بغنی کې مړ دی. د ابولله د ژبنی بلاغت او فصاحت له مخې ډيره پخه ده. د محمد د شخصيت مقام لوړوالې او زړورتوب ښيي. د اهنگرانو د جگړی او د محمود له خوا د محمد بنديتوب څرگندوي او دی د سوري کورنی وياړ يې بولي، چې د خپلې کورنۍ د پت ساتلو په لاره کې يې ځان قربان کړی د شيخ اسعد بولله د پښتو د لرغونی ادب له غوره اثارو څخه ده (۱۰: ۱۷۳ - ۱۷۴).

سلطان محمود پر محمد باندې له غلبی وروسته، د محمد سوري زوی ابوعلي د غور د حاکم په توگه وټاکه. ابوعلي د پلار د حاکميت پر مهال هم د غزني له دربار سره اړيکې درلودې. نوموړی د غوري حاکمانو په لړ کې له نيک شهرت څخه برخمن و. ابوعلي له غزني دربار سره نيکې اړيکې درلودې؛ ده وخت پيدا کړ چې په خپل قلمرو کې ودانيزې چارې سرته ورسوي. دده پرضد دده وراره عباس د شيش زوی شورش وکړ. عباس، ابوعلي بندي کړ چې وروسته په بنديخانه کې ومړ او د شيش زوی عباس دده پرځای پرتخت کښيناست. د عباس پلار شيش د خپل ورور محمد سوري د حاکميت پرمهال ارام ژوند درلود. د شيش زوی عباس هغه مهال چې سلطان مسعود د سلجوقيانو په مقابل کې ماتې وخوړه، نوموړی په دې فکر کې شو چې له غزني دربار سره اړيکې پرې کړي او خپلواکي واخلي. د محمد سوري له مړينې وروسته ې د شيش زوی عباس په خپلو خلکو ډير ظلمونه وکړل. جوزجاني د عباس په اړه داسې نظر لري: سره له دې چې هغه يو ظالم شخص و، خو د نجوم په علم ډير پوهيده او ددې علم په پرمختگ کې يې ډير زيارونه وگالل. په غور کې يې د هنرمندانو او استادانو لپاره ښکلې ودانۍ جوړې کړی. د منديش په سيمه کې يوه ودانۍ دده نيکه بسطام جوړه کړې و، خو دده د حاکميت پر مهال ويجاړه شوې وه. خو عباس بيرته بيا له سره هغه ورغوله... (۱: ۲۲-۲۳).

عباس د شيش زوی د خپل نيکه محمد سوري په څېر د غزنويانو له تسلط سره مخالفت درلود. محمد د سلطان محمود غزنوي پواسطه بندي او مړ شو، خو د شيش زوی عباس د غزني د پاچا سلطان ابراهيم پواسطه له نيولو وروسته ووژل شو. له عباس وروسته د هغه دوو زامنو امير محمد او قطب الدين حسن د غزنويانو تر حمايت لاندې په غور کې خپل حاکميت ته ادامه ورکړه. څکه د سلطان ابراهيم (غزنوي پاچا) پواسطه د عباس له وژلو وروسته د هغه زوی امير محمد د غور د حاکم په توگه وټاکل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دده د حاکمیت پرمهال په غور کې ډېرې ودانۍ جوړې شوې، د اړتیا وړ توکو بیه ټیټه شوه او له عالمانو سره یې ښه سلوک کاوه. له ده وروسته دده ورور قطب الدین حسن د غور د حاکم په توگه وټاکل شو. دده د حاکمیت پرمهال شورشونه ډېر شول. خو کله چې د وجیرستان د ایالت د تگاب قلعه اوسیدونکو شورش وکړ، دی پخپله د هغو خلکو د ارامولو لپاره هلته ولاړ، د جگړې په جریان کې یې یو غشی په سترگه ولگید او مړ شو. دده عسکرو په زړورتیا سره جگړه وکړه او هغه ښکلې کلا یې ورانه او شورش کوونکي یې ووژل. دغو شورشونو دوه لاملونه درلودل.

۱. په ۴۹۲ هـ کال د لومړی مسعود زوی سلطان ابراهیم له مړینې وروسته د کورنیو بې اتفاقیو له امله د غور ادارې خپل توان له لاسه ورکړ.

۲. هغه ډلې چې په غور کې د غزنویانو تر حاکمیت لاندې ادارې سره مخالف وو، له وخت څخه یې گټه واخیسته او شورشونه یې پیل کړل ، ترڅو په غور کې مستقل حکومت تاسیس کړي او غزني ته د وفادارو حاکمانو حاکمیت ته د پای ټکی کیږدي. په غور باندې د غزنویانو سلطې تقریباً یوه پیړۍ دوام وکړ، خو غزنویان ونه توانیدل چې غور د خپل قلمرو ضمیمه کړي. د غور ځینې امیران یې تابع او خراج ورکولو ته اړ کړل. په ۴۴۱ هـ ق کال د سلطان محمود د زوی عبدالرشید له مړینې وروسته د غزنوي حکومت واک ضعیفه ، غور او ځینې نورې سیمې د دوې له واکمنۍ څخه ازادې شوې. غور ډېر وخت د سلجوقیانو او غزنویانو ترمینځ د حایل نقش لوباوه، خو غوریان بیا هم په نسبي ډول د بهرام شاه تر واکمنۍ (۵۱۱-۵۴۸ هـ ق) پورې د غزنویانو تر نفوذ لاندې وو (۱: ۲۵-۲۶).

د قطب الدین حسن له مړینې وروسته د هغه زوی امیر عزولدین حسین د غور د حاکم په توگه وټاکل شو. غوریانو د ده د حاکمیت په وخت کې هم د استقلال لپاره مبارزه کوله. عزالدین حسین د قطب الدین حسن زوی د غزني د پاچا مسعود د ابراهیم د زوی له خوا د غور د حاکم په توگه وټاکه. عزالدین حسین د غزنوي اوسلجوقي پاچاهانو سره ښې اړیکې درلودې. او سلطان سنجر ته یې سوغاتونه لیږل، خو غوریانو د استقلال لپاره مبارزه کوله، ځکه د عزالدین حسین له وژنې وروسته د هغه زوی سیف الدین غوري د هغه پرځای پرتخت کښیناست. سیف الدین غوري د خپل پلار د واکمنۍ سیمې د خپلو شپږو ورونو ترمینځ وویشلې. فخرالدین او قطب الدین محمد غوري چې مورگانې یې په نسبي لحاظ ضعیفه او کنیزې وې، دوي چې د عمر په لحاظ مشران وو د پلار د ځای ناستۍ څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دواړه بې برخې شول. قطب الدین محمد غوري د غور د یو ولایت ورسا د حاکم په توګه وټاکه. قطب الدین محمد غوري د هرات او غزني ترمنځ د یوې کلا په جوړولو پیل وکړ. دده ورونو د نوموړی دا اقدام د استقلال طلبۍ او برترۍ یوه بیلګه وګڼله، نورو ورونو دده سره مخالفت وکړ. له همدې امله قطب الدین محمد غوري غزني ته راغی او د بهرام شاه په دربار کې یې پناه واخیستله. په غزني کې د قطب الدین محمد غوري پناه اخیستل هم لامل دا وه چې دده غوښتل د بهرام شاه په مرسته په خپلو ورونو بریالی شي او د غور امارت ته ورسیږي. بهرام شاه هم د یو داسې فرصت په لټه کې و، ترڅو د غزنویانو تسلط چې دده د واکمنۍ پرمهال ضعیفه حتی قطع شوی و، بیرته ټینګ کړي. بهرام شاه له قطب الدین محمد سره ښه چلند وکړ او هغه ته یې خپله لور په نکاح ورکړه. قطب الدین محمد غوري ظاهراً د پناه اخیستونکی په توګه د غزني دربار ته تللی و، خو په پټه یې د غزني د دربار سیاسي، اقتصادي ټولنیز وضعیت ارزوه او ډیرو درباریانو هم بهرام شاه ته غلط معلومات ورکول. په پایله کې بهرام شاه پر قطب الدین محمد شکمن شو له بندي کېدو وروسته یې هغه وواژه (۱: ۳۰).

سیف الدین غوري چې ځان ته یې سلطان خطاب کاوه او د غور د امیرانو لقب یې د سلطان درجې ته لوړ کړ. تر ډیره حده یې د یو مستقل دولت په توګه حکومت کاوه. د سیف الدین له وژلو وروسته علاولدین جهانسوز د سنجر له خوا لومړی بندي او بیا د غور د حاکم په توګه وټاکل شو نوموړي په غور کې یې د مستقل دولت بنسټ کیښود.

۶،۲. د غزنوي او غوري دولتونو ترمینځ اړیکې

له سلطان محمود غزنوي څخه مخکې د هغه پلار سبکتګین څو ځله په غور یرغلونه کړی دی. سلطان محمود غزنوي هم درې ځله غور ته خپل عسکر واستول. په لومړي برید کې یې د غور سیمه ایزه واکمن محمد سوري بندي او غزني ته راولیږه چې نوموړی د ګیلان په سیمه کې مړ شو. دغه پیښه د غوریانو او غزنویانو ترمینځ د دښمني لومړی لامل ګنل کیږي. د سلطان مسعود په واکمنۍ کې په غور برید وشو. په دې برید کې د غور د لښکرو مشر د مسعود له خوا ووژل شو. په دې سبب د دوي ترمینځ دښمني ورځ تر بلې زیاتیده، خو کله چې د بهرام شاه د واکمنۍ پرمهال ملک الجبال قطب الدین محمد غوري د حسین زوی له خپلو ورونو څخه د خفګان یا د بهرام شاه د بلنې او یا د کوم بل لامل له مخې له فیروزکوه څخه ولاړ او غزني کې د بهرام شاه دربار کې پناه واخیسته، بهرام شاه لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دده ډېر عزت او درناوی وکړ، خو وروسته پرهغه شکمن شو. ځینو درباریانو هم بهرام شاه ته د قطب الدین محمد غوري په اړه له غرضه ډکې مشورې ورکولې. بالاخره بهرم شاه نوموړی بندي او د زهرو پواسطه په دې ګناه ووژه چې له خلکو سره ډېره مینه لري، خلکو ته بخششونه ورکوي او د خلکو په زړونو کې ځای لري. له وژنې وروسته یې د هغه مړی په غزني کې خښ کړ. دې پیښې سره د غزنویانو او غوریانو ترمینځ دښمني نوره هم زیاته شوه (٦: ٢١۴-٢١۵).

سیف الدین سوري د خپل ورور د مړینې له خبرېدو سره سم په غزني باندې د برید تیارې ونیو. سیف الدین ډېر ژر غزنی له بهرام شاه څخه ونیو. نوموړی له غور څخه راغلي عسکر کوم چې له ده سره په غزني کې اوسیدل، د ژمی د موسم له رارسیدو سره سم بیرته غور ته ولیږل، پخپله له خپل وزیر سید مجدالدین موسوي او یو لږ شمیر عسکرو سره په غزني کې پاتی شو. سیف الدین غوري د غزني په خلکو اعتماد وکړ. په ژمي کې د واورې د وریدو له امله د غور او غزني ترمینځ لارې بندې شوې. له دې امله د سیف الدین سوري مرستې ته ځوک نه شوای را رسیدلې. د غزني خلکو سمدستي بهرام شاه ته خبر ورکړ او غزني ته یې راوغوښت. د غزني لوړ پوړو چارواکو سیف الدین او د هغه پوه وزیر او ورسره عسکر ژوندي ونیول او بهرام شاه ته یې وسپارل. بهرام شاه دوی دواړه (سیف الدین او د هغه وزیر سید مجدالدین موسوي) په اوښانو سپاره کړل د غزني په ښار کې یې وګرځول چې خلکو به د کورونو له بامونو څخه پر دوی خاورې اچولې. وروسته یې دواړه ووژل. خو د سیف الدین سر یې له تنی څخه غوڅ او سلطان سنجر ته واستوه. نوموړو پیښې د غوریانو او غزنویانو ترمینځ دښمني لا زیاته کړه. بهاوالدین سام د حسین زوی د خپل ورور د مړینې له خبرېدو سره سم د غزني په لوری حرکت وکړ، خو په لاره کې د ډېر خفګان له امله مړ شو. د بهاوالدین سام د مړینې خبر هم په غور کې خپور شو. سلطان علاوالدین غوري، پرته له دې چې له نورو ورونو سره مشوره وکړي د غزني په لورې حرکت وکړ او تر یو لږ جګړو وروسته یې بهرام شاه ته ماتې ورکړه. اوه شپې او ورځې یې د غزني ښار ته اور واچوه. د غزني او بست ښکلي ښارونه یې وران کړل. د خپلو ورونو سیف الدین او قطب الدین محمد غوري مړي یې غور ته ولیږدول.(٦:٢١٦).

علاوالدین جهانسوز د غزني له نیولو وروسته بست او نورې سیمې ونیولې او د خپل نفوذ د پراختیا په فکر کې و. سلطان سنجر هم د غزنویانو او غوریانو له اختلاف څخه ډېره ګټه واخېسته، هڅه یې کوله چې د علاوالدین جهانسوز د نفوذ د پراختیا مخه ونیسي. د سلطان علاوالدین او سلطان سنجر ترمینځ

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګړه ونښته؛ په جګړه کې سلطان علاوالدین غوري ماتې وخوړه او له سلطان سنجر سره بندي شو. سلجوقي پاچا سنجر په یوه وخت کې له غوریانو او غزه ترکانو سره دښمني نه شوه کولې. نو ځکه سلطان علاوالدین خوشې او د غور د حاکم په توګه یې وټاکه. په دې ترتیب غوریانو په افغانستان کې د غزنویانو واکمنۍ ته د پای ټکې کېښود.

۶٫۳. د غوریانو امپراتوري

غوریانو د غزنویانو د امپراتوري له جوړېدو مخکې په غور کې واکمني کوله، چې د دې واکمنۍ په سر کې د خرنګ زوی ملک شنسب په ۳۶ هـ ق کال د غور محلې واکمن و. چې له حضرت علي (ک) هم مهاله و او ماهویه سوري د مروې حاکم و. امیر بنجي د نهاران زوی په ۱۷۰ هـ ق کې د شنسب د کورنۍ د مهمو او لویو پاچاهانو له جملې څخه دی، چې د غور ملکان او ددې کورنۍ ډېر پاچاهان دده له نسله دي. هارون الرشید هم دده واکمني په رسمیت پیژندلې وه، دده له کورنۍ څخه ډېرو حاکمان خپل حکومت ته ادامه ورکوله ترڅو سلطان محمود غزنوي په ۴۰۱ هـ ق کال امیر محمد سوري ته ماتې ورکړه. وروستی حاکمان هم له دې کورنۍ څخه د غزنویانو له خوا مقرریدل (۲۹: ۲۷-۲۸).

په غزني کې شهاب الدین غوري د واک له ټینګښت وروسته هند ته پوځي سفرونه وکړل د غزنویانو د دولت ټولې سیمې یې د هغوې د پلازمینې لاهور په ګډون ونیولې او خپلو فتوحاتو ته یې په هند کې ادامه ورکړه؛ په دې ډول له غزنویانو وروسته غوریانو یوه لویه امپراطورۍ جوړه کړه. په دې دوره کې د غزنوي دولت په څېر علم، شعر او ادب ته ځانګړې پاملرنه وشوه. وروسته به د غوریانو امپراتوري په جلا عنوانونو کې د امکان تر بریده توضیح شي. د غوریانو واکمني (۵۴۳-۶۱۲ **هـ ق**) غوري واکمنانو د نوو سیمو په نیولو او خپل پخوانۍ قلمرو په ساتنه کې په خپل قوم (پښتنو) باندې ډېره اتکا کوله دوی د امپراتوري ټولې سیمې د خپلو افسرانو تر منځ وویشلې. د علم او ادب په برخه کې یې د غزنویانو کړنلاره پلې کوله. د غوریانو د واکمنۍ پرمهال تاریخي جوړ شوي ځایونه او ځلې تر اوسه په خپله بڼه باقي پاتې دي، خو ډېرې ودانۍ او کلکې کلاګانې د چنګیز خان د ناروا یرغل په پایله کې له مینځه ولاړې، خو بیا هم دوی وکولی شول چې د هند هیواد یې د څو سوو کالو لپاره نور هم د افغاني اسلامي دولتونو د تابعیت له پاره اماده کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶,۴. د سلطان علاوالدین جهانسوز واکمني (۵۴۴-۵۵۶هـ ق)
(۵۲۸-۵۴۰ هـ ش)
(۱۱۵۰-۱۱۶۲ز)

سلطان علاوالدین جهانسوز په غور کې د اجیرستان حاکم و، کله چې د خپل ورور له مړینې خبر شو. نوموړی له غور او غرجستان څخه لښکر برابر او د غزني په لورې یې حرکت وکړ. په مقابل کې بهرام شاه د غزني د لښکرو سره یو ځای د ګرمسیر او تګین اباد له لارې زمینداور ته ورسید. علاوالدین جهانسوز چې د خپلو ورونو (قطب الدین محمد غوري او سیف الدین غوري) د بدلې اخېستلو لپاره راغلې و د دواړو لورو ترمینځ تګین اباد ته نږدې جګړه ونښته. بهرام شاه په دې جګړه کې ماتې وخوړه. علاوالدین جهانسوز یو ځل بیا غزني ته نږدې بهرام شاه ته ماتې ورکړه او د غزني پایتخت یې ونیو، د غزني ښار ته یې اوه شپې او ورځې اور واچوه، او له خاورو سره یې برابر کړ. بیا یې بست او زمینداور له نیولو وروسته وران کړل. له همدې امله ورته جهانسوز وایې (۲۹:۳۴).

سلطان علاولدین تخارستان د غور دولت پورې ونښلاوه؛ خپل مشر ورور ملک فخرالدین یې د هغه د حاکم په توګه وټاکه؛ بیا یې د سلطان احمد سنجر سلجوقي سره په جګړه کې ماتې وخوړه، سلطان علاولدین جهانسوز له سنجر سره بندي شو، خو سنجر د غزه ترکانو له ویرې چې د دواړو خواو سره دښمني نشوای کولې، سلطان علاولدین جهانسوز یې ازاد او د غور د حاکم په توګه یې وټاکه. سنجر هم د غزه ترکانو پواسطه له مینځه ولاړ. سلطان علاولدین جهانسوز په غور کې خپل مخالفین له مینځه یوړل او فیروز کوه ته راورسید. د فیروز کوه خلکو دده په غیاب کې ناصرالدین حسین محمد له مدین څخه راوغوښت او په فیروز کوه کې یې پر تخت کیښناوه. خو کله چې دوی د سلطان علاولدین جهانسوز له راتګ څخه خبر شول، ناصر الدین یې وواژه او علاوالدین ته تسلیم شول. سلطان علاولدین جهانسوز بامیان، تخارستان، تولک، هرات ځینې سیمې ، غرجستان او مرغاب ترخپل کنترول لاندې راوستل. سلطان علاولدین جهانسوز د غور په سنګه سیمه کې وفات شو (۲۹ : ۴۲).

سلطان علاوالدین په دې هڅه کې و، چې افغانستان کې د غزنویانو په څېر د شاهنشاهي دوره یو ځل بیا را ژوندی کړي، خو غزه ترکانو سلجوقي پاچا سنجر ته ماتې ورکړ او د غزني ښار یې ونیو، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدې مهال (۵۵٦ هـ ق) سلطان علاولدین هم مړ شو. دده ارمان دده په ژوند کې پوره نه شوه(۴٦:۸۷).

٦,۴,۱. د جهانسوز لقب

سلطان علاوالدین حسین ته د جهانسوز لقب او خطاب د غزني ښار تر نیولو او سوزولو وروسته ورکړ شوی دی. معلومه نه ده چې دغه لقب په رښتینې ډول د کومو کسانو او یا د کوم کس له خوا په لومړي ځل ورکړ شوی دی . ټول مؤرخین دغه لقب د نوموړی له نامه سره جوخت لیکي او د سلطان علاوالدین حسین له نوم سره د جهانسوز د لقب د تړون لامل د غزني د ښار د سوځیدو پیښه ګڼي. دغه لقب د وخت په تیریدو سره ډیر شهرت موندلې دی او دومره خور شوی چې ګڼ شمیر لیکولان یواځې د جهانسوز په لیکنه بسنه کړې او لوستونکي هم د جهانسوز په لوستلو او اوریدلو سره له ورایه علاوالدین حسین ته یې پام را اوړي (٦:۲۱۳).

که چیرې څوک د جهانسوز د لقب په اړه د دواړو قوتونو (غزنویانو او غوریانو) ترمنځ د ظلم او زور زیاتی، پرتله او قضاوت وکړي ؛ په هیڅ ډول نه توانیږي چې یو پلو ته رایه ورکړي او خامخا په دوو کې پاتې راځي. که دوی چیرې د وینو تویولو او وژنو لاملونه په پام کې ونیسي حتمي خبره ده چې ددې پیښو ټولو محرکینو ته به بد ووایي او یا دواړه خواوې به ملامتې وګڼي او ددې ټولو پیښو تحریکات او له دښمنۍ ډک کړه وړه او پرلپسې بریدونه لومړی د غزنویانو له خوا ترسره شوي دي، خو په وژنو او وینو تویولو کې دواړو خواو ګډون درلود. بیا د غزني د ښار او د هیواد د نورو ښکلیو ماڼیو سوځیدل د غوریانو له خوا ترسره کیږي. ددې دواړو خواو ترمینځ پریکړه ستونزمنه ده په همدې اندازه د جهانسوز د لقب د نسبت ثبوت یوه ستونزمنه پریکړه ده. ځکه تاریخي اشخاصو ته د داسې القابو په ورکولو کې خاماخا د دښمنۍ تعصبات دخیل وي (٦:۲۱۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦,٥. د سیف الدین محمد واکمني (۵۵۸-۵۵٦هـ ق)

(۵۴۲-۵۴۰ هـ ش)

(۱۱٦۴-۱۱٦۲ز)

د سلطان علاولدین له مړینې وروسته د هغه زوی سلطان سیف الدین په فیروز کوه کې پرتخت کښیناست. سلطان غیاث الدین او معزالدین محمد د سلطان بهاوالدین سام زامن وو چې د خپل کاکا سلطان علاوالدین جهانسوز له خوا بندیان شوي وو ، هغه دواړه یې له بند څخه آزاد او د خپلو سلاکارانو په توګه یې وټاکل . غیاث الدین د خپل کاکا له زوی سیف الدین غوري سره په فیروز کوه کې پاتې شو، معزالدین له خپل کاکا فخرالدین[1] سره په بامیانو کې دنده اجرا کوله. سیف الدین د غزه ترکانو د مقابلې په خاطر هرات ته ولاړ، خو نوموړی د جګړې په میدان کې د سپه سالار ابوالعباس شیش پواسطه ووژل شو (۲۹: ۴۵).

ابوالعباس شیش د خپل ورور د وژنې کینه په زړه کې ساتلې وه. د شیش د کورنۍ مشر امیر شیش د بهرام زوی او امیر بنجي نهاران ترمینځ د غور د امارت پر سر کړکیچ رامینځ ته شو. کله چې د غور اوسیدونکي د دوی دواړو په کړکیچ خبر شول؛ د دواړو خواوو پلویانو پریکړه وکړه چې دوی دواړه دې د خلافت مقام ته ورشي او هلته چې هر چا سره د امیر ژمنه وشوه او بیرغ یې په لاس ورکړ هماغه به امیر وي. خلیفه د غور امارت بنجي نیاران (نهاران) ته وسپاره او شیش ته یې د غور د لښکرو د پهلواني (مشرتوب یا سپه سالاري) ورکړه. د شنسباني واکمن بنجي نیاران ته د خلیفه هارن الرشید له خوا د قسیم امیر المومنین مبارک لقب ورکړ شو. کله چې دوی دواړه غور ته راورسیدل، هماغه پریکړې ته وفادار پاتې شول. د شیش د کورنۍ نور پهلوانان یا سپه سالاران ابوالعباس شیش او سلیمان شیش وو. د شیشانو مشر شیش د بهرام زوی به د غور له امیر بنجي نهاران سره سیالي کوله.ځینې مؤرخینو هغه د امیر شیش په نوم یاد کړی دی. درمیش (ورمیش) چې د شیش د ابوالعباس او سلیمان شیش ورورو، د علاوالدین جهانسوز د واک پرمهال د هغه سپه سالار هم و. د علاوالدین جهانسوز له مړینې وروسته د

---

[1] ملک فخرالدین مسعود تر ټولو ورونو مشر او د غور د کاسی په سیمه کې امیر و. سلطان علاولدین جهانسوز د غزني له فتحې وروسته تخارستان هم د ځان تابع کړ، چې خپل مشر ورور ملک فخرالدین یې د بامیانو حکمران وټاکه. ملک فخرالدین د شغنان، درواز، بلور ، وخش او بدخشان ونیول. نوموړی د راغ په جګړه کې د خپلو وریرونو پواسطه بندي او بیرته بامیانو ته واستول شو او هلته د ۵۵۰ هـ ق کې وفات شو (۱۱ : ۸۳۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه زوی سیف الدین غوري واک ته ورسید، څه موده وروسته په يوې غونډې کې سیف الدین په لاس کې دوه داسې بندونه ولیدل او دا دواړه يې وپيژندل چې د ملک ناصر الدین حسین بن محمد مادیني په چور او تالان کې دده (سلطان سیف الدین) له خزانې څخه وړي و. د سیف الدین قهر، غضب، میړانه او سلطنتي جذبه راوپاریده او ورمیش ته يې وویل، ورشه د نښې له ځایه زما غشې راوړه. ورمیش چې د غشي لوري ته روان شو او ده ته يې شاه شوه، سلطان سیف الدین غشې په لیندۍ کې کیښود او لیندۍ يې خپلو غوږونو پورې راښکله او ورمیش يې داسې وويشت چې غشی يې له سینې بهر راووت او ځای پرځای مړ شو (٦:٢٢٦).

دا مهال چې د سنجر د دولت وخت پای ته رسيدلې و او غزه ترکان د خراسان شاوخوا سیمو ته رسیدلي وو، سلطان سیف الدین د هغوی د مخنیوی په خاطر هرات ته ورسید. غزانوته يې د جنګ په میدان کې د مقابلې اعلان وکړ، کله چې دواړه لوري سره مخامخ شول د سیف الدین سپه سالار ابوالعباس شیش چې د غور مشهور پهلوان او د شیشانو د کورنۍ غړی و او د وژل شوی ورمیش ورور و. د سلطان سیف الدین شا ته يې ځان ورساو او سلطان يې په بغل کې وواهه، کله چې سلطان له آس څخه راولوید، نو سپه سالار شیش ورته وویل : نارینه د شا له خوا ګوزار نه کوي لکه تا چې زما ورور وواژه. (٦:٢٢٧).

ددې پيښې له رامينځته کېدو سره د غوریانو لښکر ماتې وخوړه او ابوالعباس شیش بیرته غور ته ستون او له غیاث الدین سره یو ځای شو. غیاث الدین يې د پاچا په توګه وټاکه، خو کله چې غیاث الدین قوي شو د خپل کاکا د زوی د وژلو له امله يې له ابوالعباس شیش سره کینه درلوده. دواړو ورونو (غیاث الدین او معزالدین) پريکړه وکړه او یو تن ته يې دنده وسپارله او لارښونه يې ورته وکړه چې کله ابوالعباس شیش دربار ته راغی، نو سلطان معزالدین به خپلې خولې ته لاس وروړي، ټاکلې کس به د ابوالعباس شیش سر په توره وهي. همداسې يې وکړل، ابوالعباس شیش ووژل شو؛ د غیاث الدین واکمنی لا پیاوړې شوه (٦: ٢٢٨).

د سیف الدین جسد لا د جګړې په میدان کې و چې غزه ترکان راورسیدل، نوموړی لا ژوندې و. هغوی چې دده د پاچاهی جامې او د ملا پټۍ ولیده، وپوهیدل چې همدا پاچا دی، هڅه يې وکړه چې جامې او د ملا پټۍ ترې خلاص کړي ، خو دا چې پټۍ ډېره کلکه وه او ژر نه خلاصیده په چاړه يې پرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړه، کله چې يې د ملا پټۍ په چاړه پرې کوله د سلطان په خېټه کې يې ټپ جوړ کړ، چې بيا د هماغه ټپ له امله په ۵۵۸ هـ ق کال وفات شو. په هغه ځای کې اوس تاريخي ابده وجود لري چې د شاه مشهد په نوم يادېږي، او د سلطان غياث الدين غوري د واکمنۍ پر مهال جوړه شوی ده، د مشهد د شاه معنی داده چې دا ځای د سلطان سيف الدين د شهادت ځای دی. دغه تاريخي ابده د مرغاب د سيند پرغاړه د جوند ولسوالۍ له مرکز څخه لږ ښکته موقعيت لري (۲۹: ۴۶).

سلطان سيف الدين يو ښکلی ځوان، متواضع، رعيت پال پاچا و، کوم ښارونه چې دده د پلار علاوالدين جهان سوز د واکمنۍ پرمهال سوزيدلې او ويجاړ شوی وو، ده بيرته د هغوی په ودانولو کې فعاله ونډه واخېسته، دده د واک موده کمه وه هغه هم په جګړو کې تيره شوه.

٦,٦. د سلطان غياث الدين واکمني (۵۹۹-۵۵۸هـ ق)

(۵۸۳-۵۴۲ هـ ش)

(۱۲۰۵-۱۱٦۴ز)

سلطان غياث الدين د بهأوالدين سام زوی، چې د خپل کاکا سلطان علاولدين جهانسوز لخوا د خپل ورور معزالدين سره بندي شوی و، دواړه د علاولدين جهان سوز د زوی سيف الدين له خوا ازاد شول او د خپل کاکا له زوی سيف الدين سره په فيروز کوه کې د مشاور په توګه دنده اجرا کوله. سلطان غياث الدين د غزانو سره د جګړې پرمهال له سلطان سيف الدين سره يو ځای و. کله چې سلطان سيف الدين د خپل سپه سالار ابوالعباس شيش له خوا ووژل شو، د غور عسکر د پاچا له مړينې سره سم بيرته غور ته راغلل. ابوالعباس شيش ، غياث الدين ته بيعت وکړ، نوموړی په ۵۵۸ هـ ق کال د غور د پاچا په توګه وټاکل شو. ابوالعباس شيش د سلطان غياث الدين د واکمنۍ پرمهال هم خپلې خپلسرۍ ته دوام ورکړ، خو سلطان غياث الدين دده زور او خپلسري نه شوه زغملی او هم يې د خپل کاکا د زوی سيف الدين د وژلو له امله ورسره کينه درلوده. نو يې ابوالعباس شيش يې وواژه. دده له وژلو سره د شيشانو نظامي قوت پای ته ورسيد (۲۹: ۴۵).

سلطان غياث الدين د ابوالعباس شيش پرځای خپل ورور معزالدين (چې په شهاب الدين غوري هم مشهور دی) د سپه سالار په توګه وټاکه او فيروز کوه ته نږدې د استيه په کلا کې يې ميشت کړ. په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه مهال د سلطان غیاث الدین کاکا ملک فخر الدین [1] چې د بامیانو حکمران و. د د عزالدین حسین له اوو زامنو څخه یوازې ملک فخرالدین پاتې و. ده خپل ځان د غور د پاچاهي وارث ګاڼه. د بلخ حکمران علاوالدین قماج سنجري او د هرات د حکمران تاج الدین یلدوز څخه یې د مرستې غوښتنه وکړه. ملک فخرالدین د هرات، بلخ او بامیانو د لښکرو سره په فیروز کوه حمله وکړه. د ((راغ زر)) په سیمه کې د دواړو لورو ترمینځ جګړه ونښته، د غور قواوو لومړی د ملک تاج الدین یلدوز او د هرات قوتونه کلابند او ملک تاج الدین یلدوز یې وواژه. د هرات قوتونه تیت او پرک شول. وروسته یې د بلخ قواووته هم ماتې ورکړه او د هغوی مشر علاوالدین قماج سر یې له تنې څخه غوڅ او ملک فخر الدین ته یې واستوه. ملک فخر الدین یې هم کلابند کړ. سلطان غیاث الدین او معزالدین خپل کاکا ونیوه، خو په احترامانه ډول یې بیرته بامیانو ته واستوه. سلطان غیاث الدین بیا د زمینداور او ګرمسیر له نیولو وروسته قادسیه، کالیون، فیوار، سیفرود، غرجستان، تالقان او ګرزیوان هم د غور د حکومت ضمیمه کړل(۲۹: ۴۶).

سلطان غیاث الدین خپل ورور معزالدین (شهاب الدین) له ګرمسیر، تګین اباد او سیستان څخه د غزني او کابل په لورې ولیږه. شهاب الدین غوري په ۵۶۹ هـ ق له غزه ترکانو (غزانو) څخه غزنی ونیو. په هرات کې د سنجر له کورنۍ څخه بهاوالدین طغرل د هرات حاکم د سلطان غیاث الدین د لښکر له رسیدو څخه مخکې هرات پریښود، خوارزم ته ولاړ. د غیاث الدین پوځ په ۵۷۱ هـ ق کال د هرات له

[1] ملک فخر الدین مسعود له ټولو ورونو مشر و، چې د غور په کاسې کې امیر شو. سلطان علاولدین جهانسوز د غزني له نیولو وروسته، تخارستان هم تابع کړ. خپل مشر ورور ملک فخرالدین مسعود یې د بامیانو د حاکم په توګه وټاکه. ملک فخرالدین، تخارستان، شغنان او بدخشان یې تر دروازه پورې د خپل حاکمیت لاندې راوستل. ملک فخر الدین د خپلو وریرونو (سلطان غیاث الدین او سلطان شهاب الدین) سره د راغ زر په جګړه کې ماتې وخوړه، خو هغو بیرته د بامیانو د حاکم په توګه مقرر کړ. کله چې نوموړی د غور له لښکرو سره یوځای د سلطان شاه خوارزمشاه سره مقابله وکړه د سلطان لقب ورکړ شو. د ملک فخرالدین له مړینې وروسته ملک شمس الدین د بامیانو پاچا و. له ملک شمس الدین وروسته د هغه زوی بهاوالدین سام د بامیانو پرتخت کښیناست (۵۸۷ هـ ق). د نوموړی د دربار مشهور عالمان امام فخرالدین رازي، شیخ جلالدین ورساد، د فصح العلجم مولانا سراج الدین وو. له ده وروسته دده زوی جلال الدین علي د بامیانو پرتخت کښیناست، خپل ورور علاولدین یې د غزني د حاکم په توګه وټاکه. کله چې غزه ترکانو د کرمان له لارې پرغزني حمله وکړه، جلال الدین له بامیانو څخه د خپل ورور د مرستې په خاطر غزني ته راغې. دده په غیاب کې دده کاکا علاولدین د شمس الدین زوی د بامیانو حکومت ونیو. جلال الدین د غزني له تصفیې وروسته بیرته بامیانو ته ولاړ، خپل کاکا یې د هغه له وزیر سره یوځای وواژه. تاج الدین یلدوز دریم ځل پر غزني حمله وکړه؛ علاولدین ته یې ماتې ورکړه او کلابند یې کړ. جلال الدین د خپل ورور مرستې ته راغې. دواړه ورونه د تاج الدین یلدوز له خوا ونیول شول، خو ډیر ژر یې دواړه بامیانو ته واستول، دوی دواړو تر ۶۱۲ هـ ق پورې په بامیانو کې خپل حاکمیت ته ادامه ورکړ (۲۹: ۵۰-۵۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیولو وروسته په ۵۷۳ هـ ق کال پوشنج هم ونیو. د سیستان حاکم هم د غوریانو حاکمیت ومانه. د افغانستان شمالي سیمې لکه تالقان، اندخوي، میمنه، فاریاب، پنجده، مروه او خلم یې هم ونیول. د ایل ارسلان زوی جلال الدین محمد د قراخطاییانو په مرسته د افغانستان په شمالي سیمو کې مزاحمت کاوه. سلطان غیاث الدین د غزني لښکر د معزالدین(شهاب الدین) غوري په مشری د بامیانو لښکر د ملک شمس الدین په مشری او د سیستان لښکر د ملک تاج الدین حرب ترمشرۍ لاندې د مرو شاوخوا سیمو ته واستول. د ایل ارسلان خوارزمشاه زوی جلال الدین محمد ته یې ماتې ورکړه او خراسان یې ورڅخه ونیو او په ۵۹۶ هـ ق کې تر نیشاپور پورې مخکې ولاړ. نوموړی سیمې یې ملک ضیاالدین سیستاني ته وسپارلې. مروه یې هم ونیوله او ملک ناصر الدین محمد خرنک یې د هغه ځای حکمران وټاکه. د سرخس ولایت یې د ملک فخرالدین زوی تاج الدین زنګي ته وسپاره.(۲۹:۴۷).

شهاب الدین غوري د هیواد په شمال لویدیځ کې له بریالیتوب وروسته هند ته متوجه شو، د هیواد ختیځو ولایتونو د چارو له تنظیم وروسته په ۵۷۲ هـ ق کال یې ملتان فتح کړ. په ۵۷۴ هـ ق کې یې پر ګجرات حمله وکړه، خو د غور عسکرو ډیر تلفات ولیدل بیرته غزني ته راغلل. یو کال وروسته په ۵۷۵ هـ ق کال شهاب الدین غوري لومړی پیښور د غزني له پاتی شونو څخه ونیو. په ۵۷۷ هـ ق یعنې دوه کاله وروسته د غزنویانو پلازمینه لاهور یې هم ونیو او د غزنویانو اخرنۍ پاچا خسرو ملک یې بندي کړ. لاهور یې ترخپل تسلط لاندې راوست. د هند په مرکزي سیمو کې راجپوتانو حکومت کاوه. راجپوتانو د ډیرو پیسو د لرلو ترڅنګ په جګړه کې پوره مهارت درلود او جنګیالي خلک وو. افغاني قوتونه د کرنال په سیمه کې د پرتوراج سره، چې په زړه ورتوب او پهلوانۍ کې یې شهرت درلود او د نوي د ډهلي او اجمیر واکمن شوی و، مخامخ شو. دواړو خواوو په ډیر شهامت سره جګړه کوله، راجپوتانو د افغاني قوماندان او لښکر ترمینځ لاره پرې کړه. د غور د لښکرو مشر ټپي شو او شاه ته تګ یې غوره کړ. په ۵۸۷ هـ ق کال بیرته غور ته راغی. شهاب الدین غوري په غور کې بیرته خپل قوتونه په وسلو سمبال کړل. د بدلې اخېستلو لپاره بیرته هماغه میدان ته ورغی. د دویم ځل لپاره د غور او راجپوت قوتونو ترمینځ جګړه ونښته د غور مشر او افغاني پوځ په ډیر شهامت جګړه کوله، دوی که څه هم له خپل هیواد څخه ډیر لرې جنګیدل، خو روحیه یې ډیره پیاوړې وه. پرتوراج هم د ټولو قومونو له رئیسانو څخه د مرستې غوښتنه کړې وه. د پرتوراج د پوځ شمیر درې سوه زرو ته رسیده او درې سوه فیلان یې درلودل. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوريانو په مقابل کې يې ماتې وخوړه. پرتوراج او ورور يې ووژل شول. د غور عسکرو ډېر غنيمتونه په لاس راوړل. د پرتوراج له مړينې وروسته افغاني قواو ډېر ژر هانسي، سامانه، اجمير او نور ولايتونه ونيول. دافغاني پوځ مشر په نيول شويو سيمو کې ديني مدرسې او جماعتونه جوړ کړل. شهاب الدين غوري نيول شوي سيمې خپل سپه سالار قطب الدين ايبک ته وسپارلې او خپله غور ته راغی. قطب الدين ايبک يو کال وروسته ډهلی هم فتح کړ، د لاهور پرځای يې ډهلی د افغاني امپراطورۍ پلازمينه وټاکله. قطب الدين ايبک په ۵۹۰ هـ ق کال بنارس، گواليار، بهار او بنگال فتح او کالنجر قلعه يې په ۵۹۹ هـ ق کې ونيوله (۴۶:۸۱).

سلطان غياث الدين په هيواد کې مرکزي حکومت ټينگ کړ. د مرکزي اسيا ټولې سيمې له هند څخه تر عراق، له چين څخه تر جيحون او هرمز درياب پورې سيمې ترخپل بيرغ لاندې راوستې، چې د غور له فيروز کوه څخه به اداره کيدې. نوموړی په افغانستان (خراسان) کې يوازينی شاهنشاه گڼل کېده . د بغداد خليفه ناصرالدين (۵۷۵-۶۲۲ هـ ق) هم خپل سفيران ابن ربيع او قاضي مجدالدين قدوه ابن الخطيب د غور د فيروز کوه دربار ته راوليږل او د غوريانو امپراطورۍ يې په رسميت وپيژنده. د افغانستان پاچا هم مولانا سراج الدين محمد جوزجاني د سفير په توگه بغداد ته وليږه. د افغانستان او بغداد ترمينځ سياسي اړيکې ټينگې شوې. سلطان غياث الدين يو علم پالونکې او عادل شخص و؛ دده په دربار کې ډېر عالمان اوسيدل. نوموړی د ۶۳ کالو په عمر د ۵۹۹ هـ ق د جمادي الاول په ۲۷ مه ، ۱۲۰۲ ز کال په هرات کې مړ او د هرات د جامع مسجد په خوا کې خاورو ته وسپارل شو. دده د دربار مشهور عالمان قاضي وحيدالدين شافعي، صدرالدين کرامي نيشاپوري، قاضي القضات معزالدين هروي او قاضي شهاب الدين وو. دوی به په مياشت کې يو ځل له پاچا سره ليدنه کوله او مهم وزيران يې شمس الملک، عبدالجبار گيلاني، فخرالملک شرف الدين، عبدالملک ابوشاري، عين الملک سورياني، ظهير الملک سنجري او جلال الدين ابوشاري وو. سلطان غياث الدين په اوړي کې له فيروز کوه او په ژمي کې له زميداور څخه د پلازمينې په توگه استفاده کوله. دده له مهمو ودانيو څخه د هرات جامع مسجد چې لا تر اوسه موجود دی، د غور جام منار، د فيروز کوه ښارگوټی او د ډهلي قطب منار دي (۲۹: ۴۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦,٧. د شهاب الدين محمد غوري واکمني (٦٠٢-٥٩٩هـ ق)

(٥٨٦-٥٨٣ هـ ش)

(١٢٠٨-١٢٠٥ز)

شهاب الدين د بهأوالدين سام زوی او لقب يې شهاب الدين و. په ډېرو تاريخونو کې نوموړی د شهاب الدين او محمد غوري په نومونو هم ياد شوی دی. معزالدين د خپل ورور سلطان غياث الدين له مړينې وروسته په ٥٩٩ هـ ق کې پاچا شو. سلطان شهاب الدين د سلطان غياث الدين د واکمنۍ پرمهال د هغه د پوځ سپه سالار و. د پوځ قومانده دده په لاس کې وه. د سلطان غياث الدين د واک پرمهال د غور د امپراطورۍ پراختيا او فتوحات د معزالدين (شهاب الدين) پواسطه صورت موندلی دی. ده د خپل ورور (غياث الدين) سره ښې او دوستانه اړيکې درلودلې.

شهاب الدين د واکمنۍ پرمهال له دريو ځواکمنو دښمنانو (سلطان علاوالدين خوارزمشاه، د قراخطائيانو پاچا گوره خان چې بودايي دين يې درلود، د سمرقند مسلمان امير عثمان خان) سره مخامخ و. امير عثمان خان د غوريانو پرضد له هغوی سره متحد شوی و. سلطان شهاب الدين په ١٢٠٥ ز کال خوارزم ته داخل شو، د خوارزم پلازمينه يې کلابنده کړه. گوره خان او عثمان خان افغاني پوځونه کلابند کړل. شهاب الدين (معزالدين) عثمان خان ته د پيسو په ورکولو سره ځان ازاد کړ، د غزني په لورې راوخوځېده، خو شهاب الدين غوري ته دغه ماتې ډېرې ستونزې پيدا کړې. دده له افسرانو څخه يو تن ځان د ملتان امير اعلان کړ. د غزني حاکم تاج الدين يلدوز د ښار دروازې د شهاب الدين پرمخ وتړلې، خو شهاب الدين غوري ددې شورشونو په مقابل کې وارخطا نه شو، غزني او ملتان يې بيرته ونيول، قطب الدين ايبک هم دده مرستې ته راورسيد. شهاب الدين غوري ټول شورشونه ارام کړل. له لاهور څخه يې د غزني په لورې حرکت وکړ، نيت يې درلود چې غزني ته له رسيدو وروسته ماورالنهر ته ولاړ شي، خو نوموړی د ٦٠٢ هـ ق کال د شعبان په دربيمه د غزني په لار کې د ملاحده لخوا د دمليک په منزل (د اوسنۍ پنجاب د جهليم په سيمه) کې په شهادت ورسيد. شاعر هم د شهادت نيټه داسې ليکلې:

شهادت ملک بحر و بر شهاب الدين

کز ابتدای جهان شاه چو نيا ميديک

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوم زغره شعبان بسال ششصد و دو

فتاده در راه غزنین به منزل دملیک

د سلطان شهاب الدین جنازه یې غزني ته راوړه. نوموړی یې د ګردیز او غزني ترمینځ د دهک په علاقه داری کې خښ کړ (۲۹: ۵۴).

شهاب الدین غوري د خپل ورور سلطان غیاث الدین په څېر یو پراخه امپراتوري افغانانو ته په میراث پرېښوده. اسلامي مؤرخین معزالدین (شهاب الدین) د غوریانو د سترو پاچاهانو له جملې څخه ګڼې. هند کې د راجپوتانو په موجودیت او له ډیرو ستونزو سره سره د هغه ځای ډیرې سیمې یې د قطب الدین ایبک په مرسته فتح کړې. په هند کې د ده د فتوحاتو موخه د اسلام د مقدس دین خپراوی او د خدای رضا وه. شهاب الدین غوري په خپلو فتوحاتو سره په هند کې د مسلمانانو ستر قوت جوړ کړ او په هند کې یې د یو قوي اسلامي دولت بنسټ کېښود. سلطان شهاب الدین غوري د لوړې ارادې، پوهې، همت او قوي ایمان خاوند و. د نړۍ د نیولو او فتوحاتو استعداد یې درلود. ده خپل ټول عمر د اسلام د مقدس دین په لار کې تیر کړ. سلطان شهاب الدین او سلطان غیاث الدین دواړه د سلطان بهاوالدین سام زامن او د ملک عزالدین حسین لمسیان وو. د دوی مور د ملک بدرلدین کیراني یا ګیلاني لور وه. نوموړی هم د غور شاهي کورنۍ ته منسوب وه. د سلطان غیاث الدین او سلطان شهاب الدین پلار بهأوالدین غزني ته د لښکر کشۍ پرمهال په ۵۴۴ هـ ق کال د غزني په لار کې وفات شو. علاوالدین جهانسوز دواړه (غیاث الدین او شهاب الدین) په وجیرستان (اوسنې اجرستان) کې بندیان کړل. او د واک پر مهال یې یوه لویه امپراتوري تاسیس کړه.

تر لاس لاندې سیمو کې د سلطان شهاب الدین حاکمان دا لاندې کسان وو: ملک ضیاالدین په غور کې، ملک تاج الدین زنګي په بامیانو کې، ملک حسام الدین کرماخ په ملتان کې، ملک قطب الدین ایبک په لاهور، ملک تاج الدین یلدوز په غزني او کرمان کې ، ملک ناصرالدین قباچه په سند کې، ملک فخر الدین په بامیانو کې، سلطان غیاث الدین محمود په فیروز کې، ملک تاج الدین حرب په سیستان کې، ملک تاج الدین په مکران کې، ملک شاه په وخش کې ؛ وزیران یې ضیاالملک درشي، مؤید الملک محمد بن عبدالله سنجري، شمس الدین ملک عبدالجبار ګیلاني وو. د شهاب الدین غوري ژمنۍ پلازمینه لاهور او د اوړي پلازمینه یې غزنی او خراسان وو. مهم قاضیان یې عبارت وو له :

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظام الدین ابوبکر، سید شرف الدین ابوبکر، د فوځ قاضي شمس الدین بلخي و. د خواجه اسمعیل خزانه دار په قول د غزني په خزانه کې یو زرو پنځه سوه منه الماس موجود و (۲۹:۵۵).

د غوریانو په واکمنۍ کې د بهأوالدین سام زامنو (سلطان غیاث الدین غوري او سلطان شهاب الدین غوري) واکمني چې تقریباً پنځوس کاله یې دوام وکړ د غوریانو د ترقۍ او پرمختګ دوره وه، ځکه دغه دواړه ورونه د ښه استعداد خاوندان وو؛ د رعیت پالنې، رهبرۍ او ښې اداري استعداد یې درلود. د غور سیاسي او جغرافیوي موقعیت باندې ښه پوهیدل. دوی وکولی شول چې د خپل رعیت له مادي او معنوي واک څخه ګټه واخلي. د غور محلي حکومت یې په یوه لویه امپراطورۍ بدل کړ او دغه سیمه له خراسان څخه تر هند پورې په یو لوی نظامي او سیاسي قدرت بدله شوه، دوی د هیواد په ابادۍ کې هم ستره ونډه واخېسته (۱: ۴۶).

سلطان معزالدین محمد غوري چې د شهاب الدین غوري په نوم یادیږي یولس ځله هندوستان ته پوځي سفرونه کړي. دوه ځله ماتې خوړلې او نهه ځله بریالی شوی. د هند د تاریخ مؤلف دولا فوز هم دده د فتوحاتو په باب وایي چې په هند کې دده د فتوحاتو اغیزې ژورې وې ، یو دایمي حکومت یې دلته (هند کې) تاسیس کړ. سلطان شهاب الدین غوري د پښتنو له برمه ډک امپراتوري جوړه کړه چې شمالي حدود یې د آمو تر سیند، غربي لور ته تر مروې، طوس او سرخس، جنوب خواته د هند تر سمندر او ختیځ ته یې د هندوستان تر ورستۍ ختیځې څنډې غځیدلې وه. سلطان شهاب الدین یو مسلمان او عادل پاچا و. معزالدین او شهاب الدین لقبونه په دې سبب ورته ورکړل شوی و. دده اصلي نوم محمد و، خو مور یې ورته زنګي ویل. ده خپل مرئیان زامن بللی وو. دده امپراتوري د اسلام د عدل او انصاف پر بنا ولاړه وه او ټول رعیت سره یې له توپیره پرته ښه سلوک کاوه. د منتخب التواریخ مؤلف بلدواني د سلطان شهاب الدین غوري نوم په لوړ ډول ذکر کړې او هغه یې د غور او خراسان د پاچا په توګه یاد کړی دی او لیکي : در زمان سلطان شهاب الدین غوري علما، فضلا و شاعران بسیار تربیت یافتند از آن جمله امام فخرالدین رازي (رح) که بنام سلطان غیاث الدین کُتب تصنیف کرده و در لشکر معزالدین اقامت داشته و هر هفته وعظ مینمود... (۱۹: ۷۸-۷۹).

د سلطان شهاب الدین غوري له مړینې وروسته دده امپراتوري په هند ، افغانستان او ایران ترمینځ وویشل شوه. ده کوم وارث نه درلود. په دې اړوند له ده څخه یو درباري پوښتنه کړې وه، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځواب کې سلطان شهاب الدین غوري ورته وویل:((نور پاچاهان ښايي يو يا دوه زامن ولري، زه له زرو څخه زيات زامن لرم ... په دې ډول چې زما تركي غلامان به زما له مړينې وروسته زما وارثان وي او زما نوم په خطبه كې يادوي....)). د سلطان شهاب الدين غوري له غلامانو څخه يو هم قطب الدين ايبک و (۱۹: ۸۱).

د سلطان شهاب الدين غوري له مړينې وروسته دده امپراتوري د هغه د ځای ناستو بې كفايتي د گاونډيانو په ځانگړي ډول د خوارزمشاهانو لپاره د مداخلې زمينه برابره كړه، هند د غور له دولت څخه جلا شو. د افغانستان په داخل كې ملوک الطوايفي مينځ ته راغله. په فيروز كوه ، غزني، زابلستان، باميانو، تخارستان، سند او ملتان كې د غوريانو محلي حكومتونه مينځ ته راغلل. د غور شهزاد گانو په باميانو، تخارستان او ناصر الدين قباچه په سند، تاج الدين يلدوز په غزني كې مستقل دولتونه اعلان كړل. د امپراطورۍ پلازمينه فيروزكوه ضعيفه شوه. د خوارزمشاهانو دولت پر فيروز كوه خپل بريدونه زيات كړل. د غور د دولت ډيرې سيمې يې ونيولې، سلطان محمد خوارزمشاه په چټكۍ سره د افغانستان ډيرې سيمې د خوارزمشاهانو د دولت ضميمه كړې (۴۶: ۸۴).

٦,٨. د غياث الدين محمود واكمني (٦٠٢-٦٠٧هـ ق)
(۵۸٦-۵۹۱ هـ ش)
(۱۲۰۸-۱۲۱۳ز)

غياث الدين محمود د خپل پلار سلطان غياث الدين د مړينې (۵۹۹ هـ ق) پر مهال په دې هيله و چې د خپل پلار په ځای پر تخت كښيني، مگر د خپل كاكا شهاب الدين مقام او موقعيت نوموړی محروم كړ. غياث الدين محمود د پلار له مړينې وروسته د بست، فراه او اسفنزار د حاكم په توگه وټاكل شو. نوموړی د خپل كاكا شهاب الدين غوري له پاچا كېدو سره موافق و، هيڅكله او هيڅ ډول مخالفت يې ونكړ. له شهاب الدين غوري سره د خوارزمشاهانو پرضد جگړه كې يې گډون وكړ. خو غياث الدين محمود د شهاب الدين غوري په واكمنۍ كې وروسته له هغه واک ته د رسيدو په خاطر د باميانو له حاكم بهأوالدين سام سره تړون لاسليک كړ چې د غزني او هند سيمې به بهأوالدين سام او د افغانستان لويديځې سيمې به له ده (غياث الدين محمود) سره وي. خو دا تړون ددې شاهدي وركوي چې غياث الدين محمود د پاچاهي غوښتونكو او دعوه كوونكو څخه و. ده پاچاهي ته رسېدل د بهاوالدين سام په

(c) ketabton.com: The Digital Library

موافقه کې ليدله. له دې تړون څخه دا څرګنديده چې نوموړی په سياسي او نظامي لحاظ ډير ضعيفه او د خپلو نيکونو برخلاف د امپراطورۍ تجزيې ته حاضر شو (۲۹: ۴۶).

غياث الدين محمود د سلطان شهاب الدين غوري له مړينې وروسته له وخت څخه ګټه واخېسته، له بست څخه يې د فيروز کوه لور ته حرکت وکړ. د فيروز کوه له نيولو وروسته د خپل پلار (سلطان غياث الدين) دربار ته ورغی. ده د هغه دربار لياقت نه درلود، خو ده خپل ځان د سلطان غياث الدين محمود په نوم ياد کړ. ده غوښتل چې د خپل پلار په څېر د خپل سلطنت ستنې ټينګې کړي. د فيروز کوه حاکم علاوالدين محمد له فيروز کوه څخه غرجستان ته ولاړ. سلطان غياث الدين محمود هغه ونيو او د شيار په قلعه کې يې بندي کړ. د غور خلک هم له علاوالدين محمد څخه ناراضي وو، ځکه غياث الدين محمود پر هغه باندې په اسانۍ سره بريالی شو. سلطان غياث الدين محمود په فيروز کوه سربيره د غرجستان، تالقانو، ګرزوان، قادسيه او ګرمسير سيمې هم ونيولې. د غزني حاکم تاج الدين يلدوز ته يې فرمان واستوه؛ تاج الدين يلدوز د هغه تابعيت قبول نکړ. په هند کې قطب الدين ايبک هم دده فرمان قبول نکړ. د سلطان غياث الدين محمود د حکومت لا يو کال نه و تير شوی، چې د علاوالدين محمد زوی ملک رکن الدين دده پرضد شورش وکړ. خو غياث الدين محمود هغه ته ماتې ورکړه. رکن الدين غزني ته ولاړ. دويم ځل ګرمسير ته راغی، خو هلته د غياث الدين محمود د پلويانو له خوا ونيول شو. په ٦٠٧ هـ ق د غياث الدين محمود له مړينې وروسته رکن الدين هم د ترکي عسکرو له خوا ووژل شو. د سلطان علاوالدين جهانسوز زوی علاولدين اتسز د سلطان محمد خوارزمشاه په ملاتړ د غياث الدين محمود په قلمرو حمله وکړه. غياث الدين محمود دفاع وکړه، خو کله چې هرات له عزالدين حسين فرمل څخه خوارزمشاه ونيو، هرات د غوريانو له واکمنۍ څخه جلا شو. پر بلخ، تالقان او ترمذ باندې هم د غياث الدين محمود حاکميت ډير دوام ونکړ، ځکه دغه پورته سيمې هم سلطان محمد خوارزمشاه ونيولې. د غياث الدين محمود واکمني د فيروز کوه په شاوخوا سيمو پورې محدوده شوه. په اداره کې د پلار د وخت له مامورينو څخه يې ګټه واخېسته او عبدالجبار ګيلاني يې د وزير په توګه وګوماره (۲۹: ۷۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦,٨,١. له سلطان محمد خوارزمشاه سره د غیاث الدین محمود اړیکې

د دوی دواړو ترمینځ اړیکې ښې وې. سلطان محمد خوارزمشاه د هرات له نیولو وروسته په ٦٠٣ هـ ق کال خپل استازی د غیاث الدین محمود دربار ته واستوه. غیاث الدین محمود خپل استازی د سوغاتونو سره د سلطان محمد خوارزمشاه دربار ته واستوه او د هرات په نیولو کې یې هیڅ مخالفت ونه ښوده. غیاث الدین محمود دا ومنله چې په خطبه کې به د هغه نوم یادوي. له همدې امله سلطان محمد خوارزمشاه په فیروز کوه حمله ونکړه. غیاث الدین محمود د تالقانو په نیولو هم د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کې کوم غبرگون ونه ښوده. دده دغه شاته تگ د نوموړي په نابودۍ تمام شو. سلطان علاوالدین محمد په ماورالنهر کې په جگړه بوخت و. د هغه ورور علي شاه د اصفهان حاکم له خپل ورور سره مخالف و. د غیاث الدین محمود په دربار کې یې پناه واخېسته. غیاث الدین محمود د علي شاه تود هرکلی وکړ. سلطان علاولدین محمد خوارزم شاه، غیاث الدین محمود ته د هغه د کاکا شهاب الدین محمد تړون راولیږه، چې دوی به یو د بل دښمن ته پناه نه ورکوي. غیاث الدین محمود د لیک له رارسیدو سره سم علي شاه بندي کړ. د علي شاه پلویانو ونه شو کولی چې هغه له زندان څخه آزاد کړي. په ٦٠٧ هـ ق کال د غره له لارې د غیاث الدین محمود دربار ته ورغلل او هغه یې وواژه. چې دا حمله پر غوریانو کاري حمله وه چې غیاث الدین محمود یې وواژه. له دې وروسته دده کورنۍ هرات ته وکوچیده. د نوموړي جسد یې له هغه ځای څخه له ځان سره هرات ته یوړ او په گذرگاه کې خښ شو(١: ٧٩).

٦,٩. د بهأوالدین سام واکمني (٦٠٧-٦٠٧هـ ق)

(٥٩١-٥٩١ هـ ش)

(١٢١٣-١٢١٣ز)

کله چې غیاث الدین محمود په غور کې په ٦٠٧ هـ ق کال ووژل شو، د هغه کوچنۍ زوی بهاولدین چې څوارلس کلن و پر تخت کښیناست. دده د واکمنۍ پر مهال د غور سیاسي وضعیت ډیر خراب و. نوموړی له هرې خوا څخه د گواښ او خطر سره مخ و. بهاولدین سام ډیر کوچنی و، څه یې نه شو کولی چې وضعیت ارام کړي، خو د غیاث الدین محمود میرمن چې د ملک تاج الدین شمراني لور وه، د یو فرمان په وسیله د غور مشرانو ته امر وکړ چې امنیت ټینگ او باغیان ونیسي او پرې نږدي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وتښتي؛ په تیره بیا هغه چا چې غیاث الدین محمود هغه وژلی، ونیسي. د بهاوالدین سام د واکمنۍ یو کال تیرې شوی نه وې ، چې د علاوالدین حسین جهانسوز زوی، علاوالدین اتسز د غور د ترلاسه کولو لپاره له سلطان محمد خوارزمشاه څخه د مرستې غوښتنه وکړه. سلطان محمد خوارزمشاه د هرات ملک چې هغه ته یې د امیر حجاب لقب ورکړی و، د برید لپاره د هغه سره ملګری کړ. په دغه وخت کې د غور یو شمیر مشران له سلا او مشورې وروسته دې پایلې ته ورسیدل، چې د بهاولدین سام د پلار غیاث الدین محمود قاتل علي شاه دې له بنده خوشی شي، تر څو د هغه په واسطه د خوارزم یو شمیر عسکر د بهأوالدین سام پلوي وکړي او د خوارزم له هغو عسکرو سره چې د علاولدین اتسز سره ملګري دي وجنګیږي څو بري ترلاسه کړي. د علاوالدین اتسز سره په جګړه کې بهأوالدین سام ماتې وخوړه او علاولدین اتسز د فیروزکوه پرتخت کښیناست. د هرات ملک (والي) له لښکرو سره بیرته هرات ته ستون شو (٦: ٣١٥).

٦,١٠. د علاوالدین اتسز واکمني (٦١٠-٦٠٧هـ ق)

(٥٩٣-٥٩١ هـ ش)

(١٢١٥-١٢١٣ز)

د خوارزمشاهانو او غوریانو ترمینځ مبارزه کې خوارزمشاهان بریالی شول، د سلطان شهاب الدین له مړینې وروسته یې د غوریانو کورنۍ بې اتفاقۍ څخه ډیره ګټه واخیسته. د دغو کورنیو بې اتفاقیو په پایله کې یې نه یوازې د غوریانو د قلمرو ډیرې برخې ونیولې، فیروز کوه یې هم ترخپل تسلط لاندې راوست. د غوریانو سقوط او د خوارزمشاهانو بري د هغه چا په واسطه صورت وموند چې پلار یې علاوالدین جهانسوز د استقلال او د غوري دولت د نفوذ د پراختیا لپاره ډیرې هڅې وکړی، خو د هغه زوی علاولدین اتسز چې د غیاث الدین او شهاب الدین په دربار کې یې تربیه لیدلې وه، حتی یو ځل سلطان شهاب الدین غوري ناروغه شوی و، غوښتل چې علاولدین اتسز پرخپل ځای پرتخت کښینوي، مګر له رغیدو وروسته یې هغه بامیانو ته واستوه، چې د بهأوالدین سام سره اوسیده. خو نوموړی هم د شهاب الدین له وژلو وروسته د نورو شهزاده ګانو او امرینو په څیر د غور د تخت او تاج د ترلاسه کولو په خاطر هڅې پیل کړې او خپلې موخې ته درسیدو په خاطر یې سلطان محمد خوارزمشاه ته مخه کړه. په ٦٠۴ هـ ق کال یې په فیروز کوه حمله وکړه، خو ماتې یې وخوړه. اما نااُمیده نه شو، په ٦٠٧ هـ ق

(c) ketabton.com: The Digital Library

کال یې دویم ځل د خوارزم شاه د عسکرو په مرسته په فیروز کوه حمله وکړه، د فیرزو کوه ښار یې ونیو؛ پرتخت کښیناست او متحدین یې خوارزم ته ولاړل. د غور امیرانو د علاولدین اتسز واکمني ومنله، خو د غزني والي تاج الدین یلدوز له ده سره مخالفت وکړ. د مخالفت د زیاتېدو په پایله کې، غزني ته نږدې د ګیلان د مرغ نوله په سیمه کې د علاولدین اتسز او د تاج الدین یلدوز د وزیر او د پوځ د قومندان مویدالملک ترمینځ جګړه ونښته . په جګړه کې د تاج الدین یلدوز د پوځ قومندان مویدالملک ماتې وخوړه. دویم ځل د تاج الدین یلدوز د پوځ قومندان ملک نصیر الدین حسین او علاوالدین اتسز ترمینځ د جرماس په سیمه کې جګړه ونښته، په دې جګړه کې علاوالدین اتسز سخت ټپي شو، د جګړې له ډګر څخه ووت، وروسته د سنګه په سیمه کې مړ شو. فیروزکوه د تاج الدین یلدوز لښکرو ونیو او د سلطان علاولدین اتسز څلور کلنه واکمني پای ته ورسیدله (۱:۸۲).

٦,١١. د علاوالدین محمد شجاع واکمني (٦١٢-٦١٠هـ ق)

(٥٩٥-٥٩٣هـ ش)

(١٢١٧-١٢١٥ز)

علاوالدین محمد شجاع د سلطان غیاث الدین د کاکا ابوعلي زوی او د سلطان غیأث الدین زوم و. په ٥٩٧ هـ ق کال د سلطان غیاث الدین له خوا د ضیأوالدین په لقب سره د نیشاپور د حاکم په توګه مقرر شو. د سلطان غیاث الدین له مړینې وروسته د سلطان شهاب الدین له خوا د فیروز کوه د حاکم په توګه مقرر شو. کله چې سلطان شهاب الدین په قتل ورسید، د هغه ځای ناستی (سلطان غیاث الدین محمود)، علاولدین محمد شجاع د غرستان د ایثار په قلعه کې بندي کړ. تر هغې په همدې قلعه کې بندي و، ترڅو د علاوالدین جهان سوز زوی علاوالدین اتسز واک ته ورسید، بیا د هغه پواسطه ازاد شو. خو ډېر ژر بیرته د هغه له خوا د زوی د قتل په ګناه د غرستان د بلدوان په قلعه کې بندي شو. مګر کله چې د غزني والي تاج الدین یلدوز[1] د قوتونو قومندان ملک ناصرلدین حسین د علاوالدین اتسز له

---

[1] تاج الدین یلدوز د سلطان شهاب الدین له غلامانو څخه و، چې د سلطان شهاب الدین غوري په دربار کې تربیه شوی و. د تاج الدین یلدوز ښه نظامي او سیاسي استعداد په وجه هغه ته د کرمان او سنقران چې په سوق الجهشي لحاظ یې اهمیت درلود د اقطاع (جاګیر) په توګه بخشش ورکړ. د شهاب الدین د قتل پر مهال په خپله اقطاع کې اوسېده؛ دده په سر کې هم د سلطنت هوا چلیده. له کرمان څخه د خپلې خزانې سره غزني ته راغی او د شهاب الدین وزیر مویدالملک باندې د فشار له امله د شهاب الدین خزانه په لاس ورغله. او د شهاب الدین ترکي عسکر دده ملګري وو. د غیاث الدین محمود فرمان یې قبول نه کړ. د غیاث الدین محمود پرځای د بغداد د خلافت الناصر الدین الله نوم په خطبه کې ذکر کړ. خو خپل نوم یې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

وژلو وروسته فیروز کوه ونیو نو علاوالدین محمد شجاع یې غزني ته واستوه. د غزني والي تاج الدین یلدوز د علاوالدین محمد شجاع تود هرکلی وکړ او د سلطان لقب یې ورکړه؛ بیرته یې فیروز کوه ته واستوه. علاوالدین محمد شجاع په فیروز کوه کې په خپل نوم خطبه جاري او سکه یې هم په خپل نوم ووهله. د یو مستقل دولت په حیث د دولت چارې پرمخ بیولې. خو یو کال وروسته یې د فیروز کوه ښار د سلطان محمد خوارزمشاه مخورو کسانو ته وسپاره او سلطان محمد خوارزمشاه هغه خوارزم ته واستاوه. سلطان محمد خوارزمشاه په نیشاپور کې له ده څخه پریکړه لیک اخیستی و چې هیڅکله به د هغه په مخ کې نشي ودریدلې. لنډه دا چې د فیروز کوه ښار یې د هغه باوري کسانو ته وسپاره، علاوالدین محمد شجاع یې خوارزم ته واستاوه، چې څه موده وروروسته هلته مړ هم شو. د خپل وصیت سره په بسطام کې د شیخ بسطامي تر څنګه کې خاورو ته وسپارل شو. په دې ترتیب په غور او فیروز کوه کې د غوریانو مقتدرې او شاهنشاهي واکمنۍ لړې پای ته ورسیده او د خوارزمشاهانو لاس ته ورغله (۱: ۸۳).

۶,۱۲. د غوریانو د واکمنۍ پر مهال د افغانستان ټولنیز او کلتوري وضعیت

د غوریانو واکمني له ۵۴۴- ۶۱۲ هـ ق پورې دوام وکړ. د غوریانو واکمنانو د خپل قلمرو د ساتنې په موخه په قومي او قبیلوي قواو اتکا کوله. د غوریانو دولت که څه هم یو متمرکز دولت و، خو بیا هم د دوي د دربار بانفوذه افسرانو او لوړ پوړو چارواکو او د قبیلو مشرانو ته یې ځمکه ورکوله. غوریانو په نظامي، سیاسي، ادبي او ټولنیزه برخه کې د غزنویانو کړنلاره تعقیب کړه. افغانانو تقریباً څلور پیړۍ بیا پرهند حکومت وکړ، پر بنګال، مالوه، ګجرات، دکن او نورو سیمو باندې یې حکومت کولو. ځینې افغانان په هند کې میشت شول، او یو شمیر یې بیرته افغانستان ته راغلل. هغه افغانان چې په هند کې میشت شوې، د اسلامي تمدن، ادب، فن او تهذیب په خپرېدو کې یې ستره ونډه درلوده.

خطبه کې ذکر نه کړ. د بهاوالدین سام زامنو د لنډ مودې لپاره په ۶۰۲ هـ ق کې غزني ونیو، خو په ۶۰۳ هـ ق کال تاج الدین یلدوز بیرته غزني ونیو. چې له ۶۰۳ هـ ق څخه تر ۶۱۲ هـ ق کال پورې په غزني باندې مسلط و. کله چې سلطان محمد خوارزمشاه د غوریانو ټول قلمرو ونیوله تاج الدین یلدوز څخه وغوښتل چې د سلطان محمد خوارزمشاه نوم په خطبه کې ذکر کړي. تاج الدین یلدوز د قتلغ تګین چې د نوموړی نایب د سلطان محمد خوارزم شاه نوم په خطبه کې یاد کړ. خو سلطان محمد خوارزم شاه ډیر ژر غزني ته داخل شو. تاج الدین یلدوز د سنګ سوراخ له لارې لاهور ته ورسید. د شهاب الدین د لاهور حاکم ناصر الدین قباچه سره جګړه، د لاهور ځینې سیمې ونیولې. په ډهلي باندې د تسلط قصد وکړ، خو د ډهلي د حاکم شمس الدین له خوا په قتل ورسید. په دې ترتیب له هندوستان پرته نورې ټولې سیمې د خوارزمشاهانو لاس ته ورغلې(۱ : ۹۱-۹۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام مقدس دين د هند ټولنه په خوځښت راوسته او د ترقۍ لوري ته يې سوق کړه. د هند په شمالي برخو کې د اسلام مقدس دين ستر بدلون راوست. د غوريانو د واکمنۍ پرمهال پښتو او دري ادبياتو ته ځانګړې پاملرنه وشوه. په دغه دوره کې د پښتو او دري ژبو دغو شاعرانو ژوند کاوه چې عبارت دي له : اسمعيل سړبنې، ملکيار غرشين[1]، تايمني[2]، قطب الدين بختيار، خرشبون، ښکارندوي، شيخ اسعد سوري[3]، شيخ متي، ابوالحسن احمد سمرقندي چې په عروضي سمرقندي هم مشهور دی، قاضي منهاج سراج جوزجاني مؤرخ او ليکوال (طبقات ناصري ليکوال)، ابونصر بدرالدين محمود چې په ابونصر فراهي هم مشهور دی، امام فخرالدين رازي، محمود عوفي (لباب آلالباب) او نور.

غوريانو د غزنويانو له دولتي تشکيلاتو څخه ګټه واخېسته، يوازې په نظامي برخه کې يې يو څه توپير درلود. د لښکر مشران د هيواد حقيقي مالکان بلل کېدل. ډيرې دولتي چارې به د نظامي افسرانو پواسطه اداره کېدلې. غوريان په کور دننه او بهر جګړو کې بوخت وو، ددوي يوه وسله مخچنوزي[4] (فلاخن) په نوم يادېده، چې غوريانو به کاروله. بيهقي په دې اړه ليکي : پر غور د هرات له لارې د ستر محمود زوی سلطان مسعود غزنوي د بريد پرمهال د غور وګړي په غره کې د ملخانو په څېر را پيدا شول، ټولو سورو (آس لرونکو) او پليو لارې ونيولې، چغې او سوري يې جوړې کړې او په مخچنوزه (فلاخن) باندې يې کاڼي ويشتل (٦: ٣٣٦).

---

[1] د پښتو ژبې شاعر ملکيار غرشين د ستر ولي الله غرشين زوی دی. ملکيار غرشين تر ۵۷۱ هـ ق کال (پر ملتان د سلطان شهاب الدين د لومړي بريد تر وخته) پورې ژوندی و. د زيږيدو نيټه يې تقريباً ۵۰۰ هـ ق کال ښودل شوې ده. نوموړی په ډهلي کې مړ شوی او د ابابکر طوسي ترځنګ خاورو ته سپارل شوی دی (۶: ۳۴۶).

[2] تايمني د پښتو هغه قوم دی چې د سياه بند په غرونو او د غور په شاوخوا سيمو کې اوسيږي. تايمني يو شاعر و چې د سلطان غياث الدين په مدحه کې يې يو اوږد شعر ويلی خو مونږ يې يو څو بيته دلته ليکو.

نن ږغږيږم په صفت د سلطان
چې دې بادار غازي ملک د جهان
د فيروز کوه او غور رڼا له ده ده
هم د تيرو تورو بريښنا له ده ده. (۶: ۳۴۶).

[3] د غوريانو په دربار کې يو پښتون شاعر شيخ اسعد سوري د محمد سوري د ماتې په اړه چې د سلطان محمود غزنوي په مقابل کې يې وخوړه يو اوږد شعر (قصيده) ليکلی خو مونږ يې دلته د مطلع بيت راوړو:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوی هرګل چې خاندې په بهار(۶: ۳۴۶).

[4] مخچنوزه (فلاخُن) يو ډول وسله ده چې له ټوټې (تيکی) څخه جوړيږي، دواړه خواوې يې نری او مينځ يې پلن وي. په مينځ کې ورته کاڼی (وړوکی ډبره) ايښودل کيږي له ډيرو تاويدو وروسته پرې وار (ګوزار) کيږي. چې ما په خپله دا وسله (مچنوزغه) له کوچيانو سره ليدلې ده او کوچيان د پسونو د رمو په څرولو کې ګټه اخلي. مؤلف.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غوريانو دويمه وسله د (كاروه) په نامه يادېده. نوموړې وسله داسې جوړېده او استعمالېده چې دوی به د يو خوسكي په څرمن كې ډېر مالوچ يا بوس اچول او له هغوی څخه يې ډډې جوړاوه. د جګړې پرمهال هر چا به خپله ډډې په خپل مخكې د قطار په شكل دراوه، چې د دښمن د غيشو په وړاندې د يوه ديوال په توګه ترې كار اخېسته. دغې وسلې ته يې كاروه ويلې. د غور پاچاهانو په توره او نيزه كې پوره مهارت درلود چې سلطان محمد سام په نيزه وهلو كې ډېر شهرت درلود (۶:۳۴۱).

د غور عسكرو له نورو وسلو هم لكه ذره او كاروه چې دفاعيي وسلې وې كار اخېسته؛ خو تعرضي وسلې يې عبارت وې له : غيشي، كمان، تيغ، نيزه، توره، ګرز، تبر زين، خنجر او مخچنوزه او منجنيق وي. دغه پورته وسلې په غور كې جوړېدلې. غور د نجيبه فلزاتو له پلوه بډايه سيمه وه په غور كې سكې هم چاپېدلې (۲۹: ۱۴۰).

په لنډه توګه ويلې شو چې غوريان د آزادۍ د احساس په لرلو او د ښو طبعيي موانعو پر مټ خپل استقلال ترډېره وخته پورې وساته، خو سلطان محمود غزنوي په ۴۰۱ هـ ق كال پر دوی باندې بريالی شو او غور يې تر خپل حاكميت لاندې راوست. د غور محلي حاكمانو تر ډېره پورې غزنويانو ته ماليه وركوله. په دغه موده كې د غور محلي حاكمانو د استقلال لپاره مبارزه كوله، خو بريالی نشول. د غزنويانو د ضعف او د غزه تركانو پواسطه د سلطان سنجر د سلطې له ختميدو سره سم د غوريانو د فعاليت لپاره زمينه برابره شوه. د قدرت د خلا څخه يې ګټه واخېسته او په افغانستان او هند كې يې خپلو فتوحاتو ته ادامه وركړه. په ۵۵۲ هـ ق د سلطان علاوالدين جهانسوز د هڅو په پايله كې يې خپل استقلال بيا لاس ته راوړ. غوريان په ډېره كمه موده كې د سيمې په يوه پياوړې دولت بدل شول. د غوريانو امپراتوري د سلطان غياث الدين غوري (۵۵۸-۵۹۹ هـ ق) او سلطان شهاب الدين غوري (۵۹۹-۶۰۲ هـ ق) د واكمنيو پرمهال په سياسي او نظامي لحاظ د قدرت لوړ پړاو ته ورسيده. د بغداد خليفه پر بغداد باندې د خوارزمشاه د حملې په مقابل كې د غوريانو دولت يو مناسب بديل ځواك ګاڼه. د غور واكمنانو په ځانګړې ډول سلطان غياث الدين غوري او د هغه ورور سلطان شهاب الدين غوري په دين پالنې او عدالت باندې مشهور دي. دغو دواړو ورونو ټولو مذهبونو ته اسانتيا برابره كړې وه. د كفارو پرضد او د علمي پرمختګ لپاره يې تل هڅه كوله. د سلطان شهاب الدين له مړينې (۶۰۲هـ ق) وروسته د پياوړي ارادې لرونكی او هوښيار واكمن د نه شتون له امله د غوريانو امپراطورۍ تجزيه او له مينځه ولاړه. د دوی نيول شوي سيمې د خوارزمشاهانو لاس ته ورغلې. په هند كې د دوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمې د دوی د هغه ځای د محلي حاکمانو تر سلطې لاندې راغلې او ځانونه یې مستقل حاکمان ګڼل، چې دوی په هند کې د مسلمانانو حکومتونه ټینګ کړل. دغو محلي حاکمانو ښې لاس ته راوړنې درلودې. خو د غوریانو امپراتوري د خوارزم شاهانو د مداخلې او کورني اختلافونو پواسطه سقوط شوه.

۶,۱۳. د غوریانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

- کله چې غوریان چې واک ته ورسیدل، مخکې له دې چې د حکومت ستنې ټینګې کړي، جګړو او فتوحاتو ته یې ادامه ورکړه. په دغو اوږدو جګړو کې د دوی ډېره انساني نیرو مصروف شوه، خو مطلقه حکومت فردي لیاقت ډیر اړین کړ. همدا علت و چې د شهاب الدین له مړینې وروسته یې د غوریانو دولت د سقوط لورې ته سوق کړ.
- د غوریانو دولت له لومړیو وختونو څخه په فدرالي بڼه اداره کېده . محلي حکومتونو ډېره آزادي درلوده. کله چې مرکزي حکومت ضعیفه شوه، د محلي حاکمانو په سر کې د سلطنت روحیه پیدا شوه. په پایله کې کورنی جګړې پیل او د سلطان شهاب الدین له مړینې وروسته لاپسې زیاتې شوې.
- د سلطنت د مدعیانو زیاتوالی یو بل لامل و، چې هر یو د بریالیتوب او واک ته د رسیدو په موخه د پردیو مرستې ته لاس اوږد کړی و؛ وروسته خوارزمشاه ته په باج ورکولو او د هغه سلطې منلو ته اړ شول. همدا لامل و چې خوارزمشاهان د غوریانو د سیمو د نیولو پر مهال له ستونزو سره مخ نشول.
- د غوریانو عسکر له څو ملیتونو څخه تشکیل شوي وو. چې دا کار د مرکزي حکومت د پیاوړتیا پر مهال کومه ستونزه نه وه. خو د غوري حکومت د ضعف پرمهال په خپله دغو عسکرو ګډوډۍ ته لمن وهله. یو شمیر عسکرو د یو شهزاده په ملاتړ د بل امیر پرضد پاخون کاوه او له بلې ډلې سره جنګیدل، چې د امپراطورۍ د سقوط لامل وګرزیدل (۱: ۱۱۴).
- عباسي خلفاو هم د غوریانو او خوارزمشاهانو ترمینځ جګړه تازه ساتله او د شهاب الدین له مړینې وروسته د هغه د ځای ناستو د بې کفایتۍ له امله خوارزمشاهانو ته د حملو زمینه برابره شوه؛ هندوستان هم له افغانستان څخه جلا شو، د غوریانو دولت له مینځه ولاړ او خوارزمشاهانو د افغانستان ډیرې سیمې ونیولې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز

غوريانو په افغانستان کې له غزنويانو وروسته يوه لويه امپراتوري جوړه کړه. دوی چې له ډيرې پخوا زمانې څخه د غور په شاوخوا سيمو او مروه کې د سوري کورنۍ په نامه واکمني کوله. کله چې د شهزاده بهرام شاه له خوا لومړی قطب الدين محمد غوري او وروسته سيف الدين غوري ووژل شول نو د غوريانو او غزنويانو ترمينځ اختلاف زيات شو. علاوالدين جهان سوز د غزني ښار وسوزاوه. له سلطان احمد سنجر سره له لږ بند وروسته په غور کې حاکم شو. له ده وروسته سلطان غياث الدين او شهاب الدين غوري په افغانستان کې يوه لويه امپراتوري تاسيس کړه . د غزنويانو د واکمنۍ سيمې يې ټولې ونيوې او هند کې يې خپلو فتوحاتو ته ادامه ورکړه.

سلطان علاوالدين جهان سوز د تخار، باميان، تولک، هرات او يو شمير نورو سيمو له نيولو وروسته د غوريانو واکمنۍ ته پراختيا ورکړه. خو سلطان شهاب الدين غوري په هند کې د غزنويانو پلازمينه لاهور ونيو. په ملتان، لاهور او د افغانستان په داخل غور، باميانو ، غزني او کرمان کې يې خپل حاکمان مقرر کړل. سلطان شهاب الدين غوري چې اصلي نوم يې معزالدين محمد غوري دی خو په تاريخ کې د شهاب الدين غوري په نوم شهرت لري يو مسلمان او عادل پاچا و. دده امپراتوری په عدل باندې ولاړه وه. له ټول رعيت سره يې پرته له توپيره ښه سلوک کاوه. دده له مړينې وروسته دده امپراتوري په ايران، افغانستان او هند کې په جلا جلا حکومتونو باندې وويشل شوه. ځکه چې ده کوم وارث نه درلود. ده به ويل چې ټول غلامان زما زامن دي او زما له مړينې وروسته به هغوی ټول زما وارثان وي. خو دده له مړينې وروسته د غوريانو امپراتورۍ د سقوط لورې ته سوق شوه. په ځانگړي ډول د غياث الدين محمود له وژل کېدو وروسته د هغه څوارلس کلن زوی، بهاوالدين پر تخت کښيناست. دده د واکمنۍ پر مهال د غور سياسي وضعيت ډير خراب شو، ځکه نوموړی له هرې خوا د گواښ سره مخامخ شو. او ده نشو کولی چې وضعيت ارام کړي.

په ۶۰۴ هـ ق کال سلطان محمد خوارزم شاه په فيروز کوه حمله وکړه خو ماتې يې وخوړه. دويم ځل يې په ۶۰۷ هـ ق کال په فيروز کوه حمله وکړه او د فيروز کوه ښار يې ونيو. د غوريانو واکمني له ۵۴۴- ۶۱۲ هـ ق پورې يې دوام وکړ. دوی د خپل قلمرو د ساتنې لپاره په خپل قومي قوتونو باندې اتکاء کوله. د غوريانو دولت که څه هم يو متمرکز دولت و. خو بيا هم د دوی د دربار بانفوذو افسرانو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوړ پوړو چارواکو او د قبیلو مشرانو ته به یې ځمکې ورکولې. غوریانو په نظامي، سیاسي، ادبي او ټولنیزه برخه کې د غزنویانو کړنلاره تعقیب کړه. او هم په هند کې یې پر بنګال، مالوه، ګجرات، دکن او نورو سیمو باندې حکومت وکړو، چې ځینې افغانان بیا په هند کې میشت او ځینې بیرته افغانستان ته راغلل. غوریانو هم د اسلامي تمدن ، ادب، فن او تهذیب په خپرېدو کې ستر ونډه درلود.

د غوریانود واکمنۍ پر مهال پښتو او دري ادب ته ځانګړی پاملرنه وشوه. د پښتو او دري ژبو شاعرانو لکه اسمعیل سړبني، ملکیا غرشین، تایمني، قطب الدین بختیار، خرشبون، ښکارندوی، شیخ اسعد سوري او نورو ژوند کاوه. غوریانو د غزنویانو له دولتي تشکیلاتو څخه ګټه اخېسته. یوازې په نظامي برخه کې یې یو څه توپیر درلود. د پوځ مشران د هیواد اصلي مالکان ګڼل کېدل. ډیرې دولتي چارې به د نظامي افسرانو پواسطه اداره کېدلې. د جګړې پرمهال یې له مختلفو وسلو څخه کار اخېسته. په لنډه توګه ویلی شو چې غوریانو د ازادی احساس په لرلو سره او د ښو طبعي موانعو پرمټ یې خپل استقلال تر ډېره وخته پورې وساته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

1. د خوارزمشاهانو حملې د غوريانو د سقوط لامل شو؟
2. تر سلطان شهاب الدين وروسته د هغه د ځای ناستو بې کفايتي د غوريانو د سقوط لامل شو؟
3. د غزني ښار د کوم غوري واکمن له خوا وسوزيده؟
4. د غوريانو مستقل دولت د کوم شخص پواسطه تاسيس شوه؟
5. په هند کې د غوريانو فتوحات د اسلام د مقدس دين په نشر کې څه اغيزه درلوده؟
6. غزه ترکانو له کوم غزنوي واکمن څخه د غزني ښار ونيو؟
7. له غزه ترکانو څخه د غزني ښار چا ونيو؟
8. د غوريانو په جګړه کې د کومو وسلو څخه ګټه اخېستل کېده ؟
9. د غوريانو آخيرنې واکمن څوک و؟
10. د غوريانو کوم سلطان زامن نه درلودل؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غوري واکمنانو لنډه پېژندنه		
شمیره	**د پاچا نوم**	**کال**
۱	سلطان علاوالدین جهانسوز	(۵۴۴-۵۵۶هـ ق) (۵۲۸-۵۴۰ هـ ش) (۱۱۵۰-۱۱۶۲ز)
۲	سیف الدین محمد	(۵۵۶-۵۵۸هـ ق) (۵۴۰-۵۴۲ هـ ش) (۱۱۶۲-۱۱۶۴ز)
۳	سلطان غیاث الدین	(۵۵۸-۵۹۹هـ ق) (۵۴۲-۵۸۳ هـ ش) (۱۱۶۴-۱۲۰۵ز)
۴	معزالدین (شهاب الدین)	(۵۹۹-۶۰۲هـ ق) (۵۸۳-۵۸۶ هـ ش) (۱۲۰۵-۱۲۰۸ز)
۵	غیاث الدین محمود	(۶۰۲-۶۰۷هـ ق) (۵۸۶-۵۹۱ هـ ش) (۱۲۰۸-۱۲۱۳ز)
٦	بهأوالدین سام	(۶۰۷-۶۰۷هـ ق) (۵۹۱-۵۹۱ هـ ش) (۱۲۱۳-۱۲۱۳ز)
۷	علاوالدین اتسز	(۶۰۷-۶۱۰هـ ق) (۵۹۱-۵۹۳ هـ ش) (۱۲۱۳-۱۲۱۵ز)
۸	علاوالدین محمد شجاع	(۶۱۰-۶۱۲هـ ق) (۵۹۳-۵۹۵ هـ ش) (۱۲۱۵-۱۲۱۷ز)

٦,١. جدول: پورتنۍ جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦,١. ګراف: لاندېنی ګراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د غوري کورنۍ واکمنان

سلطان علاوالدین جهانسوز (۵۴۴-۵۵٦ هـ ق)

↓

سیف الدین محمد (۵۵٦-۵۵۸ هـ ق)

↓

سلطان غیاث الدین (۵۵۸-۵۹۹ هـ ق)

↓

معزالدین (شهاب الدین) (۵۹۹-٦۰۲ هـ ق)

↓

غیاث الدین محمود (٦۰۲-٦۰۷ هـ ق)

↓

بهأوالدین سام (٦۰۷-٦۰۷ هـ ق)

↓

علاوالدین اتسز (٦۰۷-٦۱۰ هـ ق)

↓

علاوالدین محمد شجاع (٦۱۰-٦۱۲ هـ ق)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اووم څپرکی

خوارزم شاهانو دولت

پیلیزه

خوارزم یو زرغون او ودان ولایت و چې د آمو له سیند څخه اوبه کېده . نژدې د اتیا فرسخو په اوږدوالې سره یې د کرنې ځمکی او ښکلي ماڼۍ درلودې. پلازمینه یې ګرګانج (جرجانیه) نومیده. له ډیرې پخوا زمانې څخه یې د افغانستان او ماورالنهر له ښارونو سره اقتصادي، سیاسي او فرهنګي اړیکې درلودې. خوارزمي ژبه نورو آریایي ژبو ته نږدې ژبه وه، چې په وروستیو کیندنو کې یې نښې لاس ته راغلې دي. البیروني دا ژبه په اثار الباقیه کې یوه خپلواکه ژبه ګڼلې ده. د خوارزم ملکانو ته یې خوارزم شاهان ویلې. په ۳۲ هـ ق کال اخنف بن قیس خوارزم ته ورسید، خو ویې نه شو نیولی. مهلب په ۸۲ هـ ق کال د حجاج له خوا د خراسان په نیولو مامور شو او له خوارزمیانو سره وجنګیده، خو بریالی نه شو. قتیبه په ۸٦ هـ ق کال خوارزم فتح کړ. د البیروني له قوله د خوارزمشاهانو لومړی بنسټ ایښودونکې کیخسرو و، مګر د اسلام له پیله خوارزم د حکومت له پلوه په دوه برخو وویشل شو. د شمالي برخې پلازمینه ګرګانج (جرجانیه) ښار و چې د عربانو له خوا اداره کېده او د سویلي برخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلازمینه يې د ((کات)) ښار و چې د خوارزمشاهانو له خوا اداره کېده . تر څو د خوارزمشاهانو مستقل دولت جوړ او په ټول خوارزم باندې مسلط شو (۱۰: ۱۸۶).

۷,۱. د خوارزم شاهانو فتوحات

د غوریانو د واکمنۍ د سقوط پرمهال، سلطان علاوالدین محمد خوارزمشاه په دې بهانه چې دده وراره هندو خان، د غور د ملکانو په دربار کې پناه اخېستې، د غوریانو په قلمرو حمله وکړه؛ له یو لړ جګړو او کشمکشونو وروسته په ٦١٢ هـ ق کال يې د غور دولت له مینځه یوړ. علاوالدین محمد خوارزم شاه په ٦١٢ هـ ق کال د هرات او بلخ تر نیولو وروسته غزني ته لښکر کشي وکړه. کله چې نوموړی غزنی ونیوه؛ تاج الدین یلدوز هند ته ولاړ. په دې ترتیب تر سند پورې د افغانستان ټولې سیمې سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه ونیولې او جلال الدین منکبرني يې د افغانستان د حکمران په توګه وټاکه. د چنګیز خان تر یرغل پورې دغه سیمې د خوارزم شاهانو تر واک لاندې وې(۱۱:۸۴۳).

سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه یو ځواکمن پاچا و، چې د چنګیز له یرغل مخکې په ډېرې چټکۍ سره د غوریانو دولت په افغانستان کې، د ترکانو دولت په سمرقند او د قراختایانو ځواکمن دولت په کاشغر کې يې له مینځه یوړل. په دې توګه يې یوه لویه امپراتوري جوړه کړه، چې د سیحون له سیند څخه نیولی تر سند پورې، له عراق څخه نیولی تر اورال او عربو سمندرګی پورې پراخه وه. ده غوښتل چې بغداد کې اسلامي دولت له مینځه یوسي او پخپله د اسلامي دولتونو په سر کې راشي. د خوارزم شاه دغه هوډ د افغانستان په نیولو او د غور د خزانو له لاسته راوړلو وروسته نور هم کلک شو، ځکه چې د غور د پاچاهۍ له دفترونو څخه د بغداد د خلافت لیکونه په لاس ورغلل، چې په هغو کې عباسي خلیفه ناصرالدین الله د افغانستان د غوري دولت او قراختایانو له دولت سره یو نظامي تړون ته هڅولي او د خوارزم شاه پرضد يې لمسولي وو. دا ځکه چې بغداد د خوارزمیانو له ورځ په ورځ زیاتېدونکي ځواک څخه په ویره کې و (۲۷: ۱۵۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۲. د خوارزم شاهانو د دولت مینځ ته راتګ

د خوارزم شمالي برخه چې ګرګانج (جرجانیه) یې پلازمینه وه، د عربي امیرانو له خوا اداره کېده ، سویلي برخه چې پلازمینه یې د کات ښار و، د خوارزم[1] شاهانو له خوا اداره کېده . خوارزم د آمو دریاب کیڼ او ښي اړخ ته پروت دی؛ نوموړی سیمه د موقعیت په اساس ډېر سیاسي او نظامي اهمیت لري. یو شمیر مؤرخین خوارزمیان ترکان ګڼي. په عمومي توګه په خوارزم شاه د خوارزم حاکم او حکمران ته ویل کېده. په تاریخ کې د خوارزم شاهانو له دریو کورنیو څخه بحث شوی دی، چې د دوی د دوو مخکینو کورنیو حاکمان، محلي حاکمان وو، ډیر د بحث وړ نه دي، ځکه دوی یوازې په خوارزم او د هغه په شاوخوا سیمو کې حکمراني کوله؛ دوی به د پیاوړو ګاونډیو قدرتونو ته خراج ورکاوه او د هغوی تابع وو او د هغوی پواسطه له مینځه ولاړل. نو ځکه دوی ډېر د بحث وړ نه دي. خو د اسلام د مقدس دین له نشر وروسته د خوارزم دولت په دوو برخو وویشل شو، یوه یې شمالي برخه و چې پلازمینه یې ګرګانج و او د عربي حاکمانو له خوا اداره کېده او دویمه یې جنوبي برخه وه چې پلازمینه یې د کات ښار و چې د غیر عربي حاکمانو (خوارزم شاهانو) پواسطه اداره کېده؛ له دې سره سم د خوارزم شاهانو دولت مینځ ته راغی چې د دوی لومړنی مؤسس ابوسعید احمد د محمد زوی و (۴۶: ۹۰).

۷,۳. د خوارزم شاهانو د لومړۍ کورنۍ واکمنان

۷,۳,۱. د ابوسعید احمد واکمني (۳۶۴-۳۴۰هـ ق)

(۳۵۴-۳۳۰هـ ش)

(۹۷۵-۹۵۱ز)

ابوسعید احمد د محمد زوی له ۳۴۰ هـ ق کال څخه تر ۳۶۴ هـ ق کال پورې حکومت وکړ، له ده وروسته یې زوی ابوعبدالله پاچا شو.

---

[1] د خوارزم شاه نوم د خوارزم د پاچا یا د خوارزم د فرمانروا په مفهوم د خوارزم ملکانو او حکمرانانو ته استعمال شوی دی. خوارزم د اوسنۍ خیوه سیمه ده چې د ازبکستان او ترکمنستان د جمهوریتونو ترمینځ ویشل شوی ده (۲۳: ۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۳,۲. د ابو عبدالله واکمني (۳۶۴-۳۸۵هـ ق)

(۳۵۴-۳۷۵ هـ ش)

(۹۷۵-۹۹۶ز)

ابو عبدالله خوارزم شاه د نوح له امر پرته د ابوعلي پر لښکرو حمله وکړه؛ ابوعلي یې بندي کړ. نوح د ابوعبدالله په دې عمل په قهر شو او د ابوعبدالله پلازمینې کاث ته یې لښکرې ولیږلې. د کاث ښار یې ونیو؛ ابوعبدالله یې بندي کړ او د هغه ټولې سیمې یې ونیولې. د کاث حکومت یې د جرجانیه حاکم مامون ته انتقال کړ او هغه ته یې د خوارزم شاه لقب ورکړ.

۷,۳,۳. د مامون واکمني (۳۸۵-۳۸۷هـ ق)

(۳۷۵-۳۷۷ هـ ش)

(۹۹۶-۹۹۸ز)

کله چې مامون د نوح پواسطه د خوارزم د حاکم یا خوارزم شاه په توګه وټاکل شو نو د خوارزم شاه لقب یې خپلې کورنۍ ته واړوه. دریم مامون د محمد زوی چې کورنۍ یې د ده په مامونې نامه یادیږي د سامانیانو له خوا د خوارزم والي و، دې له ابوعبدالله خوارزم شاه سره وجنګیده او بریالی شو، د خوارزم شاه لقب یې په ۳۸۵ هـ ق خپلې کورنۍ ته واړوه. دده یوه لور د سلطان محمود غزنوي ماندینه وه. په ۳۸۷ هـ ق کې مړ شو. له ده وروسته یې زوی ابوالحسن علي پرتخت کښیناست (۱۱: ۳۴۷).

۷,۳,۴. د ابوالحسن علي واکمني (۳۸۷-۳۹۰هـ ق)

(۳۷۷-۳۸۰ هـ ش)

(۹۹۸-۱۰۰۱ز)

د ساماني دولت، له ضعیفه کېدو وروسته دوی د ترکستان د خانانو او محلي حاکمانو تابع شول. کله چې سلطان محمود غزنوي ماورالنهر ته راغی، د هغه سره یې دوستي وکړه او د سلطان محمود خور یې په نکاح کړه (۲۳: ۱۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۳,۵. د ابوالعباس واکمني (۴۰۷-۳۹۰هـ ق)

(۳۹۷-۳۸۰ هـ ش)

(۱۰۱۸-۱۰۰۱ز)

له ابوالحسن وروسته د مامون زوی د محمد لمسی او د ابوالحسن ورور ابوالعباس د خوارزم پاچا شو، یا د جرجانیه د والي په توګه وټاکل شو. نوموړی یو محلي حاکم و؛ د سلطان محمود غزنوي سره یې ښې اړیکې درلودې. په ۴۰۷ هـ ق کال ابوالعباس په کورني اړودړو کې ووژل شو او پرځای یې ابوالحارث د ابوالحسن علي زوی پاچا شو. ابوالعباس یو علم پالونکی سړی و، چې د هغه مهال د نړۍ ډیر نامتو عالمان لکه ابن سینا بلخي او ابو ریحان البیروني، ابو سهیلي او ابوالخیر د هغه په دربار کې وو، چې د همدی په نوم یې علمي کتابونه لیکل، د بیلګي په توګه امام ابو منصور نعلبي ((الطوایف و الظوایف)) د همدی په نوم ولیکه، ابو العباس هم لکه د خپل ورور ابوالحسن په شان د سلطان محمود غزنوي خور په نکاح کړی وه (۲۷:۱۵۷).

۷,۳,٦. د ابوالحارث محمد واکمني (۴۰۸-۴۰۷هـ ق)

(۳۹۸-۳۹۷ هـ ش)

(۱۰۱۹-۱۰۱۸ز)

کله چې ابوالحارث د ابوالعباس پر ځای د خوارزم د حاکم په توګه وټاکل شو، سلطان محمود غزنوي د ابوالعباس د بدلې اخېستلو او د خپلې خور د ساتنی په بهانه، خوارزم ته لښکر کشي وکړه. د هزار آسپ په سیمه کې یې د خوارزم لښکرو ته ماتې ورکړه. په ۴۰۸ هـ ق کال جرجانیه ته داخل شو او د مامون (ابوالحارث محمد) د کورنۍ غړي یې بندیان کړل او التون نتاش یې چې د سلطان محمود حاجب (دربار وزیر) و د خوارزم د حاکم په توګه وټاکه او د خوارزم شاه لقب یې ورکړ. په دې ترتیب د خوارزم شاهانو د لومړی کورنۍ د پاچاهي دوره پای ته ورسیده (۲۳:۱۰).

د خوارزم شاهانو لومړنۍ کورنۍ یعنی مامونیان څخه لاندې کسانو واکمني وکړه

۱. ابوسعید احمد بن محمد (۳٦۴-۳۴۰هـ ق)
(۳۵۴-۳۳۰ هـ ش)
(۹۷۵-۹۵۱ز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. ابو عبدالله محمد د ابوسعید احمد زوی **(۳٦۴-۳۸۵هـ ق)**
(۳۵۴-۳۷۵ هـ ش)
(۹۷۵-۹۹٦ز)

۳. مامون د محمد زوی **(۳۸۵-۳۸۷هـ ق)**
(۳۷۵-۳۷۷ هـ ش)
(۹۹٦-۹۹۸ز)

۴. ابوالحسن علي د مامون زوی **(۳۸۷-۳۹۰هـ ق)**
(۳۷۷-۳۸۰ هـ ش)
(۹۹۸-۱۰۰۱ز)

۵. ابوالعباس مامون د مامون زوی **(۳۹۰-۴۰۷هـ ق)**
(۳۸۰-۳۹۷ هـ ش)
(۱۰۰۱-۱۰۱۸ز)

٦. ابوالحارث محمد د علي زوی او د مامون لمسی **(۴۰۷-۴۰۸هـ ق)**
(۳۹۷-۳۹۸ هـ ش)
(۱۰۱۸-۱۰۱۹ز)
ددې کورنۍ اخرنۍ واکمن ابوالحارث و (۴٦: ۹۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۴. د خوارزم شاهانو دویمه کورنۍ

۷,۴,۱. د التون نتاش واکمني (۴۰۸-۴۲۳هـ ق)

(۳۹۸-۴۱۳ هـ ش)

(۱۰۱۹-۱۰۳۵ز)

کله چې سلطان محمود غزنوي خوارزم ونیو، په ۴۰۸ هـ ق کې التون نتاش یې د خوارزم د حاکم په توګه وټاکه او د خوارزم شاه لقب یې ورکړ. د التون نتاش په مقرریدو سره د خوارزم شاهانو د دویمې کورنۍ واکمني پیل شوه. التون نتاش د عمر تر پایه (۴۲۳هـ ق) د خوارزم حاکم پاتې شو او د سلطان محمود غزنوي او د هغه د زوی سلطان مسعود تابع و. التون نتاش هم د خوارزم شاه په نوم یادیده، تر څو چې مړ شو او پر ځای یې زوی هارون د خوارزم شاهانو واکمن شو.

۷,۴,۲. د هارون واکمني (۴۲۳-۴۲۵هـ ق)

(۴۱۳-۴۱۵ هـ ش)

(۱۰۳۵-۱۰۳۷ز)

هارون هم د خپل پلار په څېر د غزنویانو تابع و او د واکمنۍ د پراختیا دپاره یې هیڅ ونکړل یوازې پخپله پلازمینه کې د چارو په سمون بوخت و. هارون په ۴۲۵ هـ ق کې مړ شو. دده له مړینې وروسته یې ورور اسمعیل خندان د التون نتاش زوی پاچا شو.

۷,۴,۳. د اسمعیل خندان واکمني (۴۲۵-۴۲۹هـ ق)

(۴۱۵-۴۱۸ هـ ش)

(۱۰۳۷-۱۰۴۰ز)

اسمعیل خندان هم د خوارزم په پلازمینه کې خپل حاکمیت ته دوام ورکړ، خو دده په وخت کې هم دوی استقلال ته ونه رسیدل، بلکه د سلجوقیانو له واکمنانو سره مخ شول. دده پرځای شاه ملک واک ته ورسید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۴,۴. د شاه ملک واکمني (۴۲۹-۴۳۴هـ ق)
(۴۱۸-۴۲۲هـ ش)
(۱۰۴۰-۱۰۴۴ز)

د شاه ملک د حاکمیت پرمهال نوموړې کورنۍ خپل حاکمیت د سلجوقیانو په مقابل کې له لاسه ورکړ او د طغرل بیک پواسطه خوارزم ونیول شو له دې وروسته خوارزم د سلجوقیانو د واکمنۍ پورې وتړل شو.

د خوارزم شاهانو د دویمې کورنۍ د واکمنانو د واک موده په لاندې ډول ده.

۱. التون تاش (۴۰۸-۴۲۳هـ ق)
(۳۹۸-۴۱۳ هـ ش)
(۱۰۱۹-۱۰۳۵ز)

۲. هارون د التون تاش زوی (۴۲۳-۴۲۵هـ ق)
(۴۱۳-۴۱۵ هـ ش)
(۱۰۳۵-۱۰۳۷ز)

۳. اسمعیل خندان د التون تاش زوی (۴۲۵-۴۲۹هـ ق)
(۴۱۵-۴۱۸ هـ ش)
(۱۰۳۷-۱۰۴۰ز)

۴. شاه ملک (۴۲۹-۴۳۴هـ ق)
(۴۱۸-۴۲۲هـ ش)
(۱۰۴۰-۱۰۴۴ز) (۹۱:۴۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۵. د خوارزم شاهانو درېيمه کورنۍ

۷,۵,۱. د انوشتگين واکمني (۴۷۰-۴۹۰هـ ق

(۴۵۶-۴۷۶ هـ ش)

(۱۰۷۸-۱۰۹۸ز)

انوشتگين د بلکاتگين له خوا اخېستل شوی غلام و. په لومړيو وختونو کې دده دنده د جامو او رختونو وينځل او ساتنه وه. ده له مختلفو سيمو څخه عوايد راټولول. د ملک شاه سلجوقي له خواد خوارزم شاه په لقب د خوارزم د حاکم په توگه وټاکل شو. نوموړی د خوارزم شاهانو د درېيمې کورنۍ بنسټ ايښودونکی گڼل کيږي. تر ۴۹۰ هـ ق کال پورې د خوارزم حاکم و خو په ۴۹۰ هـ ق کال کې مړ شو. دده له مړينې وروسته د هغه زوی قطب الدين محمد د خوارزم د حاکم په توگه وټاکل شو(۴۶:۹۱).

۷,۵,۲. د قطب الدين محمد واکمني (۴۹۰-۵۲۲هـ ق

(۴۷۶-۵۰۷ هـ ش)

(۱۰۹۸-۱۱۲۹ز)

قطب الدين محمد د خپل پلار انوشتگين غرجه له مړينې وروسته د خراسان د حاکم له خوا د خوارزم د حاکم په توگه وټاکل شو. نوموړی د ملک شاه د زوی سلطان سنجر له خوا په ۴۹۰ هـ ق په دنده وگمارل شو. قطب الدين محمد د خوارزم شاهانو د درېيمې کورنۍ اصلي بنسټ ايښودونکی بلل کيږي. ځکه چې ده ته ډېر صلاحيتونه ورکړ شوی ول خو د عمر تر اخره پورې د سلطان سنجر تابع و او په کال کې به يې يو ځل خپل زوی اتسز د سلطان سنجر دربار ته لېږه. د نوموړي له مړينې وروسته د هغه زوی علاوالدوله اتسز واک ته ورسيد (۲۳: ۱۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۵,۳. د اتسز واکمني (۵۵۱-۵۲۲هـ ق)

(۵۳۵-۵۰۷ هـ ش)

(۱۱۵۸-۱۱۲۹ز)

اتسز هم د سلطان سنجر له خوا د خوارزم د حاکم په توګه وټاکل شو او د خوارزم شاه لقب يې تر لاسه کړ. ده په سر کې لوړ خيالونه درلودل، استقلال يې اعلان کړ، په ۵۳۳ هـ ق يې په خپل نوم سکه ووهله او د خوارزم شاه نوم يې له خطبې څخه ليرې کړ. اتسز د خوارزم شاهانو په کورنيو کې لومړی پاچا و چې د آزادۍ او استقلال بيرغ يې پورته او له سلطان سنجر سره يې جګړه وکړه، که څه هم په جګړه کې يې ماتې وخوړه، خو غزه ترکان يې د سنجر پر ضد ولمسول. غزه ترکانو د افغانستان سلجوقي دولت له مينځه يوړ. له همدې نيتې وروسته د خوارزم پاچاهانو په مستقله او ازاده توګه حکمرانې کوله، د هرات حاکم علي چتري د اتسز په مقابل کې بغاوت وکړ، ده هغه رعيت کړ، خو سنجر له سقوط وروسته د ټول ترکستان او جند واکمنی دده تر ولکې لاندې راغلل (۷:۲۰۰).

اتسز يو عادل پاچا و او په دربار کې يې عالمان او شاعران اوسېدل. هغوی دده په مدحه کې ډير شعرونه ويلي دي . دده د دربار له مشهورو شاعرانو څخه يو هم سيدالدين محمد وطوط دی چې په عربي او دري ژبې يې دده ستاينه کړې ده او خپل کتاب حد ايق فی دقايق الشعر يې دده په نامه وليکه. نوموړی په ۵۵۱ هـ ق کال د قوچان په سيمه کې مړ شو (۴۶: ۹۲).

۷,۵,۴. د ايل ارسلان واکمني (۵۶۷-۵۵۱هـ ق)

(۵۵۱-۵۳۵ هـ ش)

(۱۱۷۳-۱۱۵۸ز)

د اتسز له مړينې وروسته د هغه زوی ايل ارسلان په ۵۵۱ هـ ق کال د رجب په درېيمه پاچا شو. ايل ارسلان دقرخطايانو او قبچاق له محلي حاکمانو سره روغه وکړه. د سنجر پاتې شونې يې له خراسان څخه وشړل، بيا هم دده د واکمنۍ پر مهال خراسان او ماورالنهر د جګړو ميدان وګرزيد. څو په ۵۶۷ هـ ق کال مړ شو (٦: ۵۶۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاضي منهاج سراج جوزجاني د ایل ارسلان د واکمنۍ په اړه داسې نظر لري: نوموړی لوی پاچا و د پلار له مړینې وروسته پرتخت کښیناست، د پلار د واکمنۍ ټولې سیمې ونیولې او خلکو سره یې نیک برخورد کاوه. د واکمنۍ شاوخوا سیمې یې په هره طریق چې امکان یې درلود ونیولې او ساتنه یې ترې وکړه... له چا سره چې لازم و، سوله یې وکړه. ډیر موده یې واکمنۍ وکړه، کله چې مړ شو، له ده څخه دوه زامن یعنی سلطان علاوالدین تکش او سلطان شاه محمود پاتې شول (۷: ۳۰۰).

۷,۵,۵. د سلطان شاه ابوالقاسم محمود واکمني (۵٦۸-۵٦۷هـ ق)

(۵۵۲-۵۵۱ هـ ش)

(۱۱۷۴-۱۱۷۳ز)

ایل ارسلان دوه زامن درلودل، یو یې تکش نومیده، چې د پلار د مړینې پرمهال د جند حاکم و او بل یې محمود نومیده چې د پلار له مړینې وروسته د هغه پرځای د سلطان شاه ابوالقاسم محمود په نوم پاچا شو. تکش تر سلطان شاه مشر و؛ د خپل کشر ورور پاچاهي یې قبوله نه کړه او مخالفت یې پیل کړ. د قراختطائیانو په مرسته یې سلطان شاه ابوالقاسم محمود ته ماتې ورکړه. سلطان شاه د مرستې د ترلاسه کولو لپاره د سلطان غیاث الدین غوري دربار ته راغی ، مگر پخپله موخه کې ځکه بریالی نه شو چې د غور پاچا له سلطان تکش سره د نه لاس وهنی تړون لاسلیک کړی و (۲۳:۱٦).

سلطان شاه ابوالقاسم چې د غور د پاچا له مرستې ناامیده شو، ماورالنهر ته ولاړ؛ د ماورالنهر محلي حاکم خطاله خان ورسره مرسته وکړه، نوموړی بیرته خراسان ته راغی او خراسان یې له غزه ترکانو څخه وژغوره. وروسته یې په مروه کې دارالملک جوړ کړ. د هرات حاکم ملک بهاوالدین طغرل هم له ده سره ملګری شو. دوی به پر غور بریدونه کول. غیاث الدین د غور او بامیانو لښکرې سره راغونډې کړې او شپږ میاشتې جګړه یې وکړه؛ په پای کې د غور د واکمن سلطان غیاث الدین لښکری له مرغاب پورې وتلی او ملک بهاوالدین یې مړ کړ او سلطان شاه ابوالقاسم ته یې هم ماتې ورکړه سلطان شاه بیرته مروې ته وګرزید؛ زهر یې وخوړل او په ۵۸۹ هـ ق کې مړ شو (۱۰: ۱۸۸).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۵,٦. د سلطان علاوالدین تکش واکمني (۵۹٦-۵٦۸هـ ق)

(۵۷۹-۵۵۲هـ ش)

(۱۱۷۴-۱۲۰۱ز)

سلطان علاوالدین تکش د ایل ارسلان زوی، له خپل ورور سلطان شاه ابوالقاسم محمود سره له سولې وروسته د تاج په سر کولو مراسم ترسره کړل او د خپلو نیکونو برخلاف یې د سلطان لقب چې د ملک له لقب سره یې ډیر توپیر درلود، غوره کړ. د قبچاق او خطاله له قبیلو سره یې روغه وکړه. سلطان تکش ختیځ لورې ته لویه لښکر کشي وکړه چې کله به بریالی او کله به یې ماتې وخوړه. نوموړی د خوارزم شاهانو واکمنۍ ته پراختیا ورکړه؛ په افغانستان کې تر هلمند پورې سیمې یې ونیولې. د سنجر وراره دربیم طغرل ته یې ماتې ورکړه. اصفهان، ری ، مازندران، فارس او همدان ښارونه یې ونیول. د بغداد خلافت یې وګواښه. د بغداد خلافت خپل دوه تنه سفیران (ابن ربیع او ابن الخطیب) د غور فیروز کوه دربار ته راواستول؛ سلطان غیاث الدین ته یې د سلطان تکش څخه ګیله وکړه (۱۰: ۱۸۹).

په دریم طغرل باندې د سلطان تکش بریالیتوب، دده شهرت لاپسې زیات کړ. تکش په ۵۹۲ هـ ق کې عراق ته ولاړ او د عباسي خلیفه لښکرو ته یې ماتې ورکړه، دویم ځل یې بیا پر عراق حمله وکړه؛ عباسي خلیفه د بغداد د ساتنې په خاطر عراق او خراسان رسماً تکش ته ورکړل؛ د هغه زوی ته یې د قطب الدین لقب ورکړ. سلطان تکش په ۵۹٦ هـ ق کال د روژې په میاشت کې له نیشاپور څخه د خوارزم په لورې را روان شو چې مړ شو(۱۷:۲۳).

سلطان علاوالدین تکش د خوارزم د لویو پاچاهانو له جملې څخه و؛ نوموړی یو عالم او سیاستمدار و؛ د جګړې په فن کې یې پوره مهارت درلود، همدا لامل و چې په خپل ورور ژر بریالی شو؛ په دریم طغرل او عباسي خلیفه باندې دده بریالیتوب دده شهرت ډیر زیات کړ. سره له دې چې دده ډیر وخت په جګړو کې تیر شو ، خو بیا هم دده په دربار کې عالمان او شاعران اوسیدل او ده هغوی هڅول؛ تکش د علم په برخه کې د پام وړ خدمتونه وکړل. سلطان علاوالدین تکش د ایل ارسلان زوی یو لوی پاچاو، هغه له علم، هنر او موسیقي څخه ډیر خوند اخیسته. د خوارزم شاوخوا سیمې یې د جګړې او سولې پواسطه ونیو (۷: ۳۰۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۵,۷. د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه واکمني (۶۱۷-۵۹۶هـ ق

(۵۹۹-۵۷۹ هـ ش

(۱۲۲۱-۱۲۰۱ز)

د سلطان تکش خوارزم شاه زوی، سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه د قطب الدين په لقب په ۵۹٦ هـ ق کال د پلار پر تخت کښيناست؛ خپل ورور علي شاه يې د نيشاپور د حاکم په توګه وټاکه. د غور او غزني دربار ته يې سفيران واستول او د ښو اړيکو د ټينګيدو غوښتونکی شو. وروسته له دې د خوارزمشاهي دولت د پراختيا په فکر کې شو. ملک عزالدين خرميل له ده سره يوځای شو. له يولس مياشتو کلابندۍ وروسته يې بلخ او هرات ونيول. ګوره خان ده ته غاړه کښيښوده. د عراق او اذربايجان هيوادونه يې ونيول. په ٦١٢ هـ ق کال يې غزني ته لښکر کشي وکړه؛ تاج الدين يلدوز يې له غزنی څخه وشړلو او د واکمني سرحدات يې سند پورې وغځول او جلال الدين منکبرني يې د افغانستان د حکمران په توګه وټاکه (۱۰: ۱۸۹).

په لويديځ کې د فارس د اتابکانو او اذربايجان واکمنۍ يو پر بل پسې له مينځه يوړلې او د واک لاندې سيمې يې د خوارزم شاهي دولت پورې وتړلې. په ختيځ کې يوازې د قراختائيانو دولت په ترکستان کې دده په مقابل کې پاتې و؛ قراختائيانو چې بودايي او کنفوچيوس مذهبونه درلودل، په مسلمانانو يې ډير ظلمونه کول. د بخارا او سمرقند مسلمانانو سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه ته چې د مسلمانانو لوی سلطان و، شکايت وکړ. سلطان علاوالدين له ترکستان او کاشغر څخه تير شو، څو ځله يې ګوره خان قراختائي ته ماتې ورکړه، په وروستي ځل له ګوره خان سره د جګړې او قطعي ماتې په خاطر د نايمن د قبيلې له پاچا کوچلک خان سره چې د قراختائيانو په ختيځه سيمه کې يې واکمني کوله او د عيسوي دين لاروې و، اتحاد وکړ. ددې اتحاد په پايله کې دوی وتوانيدل چې د قراختائيانو د پاچاهي پلازمينه د اترار ښار چې د سيحون د سيند په خوا کې موقعيت لرې په ٦۰۷ هـ ق کال ونيسي او پخپله د قراختائيانو پاچا د کوچلک خان پواسطه ونيول شو او بندي شو (۴٦:۹۴).

د ګوره خان قراختايي له بندي کېدو وروسته د سلطان محمد خوارزم شاه او کوچلک خان ترمينځ د ګوره خان د سيمو په ويش باندې اختلاف پيدا شو. سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه څو ځله د کوچلک خان دربار ته هئيتونه وليږل خو يې مثبته پايله ونکړه. د يو قوي لښکر سره د کوچلک خان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلازمینې په لورې یې حرکت وکړ؛ د هغه د لښکر مالونه یې لوټ کړل، خو له دې ویرې چې کوچلک خان د ماورالنهر په شمالي ولایتونو حمله ونکړي نو له دې امله د هغه له مقابلی څخه تیر شو. د کوچلک خان او سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه ترمینځ د کړکیچ له کمیدو وروسته یې د لویدیځ خواته مخه کړه. فارس او اذربایجان یې بیا ځلی ونیول؛ د بغداد د نیولو په فکر کې شو، په ٦١٢ هـ ق کال یې د بغداد په لورې حرکت وکړ. مگر د هوا د خرابوالی او د مغولانو د تعرض له ویرې د اسداباد له کوتل څخه بیرته راوگرزید او د بغداد له نیولو څخه یې ډډه وکړه. په ٦١٢ هـ ق کال د ژمې په موسم کې سیحون ته نږدې د جندله ښار څخه د قرغیز په دښته کې د قبچاق د قبایلو د رعیت کولو په غرض یې د خپل لښکر سره حرکت په حال کې وو، چې په نوموړی دښته کې د چنگیز د زوی (جوجي) د لښکرو یعنې یوه ډله مغولو سره مخامخ شو. جوجي له جگړې څخه ډډه کوله او استدلال یې کاوه چې د لښکر سره دې خواته د نوموړي له راتگ څخه د هغه موخه د یاغیانو رعیت کول و، نه د خوارزم شاهانو سره جگړه. خو سلطان محمد خوارزم شاه قبوله نکړه ، ویل یې چې زمونږ لپاره ټول کفار یو شان دی نو د جوجي په لښکرو یې حمله وکړه . د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه زوی جلال الدین په ډیرې سختۍ او زړورتیا سره جگړه کوله. جوجي خان له دې ویرې چې د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه له خوا بندي نه شي نو د شپې له خوا یې اورونه بل کړل او په پټه یې شاه ته تگ پیل کړ. خوارزم شاه په دې جگړه کې هم بریالی شو او له دې ځایه سمرقند ته ولاړ (٤٦ :٩٥).

سلطان علاوالدین محمد خوارزمشاه د تکش زوی، د خوارزم شاهانو یو ځواکمن پاچا و، چې د زده کړو لرونکی و، چې د چنگیز خان له یرغل څخه مخکې په ډیرې چټکې سره د غوریانو حکومت په افغانستان کې، د ترکانو دولت په سمرقند کې او د قراختایانو ځواکمن دولت په کاشغر کې له مینځه یوړل او یوه لویه امپراتوري یې جوړه کړه، چې د سیحون له سیند څخه نیولی تر سند پورې، له عراق څخه نیولی تر اُرال او عربو سمندرگې پورې پراخه وه. سلطان محمد خوارزم شاه په دې قلمرو باندې قانع نه و، هغه غوښتل تر بین النهرین پورې دده واکمنی ورسیږي او د بغداد اسلامي خلافت له مینځه یوسي او په خپله د ټولو اسلامي پاچاهانو په سر کې راشي. د خوارزم د دولت دغه هوډ د افغانستان له نیول کېدو او د غور د خزانو د ترلاسه کولو وروسته نور هم کلک شو، ځکه د غوریانو د پاچاهي له دفترونو څخه د خلافت لیکونه په لاس ورغلل، چې په هغو کې د بغداد د خلیفه الناصرالدین الله د افغانستان د غوري دولت له قرختایي دولت سره یو نظامي تړون ته هڅولی و او د خوارزم شاهانو پرضد

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې لمسولی و. لامل يې دا وه چې د بغداد دولت د خوارزميانو له ورځ په ورځ زياتېدونکی ځواک څخه په ويره کې و. سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه چې کله د ايران، ماورالنهر او افغانستان له چارو وزګار شو، فقهاو څخه يو فتوا ترلاسه کړه، چې په هغې کې راغلی و، چې الناصرالدين د بغداد خليفه له سلطان محمد خوارزم شاه چې د اسلام خدمت ګار دی مخالفت کوي، په داسې حال کې چې اسلامي خلافت د حسيني ساداتو حق دی. دغه حق يې غصب کړی دی. خوارزمشاه دغه فتوا بهانه کړه، په ۱۲۱۷ ز کال کې د مسلمانانو د خليفه نوم له خطبې څخه وغورځاو او له خپلې اردو سره د بغداد د نيولو او اسلامي خلافت د نړولو لپاره د بغداد په لوري روان شو. ژمی ژر راورسيد اوسلطان د ايران په همدان کې له کلک ژمی او بدې يخنۍ سره مخامخ شو. ډير عسکر يې مړ شول. د بغداد له نيولو څخه تير شو او ماورالنهر ته راستون شو. چې د خطر ناک دښمن په مقابل کې دفاع وکړي، هغه دښمن چې سلطن خپله جګړې ته اړ ايستلی و. د هغه سوداګر او سفير يې ورته وژلی و. دا ځکه چې سلطان له پخوا د چين د هيواد د نيولو هوډ درلود او چنګيز يې مخې ته خنډ باله. څومره چې دده د دربار مشرانو ورته مشوره ورکړه، خو نوموړی له چين او ترکستان څخه د راغلو قصه ويونکو څخه به د چين د حالاتو پوښتنې کولې، او د چين د نيولو اراده يې کړی و (۲۷:۱۵۸).

سلطان علاوالدين خوارزم شاه د وضعيت د معلومولو په موخه سيد اجل بهاوالدين د چنګيز خان دربار ته د سفير په توګه وليږه، دغه سفير په لار کې پيکينګ ته نږدې د طمغاج په سيمه کې د چنګيز خان په لاس د وژل شويو مړيو د هډوکو غونډېدل وليدله او همدارنګه يوه توره او غوړه ځمکه يې وليده چې په هغې باندې د وژل شويو خلکو د بدن غوړي ښکاريدل. همدارنګه دغه سفير د شمالي چين د پاچا وزير او زوی يې وليدل، چې چنګيز خان نيولې و او د چنګيز خان په دربار کې بنديان وو. دغه سفير (سيد اجل بهاوالدين) خپلې ليدنې او کتنې سلطان ته وويلې او د سلطان محمد خوارزم شاه خپل څارګر (جاسوس) هم ده ته د چنګيز خان د پوځ د عسکرو او ژوند په اړه پوره معلومات ورکړی و. خو سلطان علاوالدين ورته اهميت ورنکړ. چنګيز خان د سلطان محمد خوارزم شاه د سفير ښه هرکلی وکړ، خو د سلطان محمد خوارزم شاه حاکم غاير خان د سياسي نړۍ د اصولو برخلاف د هغه راليږل شوی کاروان مالونه چور او سفيران يې ووژل، په پايله کې د دوی اړيکې په دښمنې بدله شوه(۲۷:۱۵۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵,۷,۱.۷. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه او د چنګیز سره د هغه اړیکې

د چنګیز خان[1] د واکمنۍ پرمهال، سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د افغانستان ډېرې سیمې نیولې وې. دا مهال په افغانستان کې د غوریانو ستره امپراتوري له منځه تللې وه. د افغانستان ډېرې سیمې د سیمه ایزو حاکمانو او ملکانو له خوا اداره کېدلې. چنګیز خان (تموچن) د یسوګای بهادر زوی په منګولیا کې یوه امپراطورۍ جوړه کړې وه. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه هم له اورګنج څخه پر ماورالنهر، افغانستان او ایران حکمراني کوله. دغه فتوحات او بریالیتوبونه چې په مرکزي اسیا کې دده په برخه شوې وو، نو ځکه د چین د نیولو په فکر کې شو. علاوالدین محمد خوارزم شاه غوښتل چې د مغولو (چنګیز خان) له زور او قوت څخه خبر شي، په همدې خاطر یې یو هئیت د سید اجل بهاوالدین رازي په مشرۍ چین ته واستوه. چنګیز خان چې په پیکنګ (چین) کې حکمراني کوله، د خوارزم شاه هئیت یې خپل حضور ته ومانه او له دوی یې تود هرکلی وکړ. د لیدنې په پای کې هئیت ته یې پیغام ورکړ چې سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د لویدیځ حکمران او خپل ځان (چنګیز خان) د ختیځ حکمران ګڼي. هیله ده چې د دواړو ترمینځ سوله ایزه اړیکې ټینګې شي، د دواړو هیوادونو ترمینځ سوداګریزې اړیکې پراختیا پیدا کړي، دواړه لوري یو د بل محصولاتو ته اړتیا لري. د اسلامي هیواد سوداګر هم د دواړو ترمینځ د سوداګریزه اړیکو د پراختیا پلوی و. ځکه هغوی له چین سره د سوداګریزو مالونو تبادلې ته ډېر لیواله وو. په پایله کې د دواړو هیوادونو سوداګریز تړون لاسلیک شو. د دې تړون له لاسلیک وروسته یو ځل د مغولو د سوداګرو یو کاروان چې شمیر یې له ۴۵۰ څخه تر ۵۰۰ تنو پورې رسیده. ډېر قیمتي مالونو لکه طلا، نقره، وریښم، قیمتي رخت، مشک او کریمه ډبرې ورسره وې. کله چې دوی د اترار ښار ته چې د خوارزم شاهانو لومړنی سرحدي ښار و، راورسیدل، د اترار حاکم غایر خان چې د سوداګرو مالونو ته یې سترګې پټې کړې وې، سوداګر یې خوارزم شاه ته جاسوسان معرفي کړل او هغو یې ووژل. له دې سوداګرو څخه یو تن ژوندی پاتې شو، نوموړی ځان د چنګیز خان دربار ته ورساوه او د سوداګرو احوال یې هغه ته بیان کړ. چنګیز خان یو هئیت د سلطان

---

[1] چنګیز خان په ۵۴۹ هـ ق کال په مغولستان کې زیږیدلی دی. دده پلار یسو ګای بهادر د مغولو د قبیلو څخه د قیات د قبلې رئیس و. د چنګیز خان نیکونه او د هغوی لاس لاندې قبلې له ډېر پخوا څخه د شمالي چین امپراطورانو ته خراج ورکاوه او د هغوی تابع وو. مغولانو خراج ورکول یو ډول غلامي ګڼله، څو ځله یې د ځان د خلاصون لپاره اقدامات وکړل، خو لومړی کس چې د ازادۍ په اخښستلو بریالی شو د چنګیز خان پلار یسو ګای بهادر و. نوموړی چې یو هوښیار سړی و د غلامۍ کړۍ یې د خپل قوم له غاړې څخه لیرې کړ او استقلال یې اعلان کړ او د دولت بنسټ یې کیښود، چې د هغه زوی چنګیز خان د واکمنۍ پرمهال دغه دولت خپل لوړ پړاو ته ورسید او یوه لویه امپراتوري یې جوړه کړه (۱۰۰: ۴۶).

(c) ketabton.com: The Digital Library

علاوالدین محمد خوارزم شاه دربار ته راولیږه. د غایر خان ددې عمل پوښتنه یې او هم یې د غایر خان د سپارلو غوښتنه وکړه. څرنګه چې غایر خان له یوې خوا د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د مور ترکان خاتون[1] له خپلوانو څخه و، له بلې خوا هغه فوځي قوماندانان چې د علاوالدین محمد خوارزم شاه شاوخوا کې دنده اجرا کوله د غایر خان د خپلوانو له جملې څخه وو. په دې وجه سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه مجبور شو چې چنګیز خان ته د رد ځواب ورکړي، مګر سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د سیاست د اصولو برخلاف د چنګیز خان رالیږلی هئیت وواژه. په دې ډول ده په دې کار سره په راتلونکې کې د اسلامي هیوادونو لپاره ډېرې ستونزې پیدا کړې(۴۶:۹۶).

په داسې حال کې چې د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه نظامي جاسوس نوموړی ته د چنګیز خان د جګړیز ځواک په هکله په لاندې توګه یو ګزارش ورکړی و. د چنګیز خان د لښکر هر سرتیری خپل ځان ته جامه جوړوي او هر سرتیری ځانته وسله پیدا کوي، د پوځ له څارویو غوښه او شیدی چمتو کوي او خوري یې؛ لنډه دا چې د پوځ څخه بهر هیڅ شئ ته اړ نه دي. څاروي یې د پراخې سارا په وښو او ګیا ماړه دي. دغه ډول لښکر په سختیو کې کلک او په ناوړه حالت کې صبرناک او مطیع وي او که سوبه ومومي هر څه غنیمت کوي او ساکښ ژوندي نه پرېږدي. خو له دې معلوماتو سره سره سلطان علاوالدین چې ځان په رسمي توګه په منبرونو او خپرونو کې (ظل الله في الارض) او ثاني سکندر بللی و، له خپل دغه خیال یعنی د هیوادونو د نیولو له فکر څخه او د چنګیز خان د له مینځه وړولو له پلان څخه نه اوښت. دا په داسې حال کې و چې چنګیز خان په پیل کې د خوارزم له لوی امپراتوري سره د جګړې فکر نه درلود، بلکی غوښتل یې چې د سلطان په سیمه کې سوداګري ته وده ورکړي (۲۷: ۱۵۹).

---

[1] ترکان خاتون : سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د خپل پلار له مړینې وروسته د خپلې مور ترکان خاتون پواسطه واک ته ورسید. ترکان خاتون یو سیاستمداره، باتدبیره، عیاشه ، وینه تویونکی او زړه وره ښځه وه. په چارو کې د هغې مداخله د سلطان محمد خوارزم شاه د سقوط زمینه برابره کړه. قاضي منهاج سراج جوزجاني په خپل کتاب طبقات ناصري کې لیکي چې سلطان علاوالدین تکش د قبچاق د یو خان (قدرخان) لور وه په نکاح کړه چې وروسته بیا ترې یوه لویه ښځه جوړه شوه او په نړۍ کې یې نوم پاتې شو (۷: ۳۰۰) . ټول خپلوانو یې د دولت په مهمو څوکیو کې مقرر کړل . کوم بندیان چې علاوالدین محمد خوارزم شاه له جګړو څخه راوړل، ترکان خاتون به هغوی د جیحون په اوبو کې اچول تر څو زوی یې له تکلیف څخه خلاص شي . سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه ددې له فرمان څخه د سرغړونې توان نه درلود (۲۱:۲۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

چنګیز خان د سلطان محمد خوارزم شاه له خوا د سوداګرو او هیئت په وژنه ډېر په قهر شو. له دوه سوو زرو لښکرو سره د توپاني سیلاب په څېر د خوارزم پر هیواد راوخوت؛ تر شاه یې یو میلیون ملاتړ کوونکی هم درلودل. د چنګیز خان لښکر له سیحون څخه راتیر شو او د سلطان محمد خوارزمي لښکرو ته یې ماتې ورکړه. په یو داسې زور او وحشت سره چې په تاریخ کې سارې نه لري. د اسلامي هیوادونو ودان ښارونه لکه بخارا، سمرقند، خجند، جند او نور یې په ډېر دهشت سره وران او وګړي یې ووژل. په ٦١٧ هـ ق کال خوارزم شاه له ماتې وروسته له جیحون څخه راتیر او په بلخ کې میشت شو؛ وروسته بیا طوس ته وتښتیده، تر واک لاندې ښارونه یې ټیټو امیرانو ته وسپارل ترڅو د چنګیز خان مقابله وکړي. سیستان یې امیر زنګي بن حفض ته، تخارستان یې امیر سرهنګ سام ته ، د بامیانو کلا یې امیر عمر باوري ته، پیښور او غزني یې ملک اختیار الدین خرپوست ته، ملک حسام الدین سرزراد ته، د غور نوری کلاګانی یې ملک قطب الدین حسن ته، د هرات د کالیون کلا یې اختیار الملک دولت یار ته، هرات یې شمس الدین جوزجاني ته، د غرجستان فیوار یې پهلوان اصیل الدین نیشاپوري، د تالقانو نصرت کوه یې د ملک شمس الدین اتسز باوري کسانو ته، د جوزجان ګرزیوان یې د الغ خان خدمتګار ته ، فیروز کوه ښار یې مبارزالدین سبزاواري (شینډنډي)، تولک کلا یې امیر حبشي ته وسپارلو. خو د چنګیز خان لښکری د جبه ستایي او تفاجار تر مشرۍ لاندې د ٦١٧ هـ ق کال په لومړی خور (ربیع الاول) کې له جیحون څخه راپورې وتې؛ د بلخ تر نیولو وروسته د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د نیولو په خاطر یې د هرات لاره ونیوله. د هرات امین الملک یې کلابند کړ. د خلکو له وژنی وروسته یې ډېر ژر ځان طوس ته ورساوه. خو سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه په ډېرې ناهیلۍ سره د ابسکون ټاپو ته وتښتید، چې وروسته د ٦١٧ هـ ق کال د کوچني اختر(شوال) په میاشت کې مړ شو، چنګیز خان دهغه هډوکي وسوزول (١١:٨٥٣).

سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه پنځه زامن پیروز شاه، غوریشانستي، جلال الدین منکبرني، ارزلوشاه او اق سلطان درلودل. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د لویو پاچاهانو خویونه درلودل، د نړۍ د نیولو،جګړایزه صفات، چې په نورو پاچاهانو کې و په ده کې موجود و. د مور له خوا پاچا زاده و، مور یې د قبچاق د یو خان (قدرخان) لور وه (٧: ٣٠٦).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۵,۸. د جلال الدین منکبرني واکمني (۶۱۸-۶۱۷هـ ق) (۶۰۰-۵۹۹هـ ش) (۱۲۲۲-۱۲۲۱ز)

سلطان جلال الدین منکبرني د سلطان علاوالدین مشر زوی او د خوارزم شاهانو وروستی زړور پاچا و. په ۶۱۷ هـ ق کال د تښتیدلي پلار پرځای پر تخت کښیناست. د چنګیز له لښکرو سره یې په میړانه جګړې وکړې. د جلال الدین او چنګیز خان د عسکرو ترمنځ لومړی جګړه په فراون کې ونښته. په دې جګړه کې د چنګیز خان لښکرو ماتې وخوړه. یو ډیر شمیر مړه او بندیان شول، خو متاسفانه د جلال الدین د لښکرو مشران ددې پر ځای چې د چنګیز خان د لښکرو د تعرض په مقابل کې تیاری ونیسي، د لاس ته راغلو غنیمتونو د ویش په خاطر یو د بل سره په جګړه بوخت شول او د نفاق اور ددوی ترمنځ بل شو، چې دغه وضیعت د چنګیز خان د لښکرو مورال پیاوړی کړ. خو د چنګیز خان لښکرو سره په بامیانو کې کلکه مقابله وشو او د چنګیز خان لمسی هم په دې جګړه کې مړ شو. چنګیز خان د لمسی په مړینه ډیر عصبي شو او هغه ښار یې وران کړ. د پروان له جګړې وروسته چنګیز خان او جلال الدین په ګردیز کې هم جګړه وکړه، چې بالاخره دې جګړې د سند تر سیند پورې دوام وکړ چې بالاخره جلال الدین د سند له سیند څخه تیر شو (۴۶: ۹۷).

خو دا چې سلطان جلال الدین د خپل پلار د واکمنۍ پرمهال د غور او غزني نایب السلطنه و. دده وزیر شهاب الدین الپ سرخسي نومېده. جلال الدین د پلار له مړینې وروسته غزني کربر، فیروز کوه مبارزالدین سبزوار (شینډنډ) کرمان ملک لا امیر، پیښور ملک اختیار الدین ته وسپارل. هغه وخت چې پلار یې په ۶۱۷ هـ ق د چنګیز له یرغل څخه وتښتیده، جلال الدین په نیشاپور(کرمان)، نیمروز او بست کې د چنګیز له لښکرو سره جګړې کولې. چنګیز خپل زوم قوتوقونویان په ده پسې وګوماره، د پروان په شاوخوا کې د دوی ترمنځ درې واره جګړه وشوه. قوتوقونویان ته یې ماتې ورکړه، خو چنګیز خان له تالقانو څخه د جلال الدین سره جګړې ته راغی. جلال الدین پیښور خواته ولاړ، کومه جګړه چې د سند سیند خوا کې وشوه، جلال الدین منکبرني په دې جګړه کې ماتې وخوړه او له سند څخه تیر شو (۱۰: ۱۸۹-۱۹۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې جلال الدین د نیلاب په گودر له سیند څخه تیر شو، چنگیز خان د هغه اته کلن زوی وواژه؛ جلال الدین خپله مور ، ماندینه او د حرم نور غړي یې په سیند کې ډوب کړل، پخپله له دوه سوه لښکرو سره د چنگیز د لښکرو په مقابل کې جنگیده، په آخر کې پر یو آس سپور د سند له دریاب څخه تیر شو. خو چنگیز خان او زامن یې په ٦١٩ هـ ق ١٢٢٢ ز کې د هوا او اوبو د خرابوالی له امله ناروغ او ماورالنهر ته ستانه شول او په ٦٢١ هـ ق ١٢٢٣ ز کال خپل اصلي ټاټوبی ته ورسیدل؛ په همدې کال د ٧٢ کلنی په عمر د تنگنت په دښته کې مړ شو، چې نړۍ دده د یرغلونو او وحشت څخه بېغمه شوه. سلطان جلال الدین خوارزم شاه په ډیری بی وسۍ کې هم خپله متره ونه بایلله، څه موده د سند سیند هغې غاړو کې په ځنگلونو کې اوسېده. یوه ډله یې له ځان سره ملگري کړه، د سند د حاکم ناصرالدي قباچه سره یې ډغرې ووهلې. د ډهلي له پاچا څخه یې مرسته وغوښته، خو هغه ورسره مرسته ونکړه. جلال الدین په لاهور کې د یو راجا له لور سره واده وکړه، چې د هغه په مرسته د سند حاکم ناصرالدین قباچه یې مات کړ، ډیره وسله یې لاس ته ورغله. د دیبل (کراچي) تر ښاره پورې مخې ته ولاړ. تفلیس او ارمنستان یې ونیول، خو په ٦٢٨ هـ ق کال په میاقارفنین کې د کردانو له لاسه ووژل شو. دده له مړینې سره سم د خوارزم شاهانو کورنۍ واکمني پای ته ورسیده (١١: ٨٥٥).

د خوارزم شاهانو د دریمې کورنۍ څخه لاندې کسانو واکمنۍ وکړه.

١. انوشتگین
(**۴۷۰-۴۹۰هـ ق**)
(**۴۵٦-۴۷٦ هـ ش**)
(**۱۰۷۸-۱۰۹۸ز**)

٢. قطب الدین محمد د انوشتگین زوی
(**۴۹۰-۵۲۲هـ ق**)
(**۴۷٦-۵۰۷ هـ ش**)
(**۱۰۹۸-۱۱۲۹ز**)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳. اتسز د قطب الدین محمد زوی
(۵۲۲-۵۵۱هـ ق)
(۵۰۷-۵۳۵ هـ ش)
(۱۱۲۹-۱۱۵۸ز)

۴. ایل ارسلان د ا تسز زوی
(۵۵۱-۵٦۷هـ ق)
(۵۳۵-۵۵۱ هـ ش)
(۱۱۵۸-۱۱۷۳ز)

۵. سلطان شاه ابوالقاسم محمود
(۵٦۷-۵٦۸هـ ق)
(۵۵۱-۵۵۲ هـ ش)
(۱۱۷۳-۱۱۷۴ز)

٦. سلطان علاوالدین تکش
(۵٦۸-۵۹٦هـ ق)
(۵۵۲-۵۷۹ هـ ش)
(۱۱۷۴-۱۲۰۱ز)

۷. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه
(۵۹٦-٦۱۷هـ ق)
(۵۷۹-۵۹۹ هـ ش)
(۱۲۰۱-۱۲۲۱ز)

۸. سلطان جلال الدین منکبرني
(٦۱۷-٦۱۸هـ ق)
(۵۹۹-٦۰۰ هـ ش)
(۱۲۲۱-۱۲۲۲ز) (۴٦ : ۹۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷,۵,۹. د خوارزم شاهانو د واکمني د سقوط لاملونه

د خوارزم شاهانو د سقوط لپاره باید د هغه د واکمنۍ دوران ته ډېره پاملرنه وشي، ځکه یو شمیر تاریخ لیکونکی هغه د اسلامي نړۍ د ټولنیز انحطاط او د مغلو د حملو سبب ګڼي، خو ددوي د سقوط اصلي لامل د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د واکمنۍ پراختیا او د هغه لخوا په نیول شویو سیمو ظلم او دا لاندې نور لاملونه ګڼي.

- د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه پرلپسی جګړو ډېر خلک له ده څخه ناراضه کړي وو.
- سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه پریکړه کړې وه چې د بغداد دار الخلافه به نیسي، نو له دې امله د بغداد عباسي خلیفه ناصر د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه له دښمنانو سره یوځای شو او د خپل موقعیت د ټینګ ساتلو په خاطر په پټه د مغلو له مشر چنګیز خان سره یې اړیکه ټینګه کړه او هغه یې د خوارزم شاه د واک لاندې سیمو د نیولو لپاره وهڅاوه.
- د سلطان محمد خوارزم شاه د واکمنیو په سیمو کې د ګډوډیو یو عمده لامل د سلطان محمد خوارزم شاه بې تدبیري وه.
- روحانیونو او فیوډالانو هم په خلکو ظلمونه کول، چې دغه ظلمونه د ټولنیزو حرکتونو او مخالفتونو سبب وګرزیدل (۲۰: ٦۷-٦۸).
- په دولتي چارو کې د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د مور ترکان خاتون بېځایه مداخله او هغې ظلمونه.
- په لومړیو وختونو کې د مغلو د لښکرو په مقابل کې د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه ډېره زړورتیا او د جګړې پرمهال بیا دده بې زړه توب دده په ناکامۍ کې ډېره ونډه درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز

د خوارزم شاهانو واکمني د مرکزي آسیا او افغانستان په تاریخ کې ځانګړی ځای لري. خوارزم په لومړیو وختونو کې دوه پلازمینې درلودې چې یوه یې شمالي برخه او بله یې جنوبي برخه وه. د شمالي برخې پلازمینه یې د ګرګانج (جرجانیه) ښار و، چې د عربانو لخوا اداره کېده او د سویلي برخې پلازمینه یې د کات ښار و چې د خوارزم شاهانو له خوا اداره کېده. تر څو چې خوارزم شاهانو مستقل دولت جوړ او په ټول خوارزم باندې مسلط شول.

خوارزم چې یو ودان ښار و او د امو د سیند پواسطه اوبه کېده. نوموړی سیمه د موقعیت په اساس ډېر سیاسي او نظامي اهمیت درلود. یو شمیر مؤرخین خوارزمیان ترکان ګڼي، په عمومي توګه خوارزم شاه به د خوارزم حاکم او حکمران ته ویل کېده. په تاریخ کې د خوارزم شاهانو له دریو کورنیو څخه بحث شوی دی، چې ددوو لومړنیو کورنیو حاکمان ټول محلي حاکمان وو او ډېر د بحث وړ نه دي ځکه دوی یوازې په خوارزم او د هغې په شاوخوا سیمو باندې حکمراني کوله. دوی به ګاونډیو قدرتونو ته خراج ورکاوه او د هغوی تابع وو. خو د اسلام د مقدس دین له خپرېدو وروسته د خوارزم پلازمینه په دوه برخو وویشل شوه. د خوارزم د لومړۍ کورنۍ موسس ابوسعید احمد د محمد زوی و چې له ۳۴۰ څخه تر ۳٦۴ هـ ق پورې یې حکمراني وکړه او ددې کورنۍ اخرنی واکمن ابوالحارث محمد بن علي بن مامون و. د خوارزم شاهانو د دویمې کورنۍ موسس التون نتاش او اخري واکمن یې شاه ملک دی. د خوارزم شاهانو د درېیمې کورنۍ لومړی واکمن انوشتګین دی او اخری واکمن یې سلطان جلال الدین منکبرتی دی. د خوارزم شاهانو په درېیمه کورنۍ کې د دوی پیاوړی واکمن سلطان محمد خوارزم شاه و چې یوه لویه امپراتوري یې جوړه کړه. خو د امپراتورۍ په اخرو وختونو کې نوموړی مغروره شو. د چنګیز خان سره دده مخالفت او د هغه د هیئت وژنه دده لپاره بده پایله درلوده. نوموړي د چنګیز خان سره په جګړه کې خپله واکمنی او ژوند له لاسه ورکړ او یو لویه اسلامي امپراتوري یې د تجزیې لوری ته سوق کړه. که څه هم د سلطان محمد خوارزم شاه زوی سلطان جلال الدین منکبرتي هم یو څه مقاومت وکړ او د چنګیز خان له عسکرو سره یې څو جګړې وکړې خو نوموړی هم ووژل شو او له مړینې سره سم د خوارزم شاهانو واکمني پای ته ورسیده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

1. خوارزم شاه څه ډول واک ته ورسید؟
2. د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د واکمنۍ سقوط په ربنتینې ډول د اسلامي هیوادنو لپاره یو گواښ و؟
3. د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د واکمنۍ په سقوط کې د هغه د مور ترکان خاتون مداخلې کومه اغیزه درلوده؟
4. د خوارزم شاهانو لومړیو کورنیو د کومو پاچاهانو د واک لاندې حکمراني کوله؟
5. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د چا په مقابل کې ماتې وخوړه؟
6. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه چیرته وفات شو؟
7. ترکان خاتون پلار څه نومیده؟
8. سلطان جلال الدین منکبرتي په کومه جگړه کې د چنگیز لښکرو ته ماتې ورکړه؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوارزم شاهي واکمنانو لنډه پېژندنه		
شمیره	د پاچا نوم	کال
د خوارزم شاهانو لومړنۍ کورنۍ		
۱	ابوسعید احمد د محمد زوی	(۳۴۰-۳٦۴ هـ ق) (۳۳۰-۳۵۴ هـ ش) (۹۵۱-۹۷۵ز)
۲	ابو عبدالله د ابوسعید زوی	(۳٦۴-۳۸۵ هـ ق) (۳۵۴-۳۷۵ هـ ش) (۹۷۵-۹۹٦ز)
۳	مامون د محمد زوی	(۳۸۵-۳۸۷ هـ ق) (۳۷۵-۳۷۷ هـ ش) (۹۹٦-۹۹۸ز)
۴	ابوالحسن علي د مامون زوی	(۳۸۷-۳۹۰ هـ ق) (۳۷۷-۳۸۰ هـ ش) (۹۹۸-۱۰۰۱ز)
۵	ابوالعباس د مامون زوی	(۳۹۰-۴۰۷ هـ ق) (۳۸۰-۳۹۷ هـ ش) (۱۰۰۱-۱۰۱۸ز)
٦	ابوالحارث محمد د ابو الحسن علي زوی	(۴۰۷-۴۰۸ هـ ق) (۳۹۷-۳۹۸ هـ ش) (۱۰۱۸-۱۰۱۹ز)
د خوارزم شاهانو دویمه کورنۍ		
۱	التون نتاش	(۴۰۸-۴۲۳ هـ ق) (۳۹۸-۴۱۳ هـ ش) (۱۰۱۹-۱۰۳۵ز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲	هارون د التون نتاش زوی	(۴۲۳-۴۲۵هـ ق) (۴۱۳-۴۱۵ هـ ش) (۱۰۳۵-۱۰۳۷ز)
۳	اسمعیل خندان د التون نتاش زوی	(۴۲۵-۴۲۹هـ ق) (۴۱۵-۴۱۸ هـ ش) (۱۰۳۷-۱۰۴۰ز)
۴	شاه ملک	(۴۲۹-۴۳۴هـ ق) (۴۱۸-۴۲۲هـ ش) (۱۰۴۰-۱۰۴۴ز)
	د خوارزم شاهانو درېیمه کورنۍ	
۱	انوشتگین	(۴۷۰-۴۹۰هـ ق) (۴۵٦-۴۷٦ هـ ش) (۱۰۷۸-۱۰۹۸ز)
۲	قطب الدین محمد د انوشتگین زوی	(۴۹۰-۵۲۲هـ ق) (۴۷٦-۵۰۷ هـ ش) (۱۰۹۸-۱۱۲۹ز)
۳	اتسز د قطب الدین محمد زوی	(۵۲۲-۵۵۱هـ ق) (۵۰۷-۵۳۵ هـ ش) (۱۱۲۹-۱۱۵۸ز)
۴	ایل ارسلان د اتسز زوی	(۵۵۱-۵٦۷هـ ق) (۵۳۵-۵۵۱ هـ ش) (۱۱۵۸-۱۱۷۳ز)
۵	سلطان شاه ابوالقاسم محمود	(۵٦۷-۵٦۸هـ ق) (۵۵۱-۵۵۲ هـ ش) (۱۱۷۳-۱۱۷۴ز)
٦	سلطان علاوالدین تکش	(۵٦۸-۵۹٦هـ ق) (۵۵۲-۵۷۹ هـ ش) (۱۱۷۴-۱۲۰۱ز)
۷	سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه	(۵۹٦-٦۱۷هـ ق) (۵۷۹-۵۹۹ هـ ش) (۱۲۰۱-۱۲۲۱ز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸	جلال الدين منکبرني	(۶۱۷-۶۱۸هـ ق) (۵۹۹-۶۰۰هـ ش) (۱۲۲۱-۱۲۲۲ز)

۱.7. جدول: پورتنی جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

1.7. ګراف: لاندینی ګراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د خوارزم شاهي کورنۍ واکمنان

د لومړنۍ کورنۍ واکمنان

ابوسعید احمد د محمد زوی (۳۴۰-۳٦۴هـ ق)

ابو عبدالله د ابوسعید زوی (۳٦۴-۳۸۵هـ ق)

مامون د محمد زوی (۳۸۵-۳۸۷ هـ ق)

ابوالحسن علي د مامون زوی (۳۸۷-۳۹۰هـ ق)

ابوالعباس د مامون زوی (۳۹۰-۴۰۷هـ ق)

ابوالحارث محمد د ابو الحسن علي زوی (۴۰۷-۴۰۸ هـ ق)

د خوارزم شاهانو دویمه کورنۍ

التون نتاش (۴۰۸-۴۲۳هـ ق)

هارون د التون نتاش زوی (۴۲۳-۴۲۵ هـ ق)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسمعیل خندان د التون تتاش زوی (۴۲۵-۴۲۹ هـ ق)

↓

شاه ملک (۴۲۹-۴۳۴ هـ ق)

د دریمې کورنۍ واکمنان

انوشتګین (۴۷۰-۴۹۰ هـ ق)

↓

قطب الدین محمد د انوشتګین زوی (۴۹۰-۵۲۲ هـ ق)

↓

اتسز د قطب الدین محمد زوی (۵۲۲-۵۵۱ هـ ق)

↓

ایل ارسلان د اتسز زوی (۵۵۱-۵٦۷ هـ ق)

↓

سلطان شاه ابوالقاسم محمود (٥٦٧-٥٦٨)

↓

سلطان علاوالدین تکش (٥٦٨-٥٩٦ هـ ق)

↓

سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه (٥٩٦-٦١٧ هـ ق)

↓

جلال الدین منکبرني (٦١٧-٦١٨ هـ ق)

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتم څپرکی

د اسلام له ظهور څخه د چنګیز خان تر یرغل پورې د افغانستان ټولنیز او کلتوري وضعیت

پیلیزه

لرغوني افغانستان د خپل ځانګړی جغرافیای موقعیت او طبعیي جوړښت له مخې د اسلام د مخه هم ډېر عظمت او شوکت درلود. خو د طاهریانو د مستقل دولت له تاسیس وروسته صفاریانو، غزنویانو او غوریانو نه یوازې ددې هیواد کلتور وساته، بلکې یوه لویه امپراتوري یې هم رامینځته کړې وه، چې د هند او ایران ډېرې برخې یې په خپل قلمرو کې شاملې کړې، خو د غوریانو د امپراطورۍ له سقوط وروسته، سلطان محمد خوارزم شاه، زمونږ د هیواد ډېرې برخې ترخپل کنترول لاندې راوستې. د چنګیز خان په مقابل کې د سلطان محمد خوارزم شاه له ماتې او مړینې وروسته د هغه زوی جلال الدین ورسره له یو لړ جګړو وروسته ماتې وخوړه . د چنګیز خان یرغلګر پوځ د افغانستان ډېر ښارونه ځکه ویجاړ کړل چې د افغانانو د هر ښار اوسیدونکو په ډېره میړانه له ځانه دفاع کوله. په دې ترتیب د افغانستان زیات آباد ښارونه په کنډوالو بدل شول. په دغه څپرکی کې ټولنیز طبقات، اقتصادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وضعیت، ښارونه، دولتي اداري، مذهب، کلتور او تصوف، ښوونه او روزنه او تصوف، لنډیز او پوښتنو ته ځای ورکړل شوی او هر عنوان د امکان تر بریده توضیح شویدی.

۸,۱. ټولنیز طبقات

افغانستان کې د اسلام د مبارک دین له راتګ د مخه لا د مرئیتوب نظام له مینځه تللی وو، خو وروسته اسلامي حاکمانو کرنیزې ځمکې د بیت المال مال وباله، چې د ټاکلو مالیاتو په بدل کې بیا هغه ځمکې یې محلي ځمکوالو او افغانستان کې میشتو عربانو ته په واک کې ورکړې او هغه فیوډالي دوره چې د اسلام د مقدس دین له راتګ څخه مخکې پیل شوې وه. د اسلامي دولتونو د واکمنانو د واک پرمهال د بشپړیدو په حال کې وه. د اسلام مقدس دین د ټولو طبقو (پاټکیو) ترمینځ طبقاتي امتیازات لغوه کړل او ټول خلک یې د قانون په وړاندې یو شان وګڼل. خو په عمل کې فیوډالانو، اشرافو او سیمه ایزو خانانو د ټولنې واکمن طبقات جوړول. ددوی ترمینځ د ښځې او نر، مرئي او بادار ترمینځ ډیر توپیر مینځ ته راغی. په قانون کې هم د شتمنو او غریبو ترمینځ توپیر زیات شو. ټوله ټولنه له کوم دلیل پرته د پاچا تابع و. په مطلق ډول د پاچا فرمان د تطبیق وړ و. شتمن له قانون څخه لوړ او یوازې د خدای ج په نزد مسؤل وو. افغانستان ته د اسلام له راتګ وروسته سیمه ایزو فیوډالانو عباسي اداره کې ورننوتل او له هغوی سره په ګټو کې شریک شول. خو نور ملت به درانده مالیات ورکول؛ د عباسیانو پرضد ډیرو پاڅونونو اقتصادي لامل درلود او دغه مخالفتونه زیاتره د سیمه ایزو خانانو او عباسیانو پرضد وو. مګر د امویانو پرضد پاڅونونو سیاسي بڼه درلوده. د اسلام له خپرېدو څخه د چنګیز خان تر راتګ پورې په افغانستان کې دا لاندې درې طبقې موجودې وې.

۱. لومړۍ طبقه : فیوډالانو، اشرافو، ملکانو، ځمکه والو او روحانیونو سره په ګډه حاکمه طبقه جوړوله.

۲. دویمه طبقه: مینځنۍ ښاري طبقه و، چې سوداګر، مامورین او کسبه کاران پکې شامل ول.

۳. دریمه طبقه یې بزګران وو (۲۷: ۱۶۴-۱۶۵).

په افغانستان کې فیوډالي سیستم موده له اوومې میلادي پیړۍ څخه تر دیارلسمې میلادي پیړۍ پورې وه او د مغلو تر راتګ پورې یې دوام وکړ، خو د بزګرو ژوند تریخ وو، ځکه له بزګرو څخه په مختلفو نومونو مالیات اخیستل کېدل. لومړۍ طبقې ډیر شمیر څاروي ، ځمکې او شتمنۍ درلودې. دوی له

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیگار او مالیی څخه معاف وو او هوسا ژوند یې درلود؛ دوی مرئیان هم درلودل. د مثال په توګه د سلطان محمود غزنوي ورور امیر نصر ته د نیشاپور اوسیدونکي ابوالقاسم رازي یو ښو وینځې وړاندې کړې او نصر په بدل کې ورته یوه لونګۍ او یو څه نور انعامونه ورکړل. وروسته له دې به ابوالقاسم رازي د اشرافو په څېر په ښار کې پر آس سپور ګرزیده او یو کس به یې رکاب نیولې و. خلک د هغه درناوې ته حیران وو. کله چې سلطان محمود غزنوي له دې خبرې خبر شو؛ خپل ورور یې ملامت کړ. ځمکه والو، سوداګر له ځان سره برابر نه ګڼل؛ خو دویمې طبقې په ښار کې هوسا او ډاډه ژوند درلود؛ خپل کلتور او تمدن ته یې وده ورکړه. دوی له خپلو سوداګریزو مالونو څخه دولت ته مالیه ورکوله. دریمه طبقه بزګران او د دوی په خوا کې کسبګرو لکه ټټاران، ګنډونکي، اوبدونکي او نورو کلیوالو ژوند کاوه. فیوډالانو له ځمکو څخه ډېره ګټه اخېسته (۲۷: ١٦٦- ١٦٧).

د هیواد دریمې طبقې (بزګرانو) د مینځنیو پیړیو پرمهال په تولید کې ستره ونډه درلوده؛ په کلیوالي اقتصاد کې یې دنده د ځمکې کرنه او د څارویو روزنه وه. دوی د سخت استثمار لاندې وو. د مالیاتو د سیستم دروند پېټې یې پر اوږو بار و او بزګرانو ددې سیستم پواسطه یې ځمکې له لاسه ورکولې او په مختلفو بېو به په غلامانو بدلیدل. د مالیې د ورکړې پر مهال بزګران مجبور وو چې پردۍ ځمکې په بزګرۍ وکري، ځکه د لږو ځمکو مالکان ددې برسیره د ډول ډول مالیاتو په ورکولو هم مکلف وو. د کاریزونو په ویستلو، د لارو، کانالونو او د خانانو لپاره د لوړو او قوي کلاګانو په جوړولو او نور کارونه یې د بیګار په توګه سرته رسول. دې ډول کارونو د غزنویانو تر دورې پورې دوام درلود. خو د هیواد په ډېرو سیمو کې تر ډېره وخته پورې د خانانو او ملکانو له خوا پر بزګرانو د هغوی شخصي کارونه پرته له حق الزحمې سرته رسیدل. او دغه غیر عادلانه اړیکو تر ډېره وخته پورې دوام وکړ (۲۲: ۱۴٦-۱۴۷).

۸,۲. اقتصادي وضعیت

په لومړنیو ټولنو کې انسانانو ځمکه د حکومت ملکیت ګڼله او په دې عقیده وو چې بزګران باید د قبیلي رئیس یا حکومت ته د ځمکې د حاصل یوه برخه هرو مرو ورکړي. په لرغونو اریایي قبیلو کې ځمکه عمومي ملکیت و؛ په موقتي ډول یو یا څو کلونو لپاره ددوې ترمینځ ویشل کېده . د مالیې وزیر یا د مالیې مسؤل د ځمکې له پیداوارو څخه شپږمه برخه اخېستله. هیوان تسنګ د افغانستان د اوسنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهار د ولایت په اړه لیکي چې په دغه ولایت کې یو نوعه گزیت (جزیه[1]) موجوده وه چې له مخې به یې د کورنۍ هر غړي به اړ و چې یو څه فلزي سکې باید حکومت ته ورکړي. له دې څخه معلومیږي چې د زابل پاچاهانو او رتبیلانو به له خلکو څخه د سړي سر مالیې په بدل کې څلور درهمه چې ۲۰ افغانۍ کېدلې اخېستلې (۴۳۰:۸-۴۳۱).

په افغانستان کې د اسلام له رارسیدو مخکې د مرئیتوب دوره په بشپړه توگه پای ته نه وه رسیدلې خو د کرنې سکتور پرمختگ کړی و. او د څارویو روزنې د خلکو ژوند ډاډمن کړی وو. د اوبو لگولو وسایلو ترقي کړې وه؛ ویالې، کانالونه او د اوبو بندونه جوړ شوي وو. د اوبو او بادي ژرندې، او ارهټونه به جوړیدل؛ له لرگیو او اوسپنو څخه د کرنې د وسایلو په جوړیدو کې گټه اخېستل کېده . په افغانستان کې د طاهري، صفاري، غزنوي او غوري دولتونو پرمهال د کرنې پرمختگ ته ځانگړې پاملرنه وشوه. په دغه دوره کې د دولت ثابت عاید کرنیز مالیات وو. د بڼونو روزنې ته هم پاملرنه وشوه. په هیواد کې په پوره اندازه څاروي روزل کېدل. د باختر آسونه او اوښان ، د تخارستان آسونه او د سیستان غواگانو ډېر شهرت درلود. کرنیزو تولیداتو لکه غنم، وربشې، پومبې، وریجې، انگور، ممیز او بادام ډېر پرمختگ وکړ. د څارویو محصولاتو لکه غوړي ، پنیر، کورت او خېدک هم زیات تولیدل. د هیواد له معدنونو څخه سره زر، سپین زر ، اوسپنه، مس، قلعي، سرپ او نوشادر ایستل کېدل. نساجي په تیره بیا نازک رختونه، څرمن گنډل، فلز کاري، غالۍ اوبدل، د مسي لوښو جوړول، وسله جوړول، په تیره بیا توري، صابون جوړول، براق جوړول او نورو ښه پرمختگ وکړ. د مسگرۍ، ټټارۍ، بنایي، ترکاڼي او د انځور گرۍ صنعت کې هم پرمختگ وشو. صنعتکاران ډېر هڅول کېدل، ځکه د ټولنې ممتازې او شتمنې طبقې صنعتي شیانو ته ډېره اړتیا درلوده. په ښارونو کې سره او سپین زر د درهمو او دینارو په نوم چلیدل، خو مسي سکو هم رواج درلود او دې ټولو د نن ورځې د پیسو په ډول چلند درلود. د بیلابیلو فلزاتو مخلوط ډول لکه د سپینو زرو، سرو زرو، سربو او قلعي څخه سیکې جوړیدلې. د بیهقي په وینا په یوولسمه میلادي پیړۍ کې د افغانستان د سپینو زرو د درهم عیار[2] په سلو کې ۹۵٪ و او د بارتولد په وینا په نهمه میلادي پیړۍ کې د بخارا د درهمو عیار په سلو کې ۹۷٪ خالص درهم و، چې وزن یې یو مثقال

[1] جزیه: هغه پیسې یا مال ده، چې اسلامي دولت یې له اهل کتاب یا غیر مسلمو څخه اخلي. په مقابل کې به د هغوی د سرو مال ساتنه کوي. او که چیرې اسلامي دولت د غیر مسلمو د سراو مال ساتنه ونشو کولی، بیا نو باید جزیه وانخلي.

[2] عیار: د سرو زرو څخه په جوړ شوی څیز کې د زرو اندازې یعنې سلنې (فیصدي) ته وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

و. په همدې پېړۍ کې د افغانستان درې نیم درهمه د ناصر خسرو بلخي په وینا د مصر له دریو دینارو سره برابر وه. د عربستان په صحرايي سیمو کې به یو اوښ په دریو افغاني دینارو پلورل او پېردل کېده. پخوانۍ وزنونه هم تر ډېر وخته پورې په افغانستان کې رواج درلود. په یوولسمه میلادي پېړۍ کې د افغانستان په ښارونو کې یو من غنم په یو درهم او په کلیو کې به دوه منه غنمو یو درهم قیمت درلود. چې د ایران د اصفهان په ښار کې اته منه ډوډۍ یو درهم، په ارمنستان کې سل منه شات یو دینار او په مصر کې لس منه د بادامو مغز یو دینار بیه درلوده. کله چې به د افغانستان په شمال لویدیځ ولایتونو کې قحطي راغله. نو د یو من غنمو بیه به دیارلس درهمه کېدله. د یوې قلبې ځمکې بیه له زرو درهمو څخه دوه سوه درهمو ته راټیټه شوه. دا ځکه چې د کر لپاره به د غنمو تخم نه و (۲۷: ۱۶۹).

د هیواد له کرنیزو ځمکو څخه یوه برخه د حاکمو طبقو په اقطاع او تیول کې وه او یا هم د وقفي ځمکې په توګه به روحانیونو سره وه. روحانیونو او لویو ځمکوالو به خپلې ځمکې بزګرانو ته په اجاره ورکولې او هر یوه به یو تن د وکیل په نوم د ځمکې د څارنې لپاره ګوماره؛ وکیل به له بزګرانو څخه د ځمکې مالیه او اجاره راټولوله؛ له شپنو څخه به یې د رمې په حساب څاروي اخیستل چې دا کار به کله کله ملک هم کاوه.

د افغانستان سوداګري به له ایران، چین او ماروالنهر هیوادونو سره ترسره کېده . افغانستان د سامانیانو له دورې څخه د چنګیز خان تر یرغل پورې د بلغار[1] هیواد سره هم ښه سوداګري درلوده. په روسیه او سویډن کې موندل شوې سیکې چې طاهري دورې پورې اړه لري، د سوداګري همدا اړیکې ثابتوي چې افغانستان د ماورالنهر له لارې د اروپا سره سوداګري اړیکې لرلې. د منځنۍ آسیا مالونه به ددغو کاروانونو پواسطه د ایران له لارې د مدیترانۍ غاړو ته رسول کېدل. دغو کاروانونو کې به څاروې، رختونه، عطر، درمل، فلزي وسایل، قیمتي ډبرې، کاغذ، مسي لوښې، وړۍ، څرمنې، ډیوې، غوړي، وسلې، غلې دانې او نور شیان وړل کېدل. سوداګریزې لارې ډاډمنې وې. په لار کې کاروان سرایونه آباد وو. والیان به مرکزي دولت ته د سوداګرو د مالونو د ساتنې مسؤل وو. صرافانو په ښارونو کې پولې چارې سرته رسولې. د کلیو او ښارونو ترمینځ سوداګري ورځ تربلې پیاوړې کېده (۲۷: ۱۷۰).

---

[1] د بلغار په دې نوم دوه هیوادونه وو ، چې یو د دانیوب پر غاړه چې اوس هم شته او بل یې د ولګا د سیند منځنۍ برخې ته نږدې و. خلک یې مسلمانان شول. په دیارلسمه میلادي پېړۍ کې د بلغار څرمنو او مرئیانو ډېر نوم درلود. خو مغلو دا ښار وران کړ. دغه ویجاړ ښار په څوارلسم میلادي پېړۍ کې روسانو له خوا بیا ویجاړ شو او بلغار له منځه ولاړ (۲۷: ۱۷۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان په شپږمه او اتمه زیږدیزو پیړیو کې د هند، پارس ساساني دولت، د ماوراالنهر د دولتونو، چین او عربو د بحیرې ترمینځ د سوداګریز مرکز په توګه موقعیت درلود. ځکه د وریښمو مشهوره لار له دې هیواد څخه تیرېدله. ددې په خوا کې په وروستیو کلونو کې له افغانستان څخه هند ته درې نورې سوداګریزې لارې تیرېدلې. په شمال کې د کابل د سیند ترڅنګ ، د کابل- کونړ او د باجوړ پر لاره پیښور ته د اباسیند سواحلو ته رسیده. دویمه لاره: دې لارې د تخار ولایت له هند سره وصلاوه. دغه سوداګري د هندوکش له شمالي سیمو څخه هند ته صورت نیوه او سوداګریز مالونه به په پروان کې چې د کابل په شمال کې پروت دی تبادله کېدل. ددې بازار سوداګري تقریباً دوه میلونو دینارو ته رسیده. د کابل ولایت د بلخ له ولایت سره په شمال کې نښتې و. چې کابل د هند د بارګیرۍ یا د کاروانونو د مالونو د بارولو او اخېستلو په محل بدل شو. او له هرې خوا به کابل ته مالونه رارسیدل. بلخ له جوزجان سره وصل و. د بلخ ښار څلور دروازې درلودې چې الشاري دوه دروازې د باب هندوان (هندواني دروازې) او دوه نورې یې د یهودانو په نومونو یادولې. بارتولد وایې چې ځکه یې د بلخ د ښار دروازې په دغو نومونو یادولې چې هندي او یهودي سوداګرو هلته ژوند کاوه (۸ : ۴۷۷-۴۷۸).

دریمه لاره: دغه سوداګریزه لار له خراسان ، سیستان ، نیشاپور، هرات، بست او رخج څخه تیرېدله. د پشین او شال (ننني کویټې) څخه د بولان د درې له لارې سند ته رسیده، البته د هرات مالونو ډېر شهرت درلود. هغه مالونه چې افغانستان له لارې هند، چین او نورو هیوادونو ته وړل کېدل په لاندې ډول دي.

له سیستان څخه انګور، د زمینداور لیمڅي (نمد): خرما، تارینې رسۍ او پزي وړل کېدل. له کابل څخه نخي ټوټې او اته مخیزه دستمالونه چې په چین او سند کې مشهور و، کابلي هریړه او اعلي نیل؛ له بست څخه وچه میوه او صابون؛ له مروې څخه وچ خټکې، وریښم، پنبه او نخي ټوکران البته وریښمینې روجایي ګانې، غوا ګانې، پنیر، شیدې، دیګونه او مسي دیګونه؛ له بلخ څخه بختې اوښان، ترکي غلامان، صابون، کُنځلې، وریجې، بادام ، ممیز ، غوړي ، پوټکې ، د انګورو شربت او نور ...؛ له بدخشان څخه مشک، لاجورد، قیمتي ډبرې چې سره رنګونه به یې درلودل؛ د طوس څخه رسۍ، پزي او میوه؛ له سرخس څخه میوه او اوښان؛ له فرغانې څخه ترکي غلامان، البسه، وسله، توره، مس، اوسپنه ، زر ، ډبرین څراغونه ، فیروزه، نوشادر ؛ له نیشاپور څخه د البسې مختلف ډولونه ، ابریشمې ټوټې او نور...؛ له هرات څخه د لباس مختلف ډولونه، سره او شنه ممیز، وریجې، پولاد، پسته؛ له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنجشیر څخه ، لاجورد او نور جواهر او له بامیان څخه د دوه میلونو طلایي دینارو په ارزښت نیل صادرول؛ ماوراالنهر څخه نخي او پشمي ټوټې، پوټکې ، نوشادر، کاغذ، زر، ترکي غلامان، مشک ، زعفران، د ګیدړې پوستکي، یوناني دوا ګانې او اورلګیت. په دې ترتیب له دې ښارونو څخه مختلف ځیزونه د سند له حوزې(منصورې) څخه ګنې؛ له قصدار څخه سپینه شکره، له ګنداو څخه بختي اوښان، غواګانې، ګوړه؛ له ملتان څخه مشک؛ له دیبل (کراچي) څخه اعلا مشک تبادله کېدل. او د یو بل اړتیاوې به یې پوره کولې (۸: ۴۸۸-۴۹۰).

۸،۳. ښارونه

د افغانستان لویو ښارونو د اسلام د رارسیدو پرمهال د سلو زرو څخه تر دوه سوو زرو پورې نفوس درلود. په همدې مهال اروپایي ښارونو د صنعتکارانو، مزدورانو او سوداګرو د کار د محل په اساس وده کړې وه. د افغانستان په یو شمیر ښارونو کې د لاسي صنایعو سوداګرۍ پرمختګ کړې و؛ د اسلام له رارسیدو مخکې د افغانستان ښارونه د علم- هنر او آبادۍ له پلوه ډیر شهرت درلود. د اسلام د مبارک دین له رارسیدو وروسته د دغو ښارونو شهرت نور هم زیات شو. د بلخ، مروه، نیشاپور، هرات او بامیانو ښارونه یې په ټوله مینځنۍ آسیا کې له اوچت شهرت څخه برخمن وو، ځکه دغه هر یو د صنعت، سوداګرۍ، کلتور او پوهې چوښیو ستر مرکز و. پردې سربیره په دغو ښارونو کې لوی لوی دولتي ماڼۍ هم موجودې وې. شخصي او دولتي ودانۍ له پخو خښتو، ګچو او خامو خښتو څخه جوړې وې. بازارونو تنګې کوڅې درلودې. د ښار هرې رستې او کوڅې جلا نوم درلود؛ په ښارونو کې جوماتونه کاروانسرایانه ، حمامونه ،مدرسې هم وې؛ د ښار صفایي د خلکو په لاس ترسره کېده . محتسب د ښارې کارونو څارنه کوله. د افغانستان هر لوی ښار لکه بلخ، غزني، نیشاپور، مروه، هرات، زرنج او نور د چنګیز خان د یرغل پرمهال له ۴۰۰ څخه زیات صنعتکاران درلودل او په هر یو کې له ۲۰۰ څخه زیات شتمن خلک او سوداګران اوسیدل، چې دغه شمیر د هغه مهال د صنعت ، سوداګرۍ او اقتصاد ترقۍ ښې نښې بللی شو. دغو ښارونو د دفاع له پلوه ښه استحکامات درلود او د پنډو دیوالونو، لوړو برجونو او د ځو دروازو په واسطه به ساتل کېدل. هر ښار ارګ درلود. د شپې له خوا به د ښار دروازې تړل کېدې؛ له ټاکلي وخت وروسته وتل او ننوتل بند وو؛ د کلیوالو بڼونه، ودانۍ او کرنیزې ځمکې له ښارونو څخه بهر او ښار ته نږدې وې. په ټولیزه توګه بډایه طبقې د ښه ژوند لرونکې وې او د درباریانو په څېر یې ژوند درلود. هرې طبقې لویانو ځانته مرئیان او وینځې لرلې (۲۷: ۱۷۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوداګر چې د ټولنې مينځنۍ طبقه وه او څه نا څه شتمن هم و؛ تفريح ته يې ډېر ميلان درلود. دوی د دوو طبقو يعنی مرئيانو او وينځو، او بډايانو ترمينځ متوسط ژوند درلود. مزدورانو او بزګرانو په کليو کې کار کاوه. د دوی عايد ايله دومره و چې ((دومره خوره چې مړ نه شې)). سوداګر، صرافان، طبيبان، ملايان، شاعران او منشيان د درناوي وړ وو. صنعتګران او کسبګرو د اتحاديو لرونکی وو. يو څه هوسا ژوند يې درلود؛ د هيواد صنعت د دوی پرمټو پرمختګ کاوه. په ښارونو کې د مسلمانانو د بيلابيلو مذهبونو پيروان اوسيدل چې هر مذهب خپل امام او لارښود درلود. چې کله ناکله به يو له بل سره په شخړو کې وو. په جوماتونو کې شافعي او حنفي ډلو جلاجلا عبادت کاوه. چنګيز خان د خپل يرغل پرمهال د دغو دواړو مذهبي ډلو له اختلاف څخه ګټه واخېسته. د مروې په ښار کې دغه دواړه ډلې يو له بل سره به جګړې کولې؛ يو د بل جوماتونه به يې سوځول. سادات هم له دوی سره مخالف وو. دوی ټولو هغه مهال له حکومت څخه د څوکيو د ترلاسه کولو په خاطر جګړې کولې، ترڅو يو د بل په پرتله په حکومت کې اوچت مقام او ځای ولري. د دوی په نظر د دولت د چارو کيفيت کوم ارزښت نه درلود. د دوی په قضاوت سره دولت بايد دوی ته لومړی امتياز ورکړي. دولتونو هم لومړی امتياز د مذهبونو مشرانو او روحانينو ته ورکاوه. د چنګيز خان د يرغل په وخت له ټولو خلکو مخکې همدغو مذهبي مشرانو د هغه اطاعت ته غاړه کيښوده. دوی د چنګيز خان حضور ته ورغلل او د خپلو پخوانيو مستمري معاشونو غوښتنه يې وکړه. په بلخ کې هم سوداګر او بډايه طبقې د خپلو شتمنيو د خوندي پاتې کېدو په موخه له جګړې مخکې د چنګيز خان حضور ته ورغلل او ښاريان يې ورته هم تسليمدو لپاره وهڅول. په سرخس کې يو نامتو قاضي شمس الدين خوارزم شاهي د خپل دولت پرضد له چنګيز خان سره مرسته وکړه او سرخس يې پرته له جګړې چنګيز خان ته تسليم کړ. همدارنګه شيخ الاسلام شمس الدين حارثي هم قصد درلود چې د مروې ښار دې پرته له جګړې څخه چنګيز خان ته تسليم شي. حال دا چې بزګرانو او کسبګرو د چنګيز خان پر ضد جګړه وکړه. د چنګيز خان له يرغل څخه مخکې د افغانستان په کليو او بازارونو کې د بڼ لرونکو، ځمکوالو او سوداګرو ترمينځ راکړه ورکړه روانه وه. لوی کلی ښه آباد وو؛ زده کړې په جوماتونو کې کېدلې. په بازارونوکې يو شميرصنعتګران، اوبدونکی، ګنډونکی او ترکاڼان موجود وو (۲۷:۱۷۲).

د چنګيز خان لښکرو به خلک ډېر ځورول. کله به چې دوی ښار يا کلی ته راغلل، خلکو به کلی اوښار پريښود؛ په کاريزونو او ځنګلونو کې به پټ شول؛ مغلو به د خلکو مالونه، څاروي او دوکانونه چور

(c) ketabton.com: The Digital Library

او تالان کړل، ځکه چې بزګران تل په آبادو کليو کې اوسيدل او توليداتو څخه يې د ښار خلکو ګټه اخيسته. مونږ د افغانستان له يو څو ښارونوڅخه دنمونې په ښه دلته يادونه کوو، چې د لرغوني فرهنګ او تاريخ لرونکی دي.

بلخ: هيوان تسنګ د نهم هجري کال د حمل په ۳۱ مه د ٦٣۰ ز کال د اپريل په ۲۰ مه د بلخ ښار کتلی او ليکي : چې د بلخ ښار شپږ نيم ميله پراخوالې درلود، کوچنۍ پلازمينه شميرل کېده، چې سل بودايي معبدونه او د بودايي دين درې زره پيروان يې درلودل. د بلخ ښار د اسلامي لښکرو د فتوحاتو پرمهال ډير زيان وليد. د نوبهار مشهور معبد په ۴۰ هجري کال د قيس بن هشيم چې د خراسان والي و تخريب شو. کله چې اسد بن عبدالله د خراسان امير شو نو د بلخ ښار يې بيا ورغاوه؛ حکومتي دفترونه يې د بلخ پوځي چونۍ ته انتقال کړل، وروسته خالد برمکي ددې ښار په جوړولو کې اقدام وکړ. د امويانو د واکمنۍ پر مهال بلخ د يوې پوځي چونۍ په توګه د قوماندې مرکز وو. له دې ځايه به د آمو جنوب خواته لښکر کشي کېدله. بشاري وايي : چې بلخ يو ښايسته ښار و. يعقوبي وايي چې بلخ د خراسان مرکزي سيمه وه؛ خو د چنګيز خان د يرغل پرمهال تخريب شو. مفتي بلخي وايي چې بلخ شل ځلي وران شوی او بيا جوړ شوې (۸: ٦٧٦-٦٧٧).

بُست : د بُست لرغونی ښار د اسلام له مبارک دين مخکې د انګورو د شرابو له امله ډير شهرت درلود او ساساني پاچاهانو به له دې شرابو څخه تل ګټه اخيسته، چې د فردوسي په شهنامه کې هم ددې ذکر شوې دی. د مسلمانانو له خوا د افغانستان جنوبي سيمو له فتحې وروسته عبدالرحمن بن ثمره په ۳٦ هـ کال زابل او کابل ته لښکر کشي وکړه. وروسته له هغې د مسلمانانو بريااليو پوځونو په بُست کې د رتبيلانو سره جګړه وکړه. د بشاري په قول په اسلامي دوره کې په بُست کې متدين مسلمانان اوسيدل. خرما، انګوراو د کشمالي بوټې پکې وو. په نوموړی ښار کې مسجدونه، بازار او حصارونه موجود و. د هلمند او ارغنداب سيندونه په يوه فرسخ کې له بُست څخه لرې سره يو ځای کيږي. د غزني لورې نه هغه لار چې غزني ته غزيږي په نيم فرسخې يو کوچنۍ ښار د المعسکر (د لشکرګاه اوسنې لشکري بازار) واقع ده. بُست او لشکری بازار د خپل موقعيت او عمومي ساختمان له پلوه په حقيقت کې د يو ښار دوه برخې دي ، چې بُست د خلکو د هستوګنځی او لشکري بازار يې د سپاهيانو او دولتي ادارو محل و. يا په بل عبارت د بُست په يوه برخه کې يې عام خلک اوسيدل، تجارتي مرکز او

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاروانسرایونه ورکې وو او بله برخه يې سپاهيان ، پوځيان، صاحب منصبان او کله کله به غزنوي پاچاهان لکه سلطان محمود او سلطان مسعود پکې اوسيدل (۴۰: ۱۰۱).

کوهک ښار: د کوهک کلا د ارغنداب د سيند په غاړه يوه مستحکمه کلا او د رتبيلانو يوه مهمه قرارگاه وه. افغانستان ته د اسلام د راتگ پرمهال رتبيلانو له همدغې کلا څخه د اسلامي لښکرو په مقابل کې د قرارگاه په توگه استفاده کوله. اوس د کوهک په نوم يوه قريه د قندهار لويديځ ته په لس ميلۍ کې واقع ده. نښې يې اوس هم موجودې دي. له بُست او سيستان څخه پر کندهار د حملو په مقابل کې د دفاع غوره سنگر و. رتبيلان په همدې ځای کې له يعقوب ليث صفاري سره وجنگيدل. په ځينو اثارو کې کوهک د کوهژو، کوهشير، کوهتيز په نومونو هم ليکل شوی دی (۸: ٦٨١).

هرات: د هرات ښار چې په تاريخ کې د (مرواريد شهر) په لقب ياد شوی، زمونږ د هيواد له مهمو لرغونو تاريخي، فرهنگي او ستراتيژيکي ښارونو څخه يو نامتو ښار دی. د اسلام د مقدس دين له ظهور څخه په پيړيو پيړيو د مخه مشهور او موجود و. هرات لوی ديوالونه (حصارونه)، برجونه اوځلور دروازې درلودلې چې په لاندې ډول ښودل شوی دی.

- باب سردي : د بلخ واټ په مقابل کې
- باب زياد: د نيشاپور د لارې په مقابل کې
- باب فيروز: د سيستان د لارې په مقابل کې
- باب کوشک: د غور د لارې په مقابل کې

هرات ښار يو ارگ درلود چې د ښار په دننه کې پروت و. هرات ښار يوه دارالاماره (اداري مرکز - پلازمينه) هم درلوده، چې له ښار څخه د باندې د پوشنگ د لارې پر سر د خراسان آباد په نوم ياديدله. د هرات ښار په ۱۲ او ۱۳ مه ميلادي پيړې کې پراختيا وموندله؛ د غوريانو د واکمنۍ پر مهال د هرات ښار ۱۲ زره دکانونه، ۴۴۸ کورونه، ۳۵۰ بابه مدرسې درلودلې. د هرات ښار په بيلابيلو نومونو لکه هرات، هريو، ارتاکوانا (ارتاکون) يا ارتاکان يعنې د اريايانو شاهي ښار ياد شوی دی. بطليموس دا ښار د اريامترو پولتس (Ariametro Poltis) په نوم هم ياد کړی (۴۰: ۵۱-۵۲).

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل: بطلیموس ددې ښار پلازمینه کابورا KABURA او وګړي يې کابولیتا KABOLITAE ذکر کړي او نوموړی ښار يې اورتسپانه ORTOSPANA هم نوموليې دی. په هر صورت کابل په اسلامي لومړۍ پیړۍ کې لوی دیوالونه او غرونه لرل، چې پر هغې باندې تسلط غیر ممکن و. شریف ادریسي په ۵۴۹ هـ کې لیکي: کابل یو لوی ښار دی، ددې ښار په غرونو کې، کابلۍ هريړه او زعفران پيدا کيږي. نخي ټوټې له دې ځايه چين ، خراسان او سند ته وړل کيږي. په غرونو کې يې اوسپنه موجوده ده او ددې ښار ګرد چاپيره یوه کلا موجوده ده (۸: ۶۸۵).

د باميانو ښار : د افغانستان له مشهور ښارونو څخه هغه ښار دی چې د اسلام د مبارک دین په لومړۍ هجري پيړۍ کې يو آباد او ودان ښار او د شيران باميان د محلي پاچاهانو پلازمينه وه. هيوان تسنګ په نهم هجري کال کې باميانو ته راغی، او ليکي : چې ددې ښار پايتخت د غره په لمن کې و، چې د غره په وادي د درې ميله په حدودو کې ساحه لري او شمال ته يې غرونه واقع دی. د باميانو خلک په اسلامي دوره کې د چنګيز خان تر يرغل پورې دلته اوسيدل، چې اسلامي فاتحانو د باميانو تر نيولو وروسته ، هغوی مسلمانان شول، دوی يې په خپل ځای پريښودل. ډير معبدونه د يعقوب ليث صفاري (۲۵۸ هـ ق) تر دورې پورې باقي پاتې و، خو يعقوب ليث د باميانو تر نيولو وروسته يو شمير بتان بغداد ته واستول (۸: ٦٨٦).

د هيواد ډير ښارونه لکه پوشنج او باميان، افغانستان ته د اسلام د راتګ پرمهال د پاچاهانو پلازمينه و. ويهند چې د سند سيند په جنوب کې پروت دی. د اسلام د مقدس دين له رارسيدو مخکې د جيپال سيمه ايزه پلازمينه وه، خو د هغه له زوی انندپال څخه سبکتګين ويهند ونيو؛ د مروې ښار د مينځنيو پيړيو په تاريخ کې ځانګړی ځای لري او له ډير شهرت څخه برخمن و. خو د چنګيز خان د يرغل پرمهال دغو ښارونو ډير زيان وليد او ځينې ښارونه لکه د غلغلې ښار د خاورو سره خاورې شو. خو مونږ يې د بحث اوږديدو د مخنيوې په خاطر د نورو ښارونو د تاريخي پيژندنې څخه ډډه وکړه.

۸,۴. دولتي اداري

هغه وخت چې د اسلام فاتحين له عربستان څخه په لومړۍ هجري پيړۍ کې افغانستان ته راورسيدل. دلته د محلي پاچاهانو له خوا زمونږ هيواد اداره کېده . هيوان تسنګ چې په نهم هجري کال افغانستان ته راغلې و ، د افغانستان د محلي واکمنانو په اړه ليکي:چې هغوی اداري او مالياتي

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشکيلات درلودل؛ تنخوا لرونکي او ايله جاري عسکر، وزيران ، قاضيان او مامورين يې درلودل. دغو مامورينو د خپل ورځني ژوند د اړتياو د پوره کولو په خاطر د ځمکې يوه برخه د اقطاع په توګه په خپل اختيار کې درلوده. کله به چې يو محلي پاچا مړ او پر ځای به يې بل پاچا مقرر شو، هغه دغه څلور دندې درلودې.

۱. د دولتي چارو اجرا کول.

۲. له خلکو سره مرسته؛ وزيرانو او مامورينو ته معاش ورکول.

۳. لايقو او ممتازو اشخاصوته د انعامونو ورکول.

۴. روحانيونو ته خيرات ورکول. د هيوان تسنګ له خبرو څخه معلوميږي چې په هغه وخت کې د افغانستان محلي پاچاهانو بشپړ دولتي تشکيلات درلودل،ځکه په دې هيواد کې دکوشانيانو د شاهنشاهۍ دوره تيره شوې وه،حتماً دهغوی اداري اودولتي تشکيلات دوی ته پاتې وو(۵۱۰:۸-۵۱۱).

کله چې مسلمانان افغانستان ته راورسيدل دلته ملوک الطوايفي نظامونه موجودوو. د اسلامي لښکرو د فتوحاتو پرمهال د هيواد اداري نظامي بڼه درلوده، ځکه واليان د لښکرو مشران وو. د يوې سيمې له فتحې وروسته ددې پر ځای چې په ښار يا فتح شوی کلي کې ژوند وکړي، په پوځي چونی (قرارګاه) کې به اوسيدل او له خلکو سره يې ډيرې اړيکې نه درلودې. اجرائيه او قضايه قوې به د اسلامي خليفه ګانو په خپل لاس کې وې. خليفه به په خپله د نيول شويو سيمو لپاره حاکمان او واليان مقررول. کله کله به دغه والي د امير په نوم هم يادېده، د خراج مسؤل به د مالي چارو مسؤل هم وو. دراشدينو خلفاو په وخت کې د ولايتونو واليان او حاکمان به له عربو څخه مقرريدل چې دوی ته يې سخت مسؤليت درلود. دوی د ديني تعليم په برخه کې هم مسؤليت درلود. کله چې حضرت عمر (رض) يو حاکم مقرروه، نو ورته يې وويل:((په خدای ج قسم دی چې زه تاسې د خلکو د ځورولو او د مال راټولولو لپاره نه ټاکم، بلکه تاسې ددين د تعليم او سنتو د تدريس لپاره هلته ليږم. که چا له تاسو څخه ماته شکايت وکړ ، بيا به تاسې حتماً جزا ووينئ؛ پوه اوسئ، چې مسلمانان بايد ونه وهئ، هغوی بايد ذليل نه شي، هغوی د ډير وخت لپاره له کور او ميرمنی څخه ليری ونه ساتئ، ترڅو په فتنه مبتلا نه شي. د هغوی حقوق مه اخلئ؛ تاسې حق خوړونکی او عياش مه اوسئ؛ د خلکو له حاجت پوره کولو پرته بل کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونکړئ...)). ټولو راشدينو خليفه ګانو خپلو حاکمانو ته دا لاندې هدايت صادر کړې و. دغه هدايت د حضرت عثمان (رض) له ليک څخه اخېستل شوی چې خپلو حاکمانو ته يې ليکلې و.

۱. د خلکو ساتونکي اوسئ، نه يوازې ماليه ټولوونکې. د تاسې له مقررې څخه د اسلامي حکومت هدف د خلکو سوکالي او هغوی ته خدمت دی؛ نه پيسې راټولول.

۲. عدالت تامين کړئ يعنې په حکومتي چارو کې په خلکو ظلم او ستم ونکړئ او د خلکو د خوښۍ په خاطر د حکومت حقوق هم تلف نه کړئ. له خلکو څخه د دولت حق واخلئ او څه چې د خلکو حق دي هغه خلکو ته ورکړی.

۳. د اهل ذمه خلکو د مال او حقوق ساتنه وکړئ، دوی د مسلمانانو په څېر د عدالت مستحق دي.

۴. له دښمنانو سره په معامله کې وفا وکړئ؛ له غدر څخه پرهيز وکړی؛ لومړی هغوی ته د اسلام دعوت ورکړې؛ که چيرې يې اسلام قبول کړ د ورور په څېر يې وګڼئ؛ او که چيرې يې سوله وکړه د ساتنې حق لري؛ که چيرې يې جګړه کوله باالمثل معامله ورسره وکړئ(۸:۵۲۱).

په هر ترتيب په افغانستان کې دولتي اداره متمرکزه وه، دغې ادارې به د بيلابيلو ملکي، نظامي او قضايي ادارو پواسطه کار کاوه. د ټولو په سر کې پاچا قرار درلود؛ وروسته تر پاچا صدراعظم د پاچا نائب په توګه د هيواد د چارو واک په لاس کې درلود. د ولايتونو لوی حاکمان په خپلو ساحو کې د پوره واک خاوندان وو او د مطلق العنانه واکمنانو په څېر يې په خپلو سيمو کې حکومت کاوه. ځينې وخت به قوي دولت قوي فيوډال له مينځه وړلو او په خلکو به يې خپل وفادار فيوډالان وګمارل. مذهبونو هم د دولت په ګټه کار کاوه. د مينځنۍ ښاري طبقې ټول وګړي د عمومي امنيت او د دولتي د قدرت غوښتونکي وو. دربار ډېر لوړ لګښتونه درلودل. په دربار کې به ګڼ شمير مرئيان، خدمتګاران، شاعران، افسران، طبيبان، ستوري پيژندونکي، فال کتونکي او مامورين موجود وو. دا ځکه چې هغه مهال د اسلامي هيوادونو ترمينځ د دربار لويوالی، عظمت ، تجمل او د پوهانو او علماو د عزت او پالنی په برخو کې يو له بل سره سيالي کوله. دا کار په اسلامي هيوادنو کې پخپله د علم او هنر د پرمختګ لپاره يو لامل و. ددغه پرتم، تجمل او لوی دربار د لګښت لپاره ډېر درانه ماليات د ملت پر اوږو باندې بار وو. ولايتي مامورينو به مرکزي دولت ته سوغاتونه او رشوتونه ورکول، ترڅو په خپل ځای پاتې شي. د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولو لګښتونو بار د بزګرانو پر اوږو باندې وو. د پاچا دربار د روحانیونو او فیوډالانو ملاتړې و. هنرمندان او عالمان یې هڅول. د حکومت تکیه پر پوځ باندې وه. خلک به یې د رمو په بڼه ساتل؛ ټول اولس د حاکمې طبقې د زړه سوې، ترحم او شفقت په تمه و (۲۷: ۱۷۲).

پاچا دربار کې به لوی ګلداره چیني لوښي موجود وو، او قیمتي چینایي خولی ، غټی حاشیه دارې لونګۍ به یې په سروله. دوي به موزې په پښو کولې؛ د سروزرو ملاوستنی به یې تر ملا تړل او مهرونه به یې په فیروزې ګوتمۍ کې وو. د سورلې آس به یې د سرو زرو براق لرونکی و او ځینې وخت به په ملاوستنو او د آسونو په براقونو کې قیمتي دانې ټومبلې وې. د غزنوي دورې د شهزادګانو چینایي مرغلری ټومبلې او خولیو کې څلور بڼکې لګول شوې وې او ملاوستنې به یې هم ټول په ګاڼو ډک پسوللي وو. د دوی د آسونو براق به د سرو زرو او په ودونو کې به یې د آسونو نالونه هم د سروزرو وو. د شهزادګانو موزې به سرې وې او ښه خواړه لکه غوښه ، کباب، آش، ښوروا، پیره کې، حلوا، آچار، نقل ، میوه، شراب، شربتونه، شیدی، کوچ، پیروې، پوځې هرسیه (هغه خوراک چې د غنمو او غوښې له کوفتې، غوړیو او مصالې څخه جوړ) او داسې نور شیان وو. په لویو مجلسونو کې به بیلا بیل دسترخوانونه، بیلا بیلو ځایونو کې، دبرخه اخېستونکو د بیلابیلو درجو لپاره هواریدل. د دسترخوان مینځ کې به په یو لوښې کې حلوا ایښې وه. د ورې غوښې به وې، بیا به شراب وویشل شول او سندرغاړو به سندرې او ټوکیانو به ټوکې پیل کړې. د دولت مهم دفترونه مالي اداره، رسایل، جاسوسي ، نظامي او قضایي ادارات وو. مالي اداره خپله د صدراعظم له خوا څارل کېده . د جاسوسۍ اداره د پاچا تر نظر لاندې وه. ښځو او نرو جاسوسانو به د هیواد دننه څارګري کوله. د هغوی مخابرات په ځانګړو شفرونو سره (معما ډوله) په امسا کې د آس د زین په لمڅې کې، د نعلونو دننه او نورو ځایونو کې ایښودل کېدل. د برید دیوان خپل ډاګونه د څاروې د سورلې پواسطه ترسره کول، چې د دولت د ډېری پاملرنې وړ وو، او غزنوي عصر کې دوی ته د ((دیو سواران)) نوم ورکړ شوی و. دوی کولی شول چې درې شپو- ورځو کې له غزني څخه نیشاپور ته او په اوو شپو ورځو کې له نیشاپور څخه د خوارزم پلازمینې ته ورسیږي. دوی د سفر په ترڅ کې له خوراک او ډیرې لږې دمې کولو پرته نور څند نه کاوه او د اړتیا پرمهال یې کولې شول له هرځای څخه به یې چې زړه و تازه دم آس اخېستلای شو. دیو سوارانو به په مهمو خدمتونو کې له خپل هر ځل سفر څخه څو زره درهم په بخششي ډول له دولت څخه اخېستل. عادي مخابرات بیا لږ څه ورو و. نظامي مخابرات به د جګړې له ډګر څخه د هغو سورلیو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په واسطه ترسره کېدل چې تر پلازمېنې پورې یا تر آس الحرکات پورې به منزل په منزل د انتظار په حالت کې و او حاضر باش به ولاړ و. دوی به بې له ځنډه لیکونه له یومنزل څخه بل ته لیږل او بیرته به خپل ځای ته راستنیدل (۲۷: ۱۷۴).

قضایي ادارو به قضیې د اسلامي حقوقو سره سم په ډیر ګړندی ډول په یو پړاو کې پرته له استناف څخه فیصله کولې. وزیران او لوړ پوړې چارواکې هر یو په لیکونو کې د غټو القابو او عنوانونو لرونکي وو. لکه الشیخ العمید، الشیخ الجلیل او نور... . لښکر له دوو برخو څخه جوړ و، یوه یې سپاره او بله یې پلی؛ په دوی کې یو شمیر یې دایمي و، یو شمیر یې اجیر او مرئیان وو. د جګړې پر مهال به حشري پوځ (د هیواد د ډیرو لویو خانانو اړوند قطعات) هم ورسره یو ځای کېدل. سرتیرو سره به غشي، لیندې، نیزه او منجنیق وسلې وې؛ اور اچونکی بمونه یې هم کارول چې له نفتو څخه به جوړ وو. د جګړې په ډګر کې پیاده یا پلې سرتیري به مخکې وو او ورپسې به سپور پوځ روان وو. که چیرې به ښځې پکې وې هغه به د پوځ په مینځ کې وې. د عسکرو تجهیز کول د عارض په لاس کې وو. د پوځ اعاشه یا خوراک د لارې په ترځ کې به د سیورسات په نامه له خلکو څخه ټولیدل او ځینې وخت به له پوځ سره یوځای آذوقه هم روانه وه. د لښکر لوی افسران د اقطاع لرونکی وو، چې د قانون له مخې یې میراثي بڼه درلوده. د مجرمینو سزاګانې بیلابیلې وې لکه بندیتوب، په لرګیو وهل او په دار ځړول، خو په افغانستان کې یې زیاتره په بندیتوب اکتفا کوله. په بندي خانه کې فرش، رڼا او د ژمي تودوخه نه وه، ځینې وخت به یې لاسونو او پښو کې زنځیرونه وراچول. د دولت روش ډیر ویروونکی و او له ټولنې څخه یې بې قید و شرطه اطاعت غوښتنی لپاره به کله ناکله به کوچنۍ ګناه دپاره ډیره سخته سزا ورکول کېده ، چې د دغې سزا په تطبیقولو سره به یې نور خلک ویرول. د بیلګې په توګه امیر سبکتګین غزنوي په دې ګناه باندې چې په بست کې یو پیلوان په قصد سره خرما له ټاکلی ونې پر ځای له بلې ونې څخه خوړلی و، هغه یې په هماغه ونه کې له ستونې ځوړند کړ او ټولو خلکو ته یې وښوده ترڅو ټول خبر شي. غزنوي سلطان مسعود هم په کرمان کې خپل یو تنخواه خور په دې ګناه چې له رعیت څخه یې یوه پیسه د بیې له ورکولو پرته اخېستې دی د ښار په دروازه باندې ځوړند کړ، د هغه آس یې هغه سړي ته ورکړ چې ظلمورباندې شوی و. د دولت د قهر لاندې راغلي وګړي ټولې کورنۍ ، خپلوانو او خدمتګارانو به خپلې ټولې شتمنۍ له لاسه ورکولې او دوی به ټول ټکول کېدل. دغو دولتونو په دغه ډول تشکیلاتو او اداري سره له سوداګریزو اجناسو، د بڼونو او ځمکو له حاصلاتو، د څارویو له حاصلاتو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

له صنعتکارانو او کسبه کارانو او له غیرو مسلمانانو څخه مالیات، عوارض او د سر مالیه اخېسته. هغوی به دغه ټوله شتمني د دربار په لګښتو د ملکي او نظامي مامورینو په معاشونو، په ودانیو او ترمیماتو، د روحانینو په مستمري تنخوا، د مدرسینو په معاش، د زندانونو په لګښت، د اوبولګولو په پرمختیا او د لارو په لګښتونو او نورو برخو کې مصرفول. خو دغه اداري تشکیلات او جوړ ښارونه او ودانۍ د چنګیز خان د ناروا یرغل پرمهال ټول له مینځه ولاړل (۲۷:۱۷۵).

د غور اسلامي امپراتوري چې د پراختیا په لحاظ یې په سیمه کې سارې نه درلود، د علم، فن او تجمل د پرمختګ لوړ پړاو ته رسیدلې وه. د هیواد په مختلفو ښارونو کې یې اداري، سوداګریز، ټولنیز او فرهنګي فعالیتونه سرته رسیدل، مګر د چنګیز خان د وحشي یرغل په پایله کې له حد پورته خراب او ویجاړ شول په تیره بیا د غور په ولایت کې دغه ویجاړۍ د نورو ځایونو په پرتله ډیرې وې. ځکه د غور، غرجستان، تولک ، خیسار او سفیرو د خلکو او قومونو د خپلو نیکونو په څېر د چنګیز خان په مقابل کې په ګډه لکه پښتنو ، تاجکو، جمشیدي او تایمني په میړانه دفاع کوله او چنګیز خان لښکرو ته یې څو ځلي ماتې هم ورکړه، خو چنګیز خان د غوریانو ټول آباد ښارونه وران کړل، یوازې جام منار، د هرات جامع مسجد او ځینې نور ترې خوندي پاتې شول. دا دوه پاتې شوی ودانۍ اوس له څو سوه کلونو وروسته هم د غور د مدنیت شاهدي ورکوي.

۸,۵. مذهب، کلتور او تصوف

په افغانستان کې د اسلام د مقدس دین د خپرېدو سره سم مخکنې دینونه ټول له مینځه ولاړل. په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د خپلواک اسلامي دولت له جوړیدو سره سم، د اسلام مقدس دین د افغانستان د خلکو رسمي دین شو چې په خپرېدو سره یې په افغانستان کې ملي او سیاسي وحدت تامین شو؛ په افغانستان کې د اساسي قانون له مخې ټولې پریکړې د حنفي مذهب له اصولو سره سم کیږي؛ شافعي مذهب هم په افغانستان کې پیروان لري. د دواړو مذهبونو پیروان خپلې دیني چارې سرته رسوي.

د اسلام مقدس دین په افغانستان کې بودیزم او زردشتي دینونه ختم کړل او د خلکو تربیت یې په مسجدونو کې پیل کړ وروسته افغانانو د هند په نیمه وچه کې د اسلام د مقدس دین په خپرېدو کې ستره ونډه لرلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلتور: د اسلام د مقدس دین له راتګ وروسته، د افغانستان کلتور یوه نوې بڼه غوره کړه؛ د اسلامي تعلیماتو او اصولو پر بنسټ د ژوند په ټولو برخو کې ژور بدلون راغی او پخوانیو ناوړو رواجونو ته یې د پای ټکې کېښود. د هیواد د بېلابېلو ملیتونو ترمینځ یې وحدت تامین کړ. افغانستان، ماورالنهر، ایران، مصر، المغرب او اندلس د اسلامي تمدن ستر مرکزونه وو. افغانستان کې مدرسې جوړې شوې، د افغانستان خلکو به د دیني عالمانو درناوې کاوه؛ عالمانو ته یې قیمتي سوغاتونه ورکول، ددې درناوې له امله په دغو هیوادونو کې اوچت پوهان او عالمان راڅرګند شول. د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال په افغانستان کې دیني مدرسې جوړې شوې، چې په هغو کې تقریباً ددرې زرو تنو په شاوخوا کې شاګردانو دیني زده کړې کولې، بیا یې د هند په نیمه وچه کې د اسلام د مقدس دین په خپرېدو کې ونډه واخېسته. د هیواد طبیبان او د ستورو پوهان تل په دربار کې اوسېدل. د خلفاو، وزیرانو، پاچاهانو او امیرانو مجلسونه به د علمي بحثونو او مناظرو ځایونه وو. د اسلامي هیوادونو مهم متمدنو ښارونو لکه بغداد، نیشاپور، دمشق، موصل ، حلب ، بلخ ، بخارا، قاهره او نورو د روم، اتن، بیزانس اسکندریې، انطاکیه او نورو ښارونو ځای ونیو. لویدیځي نړۍ د اسلامي عالمانو اثار په لاتینه ژبه وژباړل چې په دوی کې د ابن سینا او ابن ماجه اثار څو ځلي وژباړل شول. د اسلامي دورې ستر عالم فارابي په ۸۷۳ ز کال کې زیږیدلې او په ۹۵۰ ز کال په سوریه کې مړ شو؛ ابن الرشید د اندلس په قرطبه کې زیږیدلې دی او په مراکش کې مړ شو، چې د خپل وخت ډېر نامتو حکیم و. ابوالحسین شهید بلخي، بلخي ابن سینا چې په ۹۸۰ ز کې زیږیدلې او په ۱۰۳۶ ز کې مړ شو، چې د خپل عصر یو جامع عالم و. دغه اسلامي عالم په تفسیر، طب، تصوف، اخلاقو، کیمیا او لغت کې په دري او عربي ژبو کې اثار ولیکل. د هغه د شفا کتاب په طب او قانون کې همدارنګه د نوموړی نور کتابونه لکه ارشادات، نجات تر اولسمې پیړۍ څو ځله په لاتیني او نورو ژبو باندې وژباړل شول (۲۷: ۱۸۱).

د اسلام د سپیڅلي دین په لومړیو کې د ټول افغانستان د خلکو لباس کې د کابل، زابل ، تخار، غور، هرات، بلخ او جوزجان هغه لباس ته ډېر نږدې و، کوم چې د کوشانیانو په انځورونو او مجسمو کې او د تخار او بامیانو د محلي امیرانو لباس دی. د هغوی د لباس کمیس تر زنګنونو پورې اوږد ؤ، چپن دار لستوڼی، ګریوان او پرتوګ یې درلود، چې اوس هم د افغانستان په ځینو سیمو کې رواج دی. شال به یې پر اوږو اچولې و. دوی د اسلام د عصر په لومړیو کې ملوک الطوایفي ژوند درلود. په سیاسي لحاظ غیر متمرکز و، محلي ملاکانو او حاکمانو په هر ځای کې په مستقل ډول حکمراني کوله. د یوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمې د خلکو ژوند له بلې سیمې سره سیمه ایز تفاوت درلود. د دوی بل رواج دا و چې کله به دوی د جګړې لپاره تیاري نیولو، یا به حشر و، دوی به ډول واهه او خلک به یې خبرول؛ او کله به چې پاچا بیرون حرکت کاوه، دوی به د نورو الاتو سره ډول واهه او د خلکو د راټولولو لپاره به یې هم له ډول وهلو څخه کار اخیسته.

د افغانستان د فرهنګ د انتقال لپاره یوه مهمه وسیله سوداګري وه. افغانانو د وریښمو په مشهورې لارې د کاروانونو په وسیله له هند او چین څخه سوداګریز توکي عراق، عربي هیوادونو، مصر او روم ته تلل، افغانستان د فرهنګونو د یوځای کېدو نقطه وه. د افغانستان د برمکیانو کورنۍ د هند د علمي او فرهنګي اثارو په انتقال کې د افغانستان له لارې عربي نړۍ ته ډېرې هلې ځلې کړي دي. د بلخ د نوبهار معبد د هند، چین او افغانستان د بودایانو د ټولیدومرکز و، نو ځکه به د هند راجګان او د چین خاقان ددې معبد زیارت ته راتلل او هلته به یې عبادت کاوه. په داسې حال کې د بلخ برمکیانو د چیني او هندي ادب او علم سره بلدیت پیدا کړ. دغه کورنۍ د اسلام له قبلولو وروسته د علومو او فرهنګ په انتقال کې فعاله ونډه واخیسته. هندي طبیبان او عالمان یې د بغداد دارالترجمو اوشفاخانو ته وغوښتل څو د هندي دوا ګانو په تطبیق کې مرسته وکړي. ابن ندیم په ۳۷۷ هـ ق کال په دې باره کې لیکي : د عباسي حکومت په دوره کې هند ته ډېره پاملرنه وشوه چې په دې کار کې د یحیی بن خالد برمکي او د هغه کورنۍ د هند حکیمان او طبیبان بغداد ته راوغوښتل. (۸: ۷۳۴).

تصوف : تصوف یو عاطفي او د سالک د داخلي حالت ښکارنده ده. نو ځکه نشو کولی د نورو جامدو علمي مقالو، ساینسي تعریفونو او د فلسفي مفاهیمو په شان ورته یو وچ او ټاکلی تعریف وکړو. به بله وینا تصوف یوه عرفاني او معنوي درجه ده چې د هستۍ، ژوند او کایناتو په هکله د حقیقت موندلو لپاره په ټاکلو لارو او ځانګړو دستورونو ولاړه ده . دا د عرفان یو پراخه، بې پایه، ژور او مجذبوونکي کشش دی چې د هغه خاص حالت په الفاظو نشي القا کیدای، مګر بیا هم د تصوف او عرفان اصطلاحات لکه صوفي، سالک، طریقت، درویش، د سلوک مقامات، د تصوف حالات او درجې او نورو معاریفو له خوا ښودل شوی دی. په بل عبارت تصوف یوې لوړې انساني درجې ته رسیدل دي، د صوفي ژوند منظم دی اوهره ګړۍ یې با خبره او د قناعت او روحي لوړوالي په لرلو سره له ظاهري،مادي شتمنیو،دنیایي زرق وبرق څخه بې نیازه ده.عبدالرحمن بابا په دې اړه وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خرقه پوشو په خرقه کې دې موندلې

هغه حظ چې په دنیا یې دنیا دار کا

خو باید هیره نه کړو چې تصوف یوازې په اصطلاح ملنګي، فقر او د دنیا پرېښودل نه دي، بلکې تصوف یو ژوره دیني، ځانګړي فلسفه او نړۍ لید دی. په دې برخه کې ابن خلدون ویلي دي. : سالکان او متصوفین ځان د الله عبادت ته وقف کوي د تصوف طریقه دغه طرز د اصحابو کرامو دوره کې هم په همدې معنې تلقي کېده ، خو کله چې د هجرت په دوهمه پیړۍ کې او بیا وروسته تر هغه یو شمیر مسلمانانو له حده زیاته، مادیاتو ته مخه کړه، هغه شمیر چې به په عبادت بوخت وو، صوفیان وبلل شول. تصوف یوازې د دنیا ترک کول او پرېښودل نه دي، بلکې زاهد دنیا ته د آخرت په تمه شا کوي(۴۴ : ۴-۵).

تصوف یو ضمیري او وجداني حالت ده ، چې فروتن، متواضع خلک کوم چې په دغه لاره کې د تلو پر وخت د خدای ج د واجب الوجوب ذات او خالق پروردګار سره د روحي وصال او نژدې والي په خاطر تیروي خوند ورڅخه اخلي. تصوف په فکري لحاظ ځانګړې اهمیت لري، خو په افغانستان کې لا تصوف په لومړۍ هجري پیړۍ کې هم موجو وه، دغه فکري حرکت د هیواد په فرهنګ کې اغیزه درلوده. د صوفي کلیمې په اړه مختلف نظریات موجود دي، چې وړیني (پشمي) جامې یې اغوستې، ځینې وایي چې صوفي له صفا یا صفه (اصحاب صفه) څخه مشتق ګڼي. ابوریحان البیروني (مړینه ۴۴۰ هـ ق) تصوف د SOPH سوف څخه اخېستل شوی لفظ بولي چې د حکمت او پوهې په معنی ده. فیلسوف د حکمت خاوند ته وایي (۸: ۸۹۹-۹۰۰).

ابن عجیبه (رح) وایي: تصوف د خدای ج ته توجه ده، ددې لپاره چې الله ج پرې راضي شي، تصوف د احسان مقام دی که څه هم ته الله تعالی نه وینې خو الله تا ویني ، په تصوف کې اصلاح د ظاهر او باطن دواړه واجب دي (۴۷: ۷-۸).

په لنډ ډول ویلې شو چې د تصوف نومونه په لومړۍ هجري پیړۍ کې رامینځ ته شوې ده؛ د تصوف د طریقې له لوی شخصیت حسن بصري (۲۱-۱۱۰ هـ) څخه روایت دی : د طواف پر مهال مې یو صوفي سړی ولید، یو څه شی مې ورکاوه، خو هغه وا نه خېست او ویې ویل چې ماسره څلور دانګه (د

(c) ketabton.com: The Digital Library

يو درهم شپړمه برخه) شته، دا زما لپاره بس دي. ډيری ليکوالان په دې آند دي چې صوفي له اهل الصفه يا د صفې اصحاب څخه اخېستل شوی کليمه ده. اصحاب صفه د حضرت محمد ص هغه ډله وه چې جامې به يې وړينې وې او د نبوي جومات په يوې څنډه کې يې ځانونو ته ځای ټاکلی و، وړينې جامې يې د تواضع ، حلم او فقر نښه وه. نو ځکه اوس عابد د رياضت ګالونکی د صوفي په نوم بلل کيږي، ځکه هغوی وړينې جامې د نفس د خوارولو، تواضع او فروتنۍ لپاره اغوستلې تر څو دا جامې د هغوی د ادب او تواضع استازيتوب وکړي (۴۴: ۳۱-۳۲).

په پښتو کې ځينې ټپې د پښتون قام د ذوق يو داسې سندريزه ترجمانه هستي ده چې د ټولنيزو نفسياتو او فطرت د مزاج اظهار پکې پروت دی دغه لاندی ټپه د خدای رحمت ته سړی اميدواره کوي.

څـــانـــــګه به نن سبا کې ګـــــل شي

ما يې په سر کې سرې غوټۍ ليدلې دينه

په دې لاندې ټپو کې تزکيه او تصوف هم په بيلابيل رنګونو انځور شوي دي.

په مـــــــــــادې ځان د انځر ګل کړ

بوی دې راځي ګل دې په سترګو نه وينمه

زما په سترګـــــــــــــو کې دې کور دی

چې چيرته ګــــــورم هلته ته ښکارې مينه

په دې مسرو کې تصوف او رومانيت هم شته او د ځينو خلکو لپاره مجازي معنی هم په دې ټپه کې شته . په دري ژبه کې د علامه اقبال په دې شعر کې لولو:

ګر نيايي صحبت مــــــرد خبير

از آب و جد انچه من دارم بګير

(c) ketabton.com: The Digital Library

پسر رومی را رفـــــیق راه ساز

تا خدای ج بخشد تر سوزو گداز

زانکه رومي مغز را داند ز پـوست

پای او محکم فتد درکوی دوست (۳۸: ۳۴-۳۵)

اسلامي تصوف په مسلمانانو کې اغیزمن پاتې شو. ددې اغیز دومره زیات شو چې په اسلامي هیوادونو کې به حکمت د تصوف د بنسټ په توګه په پام کې نیول کېده . ابن سینا تصوف داسې تعریفوي: حقیقي صوفیه طریقه هغه ده، چې د خپل خاوند علی شانه معرفت ته سړی ورسوي. د تصوف په لار کې د افغانستان صوفیانو لکه ابوسعید ابی الخبیر او عبدالله انصاري په دې لار کې ډېرې هڅې کړي دي (۲۷: ۱۹۶).

مذهب: د افغانستان خلک د مسلمانیدو وروسته دوه مذهبونه لري، یو یې شافعي مذهب او بل یې حنفي مذهب دی، چې د حنفي مذهب پلویان زیات دی. خو د افغانستان د نفوسو یو سلنه خلک اهل هنود دی. د نورو مذهبونو پیروان په افغانستان کې نشته، ځکه زردشتي او بودایي دینونه د اسلام د سپیڅلي دین په راتګ سره له مینځه ولاړی اوس مهال د افغانستان ټول خلک مسلمانان دي او د اسلام سپیڅلي دین د افغانستان رسمي دین دی.

۸,٦. ښوونه او روزنه : هنر او ادب

په افغانستان کې د اسلام د مقدس دین له خپرېدو وروسته تر ډېره وخته عربي ژبه د افغانستان رسمي ژبه وه، تر هغې چې د یعقوب لیث صفاري د واکمنۍ پرمهال دري د دولت رسمي ژبه شوه. خو په ډېرو سیمو کې عربي لیکدود رواج وموند. د افغانستان نورې ژبې یې هم ترخپل نفوذ لاندې راوستې، خو دري ژبې پرمختګ وکړ، ځکه له یعقوب لیث صفاري وروسته د افغانستان ټولو واکمنانو په دربار او دولتي چارو کې له دري ژبې څخه استفاده کوله. یو مهال راغی چې افغانستان د هند لرغونې ژبه له بودایي دین سره یو ځای له هندوستان څخه واخېستل. د غزنویانو د واکمنۍ پرمهال هندوستان ته د اسلام د مقدس دین سره یو ځای، دري ادب هم ورسیدل. دا یوه نظامي عملیه نه وه، بلکې د افغانستان د علماو او ادیبانو کاروان یې د ځان پسې درلود. په همدې دلیل زر کاله مخکې لاهور د

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان فرهنګي مرکز وګرځید. د افغانستان شاعرانو هم لکه فرخي او نورو د دري ادب هلته ولیږداوه. د افغانستان ژبې او فرهنګ د هندوستان په لوی هیواد کې خپلې ودې ته دوام ورکړ. د چنګیز خان یرغلونه او ویجاړی په افغانستان کې ددې لامل وګرځیدې، چې نور پاتې علمي، سیاسي او نظامي خلک هم هند ته مهاجر شي. په همدې دوره کې بهاوالدین، امیر روحاني، منهاج السراج جوزجاني، شیخ عثماني ترمذي، حمزه السفزایني، کاشف هروي، محمد عوفي او نور ټول په هند کې د دري ژبې او ادب مخکښان وو. تاریخ فیروز شاهي او فتوحات فیروز شاهي کتابونه همدا مهال اعزالدین خالد خاني، ضیاو الدین او په خپله د فیروز شاه له خوا په همدې مهال تالیف شول. د سلطان سکندر لودي په وخت په هند کې دري خط او ژبې پراخوالي وموند. د پنجاب حاکم د خان لودي زوی غازي خان یو کتابتون پرانست. یو شمیر پوهانو لکه سید محمد خاوري چې خاور نامه لري، قاضي محمد حسین او میر سید محمد د تنویر کتاب لرونکې ټولو د اسلامي فرهنګ او دري ژبې په غوړیدو کې خدمتونه وکړل. د هند بابري دولت یو شمیر پوهان او شاعران وهڅول. هغه مهال چې افغانستان ته کاغذ لومړی له چین څخه وروسته له ماورالنهر په څانګړي ډول له سمرقند څخه واردیده، چې د یوې تختې بیه دوه درهمه و (۲۷: ۲۰۲).

د افغانستان فرهنګ او ادب له اسلام څخه مخکې دورې په پرتله د اسلام د مقدس دین له خپریدو وروسته ډیر پرمختګ وکړ او په لسمه پیړۍ کې زیات شمیر ادبي او علمي اثار رامینځته شول. په یوولسمه او دولسمه پیړۍ ددغه پرمختګ چټکوالې دومره زیات و، چې افغانستان د ژبې او ادب له پلوه د نړۍ د پرمختللو هیوادونو په لومړی قطار کې ودرید. په مرکزي ښارونو او پلازمینه کې کتابتونونه موجود وو. غزنوي ، ساماني، سلجوقي، غوري او خورازمي دولتونو ، ټولو دري ادب او ژبې د پرمختګ په لاره کې لوی خدمتونه وکړل. سره له دې ، چې د ټولو اسلامي هیوادنو عالمانو بین الاسلامي ژبه عربي وه. د افغانستان علماو هم خپل علمي اثار په عربي ژبه لیکل، حتی د افغانستان شاعرانو هم په عربي ژبه شعر ویلې لکه بشار بن برد تخارستاني، امیر عبدالله طاهر، ابوالفتح بُستي، حسن میوندي او نور... او په دغه وخت کې دري ژبه هم پرمختګ وکړ. په همدغه مهال په دیني، ادبي ، تاریخي ، جغرافیایي ، حکمت او عرفان په برخو کې ارزښتمن اثار ولیکل شول. لکه د بلخي عجایب البلدان، د ابو منصور او مسعودي مروزي د نثر او نظم شهنامې، د طبري د تاریخ او تفسیر ژباړه ، د هروي حقایق الادویه، د جوزجاني حدود العالم، د بروني مسالک الممالک، د بیهقي ، ګردیزي او سیستاني تاریخونه، د ابن

(c) ketabton.com: The Digital Library

سینا دانش نامه، د بروني التفهیم، د کلیه او دمنه ژباړه ، غزنوي کشف المحبوب، د بلخي مقامات حمیدي، چهار مقاله عروضي، د ناصر خسرو سفرنامه، زادالمسافرین او وجه دین، وطواط حدایق السحر ،د نظام الملک سیاست او نور منظوم دري اثار دومره زیات دي چې دلته د ټولو نومونه لیکل یو ستونزمن کار دی، یوازې د غزنویانو په دربار کې څلور سوو تنو شاعرانو ژوند کاوه (۲۷: ۲۰۳).

د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال د بل کوم هیواد پلازمینه د افغانستان په څېر د شاعرانو د راټولیدو ځای نه وو. ځکه چې سلطان محمود غزنوي شاعران او عالمان هڅول، هغوی ته یې انعامونه ورکول او ستایل یې، د بېلګې په ډول د دري ژبې لومړنی ملک الشعرا عنصري بلخي د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال په خپل دسترخوان باندې د سرو زرو او سپینو زرو لوښي استعمالول. سلطان مسعود یو شاعر ته د یو ملیون درهم په ارزښت سوغات وباخښه. په افغانستان کې مشهورو شاعرانو لکه دقیقي، عنصري ، حنظله بادغیسي، فرخي سیستاني، سنایي غزنوي، اسدي، خیام او نورو ژوند کاوه او مهم اثار یې ولیکل. د افغانستان د ادب بنسټ د مینې ، پاکۍ ، احسان، زړورتوب، خدای پالنې او دیني اصولو پر بنسټ ولاړ و. په هر حال د اسلام له پیله بیا د غزنویانو تر وخته دري ادب پرمختګ وکړ. په دې ژبه کې عرفاني او فلسفي معناګانو ځای ونیو، چې ژبه یې لابډایه کړه. خو په افغانستان کې د ناوړو تاریخي پیښو لکه د علاوالدین جهانسوز پیښه ، د چنګیز خان ویجاړونې او د ګوډ تیمور بې حده مظالمو په پایله کې ډیر تاریخي اثار له مینځه ولاړل. کوم اثار چې ددې پیښو له زغملو وروسته پاتې دي، د ډیر لوړ ارزښت لرونکي دي. خو د بده مرغه د معمارۍ، انځور ګرۍ او فلز کارۍ ډیری اثار هم له مینځه تللي او کوم اثار چې لاس ته راغلي ، زمونږ د هیواد او ادب ښه راښئي. د دغو اثارو په ډله کې د بُست نامتو تاق، د بامیانو د غلغلې ښار ، د غزني څلی ، د دولت اباد څلی ، د منار جام، د هرات منار او جامع مسجد، یو شمیر حکاکي او توږل شوی مرمر، ګچ کاري، د لرګیو څخه جوړ شوي انځورونه، د لشکری بازار انځورونه، د کابل موزیم، فلزي وسایل او د خوني لوښي اثار دا ټول د دولسمې پیرۍ تر پایه پورې د افغانستان د فلز کارۍ ، انځور ګرۍ، توږل شوی ډبرې ښکلي بیلګې د کابل موزیم کې اوس هم شته ، لکه په کودوړو (خټینو لوښو کې انځورونه) کې رسم شوي انځورونه چې د ساسانیانو له دورې څخه را پاتې دي او بیلابیلې سکې هم د پام وړ ارزښت لري (۲۷: ۲۰۴).

د افغانستان د هغه وخت موسیقي، چنګ، رباب، ډول، سورنی او اتڼ و، چې دوی پرې خپله خوښي لمانځله او ګډا ګانې هم کېدلې. په افغانستان کې ظریفه او ښکلی صنایع د مدنیت د نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیلګو غونډې تر دیارلسمې پېړۍ پورې د پرمختګ په حال کې وې. هغه وخت په مسجدونو او لويو ودانيو باندې رواقونه، ګومبدې او تاخچې (تاخونه) جوړول، چې د ذوذنقې بڼه يې درلوده. به جوماتونو کې د مرمرو ډبرې د مربع او مسدس په بڼه استعماليدلې او پخې خښتې هم کاريدلې؛ ديوالونه په ګچو ښکلی کېدل. بيا به يې په ګلانو او د هغوی په پاڼو په هندسي شکلونو ښايسته کېدل. په څنډو کې به يې به کوفي خط ليکنې کېدلې؛ کوټې به په کړوړو ګلانو سينګارېدې او د لاجوردو کرښې ورباندې ايستل کيدې. چوترې، د اوبو حوضونه، دالانونه او نور په رنګونو او انځورونو ښکلی کېدل. د حرمسرايونو او انګړونو لپاره اوچت اوچت ديوالونه به له خټو څخه په خام ډول جوړيدل. د افغانستان د ودانيو سبک د نورو اسلامي هيوادونو سره توپيردرلود. د بيلګي په توګه د غزنويانو په دوره کې له سلطنتي ماڼيو وروسته جوماتونو ته ډيره پاملرنه کېده؛ چې د غزنويانو جامع جومات ددې جوړونو ښه نمونه ده. دې جومات لوی کتابتون هم درلود. د غزنويانو په دوره کې د فلزکارۍ صنعت هم پرمخ تللی او ښکلی وو، به دغه دوره کې چې پورته يې يادونه وشوه، د افغانستان موسيقي هم پرمخ تللې وه او د چنګ رباب، دبلې، طبلې، شپيلۍ، دنبورې او نور د ساز سامان الات موجود و. ګډا او اتڼ هم عموميت درلود. خو د خلکو دغه ذوق په ديارلسمه پيړۍ کې د چنګيز خان د يرغل له امله کلکه ضربه وليده خو له مينځه ولاړ نه شو (۲۷:۲۰۵).

ښوونه او روزنه په افغانستان کې له اسلام څخه مخکې هم رواج درلود. په آريانا کې ويدې سرودونه او بيا وروسته اوستايې دين مينځ ته راغی. زردشتي دين هم په خپل تبليغ او تعليم کې مشغول و. د زردشتي دين شعار ښه وينا ، ښه عمل او ښه کړنه وه. په زردشتي دين کې د ارسطو منطق ، فلسفه، نجوم، يوناني طب او نور تدريسيدل. په هغه وخت کې د پاچاهانو دربارونه به ګڼو د ونو لاندې ول او د عبادتونو په ځايونو کې به تعليم کېده . د لرغوني اريانا په شرقي برخو کې د بودايانو دين او قانون رواج درلود او د اسلام تر راتلو پورې يې دوام وکړ. د اسلام مقدس دين د پخوانۍ فلسفې، علم ، نجوم او منطق پرځای خلک د اسلامې علومو لکه تفسيرشريف، حديث، فقه، صرف، نحو، ادب، تاريخ، عقايد او طب زده کړو ته هڅول. کله چې لومړی ځل اسلامي لښکرې د احنف بن قيس په مشرۍ د هجرت په ۲۲ کال افغانستان ته راغلې، او دې لړۍ ادامه پيدا کړه نو د امويانو د خلافت پر مهال د افغانستان په ځينو سيمو کې د اسلام دين خپور شو؛ هغه مهال د تدريس ځايونه يوازې جوماتونه وو؛ مدرسې هم په جوماتونو کې وې. خلک به د دينې علومو د زده کړې لپاره ليرې ځايونو ته تلل او له راتلو وروسته به يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدرسې جوړولې. د افغانستان په لويو ښارونو کې هم مدرسې او کتابتونونه جوړ شول. د سامانيانو، غزنويانو، سلجوقيانو، غوريانو او خوارزمشاهانو په وخت کې اسلامي تعليماتو پرمختګ وکړ. اسلامي عالمان لکه خواجه عبدالله انصاري، امام فخرالدين محمد رازي، امام غزالي ، مولانا عبدالرحمن جامې او نور په اسلامي نړۍ کې پيدا شول او د اسلامي تعليماتو په برخه کې يې پوره ونډه واخېسته(۱۰:۳۴-۱۱).

له اسلام د مخه هم افغانستان ځانګړې ښوونه او روزنه درلوده. چې د مذهبي، سياسي او اقتصادي اغيزو لاندې رامينځته شوې وه. په افغانستان کې د زردشتي دين تعليمات د کرنې، مالدارۍ او ښاري ژوند پر بنسټونو ولاړ وو. دوی د اهورامزدا او اهر يمن ترمينځ مجادله په حقيقت کې د رڼا او تيارې ، د خير او شر ترمينځ مجادله وه. په دوزخ او جنت يې عقيده درلوده. د افغانستان په ښوونه او روزنه باندې د ايران، يونان، هند او مرکزي اسيا د هيوادونو اغيز موجود وو. ځکه چې افغانستان د مينځنۍ اسيا په څلور لارې کې موقعيت لري. په اسلامي دوره کې د افغانستان ښوونه او روزنه نوې شوه او اسلامي ښوونې او روزنې د پخوانۍ ښوونې او روزنې ځای ونيو، خو دغه ښوونه او روزنه په يوه عمومي چوکاټ کې لکه د کلتور په شان ددين تابع وه. په اسلام کې ښوونه او روزنه د حلالو او حراماو مذهبي دودونو پيژندل وو. ديني تعليمات په کور کې پلار، واعظ په جومات او بازار کې ، د کار لارښود استاد هټۍ کې، ښوونکې به په مدرسه کې مرشد به په خانقا کې، په دربار کې به اشرافو، د دولت په اداره کې به محاسب او منشي د ښوونې او روزنې دنده ترسره کوله. خو توپير دا و چې په مدرسه، کور او هټۍ کې د اوريدلو په طريقه ښوونه ترسره کېده ، چې شرعي احکام او ورسره به د لويانو د درناوې ښوونه هم کېدله. د روحانيونو او دولت اطاعت ته به خلک هڅول کېدل. د سختيو په مقابل کې به صبر او تحمل درسونه ورکول کېدل. زده کوونکو به لاسي صنعت هم زده کاوه. د دربار د اشرافو د تدريس ځای و. هلته به اداري اداب، تشريفات، معاشرت او رسمي زده کړه ورښودل کېده . په رسمي دفترونو کې به يو شمير زده کونکي د انشاء، محاسبې او دفتردارۍ په چارو کې روزل کېدل، چې وروسته به بيا د دولت په ادارو کې په کار ګمارل کېدل. ښکلی خط، عربي او دري ليک د هغوی لپاره د لياقت معيار و(۲۷:۲۰۷).

په جوماتونو او مدرسو کې نظري ښوونه او روزنه پرمخ وړل کېده . په لومړي پړاو کې د قران لوستل، د عقايدو، د حرامو او حلالو شرحه، د دري ژبې ليکل او لوستل يې مهمه موخه وه. په دويم پړاو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دري ژبه او ادب، عربي ژبه ، منطق، الهي حکمت، فلسفه، طب، رياضي او نجوم راتلل. لوړې زده کړې (د مولوي توب درجې ته رسيدل) په عربي ژبه وې، چې عقلي او نقلي علوم پکې راتلل. خو وروسته زده کړې په ادبي، شرعي علومو (فقه)، حديث، تفسير، عقايدو، څه ناڅه په طب او نجوم پورې را ايسارې شوې وو او نور علوم يې شاته کړل. تحصيل يوازې په ښارونو او لويو کليو پورې تړلی و، خو اشرافو له نظري زده کړو پرته د آس ځغلولو، غشي ويشتلو، ښکار او نورې لوبې هم زده کولې. د افغانستان د ښوونې او روزنې پايله د يوې صبرناکې، قانع او کارکوونکې ټولنې کې رامينځ ته کول وو، چې د روحانيونو او دولت په اصالت يې عقيده درلوده او ټولې پيښې يې حتمي او ازلي بللې. دغه ډول روحيه د چنگيز خان له يرغل وروسته نوره هم کلکه شوه او تر اوسه پورې لا پاتې ده. په افغانستان کې د ښوونې او روزنې دغه تګلاره زياتره د حاکمې طبقې د ګټو د ساتلو په خاطر وه، ترڅو مرکزي حکومت قوي شي او په افغانانو کې يې د استعماري قوتونو پر ضد روحيه پياوړې کړي، د چنگيز خان د يرغل پرمهال دولتي ځواک له مينځه تللې و، په ټول هيواد کې خلکو د چنگيز خان په مقابل کې مقاومت وکړ، خو نور ملتونه په اسانۍ سره چنگيز خان ته تسليم شول. له چنگيز خان اوه سوه کاله وروسته افغانانو، د انگريزانو په مقابل کې پرته له دولته مقاومت وکړ. په افغانستان کې د ښوونې او روزنې پواسطه خلک صبر، زغم، قناعت او موجودې وضعې سره د جوړ جاړی په روحيه تربيه کېدل. له بلې خوا هغه وخت له بيوزلۍ سره سره خلکو په ژوند کې له ثقافت سره هم مينه درلوده. په غم او خوښۍ کې يو د بل سره شريک وو، په ډله ايزه توګه يې يو له بل سره مرستې کولې. ځوانمردي او احسان پيژندنه يې له اتلولۍ او اتل پالنې سره يو ځای عادت او ځانګړتيا وه. سره له دې چې خلک بيسواده وو، خو د علماو او مشرانو يې ډير درناوې کاوه. په وعده يې وفا کوله، له بې وزلو سره يې مرسته کوله(۲۷: ۲۱۰).

خو دغه فرهنګ، ادب ، ښوونې او روزنې د بهير او پرمختګ مخه د داخلي اختلافاتو او د چنگيز خان د يرغل په پايله کې ډپ شوه ؛ يو شمير فرهنګي اثار هم د دغو جګړو په پايله کې له مينځه ولاړل او افغانستان د تاريخ په بيلابيلو وختونو کې د استعماري ځواکونو د يرغل او جګړې له امله ډير زيان وليد او د هيواد د پرمختګ مخه لاپسی د خنډ او خنډ سره مخ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز

افغانستان د لرغوني تمدن او فرهنگ لرونکی هیواد په توگه د گاونډیو هیوادونو سره ډېر نږدی کلتوري او سوداگریزه اړیکې درلودلې. د اسلام د مبارک دین له خپرېدو او په افغانستان کې د خپلواکو اسلامي دولتونو له جوړېدو وروسته د طاهریانو، صفاریانو، غزنویانو او غوریانو د واکمنیو پرمهال نه یوازې یې خپل کلتور وساته بلکې یوه لویه امپراتوري یې تاسیس کړه. د هند او ایران ډیرې برخې یې په خپل قلمرو کې شامې کړې. ددې هیواد د هر ښار اوسیدونکو د چنگیز د لښکرو په مقابل په میړانه دفاع وکړه. د هیواد ډیرو ښارونو د چنگیز د یرغل په پایله کې ډېر زیان ولید.

د خپلواکو اسلامي دولتونو د واکمنیو پر مهال د افغانستان خلک په دریو طبقو ویشل شوي وو. لومړی طبقه فیوډالان، اشراف، ملکان او روحانیون وو چې په گډه یې حاکمه طبقه جوړوله. دویمه طبقه منځنی ښاري طبقه وه چې سوداگر، مامورین او کسبه کاران پکې شامل وو. درېیمه طبقه بزگران وو. فیوډالي (ځمکه والي) سیستم تر ډیره وخته پورې په افغانستان کې دوام وکړ. له بزگرو څخه درانده مالیات اخېستل کېدل، خو لومړی طبقه چې ډېره شتمني یې هم درلوده له مالیې څخه معاف وو. په تولید کې درېیمې طبقې ډېره ونډه درلوده. په کلیو کې د بزگرو دنده د ځمکې کرنه او د څارویو روزنه وه. په دغه دوره کې کرنې او د څارویو روزنې پرمختگ وکړ. د وگړو اقتصاد په کرنې سربیره پر سوداگری باندې ولاړ وو، چې د افغانستان سوداگري به له ایران، چین او ماورالنهر سره ترسره کېده. افغانستان د چین، پارس او ماورالنهر دولتونو ترمینځ د سوداگریز مزکز په توگه موقعیت درلود. د وریښمو مشهوره لار له دې هیواد څخه تېرېدله. افغانستان څخه مختلف جنسونه لکه خرما، تارینې رسی، نخي ټوټې، وریښمینې روجای گانی، غوا گانې، پنیر، ممیز، پوټکی او نور شیان صادریدل.

په افغانستان کې لرغونی ښارونه لکه بلخ، بست، هرات، غزني، نیمروز پرمختگ وکړ. په هغه وخت کې د پاچاهانو دربار ډېر لگښت درلود.ځکه چې په دربار کې گڼ شمیر مرئیان، خدمتگاران، شاعران، افسران، طبیبان، ستوري پیژندوکي، فال کتونکي او مامورین موجود وو. د پاچا په دربار کې به لوی گلداره چیني لوښي موجود وو. شهزادگانو به قیمتي چینایي خولی او غټی حاشیه داری لونگی پر سر وې. د سروزرو ملاوستنی به یې تړل او مهرونه به یې په فیروزي گوتمې کې وو. د شهزادگانو موزي به سرې وې او ښه خواړه به یې خوړل. قضایي ادارو به قضیې د اسلامي حقوقو سره سم په ډېر گړندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول په یو پړاو کې پرته له استیناف څخه فیصله کولې. وزیران او لوړ پوړي چارواکې هر یو په لیکنو کې د غټو القابو او عنوانونو لرونکي وو. لښکر یې له دوه برخو څخه جوړ شوی و، یو یې سپاره او بل یې پلي وو. په دوی کې یو شمیر یې دایمي وو او یو شمیر یې اجیران او مرئیان وو. د جګړې پرمهال به حشري پوځ هم ورسره یو ځای کېده. سرتیرو په غشې، لیندی، نیزه او منجنیق وسلې درلودې.

د غزنویانو او غوریانو امپراتوري چې د پراختیا په لحاظ یې په سیمه کې ساری نه درلود؛ د علم او فن لوړ پړاو ته رسیدلې وه. د اسلام مقدس دین پخواني زردشتي او بودایي دینونه ختم کړل او د خلکو تربیت یې په مسجدونو کې پیل کړ. د افغانستان د فرهنګ د انتقالولو لپاره یوه مهمه وسیله سوداګري وه. د افغانستان علم، فرهنګ او ادب له اسلام د مخه دورې په پرتله د اسلام د مقدس دین له خپرېدو وروسته ډېر پرمختګ وکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې

۱. په افغانستان کې د اسلام له خپرېدو مخکې ښوونه او روزنه موجوده وه؟

۲. په دولتي اداره کې به له کومو روشونو څخه ګټه اخېستل کېده ؟

۳. په دربار کې اشرافو ته څه ډول ښونه او روزنه ترسره کيدې؟

۴. په افغانستان کې د اسلام د مقدس دين له خپرېدو وروسته به زده کړې چيرته کېدې او کوم علوم زده کوونکو ته ښودل کېدل؟

۵. د چنګيز خان يرغل د افغانستان د کلتوري اثارو په له مينځه وړلو کې کومې منفي اغيزې درلودې؟

۶. ايا د غزني په دربار کې د ديني علماو د روزنې لپاره کوم مرکز موجود و؟

۷. تصوف څه ته وايي؟

۸. سلطان محمود غزنوي په هند کې د اسلام د سپيڅلي دين په خپرېدو کې څه ونډه درلوده؟

۹. د ترکومه وخته عربي ژبه د افغانستان رسمي ژبه وه؟

۱۰. په زردشتي دين کې څه شی تدريس کېده ؟

۱۱. د زردشت شعار څه و؟

۱۲. د اسلامي دورې په ماڼيو کې کوم سبک څخه کار اخېستل کېده ؟

۱۳. په جوماتونو کې کوم علوم تدريس کېدل؟

۱۴. په اسلامي ښوونه ګې د کومو علومو په تدريس باندې ډير تاکيد کېده ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړنی نښلونه

د غوریانو د واکمنۍ پرمهال جوړې شوی تاریخي ودانی او کلاگانی

په لرغونی غور کې ډیرې کلاگانی د غوریانو د واکمنی پرمهال جوړې شوی، چې د پردیو په مقابل په دفاع کې ستر رول درلود. دغه کلاگانی او تاریخي ځایونه په لنډ ډول معرفي کوو.

1. د مندیش کلا: د مندیش کلا یوه جگه او مستحکمه کلا ده، چې د مندیش د زار مرغ په غره کې پرته ده. ددې کلا بنسټ بسطام ایښې و. د مندیش کلا د غوریانو له برمه ډک فرهنگي او سیاسي ښار نوم دی چې د غزنویانو په واکمنۍ کې د سیاسي بندي خانی په توگه ترې گټه اخېسته.
2. د فیروز کوه استحکامي کلا: د غور د پاچاهانو پلازمینه وه. فیروز کوه کلا د فیروز کوه د غره په شمال کې د ورشاد په سیمه کې د غور د پاچاهانو په زمانه کې جوړه شوی ده. کله چې ملک قطب الدین محمد خپل وطني لقب (غرشاه) چې په عربي لیکنو په ملک الجبال بدل کړ، وپتیله چې یوه پخه کلا چې د شاهي دربار سره مناسب وي اباده کړي په ٦١٧ هـ ق د چنگیزخان په لښکر کشیو کې ورانه شوه.
3. خیسار کلا: د خیسار کلا هم د غور د ښکلو کلا گانو څخه شمیرل کیږي. دغه کلا د خیسار د غره په لویدیځو لمنو کې د هوارې ځمکې څخه ځلور متره جگه ودانه شوی ده، چې اوس د قیصار په نوم یادیږي. د فراه ولایت د پرچمن ولسوالی کې په یو قریه بدله شوی ددې کلا بنسټ سلطان غیاث الدین ایښې دی.
4. کالیون کلا: دا کلا هم د غور له مستحکمو کلا گانو څخه ده، چې د چنگیز خان د یرغل پرمهال ویجاړه شوه (۴۰: ۹۵).
5. فیوار کلا: دغه کلا د غرجستان او مادین ترمینځ موقعیت لري او د بهاوالدین سام له خوا په ۵۴۴ هـ ق کال د غور په غرونو کې جوړه شوی ده چې د چنگیز د یرغل پرمهال په ٦١٧ کې ویجاړه شوه.
6. د سیفرود کلا: دا کلا سلطان بهااولدین سام ابن حسین جوړه کړی و. مغولي لښکرو ددغو کلا ټول خلک ووژل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

7. د تولک کلا: دغه کلا د غشو ویشتلو له پاره شپږ تیر کشونه درلودل. امیر نصر د تولک کلا له پاسه د اوبو حوض جوړ کړی و چې شل په شلو کې سور یې درلود او اوبه ترې تیرېدلې نه شوې(۹٦:۴۰-۹۷).

8. اهنگران: دغه ښار گوتې تر ۴۰۱ هـ ق کال پورې د محمد سوري پلازمینه وه، چې د سلطان محمود غزنوي په واسطه فتح شوه. دغه ښار د هرات ولایت په ۲٦۰ کلیومترې د چغچران لویدیځ ته پروت دی چې اوس هم په دې نامه یادیږي. نوموړی ښار د کاسې ۲۲ کلیومترې کې د لویدیځ لورې، د هریرود په کیڼ اړخ ۵۰ مترې کې د خاورې د غونډۍ پر سر یې کنډوالی شتون لري.

9. زاني : د غور د پاچاهانو مهالنی پلازمینه و، چې اوس د یوې قریې بڼه خپله کړی. د تیوري د قریې ۵۳ کیلو مترې کې سهیل ته پرته ده. فرانسوي جنرال فریه په ۱۸۴۵ ز کال د لټون پرمهال دغه کنډواله د غوریانو پلازمینه گڼلی ده.

10. زمینداور: د غور د ولایت په جنوب او د هلمند په شمال کې موقعیت لري. د غور د واکمنانو ژمنی پلازمینه وه، په ځانگړي ډول د سلطان غیاث الدین (۵۵۸-۵۹۹ هـ ق) په وخت کې ددغه ځای ځخه د پلازمینې په توگه گټه اخېسته.

11. په بامیانو کې د غلغلې ښار: په بامیانو کې د غوریانوپلازمینه د غلغلې ښار وه، چې د ۵۴۰- ٦۱۰ هـ ق کال پورې غوریانو په بامیانو کې واکمني وکړه. دغه ښار په ۱۲۱۲ ز کال د چنگیز خان د فوځونو له خوا له خاور سره خاورې شوې. ددې ښار کنډوالې د بوداغتې مجسمې ته مخامخ په یوه لوړه تپه قرار لري. په ۱۹۳۰ ز کال ددې غونډۍ ځخه تاریخي اثار لاس ته راغلې او د کابل موزیم د بامیانو په خونه کې خوندي دي (۲۹: ۱۳۳-۱۳۴).

12. دولت یار - چغچران - جرماس او استیه

دولت یار : اوس د چغچران د عمومي سړک پر سر یوه قریه ده.

چغچران: اوس هم د غور ولایت پلازمینه ده.

جرماس: د غوریانو د واکمني پرمهال ډیره مشهوره وه. اوس د چغچران لویدیځ ته په ۲۳ کیلو مترې کې یو قریه د جرماس په نوم موجود ده.

کاسی: د چغچران شمال ته واقع ده.

استیه: دغه کلا اوس هم په خپل نوم د منار جام جنوب ته واقع ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیوره او پسابند:

تیوره: د غور ولایت له لرغونو او تاریخي ښارونو څخه یو ښار دی، چې پخوا د غوریانو سیمه ایزه پلازمینه وه. هیرودت دغه ښار تسیپاره په نوم یاد کړی. تیوره اوس مهال د غور د ولایت یوه ولسوالۍ ده چې ۵۱۱۵ کیلو متر مربع مساحت لري.

پسابند: دا هم د غور یو تاریخي سیمه ده. اوس د غور د ولایت یو ولسوالی ده(۱۳۷:۲۹-۱۳۸).

د غور نورې کلاګانې

ددې دپاره د غور ټولې کلاګانی چې د غوریانو د واکمنی پرمهال موجود وې چې ځینې یې توضیح شو او ځینې یې پاتی دي دلته به یې یوازې نومونه واخلو.

د اهنګران کلا، داستیه کلا، زاني کلا، د زنینداور (زمینداور کلا)، د بامیانو کلا (غلغلی کلا) ، د غزني کلا، د برکوشک کلا، خول ماښی (قلعه سنګي یا سنجیه)، دتیري کلا (ددې کلا نامتو قهرمان المار پښتون و)، د کهیرا کلا (ددې کلا نامتو قهرمان شعب افغان و)، د دوکې کلا(ددې کلا نامتو قهرمان سندان و)، دخاسک کلا، دکجوران کلا، دایشارکلا، دوالشتان کلا، د تمران کلا (۴۰: ۹۷-۹۸). د تګانی کوټ کلا، د شهرک کال ، د کاسی کلا، سور سنګ کلا (شیرسنګ کلا)، د فیروز کلا، د ګزیو کلا، د ساجی کلا، د تیرد هند کلا، د بندراو کلا، د بلدوان کلا، د کوهنیز کلا (کوهیش کلا)، د سبکجی کلا، د خوست کلا، د ایشیار کلا، د فخراباد کلا، د بشلنګ کلا، د خوربین کلا، د خلج کلا، د روزګاران کلا، د قره باغ کلا، د دولت یار کلا، د چغچران کلا، د چهل اباد کلا، د چاردري کلا، د جوزدری کلا، د یامان کلا، د پساوند کلا، د ورشک کلا، د بشوره کلا (پشوره کلا)، د سرمژګان کلا، د بروند کلا، د حصادره کلا، د ګرزیوان کلا، د درنګ کلا، د لاغري کلا، د ساخان کلا، د نای کلا، د مریخ کلا، د کوه سنګ کلا، کچی ګرد کلا، د خطیف کلا، د حصارتو کلا (۴۰: ۹۹-۱۰۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویمه ښنبلونه

د غزنویانو په دربار کې د دري ژبې د ځینو شاعرانو لنډه پیژندنه

نوموړی ښنبلونه د غزنویانو د واکمنۍ له فرهنګي فعالیت سره اړیکي لري.

۱. ملک العشراء عنصري : نوم حسن او په ابوالقاسم یې شهرت لاره؛ د پلار نوم یې احمد او د زیږیدو ځای یې بلخ و. عنصري د ویناوالو استاد و؛ د هیواد له سترو ویناوالو او شاعرانو څخه دی؛ د عنصري له ویناو څخه څرګندیږي، چې نوموړی د بلخ د اوسیدونکی و او په ځوانۍ کې د سلطان محمود خدمت ته راغلی دی (۱۴:۷۵۵).

۲. امیر فرخي: نوم یې علي کنیت یې ابوالحسن، تخلص یې فرخي و، د پلار نوم یې جولوغ او د سیستان په یوه بزګره کورنۍ کې یې سترګی نړۍ ته غړولی دی. نوموړی په ځوانۍ کې د امیر چغاني پواسطه د غزني دربار ته لار موندلی ده. فرخي یو پیاوړی ویناوال و؛ د ښې قریحې او قلم خاوند و(۱۴:۷۵۹).

۳. د منصور زوی عسجدي مروزي: عسجدي مروزی، ځینې د مرو رود او ځینو په وینا د هرات اوسیدونکی دی، نوموړی له سترو شاعرانو څخه دی چې تل له فرخي او عنصري سره په یو کتار کې یاد شوی. نوموړی د سلطان محمود په دربار کې روزل شوی او د سلطان محمود غزنوي پواسطه د سومنات د فتحې په اړه یې یو قصیده هم ویلې ده.

۴. استاد ابوالحسن علي بهرامي سرخسي: د غزني د دربار له خورا نومیالیو شاعرانو او پوهانو څخه دی؛ په عروض و قافیه کې یې رساله لیکلی دی؛ له دې پرته نور اثار یې هم لیکلي دی.

۵. محمد بن محمد بدایعي بلخي: ده خپل شعرونه په ترنم کې ویلي، د هغه ارزښتمن اثر د نوشیروان پندونه دی چې منظوم کړی یې دی.

٦. ابو محامد محمد بن عمر جوهر زرګر هروي: هغه د سلطان محمود ستاینه کوله، کله به په غزني او کله به په خپل اصلي استوګن ځای (هرات) کې اوسېده، نوموړی تر ۴۴۴ هـ ق پورې ژوندی و(۱۴:۷٦٦-۷٦۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷. حکیم ابوالقاسم فردوسي: حکیم ابوالقاسم فردوسي، له شک پرته لوی شاعر او نومیالی حکیم دی. د هغه شهنامه نه یوازی د فارسي ژبې ، بلکې د بشریت شهکار ګڼل شوی. نوموړی د طوس اوسیدونکې، شهنامه د ختیځ ستر واکمن یمین الدوله محمود غزنوي په وینا په غزني کې لیکلی ده.

۸. منوچهري : نوم یې احمد، کنیت یې ابوالنجم، تخلص یې منوچهر او د پلار نوم یې قوصې دی . ځینې نوموړی د بلخ او ځینې د دامغان ګڼي. په ۴۱۱ هـ ق د سلطان محمود دربار ته رسیدلی دی. ده ته د عزت په سترګه کتل کېدل؛ نوموړی د هغه دربار د ملک الشعراء او عنصري ډیره ستاینه کړې ده،خو دې پخپله دسلطان مسعود ددربار شاعر او دهغه یې ډیره ستاینه یې کړې ده (۷٦۹:۱۴-۷۷۰).

د موضوع د اوږدیدو څخه د مخنیوی په خاطر یوازې د نورو شاعرانو د نومونو په لیکنه بسنه کوو. زینبي علوی محمودي؛ ابوالخرج اوني، سید محمد بن ناصر علوي غزنوي، سید حسن غزنوي، ابوالفضل مسرور بن محمد خالقاني، منشوري سمرقندي، صدر اجل ملک الکتاب، د احمد بلخي زوی ابوسراقه عبدالرحمن، ابو محمد عبدالله بن محمد (چې په اوده بلخي مشهور و)، ابوالمظفر بن ابراهیم بن علي پنجشیري، ابو عبدالله روزیه بن عبدالله تکتي لاهوري، مسعود رازي، مظفر پنجدهي، کوکبی مروزي، ابوالمجمد مجدودستالي، غزنوي ، مختار غزنوي او نور (۱۴: ۷۸٦).

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېیمه نښلونه

د غزنویانو د واکمنۍ پرمهال مروجې سکې

دا نښلونه د کتاب د اتم څپرکی له اقتصادي برخې سره تړاو لري. په هغه څپرکي کې د درهمو څخه بحث شوی، دلته مونږ یوازې د غزنویانو له خوا ضرب شوی سیکو په اړه لنډ معلومات لیکو.

سبکتگین

الف: د سروزرو سکې

ضرب ځای: هرات ۳۸۵ هـ ق

وزن: ۴ گرامه، قطر :۲۴ ملي متره.

د سکې مخ : ناصرالدین والدوله سبکتگین

د سکې شاه: الله، الطابیع الله - الملک المنصور نوح بن منصور

د سکې لمن لیک : هذا الدینار بهرات سنه خمس وثما نین و ثلثمائة

ب: د سپینو زرو سکې :

وزن: ۳،۱ گرام، قطر ۱۸ ملي متره

د سکې مخ: الطابیع لله

د سکې شا: لله- نوح بن منصور- سبکتگین

د سکې لمن لیک : سنه ثلث و سمانین وثلثمائة (۱۴: ۷۱۳).

یمین الدوله سلطان محمود غزنوي

الف: د سروزرو سکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ نمبر: ضرب ځای غزني، ۴۰۴ هجري

وزن: ۳،۹ گرامه، قطر :۱۵ ملي متر

د سکې مخ: القادر

د سکې شا: لله یمین الدوله و امین امله - ابوالقاسم

۲ نمر: ضرب ځای : غزني، ۴۱۷ هجري

وزن: ۴،۳ گرامه، قطر : ۲۵ ملي متر

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: یمین الدوله - امین المله- محمود

۳ نمبر : ضرب ځای: هرات

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: لله- یمین الدوله وامین المله - نظام لدین ابوالقاسم

۴ نمبر: ضرب ځای : هرات

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: لله یمین الدوله، امین المله، نظام الدین ابوالقاسم

۵ نمبر : ضرب ځای : نیشاپور، ۳۹۰ هجري

وزن: ۴،۹ گرامه، قطر : ٢٦ ملي متره

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: لله، الامیر سید یمین الدوله و امین المله ابوالقاسم ولی امیر المومنین

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦ نمبر :

وزن: ۱،۷ گرامه، قطر : ۲۰ ملي متره

د سکې مخ: لا اله الا الله وحده، یمین الدوله محمود

لمن لیک: سجستان سنه آثین و ثسیحن وثلثمائة

د سکې شا: القادر بالله

لمن لیک : لا اله الا لله وحده لا شریک له

ب: د سپینو زرو سکې

۱ نمبر: ضرب ځای : لایقر ، قطر : ۲۱ ملي متره

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: لله، یمین الدوله وامین المله محمود بن سبکتگین.

۲ نمبر: ضرب ځای بلخ ، ۴۲۰ هجري

وزن: ۲،۸ گرامه، قطر:۲۲ ملي متره

د سکې مخ: عدل

د سکې شا: ابوالقاسم یمین الدوله محمود (۱۴: ۷۱۴-۷۱۵).

سلطان مسعود

الف: د سرو زرو سکې

۱ نمبر: ضرب ځای : هرات. ۴۲۲ هجري

د سکې مخ: الناصر الدین ، القادر بالله، مسعود، الله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکې شا: امنستقم من اعداء الله، ظهير خليفة الله، ابو سعيد.

۲ نمبر: ضرب ځای: غزني، ۴۲۳ هجري

وزن: ۳،۷ گرام، قطر : ۲۲ ملي متره

د سکې مخ : القادر بالله

د سکې شا: القايم بامرالله ناصر دين الله ابوسعيد

۳ نمبر:۴۲۳ هجري

د سکې مخ : لايقر

د سکې شا: الناصر الدين الله ظهير خليفة الله مسعود بن محمود

۴ نمبر: ضرب ځای : نيشاپور، ۴۲۲ هجري

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: لله- ناصرالدين الله حافظ عبادالله مسعود

ب: د سپينو زرو سکې

۱ نمبر: ضرب ځای : بلخ، د ۴۲۱ او ۴۲۲ هجري کلونو ترمينځ

د سکې مخ: عدل، القادر بالله

د سکې شا: لله.... عليه السلام مسعود(۱۴: ۷۱٦).

شهاب الدوله سلطان مودود

الف: د سپينو زرو سکې

۱ نمبر: د سکې مخ: رجب، عدل

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکې شا: القایم بامرالله، شهاب الدوله مودود

۲ نمبر: د سکې مخ: عدل، القایم بامرالله

د سکې شا: القایم بامرالله، شهاب الدوله مودود

ب: د زیړو سکې

د سکې مخ: القایم بامرالله

د سکې شا: الدوله.... ابوالفتح مودود

عبدالرشید

الف: د سروزرو سکې

وزن: ۲،۸ گرام، قطر : ۲۵ ملي متره

د سکې مخ : القایم بامرالله

د سکې شا: لله ، عزالدوله و زین المله، شرف الله، عبدالرشید (۱۴: ۷۱۷).

طغرل نمک حرام

الف: د سپینو زرو سکې

وزن: ۳،۳ گرام، قطر : ۱۹ ملي متره

د سکې مخ: فتح .... بامرالله

د سکې شا: لله قوام الدوله ابوسعید، طغریل

فرخ زاد

الف: د سروزرو سکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضرب ځای: غزني، ۴۴۴ هجري

وزن: ۴ گرام، قطر : ۲۴ ملي متره

د سکې مخ: القایم بالله

د سکې شا: فر، جمال الدوله وکمال المله فرخ زاد بن مسعود.

ب: د سپینو زرو سکې

وزن: ۳،۳ گرام، قطر : ۱۹ ملي متره

د سکې مخ: عدل، القایم بالله

د سکې شا: ابوشجاع فرخ زاد بن مسعود (۱۴ : ۷۱۸).

سلطان ابراهیم

الف: د سرو زرو سکې

وزن: ۴،۸ گرام ، قطر: ۲۵ ملي متره . ۴۵۵ هجري

د سکې مخ: لا اله الا الله وحده لاشریک له- القایم بامرالله

د سکې شا: ظفر، سفیر الدوله و ضهیر المله ، ابراهیم

ب: د سپینو زرو سکې

۱ نمبر: وزن : ۲،۹ گرامه، قطر :۱۸ ملي متره

د سکې مخ: الله، القایم بامرالله، نصیري.

د سکې شا: طهیر الدوله ، الملک ابراهیم

۲ نمبر: وزن : ۳ گرامه، قطر : ۱۹ ملي متره

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکې مخ: القايم بامرالله

د سکې شا: محمد رسول الله، طهير الدوله الملک ابراهيم نصيري.

۳ نمبر: وزن: ۳،۳ گرامه، قطر: ۱۹ ملي متره

د سکې مخ: القايم بامرالله، ملک الاسلام نصيري

په لمن ليک کې : الملک لله

د سکې شا: السلطان الاعظم - قيد الملوکه، سيد السلاطين ابراهيم

دريم مسعود

الف: د سپينو زرو سکې

وزن: ۳،۸ گرامه، قطر :۱۹ ملي متره

د سکې مخ: لله، محمد رسول الله المسظهر يمينې (؟)

د سکې شا: ابوسعيد... الاعظم ، القادم بامرالله القايم بحجت الله مسعود

لمن ليک : الملک الموید علاولدوله

بهرام شاه

الف : د سپينو زرو سکې

وزن: ۳،۳ گرامه، قطر : ۱۸،۹ ملي متره

د سکې مخ: لله المستر شل بالله، عزالدوله سنجر

د سکې شا: .... (؟) السلطان الاعظم يمين الدوله بهرام شاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورته معلومات د کابل موزیم د لرغونو اسلامي سیکو لړ لیک اثر څخه چې لیکوال یې دومي
نیک ښودلی دی او په ۱۹۵۳ ز کال په دمشق کې چاپ شوی، اخېستل شوی دی (۱۴ : ۷۱۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلورمه ننښلونه

شمیره	هجري قمري کال	پیښې
د طاهريانو، صفاريانو، سامانيانو او غزنوي واکمنانو د واکمنيو د مهمو پيښو کرنولوژي		
۱	۲۰۴	د اسد بن سامان د زامنو تقرر: نوح د سمرقند په حکومت، احمد په فرغانه کې، يحيی په چاچ (تاشکند) او الياس په هرات کې
۲	۲۰۵	د طاهر بن حسين انتصاب (مقررول) د خراسان په حکومت
۳	۲۲۷	نوح بن اسد مړينه
۴	۲۳۷	د بُست په حکومت باندې د يعقوب ليث صفاري واکمن کېدل
۵	۲۴۱	د يحيی بن اسد مړينه
٦	۲۴۲	د الياس بن اسد مړينه
۷	۲۴۹	د احمد بن اسد مړينه
۸	۲۵۳	د يعقوب ليث په لاس د هرات، بلخ او باميان فتح کېدل
۹	۲۵۹	د يعقوب له خوا د محمد طاهر ماتې
۱۰	۲٦۰	د يعقوب په لاس د طبرستان فتح، د نصر بن احمد په لاس د بخارا فتح او خپل ورور اسمعيل ته د هغې سپارل
۱۱	۲٦۵ د شوال ۱۴مه	د يعقوب مړينه
۱۲	۲٦۷	د الپتگين پيدايښت
۱۳	۲۷۵	پر بخارا د احمد بن نصر يرغل
۱۴	۲۸۵	اسمعيل بن احمد ته د احمد بن فريغون بيعت
۱۵	۲۸۷	د اسمعيل بن احمد په لاس په بخارا کې د عمرو ليث ماتې
۱٦	۲۹۵ د صفری ۱۴ مه	د اسمعيل بن اسد مړينه
۱۷	۲۹۸	د احمد بن اسمعيل په لاس د سيستان د حکمران معدل بن ليث ماتې
۱۸	۲۸۷	د احمد بن اسمعيل په لاس د سيستان د حکمران عمرو بن ليث ماتې
۱۹	۳۰۱ جمادی الثانی ۲۳ مه	د احمد بن اسمعيل مړينه. (۳۷: ۳۰٦).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰	۳۰۹	د سیستان پر حکومت د احمد بن محمد صفاري مقرري.
۲۱	۳۳۱	د سبکتګین پیدایښت
۲۲	۳۴۳ د ربیع الثاني ۱۹ مه	د نوح بن نصر مړینه
۲۳	۳۴۵	د الپتګین په لاس د بکر بن ملک وژل کېدل
۲۴	۳۴۸	د الپتګین لخوا د سبکتګین ابتیاع
۲۵	۳۴۹	پر نیشاپور باندې د الپتګین حکمراني
۲۶	۳۵۰ د شوال ۱۱ مه	الملک بن نوح مړینه
۲۷	۳۵۰ ذیحجه	بخارا باندې د الپتګین یرغل
۲۸	۳۵۱ ربیع الاول ۱۵ مه	د الپتګین په لاس د منصور بن نوح د جنرال ماتې
۲۹	۳۵۱ د ذیحجې ۱۳مه	په غزني باندې د الپتګین واکمني
۳۰	۳۵۲	د الپتګین په لاس د منصور بن نوح د جنرال ابوجعفر ماتې.
۳۱	۳۵۲ د شعبان شلمه	د الپتګین مړینه او د هغه د زوی ابواسحق په تخت کیناستل
۳۲	۳۵۳	د احمد بن نوح مړینه او د هغه د زوی خلف په تخت کیناستل
۳۳	۳۵۴ د شوال ۲۷مه	د ابو ابراهیم اسحق په لاس د ابوعلي لاویک ماتې
۳۴	۳۵۴	د خلف په غیاب کې په سیستان باندې د طاهر بن حسین واکمني
۳۵	۳۵۵ د ذیقعدې ۲۵مه	د ابواسحق ابراهیم مړینه او د بلکاتګین پاچا کېدل
۳۶	۳٦۱ د محرم لسمه	د سلطان محمود پیدایښت
۳۷	۳٦۵	د بلکاتګین مړینه او د پریتګین په تخت کیناستل
۳۸	۳٦٦	د منصور ابن نوح مړینه او د هغه د زوی پاچا کېدل.
۳۹	۳٦٦	د پریتګین خلع کېدل. (۳۷: ۳۰۸).
۴۰	۳٦٦ د شعبان ۲۷ مه	د غزني په تخت د سبکتګین کښیناستل

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۱	۳۷٦	د سبکتگین په لاس د جیپال ماتې او په یرغمل ډول د سخپال پاتې کېدل.
۴۲	۳۸۰	د غزني په کلا کې د محمود بندي کېدل د سبکتگین له خوا
۴۳	۳۸۲ محرم	سیر جان ته نژدې د عمرو بن خلف ماتې
۴۴	۳۸۴ د رمضان ۱۵مه	د سبکتگین او محمود له لوري د ابوعلي سیمجوری ماتې؛ سبکتگین ته د نوح بن منصور له خوا د بلخ سپارل او د ناصر الدوله لقب ورکول. محمود ته د خراسان د پوځ د مشري ورکول او د سیف الدوله د لقب ښښل.
۴۵	۳۸۵ ربیع الاول	د سبکتگین او محمود له خوا د ابوعلي سیمجوری او فایق ماتې خوړل.
۴٦	۳۸۷ د رجب ۱۳مه	د نوح بن منصور مړینه او د هغه د زوی ابوالحارث په تخت کښیناستل
۴۷	۳۸۷ شعبان	د سبکتگین مړینه او د هغه د زوی اسمعیل سلطان کېدل
۴۸	۳۸۸ ربیع الاول	د محمود له خوا د غزني د کلا نیول او د اسمعیل نیول کېدل او په تخت د محمود کښیناستل.
۴۹	۳۸۸	په فوشنج د خلف واکمن کېدل او بیرته د هغه پریښودل؛ د محمود د تره بغراجق مړینه .
۵۰	۳۸۹ د صفری۱۲ مه	د ابوالحارث منصور بن نوح لرى کول او پر ځای یې د هغه ورور ابوالفواراس عبدالملک په تخت کینول
۵۱	۳۸۹ جمادی الاول ۲۷ مه	د محمود له خوا عبدالملک ته ماتې ورکول په مرو او د خراسان نیول، د غرجستان مشر په توګه د محمود پیژندنه او جوزجانان ته د اسمعیل ورتګ.
۵۲	د ۳۸۹ شعبان	د فایق مړینه
۵۳	د ۳۸۹ د ذیقعدی لسمه	په بخارا د ایلک خان واکمن کېدل او د عبدالملک بندي کېدل
۵۴	۳۹۰محرم	ایلک خان ته د محمود له خوا د یوه هیئت لیږل
۵۵	۳۹۰	د لغمان پر ځینو کلاوو د محمود واکمن کېدل
۵٦	۳۹۱ شوال	هند ته د محمود روانیدل؛ د نصر له خوا د نیشاپور پریښودل
۵۷	۳۹۱	د محمود لاس ته د واثق لویدل او د هغه بندي کول. (۳۷: ۳۱۲).
۵۸	۳۹۲	د جیپال ماتې او بندي کېدل او د محمود قلمرو سره د ویهند یو ځای کېدل.
۵۹	۳۹۳	له غزني څخه د سیستان خواته د محمود ورتګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦٠	۳۹۳ ذیقعده	د سیستان خواته له غزني څخه د محمود خوځیدل
٦١	د ۳۹۳ د ذیحجې پنځلسمه	د محمود له خوا د سیستان د شورشیانو ماتول. د سیستان په حکومت د نصر مقررول
٦٢	۳۹۳	د جیپال مړینه او د هغه د زوی انندپال په تخت کیناستل
٦٣	۳۹۵	له غزني څخه بهتندې ته د محمود تګ او د بهتندې د راجه (بیجی رای) شکست او مړینه
٦٤	۳۹۵	غزني ته د محمود بیرته راتګ
٦٥	۳۹٦	د سند پر غاړه د آنند پال ماتې
٦٦	۳۹٦	پر خراسان د ایلک خان یرغل
٦٧	۳۹۷	له خراسان څخه د ایلک خان د پوځ شاته تلل او وتل
٦٨	۳۹۸ ربیع الثاني ۲۳ مه	پر خراسان د ایلک خان دوباره یرغل او د (کتر) په میدان کې د هغه ماتې
٦٩	۳۹۸	د سخپال بغاوت او د محمود له خوا د هغه ماتې او بندي کېدل
۷۰	۳۹۹ د ربیع الثاني ۲۹ مه	د آنند پال په وړاندې د محمود راخوځیدل او ویهند ته نژدې د آنند پال ماتې
۷۱	۴۰۰	غزني ته د طغا خان د سفیر راتګ؛ له غزني څخه د نراین پور خواته د سلطان محمود حرکت کول.
۷۲	۴۰۱	له غزني څخه ملتان ته د محمود ورتګ؛ د طغاخان پر سلطنت د ایلک خان یرغل او بیرته د هغه په شاتګ ؛ یو ځل بیا د طغا خان پر سلطنت د ایلک خان یرغل؛
۷۳	۴۰۱	په غور د محمود یرغل او ابن سوري نیول . د ابن سوري مړه کېدل.
۷۴	۴۰۱	خراسان کې قحطي؛ د قصدار د حمران پاځون او هلته د محمد بن محمود مقرریدل.
۷۵	۴۰۱	د آنند پال مړینه
۷٦	۴۰۲	پر قصدار یرغل او د هغه د حکمران بیعت
۷۷	۴۰۳	د غرجستان نیول او غزني سره یې تړل.
۷۸	۴۰۳	د ایلک خان مړینه
۷۹	۴۰۴	نندنې ته د محمود ورتګ او له ناچارۍ څخه له هغه ځایه بیرته راتګ؛ له غزني څخه یو ځأ بیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

		ننڊنې ته د محمود تګ او د هغه پواسطه د ننډنې نيول کېدل.
۸۰	۴۰۵	تهانيسر ته له غزني څخه د محمود ورتګ او د تهانيسر سقوط
۸۱	۴۰۵	په خوابن باندې د محمود يرغل
۸۲	۴۰٦	بلخ باندېد محمود يرغل؛ د مسعود ټاکل د وليعهد په توګه ؛ په کشمير باندې لومړنې حمله او د لوهکوټ محاصره؛
۸۳	۴۰۸	د خوارزم د لښکر ماتی او د محمود له خوا د هغو سيمو نيول. د خوارزم حکومت ته د التون نتاش غوره کول؛ د طغان خان مړينه او د هرات په حکومت د مسعود مقرريدل
۸۴	۴۰۹ د جمادی الاول ۱۳ مه	له غزني څخه قنوج ته د محمود حرکت او محمد ته د غزني دحکومت د کفالت پريښودل
۸۵	۴۰۹ د رجب شلمه	له جمنا څخه د محمود قنوج نيول .
۸٦	۴۰۹	د قبايلو خواته د محمود حرکت
۸۷	۴۱۰	له غزني څخه د ګندهـ او قنوج په لورې د محمود حرکت
۸۸	۴۱۰ د شعبان ۱۴مه	د محمود له خوا د تريلو جيپال ماتې
۸۹	۴۱۰	په باري باندې د محمود واکمن کېدل
۹۰	۴۱۱	نور او قيرات ته د محمود ورتګ
۹۱	۴۱۱ د جمادی الاول لسمه	د غور (تب) ته د محمود حرکت
۹۲	۴۱۲	پر کشمير دويم ځل يرغل او د لوهکوټ محاصره کول
۹۳	۴۱۲	ملتان ته د مسعود په بندي توګه ليږل؛ د محمود له خوا د آنند پال د زوی تريلو جيپال وژل کېدل
۹۴	۴۱۳	د ګواليار د راجه بيعت؛ د کالنجر د راجه ګندهـ بيعت
۹۵	۴۱۵	بلخ ته د سلطان تګ (۳۷: ۳۱۴).
۹٦	۴۱٦	د اسرائيل بن سلجوق نيول کېدل او د کالنجر کلا ته د هغه ليږل؛ په خراسان کې د سلجوقيانو لپاره د اوسيدو اجازه ورکول.
۹۷	۴۱٦ د شعبان ۲۲ مه	سومنات ته له غزنی څخه د محمود ورتګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹۸	۴۱٦ د رمضان ۱۸مه	ملتان ته د محمود تګ
۹۹	د ۴۱٦ شوال	انهلوارې ته د سلطان رسيدل او د راجه بيهم تښتيدل
۱۰۰	د ۴۱٦ د ذيقعدی ۱٦مه	د سومنات فتح
۱۰۱	د ۴۱٦ ذيحجه	د محمود له خوا د کنتهـ کوټ د کلا نيول او د منصورې د حاکم خفيف ماتې
۱۰۲	۴۱٦	د معدان مړينه او د هغه د زوی (عيسی) په تخت کښيناستل او غزني ته د ابوالمعسکر تښتيدل.
۱۰۳	۴۱۷	د سلطان حضور کې د قتا خان او ايغور خان د سفيرانو شرفيابی، قدرخان ته د محمود له خوا د مرستې په خاطر د ابوبکر حصيری ورليږل.
۱۰۴	۴۱۷	محمود ته د کف (الدوله والاسلام) د لقب او دده وروڼو او زامنو ته د نورو لقبونو ورکول د خليفه له خوا؛ د بهيمپال مړينه
۱۰۵	۴۱۸	د جټانو د ټکولو په خاطر له غزني څخه د محمود وتل
۱۰٦	۴۱۸	له سلجوقيانو څخه د ناوا بيورد د خلکو شکايتونه
۱۰۷	۴۱۹	د سلجوقيانو په وړاندې د محمود لشکر کشي
۱۰۸	۴۲۰ربيع الثاني	ری ته د محمود د لښکرو ننوتل ، د ری نيول ، د مجدالدوله بندي کېدل د ری په حکومت د مسعود مقرريدل
۱۰۹	۴۲۱	د مسعود له خوا د اصفهان نيول
۱۱۰	د ۴۲۱ د ربيع الثاني ۲۳ مه	د سلطان محمود مړينه
۱۱۱	د ۴۲۱ د جمادی الاول شلمه	مسعود ته د محمود د مړينې خبر وررسيدل
۱۱۲	۴۳۲ د جمادی الاول ۱۱ مه	د سلطان مسعود مړينه (۳۷: ۳۲۱).

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصطلاحات

- منجنيق: يوه وسله ده چې ډبرې، نفتي موادو څخه الوده او نور تخريبي مواد ليرې گوزاروي. د لومړي ځل لپاره فنيقيانو دغه وسله استعمال کړه. وروسته يونانيانو او پارسيانو هم له دې وسلې څخه گټه اخېستله. عربو هم په لومړي اسلامي دوره کې دغه وسله استعمالوله. په دې کې هيڅ شک نشته چې مجنيق په افغانستان (خراسان) کې د جگړې پرمهال استعماليده... په اسلامي دوره کې چې کله عبدالرحمن بن سمره په ۳٦ هـ کې افغانستان ته راغی، او د مسلمانانو له لښکرو سره کابل ته راورسيد، څو مياشتی يې د کابل ښار کلابند کړ، بالاخره يې د منجنيق په وسيله د کابل د ښار حصار مات کړ، بيا يې دا ښار ونيوه. مسلمانانو د افغانستان د ختيځو سيمو (سندهـ) په نيولو کې هم منجنيق استعمالوه. د منجنيق څخه يې د کلاگانو د ديوالونو په ورانولو کې گټه اخېسته. (۸: ۵۸۵).
- عيار: د سرو زرو په يو جوړ شوي توکي کې د سروزرو د سلنې اندازې ته وايي.
- حشري پوځ: د غزنويانو د واکمنۍ پر مهال به محلي لويو خانانو په شخصي امکاناتو يو پوځي ټولگی جوړاوه او له پاچاهانو سره به يې په فتوحاتو کې مرسته کوله. ددغې پوځي ټولگي شمير د هر خان تر امکاناتو پورې اړه درلوده، خو ځينې وخت د پاچا له خوا هم د ځينو لويو قومونو مشرانو ته اندازه ټاکل کېده .
- سيورسات: هغه پوځي مسؤلينو ته استعماليده چې د پوځي سفر پر مهال به يې پوځيانو ته اعاشه او اباطه برابروله (۱۰۱:۲۲).
- امپراتوري : هغه دولتونو ته ويل کيږي چې له خپلو جغرافيايي حدود څخه د باندې په گاونډيو هيوادونو باندې حکومت وکړي.
- بيگار: هغه کار ته وايي چې په خلکو باندې له اجورې پرته سرته رسول کيږي.
- ارهټ: چې جمع يې ارهټونه دي. دا له څاه گانو څخه د اوبو را ايستلو ابتدايي وسيله وه، چې څرخ به يې د انسان يا څاروي په واسطه تاويده او د اړتيا وړ د څښاک او د کروندې د خړوبولو استفاده به ترې کېده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

- اقطاع او تیول: اقطاع هغه ځمکې ته ویل کېده ، چې د حکومت له خوا به نظامي افسرانو ته ورکول کېده ، خو کله کله به روحانیونو ته هم د احترام او درناوې په خاطر یوه ټوټه ځمکه ورکول کېده . اقطاع میراثي بڼه درلوده چې له یولسمې پیړۍ څخه مخکې رواج درلود. مینوسکي لیکي: هیڅ داسې وسیله نشته چې مونږ د هغه پواسطه د اقطاع او تیول ترمینځ فرق وکړو، ولې یو شې ویلې شو چې تیول د صفویانو په وخت کې محترمانه جنبه درلوده چې له خدمت سره یې اړیکه نه درلوده. حتی تیول د مستعمرې یو ډول بڼه غوره کړه. خو بارتولد په خپل اثر ترکستان نامه په ۱۳۲ مخ کې لیکي : تاریخ اجتماعي دوره غزنویان (الته برویت حدود العالم) سابقه تیول په حدود قرن یازده هم بیش برده اند اما اسم تیول به معنی وسیعش از قرن شانزدهم میلادي به بعد متداول گشت و رونق یافت و تیول عبارت بود از اهدای تمام یا سهمی از محصول و عواید ارضي معین. بعضی از تیول ها مربوط بوظایف و مشاغل معینی بود. تا وقتی که آن شغل را داشت، از آن تیول بهره میگرفت. بعضي تیول های دیگری در برابر خدمت شخص به شخصی مورد نظر و برای حیات وی داده میشد، ولی ارثي نبود.... در واقع تشبثی بود از طرف حکومت برای احیای اقطاع به شکل قدیمی (انتقاع مؤقتی) که در وقت خلفا وجود داشت، تیول از اراضی دیوانی (دولتي) داده میشد (۲۲:۱۱۰-۱۱۱).
- گزیت یا سرگزیت: د جزیه معنی ورکوي، چې په ساساني دولت کې هم رواج و چې په پارسي کې جزیه یا د سرمالیه د گزیت یا سرگزیت په نوم رواج درلود.(۲۲:۱۸٦).
- جزیه : په اسلامي دوره کې د قران د (توبی د صورت ۲۹ آیت) د حکم سره سم په فتح شویو اسلامي هیوادونو کې له اهل ذمه (اهل کتاب) څخه هر کال جزیه اخستل کېده . که چا د اسلام مقدس دین قبلولو، هغه د جزیې څخه معاف و (۲۲:۱۸٦).
- فرسخ: ۱۲۰۰۰ زره خطوي، یا ۳٦۰۰۰ زره قدمه، ځینې فرسخ د اوښ زر گامه گڼي چې یو نیم میل کیږي.
- مستمري: هغه تنخوا گانی وې، چې روحانیونو او ځینو اشخاصو ته به د دولت له خوا په دوامدره توگه ورکول کېده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

- عروض: هغه علم چې د وزن په لحاظ د نظم سم او ناسم پر معلومېږي او په یو شمیر بحرونو مشتمل دی (۱۷: ٦۱).
- وزنپوهنه (عروض): هغه علم دی چې د نظم پر څپو ویشنه، رکنونه او بحرونه راپېژني (۱۱:۴۸).
- عروض په لغت کې د شعر تلی د لومړی مسری وروستۍ رکن او غره کې د لاری په معنی ده(۴۸:۷۳).
- عروض د ادبي علومو له ډولونو څخه یو ډول دی چې موضوع یې د شعر پر وزن، آهنګ باندی بحث کول دي او د وزن د ایجاد پر څرنګوالې، د وزن پر ډولونو او د هغه په سم او ناسم باندې خبري کوي (۲۴: ۲۳).
- قافیه: د عربو په لغت کې وروسته - شا- څټ او ورپسي تلونکی ته وایي او په اصطلاح کې هغه پوهنه ده، چې د بیتونو د دورونو د پای کلمو له همغږیو څخه بحث کوي یا په بله وینا د مصرع، بیت د هری مصرع او غیر مصرع هر بیت د پای کلمه، چې شعرونو باندی ختمیږي او اعاده یې په ورپسې بیتونو کې لازمه وي قافیه بلل کیږي یا د نظم د دورونو وروستیو هم اهنګیو څخه بحث کوي (۱۳ :۹).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماخذونه

۱. ابري فروغي، اصغر. (۱۳۸۷هـ ش). تاریخ غوریان. ایران: ارگان نشراتي سمت.

۲. بارتولد. (۱۳۴۴هـ ش). تاریخ سیاسي و اجتماعی اسیای مرکزي در قرن دوازده. مترجم.علي محمد (زهما). کابل: پوهنې مطبعه.

۳. بخش فرهنگي اماده سازي غزني . (برای سال ۲۰۱۳ -۱۳۹۱). سیمای تاریخی غزنه. مطبعه. نوري بخش.

۴. بهار خوګیاڼی، سید محمد کریم. (۱۳۸۸لمریز). د افغانستان د مینځنیو پیړیو تاریخ. ژباړن. محمد فردوس (زکوخیل). کابل: ریپرو هندیا.

۵. بهار، ملک الشعراء. (۱۳٦٦هـ ش). تاریخ سیستان .کابل:مطبعه دولتی.

٦. پژواک، عتیق. (۱۳۸۸ ل). غوریان. ژباړن. اورنګزیب ارشاد. پیښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۷. جوزجانی، سراج الدین. (۱۳۴۲هـ ش) طبقات ناصري. به تصحیح و مقابله و تحشیه. عبدالحی حبیبی. کابل: د افغانستان تاریخ ټولنه.

۸. حبیبي، عبدالحی. (۱۳۸۰هـ ش). تاریخ افغانستان بعد از اسلام .ایران :انتشارات افسون.

۹. حبیبي، عبدالحی. (۱۳۸۲ هـ ش). جغرافیای تاریخی افغانستان .چاپ سوم. کابل: بنګاه انتشارات میوند. کتابخانه سبا

۱۰. حبیبي، عبدالحی.(۱۳۷۸ ل). د افغانستان لنډ تاریخ. دویم چاپ. ژباړن. عبدالروف بینوا. پېښور: دانش خپروندویه ټولنه.

۱۱. حبیبي، عبدالحی او نور. (۱۳۹۱هـ ش). د افغانستان تاریخ د اسلام له راتګ څخه تر محمد زایانو پورې. دویم چاپ. ژباړن . عبدالرؤف بینوا. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۱۲. حسیني، سید رضا.(۱۳۹۲هـ ش). معماري و شهر های افغانستان. کابل: انتشارات خراسان.

۱۳. حقپال، محمداجان. (۱۳۸۹ل). قافیه پوهنه. کابل: د کابل پوهنتون مطبعه.

۱۴. خلیلي، خلیل الله او نور. (۱۳۹۱ ل). د افغانستان تاریخ. د اسلام د راتګ څخه تر محمد زایانو پورې. دویم چاپ. ژباړن. اورنګزیب ارشاد. پیښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۱۵.رحمتي، محب الله. (۱۳٦۴ هـ ش). جغرافیای بشري افغانستان. کابل: پوهنتون کابل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

١٦. رشاد، عبدالشکور.(١٣٨٩لمریز). جغرافیایي یادښتونه. (لومړی او دوهمه برخه). کندهار: علامه رشاد اکاډمي.

١٧. رشاد، عبدالشکور. (١٣٩٥ ل). د پښتو منظم عروضي سیستم . کندهار : علامه رشاد اکاډمی.

١٨. سرهنگ، پاینده محمد. (١٣٦٠ هـ ش). افغانستان مقارن لشکرکشی های اعراب. اثر تحقیقي گستتنز. چاپ شده. کابل: پوهنتون کابل.

١٩. سوبمن، نصرالله. (١٣٨٠ ل). پښتانه په هند کې. پاکستان: لاهور ملت چاپ خونه.

٢٠. سمناني، احمد پناهي. (١٣٧٧ هـ ش). چنگیز خان چهره خونریز تاریخ. ایران: انتشارات حافظ نوین.

٢١. سیستاني، محمد اعظم. (١٣٦٩هـ ش). سیستان سرزمین ماسه ها و حماسه ها. جلد سوم. اوضاع سیاسي و اجتماعی سیستان بعد از اسلام. کابل: مطبعه دولتي.

٢٢. سیستاني، محمد اعظم. (١٣٦٢هـ ش). مالکیت ارضی و جنبش های دهقاني در خراسان قرون وسطی. کابل: اکادمی علوم افغانستان.

٢٣. سیاقي، محمد دبیر. (١٣٩٢ هـ ش). جلال الدین محمد خوارزم شاه. کابل: انتشارات میوند. کتابخانه سبا.

٢۴. شمیسا، سروش. (١٣٨١ هـ ش). اشنایي باعروض و قافیه. تهران: انتشارات فردوسي.

٢۵. صدیقي، جلال الدین. (١٣٨٣هـ ش).دایرةالمعارف تاجیک. کابل: انتشارات میوند.

٢٦. صدیقي زرولي. (١٣٩۴ لمریز). افغانستان د طاهریانو پرمهال. ننگرهار: مومند خپرندویه ټولنه

٢٧. غبار، میر غلام محمد. (١٣٩٣ ل). افغانستان د تاریخ په تګلوري کې (لومړی او دویم ټوک) . ژباړن. پوهاندمحمد بشیر دودیال . کابل : میوند خپرندویه ټولنه .

٢٨. غبار، میر غلام محمد. (١٣٩١ لمریز). خراسان. ژباړن. رحمت الله هوتک. جلال اباد: همدرد کتاب پلورنځی.

٢٩. غوری مستمندي، غوث الدین. (١٣٧٨ هـ ش). تاریخ مختصر غور. پشاور: مرکز نشراتی میوند، سبا کتابخانه.

٣٠. فروزاني ، سیدابوالقاسم. (١٣٩٥هـ ش). غزنویان. (از پیدایش تا فروپاشی). تهران: چاپ هشتم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۱. فرهنگ، میر محمد صدیق او نور (۱۳۹۱هـ ش). د افغانستان تاریخ د اسلام له راتګ څخه تر محمد زايانو پورې. دویم چاپ. ژباړن . اورنګزیب ارشاد. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۳۲. کاکاخیل، سید بهادر شاه. (۱۹٦۵ م). پښتانه د تاریخ رڼا کې. پیښور: یونیورسیټی بُک ایجنسي.

۳۳. کاکړ، محمد حسن. (۱۳۹۰ل). پښتون، افغان، افغانستان. پیښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۳۴. کامګار، جمیل الرحمن. (۱۳۸۸ هـ ش). د افغانستان د معارف تاریخ. ژباړن. قاري عبدالسمیع شیرزاد. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۳۵. محبی. (۱۳۹۱هـ ش). د افغانستان تاریخ د اسلام له راتګ څخه تر محمد زائیانو پوري. دویم چاپ. ژباړن. اورنګزیب ارشاد. پیښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۳٦. محمد حیات خان. (۱۳۸٦هـ ش) حیات افغاني. دویم چاپ. ژباړونکې. محقق فرهاد ظریفي او محقق عبدالطیف طالبی. پیښور. دانش خپرندویه ټولنه.

۳۷. محمد ناظم.(۱۳۸۵ ل). د غزنوی سلطان محمود ژوند او پیښلیک. ژباړن. محمد بشیر دودیال. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۳۸. ناګار، فضل ولي .(۱۳۹۵ لمریز). د حضرت حمزه بابا (رح) عرفان او غزل. ننګرهار: ناګار خپرندویه ټولنه.

۳۹. نرشخي، ابوبکر بن جعفر. (۱۳٦۲هـ ش). تاریخ بخارا. مترجم . ابونصر احمد بن محمد بن نصرالقبادي. کابل: مطبعه دولتي .

۴۰. نړیوال، رازقي. (۱۳۸۳ لمریز). د افغانستان استحکامي کلاوې ، حصارونه او بالاحصارونه. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۴۱. نړیوال، رازقي.(۱۳۹۲ لمریز) . د افغانستان تاریخی او فرهنګی ویاړونه . کابل:دانش خپرندویه ټولنه.

۴۲. نړیوال، رازقي. (۱۳۸٦ لمریز). د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼې. دویم ټوک. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۴۳. نعیمي، علي احمد او نور. (۱۳۹۱لمریز). د افغانستان تاریخ د اسلام له راتګ څخه تر محمد زايانو پورې. دویم چاپ. ژباړن . اورنګزیب ارشاد. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۴. نقشبندي، شيخ امين علاوالدين .(۱۳۸۹ لمريز). د تصوف حقيقت او د نقشبند په طريقې يو بحث. ژباړن. محمد بشير دودیال. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۴۵. نهرو،جواهر لعل .(۱۳۷۷ ش). نگاهی به تاریخ جهان. مترجم . محمود تفضلی. چاپ دوهم . تهران: چاپخانه سپهر.

۴۶. هاشمي، سيد سعدالدين. (۱۳۵۴ هجري شمسي). تاريخ افغانستان دوره اسلامی از ظهور حکومات ملی اسلامی تازمان اعلیحضرت احمد شاه ابدالی . کابل: پوهنتون کابل.

۴۷. هاشمي، نور حسيب .(۱۳۹۵ هـ ش). مفتاح التصوف.

۴۸. همکار، محمد ابراهيم. (۱۳۹۴ ل). وزنپوهنه. دويم چاپ . ننگرهار: ختيځ كتاب پلورنځی.

۴۹. هيوادمل، زلمي. (۱۳۸۳ هـ ش). جغرافيه تاريخي لغمان. پيښور: موسسه انتشارات الازهر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکلړ

سریزه..1

لومړی ځپرکی

د طاهریانو دولت

پیلېزه..3
۱,۱. په افغانستان کې د ۹-۱۳ ز پیړۍ پورې د خراساني دولتونو جوړېدل 4
۲.۱. له ۹-۱۳ ز پیړۍ پورې د افغانستان ټولنیزه، اقتصادي او کتلوري اوضاع 5
۳.۱. د طاهریانو دولت (....7
۴.۱. د طاهر پوشنجي واکمني 8
۵.۱. د طلحه واکمني 13
۶.۱. د عبدالله واکمني 13
۷.۱. د دویم طاهر واکمني 15
۸.۱. د محمد واکمني 15
۹.۱. د طاهریانو د عصر علمي او فرهنګي خدمتونه..16
۱۰.۱. د طاهریانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه 19
لنډېز 20
پوښتنې 21

دویم ځپرکی

د صفاریانو دولت

پیلیزه 24
۱.۲. د صفاري دولت مینځ ته راتګ 25

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۲. د یعقوب لیث صفاري واکمنی........ 27
۳.۲. د عمرو واکمني 31
۴.۲. د طاهر واکمني 34
۵.۲. د لیث واکمني 35
٦.۲. د ابوعلي محمد واکمني 36
۷.۲. د معدل واکمني........ 37
۸.۲. د دویم عمرو واکمني 38
۹.۲. د ابو جعفر احمد واکمني........ 38
۱۰.۲. د خلف واکمني........ 39
۱۱.۲. د صفاریانو د عصر کلتوري او ټولنیز وضعیت 39
۱۲.۲. د صفاریانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه 41
لنډیز 42
پوښتنې 43

درېیم څپرکی

ساماني دولت

پیلیزه........ 47
۱.۳. سامان خدات........ 48
۲.۳. د امیراسمعیل ساماني واکمني........ 50
۳.۳. د ابونصر احمد واکمني 53
۴.۳ . د نصر واکمني........ 54
۵.۳. د نوح واکمني 55

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶.۳. د عبدالملک واکمني 57
۷.۳. د ابو صالح منصور واکمني 58
۸.۳. د دویم نوح واکمني 59
۹.۳. د دویم منصور واکمني 61
۳,۱۰. د دویم عبدالملک واکمني ٦٢
۱۱.۳. د سامانیانو د عصر مدني، ټولنیز او فرهنگي حالت 63
۱۲.۳. د سامانیانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه 67
لنډیز 68
پوښتنې 70

څلورم څپرکی

د غزنویانو دولت

پیلیزه 75
۱.۴. د غزنویانو د دولت مینځ ته راتگ 76
۱.۱.۴. غزني ښار 76
۲.۱.۴. د غزنوي دولت بنسټ ایښودونکی 77
۲.۴. د الپتگین واکمني 78
۳.۴. د ابواسحق ابراهیم واکمني 78
۴.۴. د بلکاتگین واکمني 79
۵.۴. د پریتگین واکمني 79
۶.۴. د سبکتگین واکمني 80
۷.۴. د سلطان محمود غزنوي واکمني 84

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.۷.۴. د سلطان محمود غزنوي او ابوالحارث ساماني اړيکې 86
۲.۷.۴. د سیستان نیول 87
۳.۷.۴. د غور نیول 88
۴.۷.۴. د قصدار یا ننني بلوچستان نیول 89
۵.۷.۴. د مکران نیول 89
٦.۷.۴. د ری، همدان او اصفهان نیول 90
۷.۷.۴. د فارس نیول 91
۸.۷.۴. ختیځ لورې ته فتوحات 92
۹.۷.۴ . د سلطان محمود مړینه 97
۱۰.۷.۴. د سلطان محمود شخصیت 97
۱۱.۷.۴. د سلطان محمود دورې ته یوه کتنه 98
۸.۴. د محمد واکمني 101
۹.۴. د مسعود واکمني 103
۱۰.۴. د مودود واکمني 106
۱۱.۴. د دویم مسعود واکمني 108
۱۲.۴. د علي واکمني 109
۱۳.۴. د عبدالرشید واکمني 109
۱۴.۴. د طغرل واکمني 111
۱۵.۴. د فرخ زاد واکمني 111
۱٦.۴. د ابراهیم واکمني 112
۱۷.۴. د درېیم مسعود واکمني 113

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۸.۴. د ارسلان شاه واکمني 114
۱۹.۴. د بهرام شاه واکمني 115
۲۰.۴ . د خسرو شاه واکمني 118
۲۱.۴. د خسرو ملک واکمني 119
۲۲.۴. د غزنویانو د عصر فرهنګي او ټولنیزې هڅې 119
۲۳.۴. د (۱۲ - ۱۵) زیږدیزې پیړۍ ترمنځ د افغانستان ټولنیز حالات 122
۲۴.۴. د غزنویانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه........ 124
لنډیز 126
پوښتنې 128

پنځم څپرکی

د سلجوقیانو دولت

پیلیزه........ 134
۱.۵. د رکن الدین ابوطالب طغرل بیک واکمني 135
۲.۵. د الپ ارسلان واکمني 137
۳.۵. د ملک شاه واکمني 138
۴.۵. د برکبارق واکمني 140
۵.۵. د ابوشجاع محمد واکمني........ 141
۶.۵. د سلطان محمود سلجوقي واکمني........ 141
۷.۵. د سلطان احمد سنجر واکمني (په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني) 142
۸.۵. د سلجوقیانو د دولت سقوط او د خوارزمشاهانو پیاوړې کېدل 144
۹.۵. د سلجوقي دولت کلتوري او ټولنیزې کړنې........ 144

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰.۵. د سلجوقیانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه 147
لنډیز 149
پوښتنې 151

شپږم څپرکی

د غوریانو دولت

پیلیزه 155
۱.٦. د غوري دولت مینځ ته راتګ 156
۲.٦. د غزنوي او غوري دولتونو ترمینځ اړیکې 159
۳.٦. د غوریانو امپراتوري 161
۴.٦. د سلطان علاوالدین جهانسوز واکمني 162
۱.۴.٦. د جهانسوز لقب 163
۵.٦. د سیف الدین محمد واکمني 164
٦.٦. د سلطان غیاث الدین واکمني 166
۷.٦. د شهاب الدین محمد غوري واکمني 170
۸.٦. د غیاث الدین محمود واکمني 173
۱.۸.٦. له سلطان محمد خوارزمشاه سره د غیاث الدین محمود اړیکې 175
۹.٦. د بهأوالدین سام واکمني 175
۱۰.٦. د علاوالدین اتسز واکمني 176
۱۱.٦. د علاوالدین محمد شجاع واکمني 177
۱۲.٦. د غوریانو د واکمنۍ پر مهال د افغانستان ټولنیز او کلتوري وضعیت 178
۱۳.٦. د غوریانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه 181

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډیز 182

پوښتنې 184

اووم څپرکی

خوارزم شاهانو دولت

پیلیزه 187

۱.۷. د خوارزم شاهانو فتوحات 188

۲.۷. د خوارزم شاهانو د دولت مینځ ته راتګ 189

۳.۷. د خوارزم شاهانو د لومړۍ کورنۍ واکمنان 189

۱.۳.۷. د ابوسعید احمد واکمني 189

۲.۳.۷. د ابو عبدالله واکمني 190

۳.۳.۷. د مامون واکمني 190

۴.۳.۷. د ابوالحسن علي واکمني 190

۵.۳.۷. د ابوالعباس واکمني 191

٦.۳.۷. د ابوالحارث محمد واکمني 191

۴.۷. د خوارزم شاهانو دویمه کورنۍ 193

۱.۴.۷. د التون نتاش واکمني 193

۲.۴.۷. د هارون واکمني 193

۳.۴.۷. د اسمعیل خندان واکمني 193

۴.۴.۷. د شاه ملک واکمني 194

۵.۷. د خوارزم شاهانو دریمه کورنۍ 195

۱.۵.۷. د انوشتګین واکمني 195

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲.۵.۷. د قطب الدین محمد واکمني.......... 195
۳.۵.۷. د اتسز واکمني.......... 196
۴.۵.۷. د ایل ارسلان واکمني.......... 196
۵.۵.۷. د سلطان شاه ابوالقاسم محمود واکمني.......... 197
٦.۵.۷. د سلطان علاوالدین تکش واکمني.......... 198
۷.۵.۷. د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه واکمني.......... 199
۸.۵.۷. د جلال الدین منکبرني واکمني.......... 205
۹.۵.۷. د خوارزم شاهانو د واکمني د سقوط لاملونه.......... 208
لنډیز.......... 209
پوښتنې.......... 210

اتم څپرکی

د اسلام له ظهور څخه د چنگیز خان تر یرغل پورې د افغانستان ټولنیز او کلتوري وضعیت

پیلیزه.......... 216
۱.۸. ټولنیز طبقات.......... 217
۲.۸. اقتصادي وضعیت.......... 218
۳.۸. ښارونه.......... 222
۴.۸. دولتي ادارې.......... 226
۵.۸. مذهب، کلتور او تصوف.......... 231
٦.۸. ښوونه او روزنه : هنر او ادب.......... 236
لنډیز.......... 242
پوښتنې.......... 244

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړنی نښلونه..245

د غوریانو د واکمني پرمهال جوړې شوی تاریخي ودانی او کلاگانی..................................245

دویمه نښلونه...248

د غزنویانو په دربار کې د دري ژبې د ځینو شاعرانو لنډه پیژندنه 248

درېیمه نښلونه..250

د غزنویانو د واکمني پرمهال مروجې سکې 250

څلورمه نښلونه..258

اصطلاحات 264

ماخذونه..267

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library